

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

İMAMİYE ŞİASİ KAYNAKLARINA GÖRE HİLAFETİNE KADAR
HZ. ÖMER

Doktora Tezi

Mehmet Nur AKDOĞAN

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

İMAMIYE ŞİASİ KAYNAKLARINA GÖRE HİLAFETİNE KADAR
HZ. ÖMER

Doktora Tezi

Mehmet Nur AKDOĞAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

İMAMIYE ŞİASİ KAYNAKLARINA GÖRE HİLAFETİNE KADAR
HZ. ÖMER

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (20/10/2014)

Tezi Hazırlayan:
Mehmet Nur AKDOĞAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	2
1. Şîî Kaynaklar	3
2. Sünnî Kaynaklar	11
III. BİR SİYASÎ-DİNÎ MEZHEP OLARAK ŞİA	20
IV. ŞİA'DA SAHABE ALGISI.....	31
1. Aşere-i Mübeşşere.....	37
2. Hz. Ebu Bekir.....	38
3. Hz. Osman.....	40
4. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt	43
I. BÖLÜM.....	51
İHTİDASINA KADAR HZ. ÖMER.....	51
I. HZ. ÖMER'İN SOYU	51
II. İSLAM ÖNCESİ HZ. ÖMER.....	69
III. HZ. ÖMER'E VERİLEN OLUMSUZ İSİM VE LAKAPLAR	79
1. Ruma' (رمع):.....	80
2. es-Sânî (الثانى):	81
3. es-Samirî (السامري):	82
4. Zenîm (زنىم):	83
5. el-Uzzâ (العزى):.....	84
6. Hâmân (هامان):.....	85
7. el-Fusûk (الفسوق):.....	86
8. Züfer (زفر):	86
9. el-Kamer (القمر):	87
10. Bu Ümmetin Firavunu (فرعون هذه الأمة):	87
11. Bu Ümmetin Nemrudu (نمرود هذه الأمة):.....	88
12. Habter (حبتىر):	88
13. Hayrı Engelleyen (مناع للخير):.....	90
14. el-Edlem ve'd-Delam (الأدلم و الدلام):.....	90
15. eş-Şeytan (الشيطان):.....	92
16. Sanema Kureyş (صنما قريش) (Kureyş'in İki Putu):	93
17. Şinbevey, Sinbeveyh, Şîbeveyh (شنبويه و سنبيويه و شيبويه):	94
18. Hallaf-ı Mehin (حلاف مهين):	95
19. Ğunder veya Ğundur (غندر):	95
20. Zureyk (زريق):.....	96
21. et-Tağut (الطاغوت):	97

22.	<i>el-Kâfir (الكافر):</i>	97
23.	<i>el-Münker (المنكر):</i>	98
24.	<i>Veled-i Zina (ولد الزنا):</i>	98
25.	<i>İblis (البيس):</i>	99
26.	<i>Münafık (منافق):</i>	99
II. BÖLÜM		102
İHTİDASINDAN HZ. EBU BEKİR DÖNEMİNE KADAR HZ. ÖMER		102
I. HZ. ÖMER'İN İHTİDASI		102
II. GAZVELERDE HZ. ÖMER		114
1.	<i>Bedir Savaşı</i>	114
2.	<i>Uhud Savaşı</i>	122
3.	<i>Hendek Savaşı</i>	130
4.	<i>Hudeybiye Antlaşması</i>	137
5.	<i>Hayber Gazvesi</i>	152
6.	<i>Mekke'nin Fethi</i>	161
7.	<i>Huneyn Gazvesi</i>	165
III. DİĞER BAZI OLAYLARDA HZ. ÖMER		170
1.	<i>Abdullah b. Übeyy b. Selül'ün Cenaze Namazı</i>	170
2.	<i>Çadîr Hum ve Hz. Ömer</i>	181
3.	<i>Kırtas Olayı</i>	192
4.	<i>Üsame Ordusu</i>	208
5.	<i>Hz. Peygamber'in Vefatı Anındaki Durumu</i>	219
III. BÖLÜM		229
HZ. EBU BEKİR DÖNEMİNDE HZ. ÖMER		229
1.	<i>Sakîfe Meselesi</i>	229
2.	<i>Hz. Fatıma'nın Evinin Yakılması ve Kaburgasının Kırılması</i>	246
3.	<i>Fedek Arazileri</i>	262
4.	<i>Kur'an'ın Toplanması</i>	272
SONUÇ		281
KAYNAKÇA		286
ÖZET		321
ABSTRACT		323

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in tesis etmiş olduğu İslam toplumu, onun ardından çeşitli mezhep ve fırkalara ayrılmıştır. Bunlar içerisinde bugüne kadar Ehl-i Sünnet'ten sonra en fazla mensubu olan fırka hiç şüphesiz Şîa'dır.

Şîa da, tüm diğer mezheplerde olduğu gibi kendini en erkene dayandırmak ister ve bunun için de kendi fikirlerine uygun bir erken dönem telakkisi oluşturmaya çalışır. Ali merkezli bir tarih oluşturmaya çalışan Şîa, Hz. Peygamber'in vefatını müteakip başta ilk üç halife olmak üzere insanların (sahâbîlerin), onun getirdiği öğretilere gereken şekilde önem vermediklerini, dahası bunlardan pek çoğunu kendi ictheadlarına dayanarak değiştirdiklerini iddia eder. Bundan dolayı da onları irtidad, nifak vb. ithamlarla eleştirir. Sahâbîler hakkında bu hükümleri vermelerinin en önemli gerekçelerinden biri, Hz. Ali'nin vasiliği ve halife olmasına dair Hz. Peygamber'den gelen emirlerin hiçe sayılarak onun hakkının gasp edildiği veya onu gasp edenlere karşı gerekli tepkinin ortaya konmuş olmadığı iddiasıdır.

Şîi müelliflerin eleştiri okları, en fazla sahabenin önde gelenlerini, onlar arasında da ilk üç halifeyi özellikle de Hz. Ömer'i hedef almıştır. Zira onlara göre Hz. Ömer, Hz. Ali'nin ve Hz. Fatıma'nın haklarını engellemiş, onlara zulmetmiş ve Hz. Peygamber'in emirlerine, gerek o hayattayken gerekse de vefatının ardından çeşitli şekillerde muhalif davranmıştır. Buna bağlı olarak Şîi kaynaklarda bazen eleştiri sınırlarının aşılması hakarete vardırıldığını müşahade etmekteyiz.

İşte bu çalışmamızda Şîa'nın Hz. Ömer hakkındaki görüşlerini ortaya koymayı hedeflemekteyiz. Bu konuda her ne kadar ilk dönemde yazılmış müstakil bir çalışma mevcut olmasa da tarihî olaylar içerisinde aktarılan Hz. Ömer tasavvurunun tarihî

süreç içerisinde nasıl şekillendiğinin, bilinçli bir şekilde rivayetlerin çarpıtılıp çarpıtılmadığının, ilk dönem ve son dönem arasındaki nakiller açısından bir değişiklik olup olmadığının tespiti önemiyet arz etmektedir.

Temel Şîî kaynaklarda Hz. Ömer’i müstakil olarak ele alan bir eser bulunmamaktadır. Ancak son dönemde bazı Şîî müellifler bu konuya eğilerek Hz. Ömer’in hayatının tamamını veya bir bölümünü anlatan müstakil birkaç çalışma ortaya koymuşlardır. Bunlar arasında Cezâîrî’nin *el-Vehmî ve ’l-Hakikî fi Sîreti Ömer* ve Ebu’l-Hüseyn Hueynî’nin *Faslu ’l-Hitâb fi Târîhi Katli Ömer b. Hattâb* sayılabilir.

Şîa dışındaki akademik çevrelerde de Şîî müelliflerin, Hz. Ömer’e bakışını ortaya koyabilmek için az da olsa bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri Mehmet Salih Arı’nın *İmamiye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife* isimli eseri; bir diğeri ise, Abdülkadir b. Muhammed Ata Sûfî’nin, *Mevkifu ’ş-Şîati ’l-İsna Aşeriyye mine ’s-Sahabe* isimli çalışmasıdır. Her ne kadar bu iki çalışma sadece Hz. Ömer’in işlendiği kitaplar olmasalar da tezimizin kapsamına giren Hz. Ömer hakkındaki müstakil bölümler önemli bilgiler içermektedir.

Çalışmamız; giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. “Giriş” kısmında, araştırmanın yöntemi, kaynakları, Şîa’nın ortaya çıkışı, Şîa’da sahabe, Hz. Ömer dışındaki üç halife ve Ehl-i Beyt algısı ele alınmıştır. Birinci bölümde, Hz. Ömer’in soyu ve İslamiyet’i kabulünden önceki hayatı hakkında Şîî müelliflerin bakışı ortaya konmuş ve Şîî müelliflerin Hz. Ömer’e taktığı isim ve lakaplar konusu işlenmiştir. İkinci bölümde, Hz. Ömer’in ihtidasından Hz. Ebu Bekir’in hilafetine kadar olan yaşamı ele alınmıştır. Bu bağlamda onun savaşlar ve muhtelif olaylardaki tavrı Şîî müelliflerin bakışı çerçevesinde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Hz. Ömer’in Hz. Ebu Bekir döneminde gelişen bazı olaylara etkisi ve hadiselerdeki rolü irdelenmiştir.

Bu konuyu çalışmamı öneren, bununla beraber danıştığım hususlarda yol gösterici, karşılaştığım problemlerin çözümünde ufuk açıcı rolü olan ve çalışmamda kıymetli görüş ve düşüncelerini hiçbir zaman benden esirgemeyen saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Özdemir'e, İslam Tarihi ve İslam Mezhepler Tarihi alanlarındaki ilmi birikimleriyle görüşlerinden sıkça istifade ettiğim muhterem hocalarım Prof. Dr. Hasan Onat, Prof. Dr. Sönmez Kutlu ve Prof. Dr. Mehmet Azimli'ye, gerek kaynak temini gerekse de bu alana ait derin vukufiyeti ile sürekli görüş alış-verişinde bulunduğum pek kıymetli hocam Prof. Dr. Metin Bozan'a teşekkürü bir borç bilir, saygılarımı sunarım.

Mehmet Nur AKDOĞAN

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.mlf.	: Aynı müellif
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: Bin (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
bt.	: Bint (kızı)
byy.	: Basım Yeri Yok
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dan.	: Danışman
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversite İlahiyat Fakültesi Vakfı
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladî
Mad.	: Maddesi
MATGŞS	: Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi

s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Thk.	: Tahkik eden
trz.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve saire
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

I. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmayla İmamiye Şîası kaynaklarındaki Hz. Ömer algısını ortaya koymayı amaçlamaktayız. Çalışmamızda Şîî müelliflerin görüşlerini net bir şekilde yansıtmak amacıyla betimsel analiz yöntemini kullandık. Kaynaklardan doğrudan alıntılarda bulunup elde ettiğimiz rivayetlere, müelliflerin ölüm tarihini esas alarak kronolojik olarak yer verdik. Daha sonra ulaştığımız bilgileri Şîa dışındaki kaynaklarla mukayese ederek içerik analizi yoluyla verilerdeki gerçekleri ortaya çıkarmayı ve sonuçları vurgulamayı hedefledik.

Tezimizi hazırlarken önce Şîî eserlerdeki rivayetleri verip ardından bunları birkaç cümleyle genel hatlarıyla özetleyeceğiz. Ardından da Şîî kaynakları gerek kendi içerisinde gerekse Sünnî kaynaklarla mukayese ederek değerlendirmeye tabi tutacağız.

Şîî müellifler, Hz. Ömer'e karşı tahkir ağırlıklı eleştirel tavır takınmışlar; buna karşılık Sünnî kaynaklar da onu müdafaaya çalışmışlardır. Ancak iki taraftan sadır olan bu karşıt pozisyonlar, iki farklı Hz. Ömer tasavvuru ortaya çıkarmıştır. Biz bu çalışmamızda iki tasavvurdan ilkin, yani Şîî kaynakların yansıttığı Hz. Ömer algısını ele almaktayız. Bunu yaparken yeri geldikçe Sünnî kaynaklarla mukayesesini de yapacağız.

İlk dönemde yazılmış Şîî kaynaklar arasında Hz. Ömer'in hayatını müstakil olarak ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla beraber çağdaş eserler arasında Hz. Ömer'in hayatı ve uygulamalarını ele alan birkaç eser kaleme alınmıştır.

Ülkemizde Şîa'nın sahabe ve Hz. Ömer hakkındaki algısını ortaya koyan sadece bir çalışma mevcuttur. Mehmet Salh Arı'ya ait olan bu eser Hz. Ömer'in ele alındığı bir kitap olmayıp Şîa'nın Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman'a bakışını da işlemektedir. Ancak bu çalışma bizim takip ettiğimiz metodun aksine kronolojik bir Hz. Ömer algısını ortaya koymamaktadır.

Şîa tarafından çizilen Hz. Ömer portresinin bir bütünlük içerisinde ortaya konması, onların tarihî süreçte sahip olduğu Hz. Ömer imajı, bu imajın kaynakları, arka planı, tarihî gerçekliklerle ne kadar uyduğu tesbiti bakımından önem arz etmektedir. Zira bunları tesbit etmeden var olan bir algıdan söz etmek yanlış olur.

Ayrıca Şîi literatürde Hz. Ömer hakkında oldukça fazla bilgi mevcuttur. Bu bilgileri ve müelliflerin görüşlerini imkanlar el verdiği sürece kendi ifadelerine bağlı kalarak çevirip nakletmeye gayret gösterdik. Bununla beraber her kaynaktaki rivayeti nakletmek ve onları değerlendirmek yerine özellikle Şîi literatürde öne çıkan ve kendilerinden sonraki çalışmaları etkilemiş eserler belirlenerek onlar üzerinden örnekleme yöntemiyle değerlendirmeye tabi tuttuk. Aksi takdirde o kadar çok mükerrer rivayet vardır ki bunları tek tek ele alıp değerlendirmelerini yapmak çalışmanın sınırlarını zorlayacaktır.

Çalışmamıza reddiye havası vermemek dolayısıyla da tezimizi "Hz. Ömer savunusu"na çevirmemek için her iddiaya cevap da vermedik. Bu bakımdan her bir rivayetin değerlendirilmesi yerine çoğu zaman genel bir bakış açısı ve yaklaşım tarzı üzerinde durulmuş, gerektiğinde Şîi kaynaklar dışındaki eserlere müracaat etmek suretiyle de Hz. Ömer hakkındaki tek bakış açısının Şîa'ya ait olmadığı ve farklı sonuçların elde edilebileceği ortaya konmaya çalışılmıştır.

II. Araştırmanın Kaynakları

İmamiye Şîi'nin Hz. Ömer tasavvurunu ortaya koymak için öncelikli olarak ilk dönem Şîi tarih, rical, tefsir, hadis ve yer yer de fıkıh kaynaklarına müracaat ettik. Konumuzla alakalı olarak ilk dönemde yazılmış müstakil bir çalışma bulunmamakla beraber pek çok malzemeye ulaştık. Ulaştığımız bu malzemeleri kronolojik olarak ele almamızın konu içeriği ile bütünlük arzemesi bakımından önemli olacağı kanaatindeyiz. Bununla beraber şunu da belirtelim ki, çalışmamızı hazırlarken pek çok Sünnî kaynağa da müracaat ettik. Bu nedenle de öncelikle konumuzun esas olan Şîi kaynaklara, ardından da istifade ettiğimiz Sünnî kaynaklara değineceğiz.

1. Şîi Kaynaklar

Üzerinde duracağımız ilk Şîi kaynak, Süleym b. Kays (ö. 76/695)'ın *Kitabu Süleym b. Kays* yani *es-Sakîfe* adlı çalışmasıdır.¹ Bu eser en eski Şîi tarih kaynağı olarak kabul edilmekte ve müellifinin Ehl-i Beyt imamlarıyla yakın ilişki içerisinde olduğu belirtilmektedir.² Hz. Ömer'in, Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin ilk dönemine kadarki hayatı konusunda bu esere sıklıkla müracaat ettik. Ancak bu eserin hem kendisi hem de müellifi hakkında bir dizi şüphe ve eleştiriler mevcuttur.³ Hatta Şîi

¹ Süleym b. Kays el-Hilâlî el-Kûfî, *Kitabu Süleym b. Kays*, Daru'l-Hadî, Kum 1420. Bu eser, *es-Sakîfe* olarak da bilinmektedir. Bkz. Süleym b. Kays, s. 21.

² Ebu Cafer Ahmed b. Ebî Abdillâh el-Berkî, *Kitabu'r-Ricâl*, İntişarat-ı Danişgâh-i Tahran, Tahran 1383, s. 4,7-8; İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İshâk, *el-Fihrist*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 366.

³ İbn Ebi'l-Hadîd, Ebu Hamid İzzüddin Abdülhamid b. Hibetullah el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, Daru'l-Cîl, I-XXII, Beyrut 1996, XII, 216-217.

müelliflerden, onun kitabının uydurma olduğunu dile getirenler vardır.⁴ Ancak bazı Şîî kaynaklar, Süleym'in Cafer-i Sadık tarafından "Ebcedü'ş-Şîa ve Muhammed ailesinin sırlarından biri" diye isimlendirildiğini, bunun yanı sıra onun kitabı hakkında "Şîamızdan ve bizi sevenlerden, her kimde Süleym b. Kays'ın kitabı yoksa, onun yanında bizden hiçbir şey yok, demektir." denildiğini belirtmektedirler.⁵ Eserinden çokça istifade ettiğimiz bir diğer müellif, mütekellim el-Fadl b. Şâzân (ö. 260/873)'dir. O, on birinci imam Ebu Muhammed el-Askerî (ö. 260/873) ile görüşmüş ve onun hüsn-ü kabulünü görmüş biridir.⁶ Onun kelim alanında kaleme aldığı *el-Îzâh*⁷ isimli çalışmasında başta Hz. Ömer olmak üzere ilk üç halifenin çeşitli görüş ve uygulamaları eleştirilmiş ve bunlar imamet bağlamında değerlendirilmiştir. Şîa'da tefsir deyince akla gelen bununla beraber hadiste de temayüz eden ve aynı zamanda Kuleynî'nin hocası olan⁸ Ali b. İbrahim el-Kummî (ö. III/IX. yy)'nin *Tefsir*'i⁹ de sıklıkla yararlandığımız kaynaklardan biridir. Bu eserde ayetlerin sebeb-i nüzulü ile ilgili olarak çeşitli tarihî olaylar nakledilmiş ve Hz. Ömer'e, bazen bu olaylar kapsamında bazen de müstakil ayetler çerçevesinde tevillerde bulunularak

⁴ Takiyüddin el-Hasan b. Ali b. Davud el-Hillî, *Kitabu'r-Ricâl*, İntişarat-ı Danişgah-i Tahran, Tahran 1383, s. 460.

⁵ Mirza Hüseyin en-Nuri et-Tabersî, *Müstedreku'l-Vesail ve Müstanbetu'l-Mesâil*, Müessesetu'l-Âli'l-Beyt, I-XVIII, Beyrut 1988, XVII, 298; Muhammed Hüseyin el-Hüseyinî et-Tahrânî, *Marifetu'l-İmam*, I-XV, byy., trz., XIV, 266. Şîî müelliflerin kitap hakkındaki olumlu görüşleri için bkz. Süleym b. Kays, s. 34-40.

⁶ İbn Davud el-Hillî, *Kitabu'r-Ricâl*, s. 272-273.

⁷ el-Fadl b. Şâzân el-Ezdî en-Nisâbü'rî, *el-Îzâh fi'r-Reddi ala Sairi'l-Firak*, Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 2009.

⁸ Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, Müessesetu'l-A'lemî, Beyrut 2007, s. 6.

⁹ Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, Müessesetu'l-A'lemî, Beyrut 2007.

hakaret edilmiştir. Kendisinden pekçok rivayet naklettiğimiz bir diğer tefsir ise, babasından kalan büyük bir meblağ parayı ilim yolunda harcadığı ve iki yüzün üzerinde kitap bıraktığı belirtilen Ayyâşî (ö. 320/932)'nin¹⁰ *Tefsîr*'idir.¹¹ Bu müellifin zayıf ravilerden rivayetlerde bulunduğu belirtilmiştir.¹² İmamî kaynakların en önemlileri arasında yer alan ve Şîa'nın temel hadis kaynakları olan *el-Kütübü'l-Erbaa*'dan sayılan,¹³ Sünnî kaynaklardaki *Sahîhu'l-Buhârî*'ye eş değer görülen¹⁴ Kuleynî (ö. 329/940)'nin *el-Kâfî*¹⁵ adlı eseri, tezimizin önemli kaynakları arasındadır. Bu kitap, biri itikat konularını içeren Usûl; diğeri muamelat hususlarını kapsayan Furû' olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Eserde imamet konusu önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamdaki rivayetlerde ilk üç halife hakkında hakarete varan ifadelerin yer almış olması da dikkat çekmektedir.¹⁶ Bazı alimler tarafından Şîa olarak nitelenen¹⁷ Mesudî (ö. 346/957)'nin eserlerinden de yer yer istifade ettik. *el-Kütübü'l-Erbaa*'dan "*Men La Yahduruhu'l-Fakih*" isimli çalışmanın sahibi İbn Babeveyh Şeyh Sadûk (ö. 381/991)'un dini kaynaklarda geçen isim ve

¹⁰ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbas en-Necaşî, *Fihristu Esmâi Musannefi's-Şîa (Ricâlu'n-Necaşî)*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, Kum 1416, s. 350-353.

¹¹ Muhammed b. Mesud el-Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, el-Mektebetu'l-İlmiyyetu'l-İslamiyye, Tahran, trz.

¹² İbn Davud el-Hillî, *Kitabu'r-Ricâl*, s. 335.

¹³ İlyas Üzüm, "Kütüb-i Erbaa", DİA, Ankara 2003, XXVII, 4.

¹⁴ Muhibbuddin el-Hatîb, *el-Hutûtu'l-Arîda*, Müessesetu Mekke, Mekke, trz., s. 14.

¹⁵ Muhammed b. Yakub el-Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, Menşuratu'l-Fecr, I-VIII, Beyrut 1428.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Salih Arı, *İmamiye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 25.

¹⁷ Casim Avcı, "Mesudi, Ali b. Hüseyin", XXIX, Ankara 2004, s. 353-354.

terimlerin anlamlarını zikrettiği *İlelü'ş-Şerai*¹⁸ isimli çalışmasının yanı sıra iyi ve kötü ahlakî davranışlara ilişkin olan eseri *el-Hisâl*'den¹⁹ alıntılarda bulunduk.²⁰ Şîî müelliflerin, bilinen tarih sahibi Taberî (ö. 310/922)'den farklı olarak zikrettikleri; fakat onunla aynı dönemde yaşadığını iddia ettikleri Taberî (ö. IV/X. yy)'nin²¹ *el-Müsterşid*²² isimli çalışması Hz. Ali'nin imametinin ispatına hasredilmiştir. Bu bağlamda zikredilen bazı olaylarla ilgili olarak Hz. Ömer'in böyle bir işe uygun olmadığına rivayetlerle değinilmiştir.

Şîa'da, kendisine kadar, Ahbarî²³ denilen ve dinî hükümlerin tek kaynağı olarak sadece masum olduklarına inanılan imamların rivayetlerini esas kabul eden müelliflere karşı ortaya çıkan Usûlî²⁴ ekolün kurucusu Şeyh Müfid (ö. 413/1022)'in eserleri çalışmamızda azımsanmayacak bir yer tutarlar. Müellifin, rical, kelim ve

¹⁸ Şeyh Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî, *İlelü'ş-Şerayi*, el-Mektebetü'l-Haydariyye, I-II, Necef 1966.

¹⁹ Şeyh Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî, *el-Hisâl*, Cemaatu'l-Medreseyn, Kum 1403.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "İbn Babeveyh, Sadûk", DİA, İstanbul 1999, XIX, s. 347.

²¹ Necaşî, *Ricâl*, s. 376; Muhammed Ali el-Erdebilî, *Camîu'r-Ruvat*, Mektebetu Ayetillah el-Uzma el-Maraşî, I-II, Kum 1403, II, 82-83. Her ne kadar Şîa kaynakları bu ismin, Târîh sahibi olan Taberî olmadığını iddia etse de; *el-Müsterşid* isimli bir çalışmayı kitap isimlerini derleyen bazı kimselerin meşhur Taberî'ye isnad ettikleri vakidir. Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 385-386; İsmail b. Muhammed Emin el-Babânî, *Hediyetü'l-Arifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-II, Beyrut 1951, II, 27.

²² Muhammed b. Cerir b. Rüstem et-Taberî, *el-Müsterşid fi İmamehi Emiri'l-Müminin Ali b. Ebi Talib*, Müessesetu's-Sekafetü'l-İslamiyye, Tahran 1415.

²³ Geniş bilgi için bkz. Metin Yurdagür, "Ahbariyye", DİA, İstanbul 1988, I, 490-491; Mazlum Uyar, *Ahbarilik, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 2000.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Usûliyye", DİA, İstanbul 2012, XLII, 214-215.

bunların dışında pek çok alanla ilgili çalışmaları mevcuttur. Bunlar arasında tezimiz açısından en önemlileri; Hz. Ali ve diğer imamların biyografileri şeklinde yazılmış olan, aynı zamanda ilk üç halifenin Hz. Peygamber dönemindeki hayatlarından çeşitli aktarımlarda bulunduğu²⁵ *el-İrşâd*,²⁶ Hz. Ali'nin imametinin ispatı ve muhaliflerinin delillerinin çürütülmesi²⁷ amacı taşıyan, bunun yanında Hz. Ömer dahil olmak üzere imamet meselesi bağlamında pek çok kişiye ağır eleştiriler dillendirdiği *el-İfsah*²⁸ isimli eserleridir.

Şeyh Müfid'den sonra gelen ve bir süre onun öğrenciliğini de yapmış olan Şerif el-Murtazâ (ö. 436/1045)²⁹ aynı zamanda Şeyh Müfid'in öncülüğünü yapmış olduğu Usûlî ekolün zirveye taşınmasına öncülük etmiştir.³⁰ Onun, Kadı Abdülcebbar (ö. 415/1024)'ın *el-Muğni*'de imamete dair zikrettiği bölümlere bir reddiye olarak kaleme aldığı *eş-Şâfi* isimli eserinin, Hz. Ömer'in çeşitli uygulamaları ve hayatı hakkında eleştirel anlamda önemli bazı bilgileri barındırdığı görülmüştür.³¹

²⁵ Arı, *İlk Üç Halife*, s. 26.

²⁶ Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *el-İrşâd fi Marifeti Hucecillahi ala'l-İbad*, Daru'l-Şeyh Müfid, Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 1993.

²⁷ Avni İlhan, "Müfid, Şeyh", DİA, İstanbul 2006, XXXI, 502-503.

²⁸ Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *el-İfsâh fi'l-İmame*, Daru'l-Şeyh Müfid, Beyrut 1993.

²⁹ Yusuf b. İlyan b. Musa, *Mu'cemu'l-Matbuati'l-Arabiyyeti ve'l-Murrabeti*, Matbaatu Sarkis, I-II, Mısır 1928, II, 1124.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Şerif el-Murtazâ", DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, 586-588.

³¹ Şerif Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, Müessesetu's-Sadık, I-IV, Tahran 1987.

Şeyh Müfid ve Şerif Murtazâ ile birlikte Usûlî ekolün kurucularından sayılan³² Tûsî (ö. 460/1068)'nin eserleri de tezimizin ana kaynakları arasında yer almaktadır. Bunlar arasında tezimiz için en fazla kullandıklarımızdan biri Keşşî (ö. IV/X. yüzyıl ortaları)'nin *er-Rical* isimli eserinden oluşturulan³³ *İhtiyaru Marifeti'r-Rical*;³⁴ Şeyh Müfid'in *er-Risâletü'l-Muknia*'sı esas alınarak 13590 hadisin derlendiği ve şerh edildiği, aynı zamanda *Kütüb-ü Erbaa*'dan olan eseri *Tehzibu'l-Ahkâm*'dan³⁵ bir hayli alıntılarda bulunduk.

Tezimizin kaynaklarından olan Eminüddin et-Tabersî (ö. 548/1153)'nin *İ'lâmu'l-Verâ*'sı³⁶ ile İbn Şehrâşûb el-Mazenderânî (ö. 588/1192)'nin *el-Menâkıb*³⁷,ında Hz. Peygamber, Hz. Ali ve evladı, ayrıca tabiinden bazı kimseler hakkında önemli rivayetler mevcuttur.³⁸

³² Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, Abdullah Kahraman, “Tûsî, Ebu Cafer”, DİA, İstanbul 2012, XLI, 433-437.

³³ Öz, Kahraman, “Tûsî, Ebu Cafer”, DİA, XLI, 435.

³⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, *İhtiyaru Marifeti'r-Ricâl (Ricâlu'l-Keşşî)*, Müessesetu Âl-i'l-Beyt, I-II, Kum 1404.

³⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkâm fî Şerhi'l-Muknia*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, I-X, Tahran 1390.

³⁶ Ebu Ali Eminüddin el-Fadl b. el-Hasan et-Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*, Müessesetu Âl-i'l-Beyt, I-II, Kum 1417.

³⁷ Muhammed b. Şehrâşûb el-Mazenderânî, *Menâkıbu Âl-i Ebî Tâlib*, Müessesetu'l-Allame, I-III, Kum 1379.

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, “İbn Şehrâşûb”, DİA, İstanbul 1999, XX, 376; a. mlf., “Tabersî”, DİA, İstanbul 2010, XXXIX, 325.

Ahmed b. Ali et-Tabersî (ö. 620/1223)'nin Kum hadisçilerinin yolunu takip ederek imamların olağanüstü nitelikleri hakkında aktardıkları rivayetler açısından³⁹ önem arzeden *el-İhticâc*⁴⁰ isimli kitabı da çalışmamız açısından kayda değer bir eserdir. Bu kitapta özellikle Sakîfe ve Hz. Ebû Bekir'e biat olaylarında Hz. Ömer'in rolü ile ilgili kıymetli bilgiler vardır. İbn Tavûs (ö. 664/1265)'un Ehl-i Sünnet'e reddiye olarak kaleme aldığı *et-Tarâif*⁴¹ isimli çalışması Sünnî bakış açısına karşı eleştirel olması yönüyle bizim için önemli bilgiler içermektedir. Özellikle Hz. Ömer'in imamet/hilafete layık olmadığına dair çeşitli rivayetler dikkat çekmektedir.

Çeşitli eserlerinden sıkça alıntılarda bulunduğumuz bir diğer müellif, Allame Hillî (ö. 726/1325)'dir. O, Sünnî alimlerden faydalanarak özellikle muamelat konularına genişlik getirmiş, İsna Aşeriyye bünyesinde dirayetü'l-hadis ilmini kurmuş ve ana mecmualardaki hadislerin çoğunun güvenilmez olduğunu göstererek akli merkeze almıştır.⁴² Allame Hillî'nin imamete dair, İmamiye'nin görüşlerini ve diğer mezheplere üstünlüğünü dile getirdiği *Minhacü'l-Kerame*;⁴³ Nasıruddin Tûsî (ö. 672/1274)'nin *Tecridü'l-İtikad* isimli eserine şerh olarak yazdığı ve içerisinde

³⁹ Metin Bozan, *İmamiye Şiasının İmamet Tasavvuru*, Avrasya Yayınları, Ankara 2007, s. 15.

⁴⁰ Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Talib et-Tabersî, *el-İhticâc*, Zevi'l-Kurba, I-II, Kum 1431.

⁴¹ Ebu'l-Kasım Radiyuddin Ali b. Musa b. Cafer b. Tâvûs el-Hillî, *et-Tarâif fi Marifeti Mezahibi't-Tavaif*, Matbaatu'l-Hiyam, Kum 1399. Müellif, bu eserinde kendisi için “zimmet ehlerinden Abdülmahmud b. Davud” adını kullanır. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, “İbn Tâvûs”, DİA, İstanbul 1999, XX, 388-389.

⁴² Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Hillî, İbnü'l-Mutahhar”, DİA, İstanbul 1998, XVIII, 37-39; a.mlf., “Usûliyye”, DİA, XLII, 215.

⁴³ Allame Hillî, el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar, *Minhâcu'l-Kerâme fi Marifeti'l-İmâme*, İntişaratu Tasua, Meşhed, trz.

ilahiyat, nübüvvet, imamet, mead konularını ele aldığı *Keşfü'l-Murâd*;⁴⁴ fıkıh kitabı olarak telif etmesine rağmen içinde akaidle ilgili bazı bilgileri bulabileceğimiz *Nehcü'l-Hak*⁴⁵ adlı eserleri⁴⁶ de tezimizle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Hillî'nin bu çalışmalarında dikkat çeken husus, Hz. Ömer ve diğer iki halifenin pek çok yönden eksikliği nedeniyle hilafete uygun olmadığı kanaatinin rivayetlerden yola çıkarak ortaya konmuş olmasıdır.⁴⁷

Yukarıdaki eserlerin yanı sıra Erbilî (ö. 693/1294)'nin *Keşfu'l-Ğumme*'si,⁴⁸ Deylemî (ö. VIII/XIV. yy)'nin *İrşâdü'l-Kulûb*'u,⁴⁹ Beyâdî (ö. 877/1472)'nin *es-Sırâtu'l-Müstakîm*'i,⁵⁰ Kâşânî (ö. 1091/1681)'nin⁵¹ *Tefsîr*'i⁵² konumuzla ilgili bilgiler içeren önemli Şîî eserlerdendir.

Meclisî (ö. 1111/1698)'nin⁵³ *Bihârü'l-Envâr*⁵⁴ adlı eseri, müellifin kendisiyle özdeşleştiği, çalışmamızı hazırlarken pek çok defa iktibasta bulunduğumuz bir

⁴⁴ Hillî, el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar, *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd*, Menşuratu Şekura, Kum 1373.

⁴⁵ Hillî, el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar, *Nehcü'l-Hak ve Keşfü's-Sıdk*, Daru'l-Hicret, Kum 1421.

⁴⁶ Hillî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Öz, "Hillî, İbnü'l-Mutahhar", DİA, XVIII, 37-39.

⁴⁷ Arı, *İlk Üç Halife*, s. 28.

⁴⁸ Ali b. İsa el-Erbilî, *Keşfü'l-Ğumme fî Marifeti'l-Eimme*, Daru'l-Adva, I-III, Beyrut 1985.

⁴⁹ Hasan b. Ebi'l-Hasan Muhammed ed-Deylemî, *İrşâdu'l-Kulûb*, Daru'l-Üsve, I-II, Tahran 1424.

⁵⁰ Zeynüddin Ali b. Muhammed el-Beyâdî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm ila Müstehikki't-Takdim*, el-Mektebetu'l-Mutazaviyye, I-III, byy., trz.

⁵¹ Hamid Algar, "Feyz-i Kâşânî", DİA, İstanbul 1995, XII, 520-522.

⁵² Feyz el-Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfî*, Müessesetu'l-A'lamî, I-III, Beyrut 2008.

⁵³ Mustafa Öz, "Meclisî, Muhammed Bakır", DİA, Ankara 2003, XXVIII, 253-255.

kitaptır. Bu çalışma, Şîî kaynaklardaki rivayetleri içermesi bakımından araştırmacılar için zengin tarihî bilgilere sahip olmasına karşın; özellikle ilk üç halifeye dil uzatan aktarımların bulunması yönüyle İslam birliği için bir o kadar da zararlı muhtevaya sahip olarak görülmüştür.⁵⁵ Bu eser, çalışmamız açısından, özellikle rivayetlerin ana kaynaklarına ulaşma noktasında önemli bir yer tutmuştur.

Son dönem Şîî müelliflerden Emînî'nin, Ğadîr Hum olayından hareketle Hz. Ali'nin imametinin nass ile tayin edildiğini Sünnî kaynaklardan da bazı rivayetleri bir araya getirerek ispat etme amacıyla yazmış olduğu *el-Ğadîr*⁵⁶ isimli eserinden istifade ettik. Kitapta, Hz. Ali'nin imameti Sünnî rivayetlerle ispat edilmeye çalışılırken bir taraftan da ilk üç halifenin uygulamaları tenkide tabi tutulmuştur. Bunun yanı sıra yine son dönemin önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Murtazâ el-Askerî'nin Ehl-i Sünnet ve Şîa doktrinlerini mukayese ettiği *Mealimu'l-Medreseteyn*'i⁵⁷ önemli bir çalışma olarak dikkatimizi çekmektedir. Şerefüddin el-Mûsevî'nin *el-İctihâd*,⁵⁸ Mustafavî'nin *el-Hakaik*,⁵⁹ Amilî'nin *es-Sahih min Sîre*,⁶⁰

⁵⁴ Muhammed Bakır el-Meclisî, *Bihâru'l-Envari'l-Camia li Düveri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athar*, Messesetü'l-Vefa, I-CX, Beyrut 1983. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Öz, "Bihâru'l-Envar", DİA, VI, 139-141.

⁵⁵ Musa el-Mûsevî, *Şîa ve Şîilik Mücadelesi* (Çev. Kemal Hoca), Sebil Yayınevi, İstanbul 1995, s. 104-105; Mustafa Öz, "Bihâru'l-Envar", DİA, İstanbul 1992, VI, 141.

⁵⁶ Abdülhüseyn Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr fi'l-Kitabi ve's-Sünneti ve'l-Edeb*, Müessesetu Dairetu'l-Mearif, I-X, Kum 2008.

⁵⁷ Murtazâ el-Askerî, *Mealimu'l-Medreseteyn*, Mektebetu Medbulî, I-III, Kahire 1993.

⁵⁸ Şerafüddin el-Mûsevî, *el-İctihâd fi Mukabili'n-Nass*, Matbaatu Seyyidi's-Şüheda, Kum 1404.

⁵⁹ Hasan el-Mustafavî, *el-Hakâik fi Târîhi'l-İslam ve'l-Fiten ve'l-Ehdas*, Kum 1410.

⁶⁰ Cafer Murtazâ el-Amilî, *es-Sahih min Sîre*, Daru'l-Hâdî, I-XI, Beyrut 1995.

Musa el-Mûsâvî'nin *Şîa ve Şîilik Mücadelesi*,⁶¹ Cezâirî'nin *el-Vehmî ve 'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*⁶² adlı eserleri de çalışmamız açısından önem arz eder.

2. Sünnî Kaynaklar

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ve çalışmamızın temelini oluşturan Şîi kaynakların zikrettikleri rivayetleri ortaya attıkları iddiaları değerlendirmek ve mukayese etmek için ilk dönemin önemli isimlerinin siyer, tarih, tefsir, hadis, tabakât, ensâb ve makalât türünden eserlerinden istifade ettik.

Siyer ve Meğâzî türü eserlerden en fazla istifade ettiğimiz çalışmalar arasında, İbn İshak (ö. 151/768)'in *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'si,⁶³ Vakıdî (ö. 207/816)'nin *el-Meğâzî*'si,⁶⁴ İbn Hişâm (ö. 218/833)'in *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'si sayılabilir. İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'leri Hz. Ömer'in ihtidası, savaşlardaki durumu ve Hz. Peygamber'in vefatına kadar meydana gelen bazı olaylardaki tavrının tespiti açısından vazgeçilmez kaynaklardır. Vâkıdî'nin Şîa mezhebine meylettği kaydedilmekte ise de mutedil olduğu söylenmektedir.⁶⁵ Müellifin *el-Meğâzî*' adlı kitabı, Hz. Ömer'in savaşlardaki konumunun tespiti açısından ayrıntılı bilgiler içermektedir.⁶⁶ Bu eserlerin yanı sıra Beyhakî (ö. 458/1065)'nin *Delailü'n-*

⁶¹ Musa el-Mûsevî, *Şîa ve Şîilik Mücadelesi* (Çev. Kemal Hoca), Sebil Yayınevi, İstanbul 1995.

⁶² Abdülbaki Karanetü'l-Cezâirî, *el-Vehmî ve 'l-Hakikî fi Sîreti Ömer b. Hattab*, Matbaatu Şeriat, Kum 1428.

⁶³ Muhammed b. İshâk b. Yesar, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

⁶⁴ Muhammed b. Ömer b. el-Vakıdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 2006.

⁶⁵ Seyyide İsmail Kâşif, *İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları* (Çev. Heyet), İzmir 1997, s. 41.

⁶⁶ Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Fikr, I-IV, Beyrut 2002.

Nübüvve'si,⁶⁷ İbn Seyyidi'n-Nas (ö. 734/1334)'ın *Uyûnu'l-Eser*'i,⁶⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350)'nin *Zâdu'l-Mead*'ı,⁶⁹ Diyarbekrî (ö. 990/1582)'nin *Târîhu'l-Hamîs*'i⁷⁰ ve Halebî (ö. 1044/1635)'nin *İnsanu'l-Uyûn*'unda⁷¹ da Hz. Ömer'e dair önemli bilgiler mevcuttur.

Genel İslam tarihi eserlerinden, Hz. Peygamber ve sonrası dönemlerde meydana gelen bazı olayların tahlili ve değerlendirmesi bağlamında istifade edilmiştir. Tezimizde pek çok kez kullandığımız eserlerden biri, Şîî olmakla itham edilen⁷² Yakûbî (ö. 292/905)'nin, *Târîh*⁷³ adlı kitabıdır. Müellif, eserinde Şîî kaynaklarda Hz. Ömer ile direkt olarak bağlantılı olarak görülen Ğadîr, Sakîfe ve Hz. Fatıma'nın evini yakma girişimi hususlarında rivayetler nakleder.⁷⁴

⁶⁷ Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Delailü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvali Sahibi's-Şerîa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VII, Beyrut 1405.

⁶⁸ Muhammed b. Abdullah b. Yahya İbn Seyyidi'n-Nas, *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâili ve's-Siyer*, Müessesetu İzzi'd-Din, I-II, Beyrut 1986.

⁶⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd, *Zâdu'l-Mead fî Hedyi Hayri'l-İbad*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 2010.

⁷⁰ Hüseyin b. Muhammed el-Hasan ed-Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvali Enfesi'n-Nefs*, Dar-ı Sadır, I-II, Beyrut, trz.

⁷¹ Nuruddin Ali b. Burhaniddin İbrahim b. Ahmed el-Halebî, *İnsanu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut 1427.

⁷² Murat Ağarı, "Ya'kûbî", İstanbul 2013, XLIII, 287.

⁷³ Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer el-Yakubî, *Târîhu'l-Yakubî*, Daru Sadır, I-II, Beyrut 2010.

⁷⁴ Arı, *İlk Üç Halife*, s. 21.

Çalışmamızın hemen hemen her safhasında istifa ettiğimiz bir başka çalışma da Taberî (ö. 310/922)'nin *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk* adlı eseridir.⁷⁵ Kitap, kronolojik olarak kaleme alınan ve herhangi bir olay hakkında ulaşabildiği tüm rivayetleri bir hadisçi metoduyla⁷⁶ olduğu gibi nakleden bir hususiyet arz etmektedir. Bu eser, pekçok Şîî çalışmanın da en önemli kaynakları arasında yer alır. Çünkü bu kitapta Şîî müelliflerin imametle ilgili olarak gördükleri pek çok nakil vardır. Bunun yanında Hz. Peygamber'in hayatı ve Hz. Ömer'in de aralarında yer aldığı Raşid Halifeler dönemi ve şahsiyetleri hakkında kıymetli bilgiler muhafaza etmektedir.⁷⁷

İbnü'l-Esîr (ö. 630/1232)'in *el-Kâmil*⁷⁸ adlı eseri çalışmamızın genel tarih anlamında önemli bir sac ayağını oluşturmaktadır. Çünkü müellif, çoğunluğunu Taberî'den aldığı rivayetleri sıhhat açısından eleyip, senetlerini de çıkardıktan sonra eserine almıştır. Bunun yanında Mesudî, Belazurî, İbnü'l-Kelbî gibi güvenilir bulduğu başka tarihçilerin eserlerinden elde ettiği bilgilerin, hayal mahsülü veya uydurma olduğu ihtimallerini göz önünde bulundurarak dikkatli davranmıştır. Bu da Hz. Ömer ile ilgili rivayetler arasında tercih yaparken işimizi kolaylaştırmıştır.⁷⁹

⁷⁵ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut 1407.

⁷⁶ Yani çağlarında yaşanan olaylarla beraber rivayet kanalıyla kendilerine ulaşan diğer hadiseleri de rivayete dayalı olarak aktarmaları. Bkz. Kâşif, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 68.

⁷⁷ Arı, *İlk Üç Halife*, s. 21-22.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-X, Beyrut 1997.

⁷⁹ Abdülkerim Özaydın, "el-Kâmil", DİA, İstanbul 2001, XXIV, 281-282.

Genel tarih kitabı olmalarının yanında, Hz. Ömer'in hayatından önemli kesitler sunan Halife b. Hayyat (ö. 240/854)'in *Târîh*,⁸⁰ Belhî (ö. 340/952)'nin *Târîh*,⁸¹ İbn Kesîr (ö. 774/1373)'in *el-Bidaye*⁸² ve İbn Haldûn (ö. 808/1405)'un *el-İber* adlı çalışmaları da tezimizi hazırlarken istifade ettiğimiz temel kaynaklar arasında yer alır.⁸³

Özellikle Hz. Peygamber döneminde meydana gelen olay veya önemli gelişmelerde Hz. Ömer'in rolünü tespit etmede İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849)'nin *el-Musannef*'i,⁸⁴ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in *Müsned*'i,⁸⁵ Buhârî (ö. 256/869)'nin *Sahîh*'i,⁸⁶ Müslim (ö. 261/874)'in *Sahîh*'i,⁸⁷ Ebu Davud (ö. 275/888)'un *Sünen*'i,⁸⁸ İbn Mace (ö. 275/888)'nin *Sünen*'i,⁸⁹ Tirmizî (ö. 279/892)'nin *Sünen*'i,⁹⁰ Nesâî (ö.

⁸⁰ Halife b. Hayyat el-Asferî (el-Uşfurî), *Târîh*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1993.

⁸¹ Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî, *Kitabu'l-Bed' ve't-Târîh*, Daru Sadır, Beyrut 2010.

⁸² Ebu'l-Fida İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Daru'l-Fikr, I-X, Beyrut 1998.

⁸³ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Divanu'l-Mübtede ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arab ve'l-Berber*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988.

⁸⁴ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehadisi ve'l-Âsâr*, Mektebetu'r-Rüşd, I-VII, Riyad 1409.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetu'r-Risale, I-L, Beyrut 1999.

⁸⁶ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Daru İbn Kesîr, I-VI, Beyrut 1987.

⁸⁷ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *el-Camiu's-Sahîh* (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), İstanbul 1981.

⁸⁸ Ebu Davud Süleyman b. el-Eşas es-Sicistanî, *es-Sünen*, el-Mektebetü'l-Asriyye, I-IV, Beyrut, trz.

⁸⁹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mace el-Kazvinî, *es-Sünen*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, I-II, byy., trz.

⁹⁰ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, Mektebetu Mustafa el-Babî el-Halebî, I-V, Mısır 1975.

303/915)'nin *Sünen*'i⁹¹ gibi pek çok hadis kaynağına müracaat ettik. Öte yandan bazı rivayetlerin kapalılığını gidermesi bakımından hadis şerhlerinin de çalışmamız açısından önemli olduğunu vurgulamak isteriz. Zira, Şî müelliflerin, Sünnî hadis kaynaklarına dayandırarak naklettikleri rivayetlerin sıhhatinin tespiti veya mübhem olan bir rivayet hakkında hadis alimlerinin düşüncelerinin/yorumlarının ortaya konmasının gerekliliği çalışmamız açısından bu eserleri önemli kılmıştır. Tezimizde en çok başvurduğumuz şerhler arasında Nevevî (ö. 676/1277)'nin *el-Minhâc*'i,⁹² İbn Hacer (ö. 852/1448)'in *Fethu'l-Bârî*'si,⁹³ Aynî (ö. 855/1451)'nin *Umdetü'l-Karî*'si,⁹⁴ Kastallânî (ö. 923/1517)'nin *İrşâdü's-Sârî*'si⁹⁵ sayılabilir.

Vakıdî'nin katibi olan⁹⁶ İbn Sa'd (ö. 230/844)'ın, tabakat kitaplarının ilki ve zamanımıza intikal edenlerin en eskisi olma özelliği taşıyan⁹⁷ *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*⁹⁸ adlı eseri tezimizde en fazla kullandığımız Sünnî kaynaklardandır. Eserin III. cildinde yer alan Hz. Ömer başlığı çalışmamız için önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

⁹¹ Ebu Abdırrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesaî, *es-Sünen*, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, I-IX, Halep 1986.

⁹² Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhac Şerhu Sahîhi Müslim el-Haccac*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-XVIII, Beyrut, 1392.

⁹³ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Barî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Marife, I-XIII, Beyrut 1379.

⁹⁴ Bedrüddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Karî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XXV, Beyrut 2001.

⁹⁵ Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emîriye, I-X, Mısır 1323.

⁹⁶ Kâşif, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 41.

⁹⁷ Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", DİA, İstanbul 1999, XX, 295.

⁹⁸ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 2012.

Eserde Raşid Halifeler ve bazı sahabelerle ilgili çok geniş ve detaylı rivayetler nakledilir. Hz. Ömer'in nesebi, İslam'a girişi, Kırtas Olayı ve Hz. Peygamber'in vefatı gibi hususlar, gerektiğinde farklı varyantlarıyla da zikredilerek eserde yer alır. Belâzurî (ö. 279/892)'nin *Ensâbu'l-Eşrâf*'i,⁹⁹ İbnü'n-Nedim (ö. 380/990)'in *el-Fihrist*'i,¹⁰⁰ İbn Hazm (ö. 456/1064)'in *el-Cemhere*'si,¹⁰¹ İbnü'l-Cevzi (ö. 597/1201)'nin *Menâkıb*'i,¹⁰² İbnü'l-Esîr (ö.630/1232)'in *Üsdü'l-Ğabe*'si,¹⁰³ İbn Hacer (ö. 852/1448)'in *el-İsâbe*'si¹⁰⁴ iktibasta bulunduğumuz diğer önemli tabakat ve ensaba dair eserlerdendir.

Özellikle çalışmamızın giriş bölümünde Şîa hakkında genel bazı bilgileri verirken mezhepler tarihi ve makâlât alanında yazılmış olan Eşarî (ö. 234/936)'nin *Makalâtü'l-İslamiyyîn*,¹⁰⁵ Bağdadî (ö. 429/1037)'nin *el-Fark*,¹⁰⁶ İbn Hazm (ö.

⁹⁹ Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Daru'l-Fikr, I-XIII, Beyrut, 1996.

¹⁰⁰ İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İshâk, *el-Fihrist*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

¹⁰¹ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012

¹⁰² Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Menakıbu Emiri'l-Mü'minîn Ömer b. Hattab*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 2007.

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim, *Üsdü'l-Ğabe fi Marifeti's-Sahabi*, Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, I-VIII, Beyrut 1996.

¹⁰⁴ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabi*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1415.

¹⁰⁵ Ebu'l-Hasan el-Eşarî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn ve'htilafu'l-Musallîn*, Daru Frans Shteiz, Wesbaden (Almanya) 1980.

¹⁰⁶ Abdülkahir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Furak*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2009.

456/1064)'ın *el-Fasl*,¹⁰⁷ İsfereyînî (ö. 471/1078)'nin *et-Tebisîr*¹⁰⁸ ve Şehristânî (ö. 548/1153)'nin *el-Milel*¹⁰⁹ isimli eserlerinden çokça istifade ettik.

Mucem ve lügat türü çalışmaları da tezimizi hazırlarken karşılaştığımız ve açıklanmasına ihtiyaç duyduğumuz kavram ve yer adlarını tespit etmede önemli bir yer işgal eder. İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği)'nin *Müfredât*'ı,¹¹⁰ Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229)'nin *Mu'cemu'l-Buldân*'ı,¹¹¹ İbn Manzûr (ö. 711/1311)'un *Lisânu'l-Arab*'ı,¹¹² Fîruzâbâdî (ö. 817/1415)'nin *el-Kâmûsu'l-Muhît*'i¹¹³ bu alanla ilgili sıkça kullandığımız çalışmalardandır.

Çalışmamızı hazırlarken bazı ilk dönem tefsir çalışmalarından da istifade ettik. Bunlar arasında Taberî (ö. 310/922)'nin *Camîu'l-Beyan an Tevîli Âyi'l-Kur'an*,¹¹⁴ Cessas (ö. 370/980)'ın *Ahkâmü'l-Kur'an*¹¹⁵ isimli eserleri sayılabilir.

¹⁰⁷ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, Mektebetu'l-Hanci, I-V, Kahire 1348.

¹⁰⁸ Ebu'l-Muzaffer Şahfûr b. Tahir b. Muhammed el-İsfahanî el-İsfereyînî, *et-Tebisîr fi'd-Dîn ve Temyizi'l-Fırkati'n-Naciye ani'l-Fıraki'l-Halikîn*, Daru İbn Hazm, Beyrut 2008.

¹⁰⁹ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2013.

¹¹⁰ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimaşk 2009.

¹¹¹ Şihabüddin Ebu Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Daru Sadır, I-V, Beyrut 1977.

¹¹² İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânu'l-Arab*, Daru'l-Mearif, I-VI, Kahire, trz.

¹¹³ Muhammed b. Yakub el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Daru'l-Marife, Beyrut 2011.

¹¹⁴ Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Camîu'l-Beyan an Tevîli Âyi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risale, I-XXIV, Beyrut 2000.

Ayrıca ülkemizde ve çeşitli coğrafyalarda Hz. Ömer ve Şîa hakkında eserler kaleme alan pek çok kişinin çalışmalarından da faydalandık. Bu isimler arasında Ethem Ruhi Fığlalı,¹¹⁶ Metin Bozan,¹¹⁷ Cemal Sofuoğlu,¹¹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı,¹¹⁹ Abdullah Ünalın,¹²⁰ Hasan Onat,¹²¹ Mustafa Öz,¹²² İhsan İlahi Zahir,¹²³ Şaban Öz,¹²⁴ Sıddık Korkmaz,¹²⁵ Mehmet Azimli,¹²⁶ İbrahim Sarıçam,¹²⁷ Ali Muhammed Sallabi,¹²⁸ Abdülazîz Muhammed Nur Velî¹²⁹ ve Muhammed Ata Sûfî¹³⁰ sayılabilir.

¹¹⁵ Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Razî el-Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-III, Beyrut 1994.

¹¹⁶ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiye Şîası*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2008.

¹¹⁷ Metin Bozan, *İmamiye Şîasının İmamet Tasavvuru*, Ankara 2007.

¹¹⁸ Cemal Sofuoğlu, “Şîa'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), 1981, C. XXIV; a.mlf., *Şîa'nın Hadis Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1977.

¹¹⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Târîh Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîilik*, Derin Yayınları, İstanbul 2011.

¹²⁰ Abdullah Ünalın, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya Göre Hadis*, Elips Yayınları, Ankara 2006.

¹²¹ Hasan Onat, “Şîiliğin Doğuşu Meselesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XXXVI, Ankara 1997.

¹²² Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

¹²³ İhsan İlahi Zahir, *eş-Şîa ve 's-Sünne*, İdaretü Tercümâni's-Sünne, Lahor 1976; a.mlf., *eş-Şîa ve 't-Teşeyyu'* (*Firak ve Târîh*), İdaretü Tercümâni's-Sünne, Pakistan, 1995.

¹²⁴ Şaban Öz, “Şîanın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler”, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, I/2 (Güz 2008); a.mlf., “Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi”, Hikmet Yurdu Dergisi, Yıl, 2; Sayı, 3.

¹²⁵ Sıddık Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

¹²⁶ Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011; a.mlf., *Halifelik Târîhine Giriş*, Öykü Yayınları, İstanbul 2005; a.mlf., *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1: Hz. Ebu Bekir*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011; a.mlf., *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2: Hz. Ömer*, Ankara

Ayrıca tezimizin her aşamasında istifade ettiğimiz Mehmet Salih Arı'nın *İmamiye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*¹³¹ isimli çalışmasını özellikle zikretmeliyiz. Bu eserin bizim için en büyük dezavantajı hemen hemen her konuya ayrı bir başlık açmasıdır. Çalışmada kaynak eserler mevcut olmasına rağmen son dönem veya çağdaş diyebileceğimiz eserlere başvurmak suretiyle konuların ele alınması dikkat çekicidir. Diğer taraftan, çalışma Şîî kaynaklardan yola çıkarak hazırlanması gerekirken, bazı konularda daha çok Sünnî kaynaklara müracaat edilmiş olması gözden kaçmamıştır. Bununla beraber Şîî kaynakların Hz. Ömer hakkında kullandığı lakaplar bölümünde sadece Sünnî kaynaklarda geçen “el-Farûk ve Emîrû'l-Müminîn” isimlerinden yola çıkarak Şîî kaynakların buna getirdiği eleştiriler çok kısa bir şekilde dile getirilmiştir. Oysa ki Hz. Ömer için Şîî kaynaklarda kullanılan isim, lakap ve yakıştırmalar büyük bir yekûn tutmaktadır.

Çalışmamızda Mehmet Özdemir, İbrahim Sarıçam ve Seyfettin Erşahin hocalarımızın hazırladığı *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed*

Okulu Yayınları, Ankara 2012; a.mlf., “Corci Zeydan'ın “İslam Medeniyeti Târîhi” Adlı Eserine Karşı Yazılmış Bir Tenkit Yazısı”, İstem Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 5, 2005.

¹²⁷ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005; a.mlf., *Hz. Ömer*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

¹²⁸ Ali Muhammed Sallabi, *Hz. Ömer* (Çev. Mehmet Akbaş), Ravza Yayınları, İstanbul 2008.

¹²⁹ Abdülazîz Muhammed Nur Velî, *Eseru't-Teşeyyu' ala'r-Rivayâti't-Tarihiyye fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî*, Daru'l-Hudayrî, Medine 1996.

¹³⁰ Abdülkadir b. Muhammed Ata Sûfî, *Mevkifu's-Şîati'l-İsna Aşeriyye mine's-Sahabe*, Advau's-Selef, I-III, Riyad, 2006.

¹³¹ Mehmet Salih Arı, *İmamiye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.

Tasavvuru”¹³² isimli çalışmalarının da, bize, yöntem ve üslup açısından pek çok şey kattığı kanaatindeyiz. Ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* de çalışmamızda önemli bir yere sahiptir. Zira tezimiz boyunca dolaylı veya direkt olarak yaklaşık elli maddeden istifade ettik.

III. Bir Siyasî-Dinî Mezhep Olarak Şîa

“Şîa” ismi, kök itibariyle “desteklemek, çoğalmak, yayılmak, tabi olmak” gibi anlamlara gelen “ش-ي-ع (ş-y-’a)” fiilinden türemiş ve “yardımcı, taraftar, fırka, bölük, miktar, süre, sıra, aslan yavrusu, eş, benzer, misafiri uğurlamak, birinin peşinden gitmek, bir şeyi yaygınlaştırmak ve bir görüş üzerine birleşmek, bir görüş üzerine birleşen topluluk, küçük odun parçaları” anlamlarında da kullanılmıştır.¹³³

“Şîa” kelimesi Kur’an-ı Kerim’in bir çok yerinde geçmektedir.¹³⁴ İlgili ayetlerde daha ziyade “fırka, bölük, topluluk, taraftar ve yaymak” gibi manalara gelmektedir.¹³⁵ Sözlük anlamıyla Şîî hadis kaynaklarında çokça tekrarlanmakla beraber¹³⁶ Sünnî hadis kaynaklarında da bulunmaktadır.¹³⁷ Bununla birlikte, ilk

¹³² Mehmet Özdemir, İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, Nobel Yayınları, Ankara 2011.

¹³³ İbn Manzûr, *Lisân*, IV, 2376-2377; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 721-722; İsfahânî, *Müfredât*, s. 470; Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Matbaatu Hukümeti’l-Kuveyt, I-XL, Kuveyt 1984, XXI, 301-304.

¹³⁴ M. Fuad Abdülbaki, *el-Mucemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, Daru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Mısır, 1945, s. 398.

¹³⁵ En’am, 6/65, 159; Hicr, 15/10; Meryem, 19/69; Kasas, 28/4, 15; Rûm, 30/32; Sebe, 34/54; Kamer, 54/51; Saffât, 37/83.

¹³⁶ Bkz. İlyas Üzümlü, “Şîa”, DİA, İstanbul 2010, XXXIX, 111.

dönem tarih metinlerinde de benzer anlamlarda kullanıldığını gösteren pek çok rivayet vardır.¹³⁸ Onlardan bazıları şöyledir: İran fethedilip Hürmüzan ve veziri Medine'ye getirildiklerinde Hz. Ömer'in, "Bu adamı ve Şîasını İslam'ın gelmesiyle hakir ve zelil kılan Allah'a hamdolsun" dediği rivayet edilir.¹³⁹ Keza Hz. Ali, Cemal Savaşı dönüşünde muhaliflerinin niçin öldürüldüğünü soran kişiye, "Onlar benim Şîamı ve vergi memurlarımı öldürdüler, oysa ki onların boyunlarında bana ettikleri biatları ve benim Şîamdan bine yakın insanın kanı vardı..."¹⁴⁰ dediği nakledilir.

"Şîa" ismi, zamanla harf-i tarifle, yani "eş-Şîa" şeklinde kullanılmaya başlanmış ve terim anlamı kazanmıştır. Bu haliyle de, özellikle "*imamet konusunda Hz. Ali'ye bağlı ve taraftar olanlar*"ı ifade etmeye başlamıştır.¹⁴¹ Şîa'nın terim anlamını tespit ederken, Şîîlerin "Şîa" kavramını nasıl tanımladıkları ve bu kavramın içeriğini nasıl doldurdukları önemli bir husustur. Bu durum, bütün mezhep adları ve mezheplerin temel kavramları için de geçerlidir.¹⁴²

Mezhepler tarihi kaynak eserleri arasında kitapları günümüze kadar ulaşmış olan erken dönem Şîî müelliflerden Nevbahtî (ö. 300/912)'ye göre Şîa, Hz. Peygamber döneminde "Şîatu Ali" (Ali taraftarları) diye isimlendirilen, onun vefatından sonra da Hz. Ali'nin imam/halife olduğunu ileri süren kimselerin

¹³⁷ A. J. Wensinck, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî*, Mektebetu Beril, I-VII, Leiden 1936, III, 227-228; Üzüm, "Şîa", DİA, XXXIX, 111.

¹³⁸ Geniş bilgi için bkz. Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 62.

¹³⁹ İbn Sa'd, V, 65-66.

¹⁴⁰ Nasr b. Müzahim el-Minkarî, *Vak'atu Şîîin*, Daru'l-Cil, Beyrut 1990, s. 5; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 307; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 16; Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 62.

¹⁴¹ Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 63.

¹⁴² Bkz. Onat, "Şîiliğin Doğuşu Meselesi", AÜİFD, C. XXXVI, s. 79.

meydana getirdikleri bir fırkadır.¹⁴³ Şeyh Müfid (ö. 413/1022) ise, “Şîa” kavramıyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Teşeyyu” (Şîliği müdafaa etmek, Şîi olmak) dilde, bir öndere onu veli kabul ederek halisane dini bağlarla bağlı olmak demektir. Ali’nin imametini kendi iradesiyle kabul edip imametini kıyamete kadar devam edeceğini benimseyen Ali taraftarlarına verilen isimdir.¹⁴⁴ Tûsî’nin ise bu tanıma ‘nass’ ve ‘vasiyet’ kavramlarını eklediği belirtilmiştir.¹⁴⁵

Çağdaş bazı müelliflere göre, “eş-Şîa (الشيعية)” şeklinde lam-ı tarifli olursa, bu açıkça Hz. Ali’ye velayet yoluyla bağlanan, onun Hz. Peygamber’den sonra fasılasız halifeliğine inanan, hilafet makamında ondan öncekilerin imametini tanımayan, itikatta onu kendinden önce hiçbir halifeye tabi olmayan müstakil bir önder kabul eden kimselere tahsis için kullanılmış olur... Şîa ismi, bu itibarla; zikrettiğimiz fırka için özel isim olur.”¹⁴⁶

Tabersî, Enam Suresi’nin 65. ayetinde geçen “şiyean” kelimesini tefsir ederken, “teşeyyu (التشيع)”un ‘din ve velayet bakımından bir gruba uymak’ anlamına geldiğini, ancak “Şîa” kelimesinin ise ‘Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali’nin imametini inanıp ona uyanlara has bir isim’ olduğunu belirtmektedir. Terim

¹⁴³ Nevbahtî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa, *Firaku’ş-Şîa*, byy., trz., s. 15-16; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 17; Onat, “Şîliğin Doğuşu Meselesi”, AÜİFD, C. XXXVI, s. 80.

¹⁴⁴ Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *Evailu’l-Makalât*, Darü’l-Şeyh Müfid, Beyrut 1993, s. 34-35; Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 63.

¹⁴⁵ Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 63.

¹⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 16; Onat, “Şîliğin Doğuşu Meselesi”, AÜİFD, s. 80; Üzüm, “Şîa”, DİA, XXXIX, 111; Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 62-63; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 34-36.

olarak “Şîa” ifadesinin ise Hz. Peygamber’den sonra Hz. Ali’nin imametine inanan İmamiye, Zeydiyye vb. fırkalara verilen bir isim olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁷

Çağdaş Şîi yazarlardan Muhammed Cevad Muğniyye’ye göre Şîa diğer fırkalardan, imamın/halifenin Hz. Peygamber’den bir nass ile tayin olunması yani seçim ile tayin olunmaması ve imamın büyük ve küçük günahlardan korunmuş olması (masumiyet) görüşleri ile ayrılır.¹⁴⁸

Tabâtabâî’ye göre “Şîa”, Hz. Peygamber’den sonra hilafet makamını, onun sülalesine özgü bir hak olarak bilen, İslam öğretilerinde Ehl-i Beyt mektebini izleyen kimselere denir.¹⁴⁹

Sünnî kaynaklarda çokça yer alan “Şîa” kavramı ise daha ziyade, “Hz. Ali’ye tabi olan ve onu diğer sahâbîlerden üstün tutan fırka” olarak öne çıkmıştır.¹⁵⁰

Konuyla ilgili kapsamlı bir tanım yapacak olursak şöyle deriz: “Şîa, Hz. Ali ve evlatlarının¹⁵¹ izinden giden¹⁵² onların velayetini kabul eden,¹⁵³ Hz. Ali’nin, Hz.

¹⁴⁷ Ebu Ali el-Fadl b. el-Hasan et-Tabersî, *Mecmau’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’an*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, I-X, Beyrut 1997, IV, 59.

¹⁴⁸ Muhammed Cevad Muğniyye, *eş-Şîa fî’l-Mîzan*, Daru’ş-Şurûk, Kahire trz., s. 37-40.

¹⁴⁹ Zeydiyye Fırkasından bir gruba da “Şîa” denmektedir. Bunlar Hz. Ali’den önce iki halife bulunduğunu kabul ederler ve fer’î hükümlerde Ebu Hanife fikhına göre amel ederler. Bunlar Ümeyye ve Abbasoğullarına karşı hilafeti Hz. Ali ve evladına has bilirler. Bkz. Allame Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslam’da Şîa*, (Çev. Kadir Akaras, Abbas Kazımî) Kevser Yayınevi, byy, trz. s. 34.

¹⁵⁰ Arı, *İlk Üç Halife*, s. 35.

¹⁵¹ İbn Haldûn, *el-İber*, s. 246.

¹⁵² Eşarî, *Makalât*, s. 5; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, s. 167; Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitabu’t-Ta’rifat*, Daru’n-Nefais, Beyrut 2007, s. 205.

¹⁵³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 721.

Peygamber'den sonra insanların en üstünü olduğunu benimseyip kendisi ve çocuklarının imamete en layık kişiler olduğu¹⁵⁴ ve bunun, onlardan başkasına nakil edilemeyeceğini düşünen,¹⁵⁵ Hz. Ali'nin imamet/hilafetini de nass ve vasiyet üzere kabul eden kimselere denir.”¹⁵⁶

Muhammed Ferit Vecdî de Şîa hakkında şöyle der: “Ali’yi imam bilerek onun izinden giden ve imametın onun evlatlarından başkasına geçmeyeceğine inanan kimselere “Şîa” denir. Onlar imametın, ümmetin maslahatına bırakılacak bir mesele olmadığına; ümmetin kendi isteğine göre bir şahsı imam ünvanıyla hiçbir şekilde tanıtamayacağına ve imametın dinin temellerinden biri olduğuna inanırlar. Bu yüzden Hz. Peygamber’in kendisinden sonraki imamı açıkça tanıtmaması gerekir. İmamların büyük ve küçük günahlardan masum oldukları da, onların diğer inançlarından biridir. Ayrıca onlar, söz ve davranışların tevelli (Allah’ın dostlarını dost edinme) ve teberri (Allah’ın düşmanlarından beri ve uzak olma) esasına uygun bir şekilde yapılması gerektiğine ve sadece zalim bir düşmandan korkulduğu zaman takkiye yapılacağına inanırlar.”¹⁵⁷

Sünnî ve Şîî kaynakların yukarıdaki tariflerine göre Şîa:

a) Hz. Ali’ye taraftar olanların,

b) Hz. Ali’nin bizzat Hz. Peygamber’den sonra insanların en üstünü (**efdal**) olduğuna inananların,

¹⁵⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 90.

¹⁵⁵ Cürcânî, *et-Ta’rifat*, s. 205.

¹⁵⁶ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, s. 167.

¹⁵⁷ Muhammed Ferid Vecdi, *Dairetu'l-Mearifi'l-Karni'l-İşrûn*, Darü'l-Fikr, I-X, Beyrut 1971, V, 424-425.

c) Hz. Ali'nin bizzat Hz. Peygamber tarafından imamlık ve halifelîğe tayin olduğunu; dolayısıyla halifelîğin onun ve Ehl-i Beyt'inin hakkı olduğunu ileri sürenlerin,

d) Hz. Ali'den sonraki imamların da mutlaka onun soyundan (**Ehl-i Beyt**), açık veya gizli bir **nass ile tayin ve vasiyet** olunacağını kabul edenlerin,

e) İmamların büyük ve küçük günahlardan korunmuş (**masûm**) ve özel (**vehbî**) bir bilgiyle donatılmış olduklarını söyleyenlerin teşkil ettiği bir topluluktur.¹⁵⁸

Böylece ıstılahî bir anlam kazandığı andan itibaren Şîa, **eş-Şîa** şeklinde kullanılmak suretiyle, Hz. Ali ve ona tabi olanları ifade etmek için özel bir isim haline gelmiştir ve “filan Şîa'dandır” dendiği zaman, o kişinin Şîa mezhebinden olduğu anlaşılmaya başlamıştır.¹⁵⁹

Bazı kaynaklarda Şîa ile eş anlamlı olarak kullanılan “Rafizî” tabiri üzerinde durmamız da yerinde olacaktır. Bu kelime, “ر-ف-ض (r-f-d)” sülasi mücerredinden gelmekte ve “bir şeyi terk eden, bırakan” anlamında kullanılmaktadır.¹⁶⁰ Malatî'ye göre Rafizîlik, İmamiyye'nin başka bir adıdır.¹⁶¹ Yine Malatî'ye göre Rafizîlik, Zeydilik'in bir koludur.¹⁶² Bunlara ‘Rafizî’ denmesinin nedeni ise Hz. Osman'a itaati

¹⁵⁸ Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 18

¹⁵⁹ Komisyon, *İslam Mezhepleri Târîhi*, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2010, s. 94.

¹⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 1689; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 520-521.

¹⁶¹ İbn Abdîrahman el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehli'l-Ehvai ve'l-Bidai*, Mektebetu'l-Medbuli, Kahire 1413, s. 113.

¹⁶² Malatî, s. 119.

reddetmelerindendir.¹⁶³ Eşari'ye göre ise; Rafizîlik, Zeydiler ve Gulat fırkalarıyla birlikte Şîa'nın üç fırkasından birisidir.¹⁶⁴

Bağdadî ise, Rafizîlik başlığı altında Zeydiye, İmamiye, Keysaniye ve alt kollarını sayar. Dolayısıyla o, Şîilik ve Rafizîlik'i bir görmektedir.¹⁶⁵

Şîî kaynaklarda da, Şîa'nın, kendisinden söz ederken “Rafizî” diye bahsettiği ve bunun kendileri için bir övünç kaynağı olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁶ Onlar, Hz. Peygamber vefat edince Müslümanların büyük bir kısmının İslam'dan uzaklaştığı ve kendilerinin ise Hz. Ali'ye bağlanarak İslam'da kalıp kötülükleri terk ettikleri için kendilerini böyle isimlendirmişlerdir.¹⁶⁷

Yukarıdakinden daha yaygın olan bir diğer rivayete göre ise, Kufe'de Emeviler'e karşı bir ayaklanma esnasında Zeyd b. Ali'ye, taraftarları tarafından ilk iki halife hakkındaki fikirleri sorulur. O da onlar hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyince onlar onu terk ederler ve Zeyd b. Ali de “رفضتموني (rafedtumûnî) (beni terk ettiniz)” der ve böylece onlara isim olur.¹⁶⁸

Şîîliğin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili çok değişik görüşler ortaya atılmıştır. Şîî hadisçilerden bir kısmı Şîîliğin Hz. Peygamber'den önce ortaya çıktığını ileri sürmüşler ve bunun diğer peygamberlere verilen sahifelerde Hz. Ali'nin velayetine

¹⁶³ Bkz. Malatî, s. 146 (491 nolu dn.).

¹⁶⁴ Eşarî, *Makâlât*, s. 16.

¹⁶⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 53-78.

¹⁶⁶ Meclisî, *Bihâr*, LXV, 96-97; Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî, *el-Mehâsin*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Kum 1371, s. 157. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Rafizîler”, DİA, İstanbul 2007, XXXIV, 396.

¹⁶⁷ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, “Râfizî”, s. 542-543.

¹⁶⁸ Şehristânî, s. 176; İsferyânî, *et-Tefsîr*, s. 30; Eşarî, *Makâlât*, s. 65.

dair kayıtlar bulunduğunu belirterek desteklemek istemişlerdir.¹⁶⁹ Ancak bu görüş Hz. Ali'ye duyulan sevgiyi mitolojik boyutlara taşıdığı gerekçesiyle fazla ilgi görmemiştir.¹⁷⁰ Şîliğin doğuşu ile ilgili olarak çoğunlukla, İrfan Abdülhamid'in tespitleri sonucu oluşan aşağıdaki görüşler kabule şayan görülmüştür. Müellif bu görüşleri yedi grupta toplamıştır.¹⁷¹ Buna göre:

1. Şîlik, Hz. Peygamber'in sağlığında onun vasıtasıyla ortaya çıkıp gelişmiştir.¹⁷² Bu görüşü benimseyenler konuyla ilgili pek çok ayet, hadis ve rivayeti delil getirmektedirler. İlk ve son dönem Şîi yazarların çoğu bu görüştedir.¹⁷³

2. Şîlik, Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından Sakîfe toplantısında ortaya çıkmıştır.¹⁷⁴

3. Diğer bir grup ise, Şîliğin Hz. Osman dönemindeki fitne olayları ile ortaya çıktığını savunmaktadır. Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Müslümanlar; Hz. Ali ve Hz. Muaviye taraftarları olmak üzere iki gruba ayrılmışlar ve Hz. Muaviye'nin hilafeti ele geçirmesinin ardından "Şîa" adı sadece Hz. Ali

¹⁶⁹ Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 276-277. Bkz. Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 64; Üzüm, "Şîa", DİA, XXXIX, 111.

¹⁷⁰ Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 65.

¹⁷¹ İrfan Abdülhamid, *Dirasât fi'l-Firak ve'l-Akaidi'l-İslamiyye* (Çev. Mustafa Saim Yeprem), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s. 20-23.

¹⁷² Muhammed el-Hüseyn Âli Kaşifu'l-Ğita, *Aslu's-Şîa ve Usûluhâ*, Daru'l-Adva, Beyrut 1990, s. 118-119.

¹⁷³ Geniş bilgi için bkz. Kaşifu'l-Ğita, *Aslu's-Şîa ve Usûluhâ*, s. 118-123; Tabâtabâî, *İslam'da Şîa*, s. 39-43. Ayrıca bu görüşü savunanlar için bkz. Seyyid Abdürresul el-Mûsevî, *eş-Şîa fi't-Târîh*, Mektebetu Medbulî, Kahire 2002, s. 39-40; Öz, "Şîanın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler", s. 34.

¹⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. İbn Haldûn, s. 247; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1969, s. 266; a.mlf., *Dûha'l-İslâm*, Mektebetu'n-Nahdatu'l-Mısriyye, Kahire 1964, III, 208. Ayrıca bu görüşü benimseyenler için bkz. Abdürresul el-Mûsevî, *eş-Şîa fi't-Târîh*, s. 41.

tarafatları için kullanılmıştır.¹⁷⁵ Ayrıca Şîa'nın tohumunun bu dönemde Abdullah b. Sebe tarafından atıldığı da ileri sürülmüştür.¹⁷⁶

4. Bir başka görüşe göre Şîilik, Hz. Osman'ın şehadetinin ardından onun katillerinin bulunması amacıyla başkaldırılması sonucu meydana gelen Cemel ve takip eden olaylar sırasında Hz. Ali taraftarları için kullanılmasının ardından oluşmaya başlamıştır.¹⁷⁷ Ayrıca Sıffîn'de meydana gelen Hakem Olayı ve sonrasında teşekkül eden Haricîler ile mücadelenin de Şîiliğin zuhurunun kaynağı olduğu rivayet edilmiştir.¹⁷⁸

5. Şîilik, Hz. Ali'nin şehid edilmesinden sonra Muaviye otoriteyi ele geçirip Hz. Hasan ona biat edince ortaya çıkmıştır.¹⁷⁹

6. Şîilik, Hz. Hüseyin'in Kербela'da şehid edilmesinin ardından ortaya çıkmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Julius Wellhausen, *Ahzâbu'l-Muâradâtu's-Siyâsiye'd-Diniyye fî Sadri'l-İslâm, el-Havâric ve's-Şîa*, (Arapça'ya Çev. Abdurrahman Bedevî), Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire 1958, s. 146; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 20.

¹⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Malatî, s. 16-17; Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâmi's-Siyâsi ve'd-Dînî ve's-Sakâfî ve'l-İctimaî*, I-IV, Dâru'l-Ciyâl/Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, Beyrut/Kahire 1996, I, 322; Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra, "Osman"*, Daru'l-Mearif, Kahire 2009, s. 131-132; a.mlf., *el-Fitnetü'l-Kübra, "Ali ve Benûhu"*, Daru'l-Mearif, Kahire 2009, s. 91-92; Ahmed Muhammed Ahmed Celî, *Dirase ani'l-Firak fî Târîhi'l-Müslimîn, "el-Havâric ve's-Şîa"*, Şeriketu't-Tibaati'l-Arabiyyeti's-Suudiye, Riyad 1986, 93-95; Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 67-68.

¹⁷⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 307. Geniş bilgi ve İbnü'n-Nedîm'in bu görüşüne eleştiri olarak bkz. Ahmed Celî, *el-Havâric ve's-Şîa*, s. 95-97. Ayrıca bkz. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 20; Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 68-69.

¹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 678; Abdürresul el-Mûsevî, *eş-Şîa fî't-Târîh*, s. 42-43.

¹⁷⁹ Hüseyin, *"Ali ve Benûhu"*, s. 175; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 21.

7. Şîlik, hicrî birinci asrın sonlarına doğru, nass ve tayin akidesi ile birlikte ortaya çıkmıştır.¹⁸¹

Şî kaynaklar Şîliğin ortaya çıkışını Hz. Peygamber'in sağlığında veya vefatının hemen ardından başlatırlar.¹⁸² Hatta bazı Şî müellifler işi daha da ileri götürerek Şîa'nın temellerinin diğer peygamberlerin zamanında atıldığını iddia etmişlerdir. Çünkü bu görüşte olanlara göre her peygamberin sahifelerinde Ali'nin velayetine iman etmeleri yazılmıştır.¹⁸³ Oysa ki Şîliği Hz. Peygamber ile ilişkilendirmek pek tutarlı gözükmemektedir. Zira, bahsedilen dönemlerde Şîa ismi, belirli bir dinî fırka anlamında değil; tamamen lügavî manada, yani taraftar ve yardımcı anlamlarında kullanılmıştır.¹⁸⁴ Bununla beraber Hz. Ali'nin imameti/hilafeti için çağrı yapılması sadece siyasî bir tercih olarak vuku bulmuştur.¹⁸⁵ Hatta Şîa kelimesi, sadece Hz. Peygamber dönemi değil; hicri birinci asrın ikinci yarısına kadar da belirli bir itikadî mezhebi ifade etmekten uzaktır. Şîlik üzerine araştırma

¹⁸⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, el-Mektebetü'l-Asriyye, I-IV, Beyrut 2005, III, 81-82; Mustafa Kamil eş-Şeybî, *es-Sılatu Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu*, Daru'l-Endelüs, Beyrut 1982, s. 22-23; R. Strothmann, "Şîa", İA, İstanbul 1970, XI, 503; Abdürresul el-Müsevî, *eş-Şîa fi't-Târîh*, s. 43; Ahmed Celî, "*el-Havaric ve's-Şîa*", s. 97-99; Sofuoğlu, *Şîa'nın Hadis Anlayışı*, s. 22.

¹⁸¹ Ahmed b. Yahya b. el-Murtazâ, *Kitabu Tabakâti'l-Mu'tezile*, Beyrut 1987, s. 5-6; Abdülhamid, s. 19-20; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 247-248.

¹⁸² Komisyon, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* (Editör: Hasan Onat, Sönmez Kutlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 165.

¹⁸³ Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 276; Meclisî, *Bihâr*, XI, 35. Geniş bilgi için bkz. Nasır b. Abdillah b. Ali el-Kafârî, *Usûlu Mezhebi's-Şîati'l-İmamiyye*, Daru'r-Rızâ, I-III, Cîze 1998, I, 70 vd.

¹⁸⁴ Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 18-20; Kafârî, *Usûlu Mezhebi's-Şîa*, I, 83.

¹⁸⁵ Üzüm, "Şîa", DİA, XXXIX, 112.

yapan bir çok müellifin de belirttiği gibi özellikle Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi bu mezhebin dinî-siyasî bir oluşuma dönüşmesinin önünü açmıştır.¹⁸⁶ Bize göre de Şîa, Kerbela Vakası'nın ardından ortaya çıkan Tevvâbûn Hareketi, Muhtar es-Sakafî İsyanı gibi olaylarla dinî-siyasî bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Çünkü Kerbela Olayı'ndan sonra hızla yayılan Emevî düşmanlığı ile Hz. Ali ve evlatlarına duyulan siyasî taraftarlık zamanla bir sistem haline gelmiş ve Hz. Ali'nin ilahlığı iddiaları da dahil çeşitli inançları bünyesinde toplayan Şîî mezhepler oluşmuştur.¹⁸⁷ Farklı inanç yapıları ile ortaya çıkan Şîî mezhepler dört ana fırka altında mütalaa edilmiştir. Bunlar; Zeydiyye, İmamiye, İsmailiye ve Ğulat'tır.¹⁸⁸ Görüşleri çalışmamızın esas konusunu teşkil eden İmamiye Şîasının tam anlamıyla oluşması ise, son imam olarak kabul edilen Muhammed b. el-Hasan b. el-Askerî'nin kayboluşu ve hatta sefirlik döneminin bitmesi ile olmuştur. Çünkü bu dönem boyunca Şîa daima değişikliğe maruz kalmış ve en son olarak da İmamiye Şîası teşekkül etmiştir.¹⁸⁹

IV. Şîa'da Sahabe Algısı

“Sahâbî” kelimesi, sözlükte “biriyle arkadaş olmak, beraber olmak” anlamlarına gelir.¹⁹⁰ Çoğulu “ashâb” ve “sahâbe”dir. Kur'an-ı Kerim ve Sünnî hadis kaynaklarında bu kavram çok yerde zikredilmektedir.¹⁹¹

¹⁸⁶ Strotmann, “Şîa”, İA, XI, 503; Üzüm, “Şîa”, DİA, XXXIX, 111; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 42.

¹⁸⁷ Üzüm, “Şîa”, DİA, XXXIX, 112.

¹⁸⁸ Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 75 vd.; Üzüm, “Şîa”, DİA, XXXIX, 112 vd.

¹⁸⁹ Halife Keskin, *Şîa İnanç Esasları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 31. İmamiye'nin oluşumu hakkında geniş bilgi için bkz. Fırlalı, *İmamiye Şîası*; s. 25 vd.; Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 78-80.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, IV, 2400-2401; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 728; İsfahânî, *Müfredât*, s. 475.

Şîa'ya göre Ehl-i Sünnet'in anladığı tarzda, şer'î ve ıstılahî anlamda bir sahâbî tanımı yoktur.¹⁹² Onlara göre lügat ve genel örf nasıl tanımlıyorsa anlamı odur. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet'in anladığı anlamda “ashâb ve sahâbe” kavramları Hz. Peygamber'in arkadaşlarına, yine Ehl-i Sünnet mensupları tarafından konulmuş bir isimdir. Şîî lügat kitapları “ashâb” kelimesini “uzun süreli arkadaşlık yapan ve bir yerde uzun süreli kalanlar”¹⁹³ şeklinde tanımlamışlardır.¹⁹⁴ Yani her ne kadar “Şîa'nın Ehl-i Sünnet'ten farklı bir sahabe tanımı yoktur” diye iddia edilmişse de¹⁹⁵ durumun öyle olmadığı Şîî eserler tarandığı vakit anlaşılmıştır.

Şîa, sahâbî tanımı üzerinde uzun uzadıya durmamıştır. Onlar daha çok sahâbîlerin adaleti konusuna ağırlık vermişlerdir. Bu sebeple onlar için sahâbî olmak büyük bir erdemdir; fakat dokunulmazlık demek değildir. Sahâbî, tabîîn ve sonraki

¹⁹¹ Ayetlerden bazıları şunlardır: Nisa, 4/39; Tevbe, 9/40; Kehf, 18/34, 37; Kamer, 54/29; Yusuf, 12/39, 41; Zariyat, 51/59. Diğer ayetler için bkz. Fuad Abdülbaki, *Mu'cem*, s. 401-402. İlgili hadisler için bkz. Wensinck, *Mu'cemu'l-Müfhehres li Elfazi'l-Hadis*, III, 250-259.

¹⁹² Bkz. Askerî, *Mealimu'l-Medreseteyn*, I, 120; Cafer es-Sübhanî, *Adaletü's-Sahabe beyne'l-Atifeti ve'l-Burhan*, Müessesetü'l-İmam es-Sadık, Kum 1424, s. 12-13; Şebir Murad Eşkenanî, *Adaletü's-Sahabe fi'l-Mizan*, byy., trz., s. 25-26.

¹⁹³ İbn Manzûr, *Lisân*, IV, 2400-2401; İsfahânî, *Müfredât*, s. 475.

¹⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Askerî, *Mealimu'l-Medreseteyn*, I, 118, 140-141; Cafer es-Sübhanî, *Buhus fi'l-Milel ve'n-Nihal*, Lecnetü'l-İdareti'l-Havzeti'l-İlmiyye, I-VIII, Kum 1413, I, 202-203; Sübhanî, *Adaletü's-Sahabe* s. 11-13.

¹⁹⁵ Bkz. Sofuoğlu, “Şîa'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri”, AÜİFD, XXIV, s. 534.

nesil aynıdır.¹⁹⁶ Sahâbî olmak kişiye masumiyet kazandırmaz. Sahâbîler arasında adil ve bilge insanlar olduğu gibi, münafık ve asi olanlar da vardır.¹⁹⁷

Çağdaş bazı Şîî müellifler, sahabenin adaletiyle ilgili olarak üç görüşten bahseder:

1. Sahabenin hepsinin adil olduğu ve onlardan sadır olan her şeyin ictihad sonucunda oluştuğu görüşünü benimseyenler. Bu görüş Ehl-i Sünnet'e aittir.¹⁹⁸

2. Sahabe de diğer insanlar gibidir ve onlardan fasık olanlar olduğu gibi adil olanlar da vardır. Bu, Şîa'nın görüşüdür.

3. Onların tamamının kafir olduğunu dile getirenler. Bunu söyleyenler dinden çıkmış olanlardır.¹⁹⁹

Şîî müellifler, ikinci görüşü benimsediklerini söylerken ayet ve hadislerden deliller getirmektedirler.²⁰⁰ Onlara göre bir kişinin münafık olup olmadığını bilebilmek Allah'a mahsustur. Ancak, Şîa'ya göre bir sahâbînin adaletinin kıstası Hz. Peygamber'in hadisinde belirtildiği üzere "Hz. Ali'yi sevmek veya ona

¹⁹⁶ Muhammed et-Ticani, *eş-Şîa Hum Ehlî's-Sünne*, Müessesetu'l-Fecr, Londra trz., s. 273. Ayrıca Geniş bilgi için bkz. Ebu Muhammed el-Hüseynî, *Evcezu'l-Hitab fî Beyani Mevkifi'ş-Şîati mine'l-Ashab*, byy., 1993, s. 24-30.

¹⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Müsevî, *el-İctihâd*, s. 519-525; a.mlf., *Ebu Hureyre*, et-Tab'atu'l-Haydariyye, Necef 1956, s. 6-7; Esed Haydar, *el-İmamu's-Sadık ve'l-Mezahibu'l-Erbaa*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-IV, Lübnan 2004, I, 626-631.

¹⁹⁸ Sahabenin adaleti ile ilgili Ehl-i Sünnet alimlerinin görüşleri için bkz. Eşkenanî, *Adaletü's-Sahabe*, s. 40-43.

¹⁹⁹ Haydar, *el-İmamu's-Sadık*, I, 626-632.

²⁰⁰ Geniş bilgi için bkz. Müsevî, *el-İctihâd*, s. 522-525; Askerî, *Mealimu'l-Medreseteyn*, I, 130-132; Haydar, *el-İmamu's-Sadık*, I, 630-632.

buğzetmek”tir. Eğer sahâbî denilen zat onu seviyorsa mümin; nefret ediyorsa münafıktır.²⁰¹

Şîa, bazı kaynaklara göre tüm sahabileri tekfir ederken²⁰² başka bazı kaynaklara göre ise üç,²⁰³ dört,²⁰⁴ beş²⁰⁵ veya yedi²⁰⁶ kişi dışında tüm sahâbîlerin irtidat ettiğine inanmaktadır.²⁰⁷ Kaynaklar incelendiğinde irtidat etmediğı belirtilen kişilerin Selmân, Ebû Zer, Mikdâd, Ammâr, Ebâ Sasân, Ebû Amra ve ismi rivayette zikredilmeyen biri olduğı ifade edilmektedir.²⁰⁸ Şîa, özellikle sahâbîlerin sayısını “üç” olarak belirten rivayetlerin çoğunu muteber olarak nitelendirmekte ve onları masum kabul ettikleri imamlara veya Hz. Ali’ye²⁰⁹ dayandırmaktadır.²¹⁰

²⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Askerî, *Mealimu'l-Medreseteyn*, I, 133-135.

²⁰² İsfereyînî, *et-Tebisîr*, s. 197-198; Nurullah et-Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, byy., trz., s. 315.

²⁰³ Kuleynî, *el-Kâfî*, II, 147; Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *el-İhtisâs*, Kum 1993, s. 10; İbn Davud el-Hillî, *Ricâl*, s. 399; Muhammed b. Ömer el-Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, Müessesetü'n-Neşr fi Camiati Meşhed, Meşhed 1348, s. 8; Meclisî, *Bihâr*, XXII, 352; XXII, 440; XXVIII, 238, 239; LXIV, 164.

²⁰⁴ Süleym b. Kays, s. 162; Hüseyinî, *Evcezu'l-Hitab*, s. 14-15.

²⁰⁵ Keşşî, *Ricâl*, s. 8; Meclisî, *Bihâr*, XXII, 352; İbn Davud el-Hillî, *Ricâl*, s.399.

²⁰⁶ Şeyh Müfid, *el-İhtisâs*, s. 10; Meclisî, *Bihâr*, XXII, 440; XXVIII, 238, 239; İbn Davud el-Hillî, *Ricâl*, s.399.

²⁰⁷ Keşşî, sahabilerin dinden dönmek anlamında irtidat etmediklerini, Hz. Ali’ye biatten geri durduklarını ifade etmek için “irtidat” lafzının kullanıldığını belirtmektedir. Keşşî, *Ricâl*, s. 8.

²⁰⁸ Şeyh Müfid, *el-İhtisâs*, s. 10; Keşşî, *Ricâl*, s. 8; Meclisî, *Bihâr*, XXII, 352, 440; XXVIII, 238, 239; LXIV, 164; İbn Davud el-Hillî, *Ricâl*, s. 399. Ancak Şeyh Sadûk, Hz. Ali’ye biat etmek isteyenlerin sayısının on iki olduğunu belirtmektedir. Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, s. 461-462.

²⁰⁹ Süleym b. Kays, s. 162.

²¹⁰ Şeyh Müfid, *el-İhtisâs*, s. 10; Keşşî, *Ricâl*, s. 8; Meclisî, *Bihâr*, XXII, 352; Hüseyinî, *Evcezu'l-Hitab*, s. 16.

Yukarıda görüldüğü üzere bazı Şîî rivayetlerde sahabilerin irtidad ettiği ileri sürülmüşse de diğer bazı rivayetlerde ise makam elde etmek amacıyla sahâbîlerin bir kısmının nifaklarını gizlediği nakledilmiştir.²¹¹

Eğer Şîî kaynakların iddia ettiği gibi birkaç kişi dışında tüm sahabîlerin irtidad ettiği veya nifaklarını gizlediği kabul edilirse bu iddia Hz. Peygamber'in de iyi bir öğretmen olamadığı ve insanlara tahkiki imanı kazandıramadığı neticesini de beraberinde getirir. Yani o, (hâşâ) başarısız ve insanlara tam olarak Allah inancını aşılayamamış bir öğretmendir. Öte yandan bu düşünceye göre ilk üç halifeyi sürekli yanında tutarak, Hz. Osman'a kızlarını verip diğer ikisinden de kız alarak büyük bir hataya düşmüştür. Hatta bu durumun feraset ve basiret yönünden (hâşâ) onun eksikliğine zımnen işaret ettiği iddia edilmiş olur. Bu da iddia sahibi için inanç anlamında çok tehlikeli neticeler doğurabilecek bir husustur.

Sünnî literatürde sahâbî kavramı ise, farklı şekillerde tanımlanmıştır. Konumuz dışına çıkmamak amacıyla sadece en çok kabul görmüş olan bazı tanımları ele alacağız.²¹²

Ehl-i Sünnet'e mensup muhaddisler ve fıkıh usulcileri "Sahâbî" kavramı için farklı tanımlar getirmişlerdir. Cumhuriyetin tercih ettiği ise²¹³ İbn Hacer'in şu tanımıdır: "Hz. Peygamber'le mümin olarak karşılaşan ve Müslüman olarak ölen kimsedir."²¹⁴

²¹¹ Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 270.

²¹² Geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 1-14; Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2010, s. 15-23; Mehmet Efendioğlu, "Sahabe", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 491-500.

²¹³ Efendioğlu, "Sahabe", *DİA*, XXXV, 491.

²¹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, VII, 4; Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis*, Mektebetü's-Sünne, I-IV, Mısır 2003, IV, 78.

Müellif, bu tanımda, Hz. Peygamber'i görme şerefine nail olunması için kapsamı oldukça geniş tutmuştur.²¹⁵

Usulcülerin tanımına gelince; onlar daha ziyade Hz. Peygamber ile uzun bir süre kalmayı şart koşmuşlardır.²¹⁶ Bazıları bu süre ile birlikte bir veya iki hadis rivayetini şart koşarken²¹⁷ Said b. Müseyyeb ise bir veya iki yıl Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunma ile beraber bir veya iki gazaya da iştirak şartı koşmuştur.²¹⁸ Ebu'l-Huseyn el-Basrî ise miktar belirlemeksizin "uzun süre" şartı koşmuştur.²¹⁹ Bakıllanî de benzer bir görüştedir.²²⁰ Bu tarifin, Şîa'nın lügavî olarak sahâbî tanımıyla paralellik arzettiğini söyleyebiliriz.

Yukarıda süre belirtilerek ve gaza şartı getirilerek yapılan tarifler, bazı sahâbîleri, tanımın kapsamından çıkaracağı gerekçesiyle kabul görmemiştir.²²¹ Ancak aralarında İmam Gazalî'nin de bulunduğu bazı kimselere göre, bu konuda herhangi bir süre belirtilmeyip bunun örfçe tayin edilmesi daha uygundur.²²²

²¹⁵ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1986, s. 293.

²¹⁶ Cürcanî, *et-Ta'rifat*, s. 207.

²¹⁷ Ebu'l-Fida İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, *el-Baisu'l-Hasîs Şerhu İhtisari Ulumi'l-Hadis*, Mektebetu'l-Mearif, I-II, Riyad 1996, II, 493.

²¹⁸ Hatib el-Bağdadî, *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*, byy., trz., s. 50. İbnu's-Salâh, s. 293.

²¹⁹ Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Basrî, *el-Mutemed fi Usuli'l-Fıkh*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut 1403, II, 172.

²²⁰ Sehavî, *Fethu'l-Muğîs*, III, 101.

²²¹ İbnu's-Salah, s. 294; Celaluddin es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Mektebetu'l-Kevser, I-II, Beyrut, 1415, II, 669-670.

²²² Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, *el-Mustasfa fi İlmi'l-Usûl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413, s. 130-131.

1. Aşere-i Mübeşşere

Sünnî kaynaklarda aşere-i mübeşşere diye bilinen sahabilerle ilgili rivayet edilen, “*Ebû Bekir cennettedir, Ömer cennettedir, Osman cennettedir, Ali cennettedir, Talha cennettedir, Zübeyr cennettedir, Abdurrahman b. Avf cennettedir, Sa’d b. Ebî Vakkas cennettedir, Saîd b. Zeyd cennettedir ve Ebu Ubeyde b. Cerrâh cennettedir.*”²²³ vb. hadisler Şîî kaynaklar tarafından sert bir dille eleştirilmiş ve uydurma olduğu yönünde görüş bildirilmiştir.²²⁴ Bir kısım kaynaklarda Hz. Ali dışındaki dokuz kişi hakkında “bozguncu” sıfatı kullanılırken²²⁵ başka kaynaklarda ise Hz. Ali’nin bu on kişiden yedisinin cehennem en alt tabakasında ateşten bir tabut içerisinde olacağını belirttiği rivayet edilmiştir.²²⁶

Sünnî kaynaklarda aşere-i mübeşşere arasında yer alan ilk üç halife, en büyük iltifatlara mazhar görülürken; Şîa kaynaklarında ise, bu isimler en ağır eleştirilerin odağında bulunurlar. Bunun yanında Ehl-i Sünnet literatüründe imamet ve hilafet kelimeleri aynı anlamda kullanıldıkları halde Şîa’da imamet, meşru devlet başkanlığı; hilafet ise iktidarı fiilen elinde bulunduran yönetim için kullanılır. Bu nedenle Şîa’ya göre ilk üç halife ile Emevî ve Abbasî devlet başkanları imam değil

²²³ Tirmizi, *Menâkıb*, 26 (Hadis No: 3747); Ebu Davud, *Sünnet*, 9 (Hadis No: 4649).

²²⁴ Şeyh Müfîd, *el-İfsâh*, s. 66-67; Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, *el-İktisadu’l-Hadî ila Tarihi’r-Reşad*, Matbaatu’l-Hiyam, Kum 1400, s. 230-231; Meclisî, *Bihâr*, XXXII, 197, 338.

²²⁵ Deylemî, *İrşâdu’l-Kulûb*, II, 269; Meclisî, *Bihâr*, XXXV, 276.

²²⁶ Ali b. Muhammed el-Hazzaz el-Kummî, *Kifâyetü’l-Eser*, Dar-ı Beydar, Kum 1401, s. 109; Meclisî, *Bihâr*, XXXVI, 324.

halifedirler.²²⁷ Şîa bu gerekçeyle ilk üç halife döneminde imamın Hz. Ali olduğunu belirtir ve onun takıyye yaparak iktidar ile iyi geçindiğini iddia eder.²²⁸

Ehl-i Sünnet'e göre ilk üç halife dönemi İslam'ın sınırlarının genişlediği, İslam öğretilerinin uygulandığı ve pek çok olumlu gelişmenin yaşandığı zaman dilimleridir. Şîa nezdinde ise ilk üç halife döneminin diğer dönemlerden ayrılan hiçbir tarafı yoktur.²²⁹

2. Hz. Ebu Bekir

Billindiği üzere Hz. Ebû Bekir Ehl-i Sünnet nezdinde Hz. Peygamber'den sonra en üstün sahâbî olarak kabul edilir. Çünkü o, hicret esnasında ayette de sabit olduğu üzere “mağaradaki iki kişiden biriydi”.²³⁰ Ancak Şîa kaynaklarında onunla ilgili rivayetleri incelediğimizde, Hz. Ebu Bekir'in pek çok yönden eksik olduğunu isbat etmeye yönelik bir yaklaşımın varlığını müşahade etmekteyiz.

Şîa'ya göre diğer iki halife gibi Hz. Ebu Bekir de Hz. Ali'nin hilafet hakkını gasp etmiştir.²³¹ Şîa'nın Hz. Ebu Bekir hakkındaki iddiaları onu sadece “gasıp”

²²⁷ Mehmet Akif Aydın, “İmamet”, DİA, Ankara 2000, XXII, 203-204; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 74. Şeyh Müfid'e göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra Allah'ın dindeki ilk halifesi ve müminlerin imamıdır. (Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 9.)

²²⁸ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 11; er-Raziyü'd-Din el-Hillî, *el-Udedu'l-Kaviyye*, Mektebetu Ayetillah el-Maraşî, Kum 1408, s. 236; Erbilî, *Keşfu'l-Ğumme*, I, 63; Meclisî, *Bihâr*, XLII, 200, 227.

²²⁹ Muhammed Mescid-i Camî, *Ehl-i Sünnet'te ve Şîa'da Siyasî Düşüncenin Temelleri* (Çev. Ejder Okumuş), İnsan Yayınları, İstanbul 2012, s. 65-66.

²³⁰ Tevbe, 9/40.

²³¹ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 517.

olarak nitelemekle kalmamış, ona yönelik eleştiriler küfür, nifak ve irtidatla itham edecek kadar ileri götürülmüştür.²³²

Şîa'nın, Hz. Ebu Bekir'i eleştirmesinin temelinde yatan bazı sebepler vardır. Bunlar arasında şunları sayabiliriz: Hz. Ali'nin hilafeti hakkında Hz. Peygamber'den direkt veya ima yoluyla pek çok tavsiye varken Hz. Ebu Bekir gasp yoluyla Sakîfe'de, Hz. Ali henüz Hz. Peygamber'in techiz ve tekfin işleriyle uğraşırken, alelacele hilafeti ele geçirmiştir.²³³ Aynı şekilde Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber tarafından Hz. Fatıma'ya bırakılan Fedek arazisine el koyarak onu, sahibi olduğu mirastan mahrum bırakmıştır.²³⁴ Ayrıca Hz. Ebu Bekir'in, hakkında kesin nass olan Hz. Ali varken kendi yerine Hz. Ömer'i halife tayin etmesi de Şîa tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in böyle yapmakla iki defa Hz. Ali'nin hakkını gaspettiği iddia edilmiştir.²³⁵ Ayrıca Hz. Ebu Bekir'in miras ve ceza hukuku vb. dini konulara vakıf olmadığı da Şîa tarafından sıklıkla ona karşı dile getirilen

²³² Meclisî, Muhammed Bakır, *Mirâtu'l-Ukûl fî Şerhi Ahbari Âl-i'r-Resul*, Darü'l-Kütübi'l-İslamiyye, I-XXVI, Tahran 1411, IV, 98; Ahmed Mahmud Subhî, *Nazariyyetü'l-İmame lede's-Şîati'l-İsna Aşeriyye*, Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1991, s. 271-273.

²³³ Mustafavî, s. 202-203; Mustafa Fayda, "Ebu Bekir", DİA, İstanbul 1994, X, 106; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 182.

²³⁴ Geniş bilgi için bkz. Süleym b. Kays, s. 390-391; Şeyh Sadûk, *İlelu's-Şerayi'*, I, 191-192; Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 302. Hz. Ebu Bekir'in bunu yapmadaki en önemli gerekçesi "peygamberlerin miras bırakmayacağı" yönündeki hadistir. Hadis için bkz. Buhârî, Humus, 1; Fedailu Ashabi'n-Nebi, 12; Meğâzî, 14,38; Nafakat, 3; Feraiz, 3; Müslim, Cihad, 49-52, 54, 56.

²³⁵ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 355; Yusuf Arif Hac Ömer, *Mizan Beyne's-Sünne ve's-Şîa*, Alemü'l-Kütübi'l-Hadis, İrbid 2004, s. 226.

eleştirilerdendir.²³⁶ Bununla birlikte Zatu's-Selasil Gazvesi'nde Amr b. As'ın komutanlık ettiği orduda Hz. Ebu Bekir'in sıradan bir asker olarak bulunması da onun ayrıcalıklı olmadığı anlamında kullanılmıştır.²³⁷ Yine Şîa'nın Hz. Ebu Bekir'e yönelttiği eleştiriler arasında Hz. Fatıma'nın evini yaktırmaya teşebbüs etmesi,²³⁸ Hz. Peygamber'in, hiç kimsenin kendisinden geri kalmamasını emretmesine rağmen, Hz. Üsame'nin ordusuna katılmaması,²³⁹ Halid b. Velid'e Malik b. Nüveyre konusunda had uygulamaması²⁴⁰ vb. konular Şîi kaynaklarda geniş bir şekilde yer tutmaktadır.

Çalışmamızın esas konusu Hz. Ömer olduğu için Şîa'nın ona yönelttiği eleştirileri daha sonra ele alacağız.

3. Hz. Osman

Hz. Osman, Sünnî kaynaklara göre Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşlarındandı. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Rukayye ve Ümmü Külsûm adındaki kızları ile birbiri ardına evlenmiş ve “Zü'n-Nureyn” sıfatını almıştı. Sünnî kaynaklarda “meleklerin bile kendisinden haya ettiği” kişi olarak gösterilen Hz.

²³⁶ Ebu'l-Kasım Ali b. Ahmed el-Kûfî, *el-İstiğase fi Bidai's-Selase*, Menşuratu Esmar, Paris 2009, s. 40-50; Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 509-510; Ayrıca bkz. Fayda, “Ebu Bekir”, DİA, X, 107; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 256-257.

²³⁷ Hac Ömer, *Mizan*, s. 226.

²³⁸ Geniş bilgi için bkz. Süleym b. Kays, s. 385-389; Ayyâşî, II, 307-308; Şeyh Müfid, Ebu Abdillâh Muhammed b. en-Numan el-Ukbarî, *el-Cemel ve'n-Nusretu li Seyyidi'l-İtreti fi Harbi'l-Basra*, Kum 1983, s. 57; Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 283.

²³⁹ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 92-93; Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 509; Ali b. Abdü'l-Âl el-Kerekî, *Nefehatu'l-Lahût fi La'ni'l-Cibti ve't-Tağut*, Mektebetu Ninova'l-Hadise, Tahran, trz., s. 113.

²⁴⁰ İbn Şâzân, *el-İzah*, s. 132-133; Murtazâ, *eş-Şâfi*, IV, 163-167.

Osman aynı zamanda sahâbenin de en zenginlerinden biri idi. Öyle ki Tebuk Seferi'nde ordunun üçte birini techiz etmişti.²⁴¹

Sünnî kaynaklarda yukarıda az bir bölümüne değindiğimiz konulara geniş bir şekilde yer verilmektedir. Ancak Şîa kaynaklarında Hz. Osman konusunda aynı rivayet ve düşüncelerin olduğunu söylemek pek de mümkün görülmemektedir. Zira kendisinden önceki iki halifeye yöneltilen eleştirilerin benzerlerini Hz. Osman hakkında da Şîi müelliflerden duymak mümkündür.

Şîi kaynaklarda “Asken”,²⁴² “Na’sel”²⁴³ ve “Sevru Benî Umeyye” (Benî Umeyye'nin öküzü)²⁴⁴ gibi lakaplarla anılan Hz. Osman bir çok konuda eleştirilmiştir. Bunların başında layık olmadığı halde halife seçilmesi dile getirilmektedir.²⁴⁵ Bunun yanında akrabalarını başkalarına tercih etmesi ve bunun sonucunda Allah ve Rasulü'nün emirlerine ve kendisinden önceki iki halifenin geleneğine aykırı davranması yönüyle de eleştirilmiştir. Mesela Şîa'ya göre Hz. Peygamber; Mervan ve babası Hakem b. Ebi'l-As'ı sürgüne göndermesine rağmen Hz. Osman'ın onları Medine'ye geri getirmesi, Allah'ın emrine açık bir şekilde karşı gelme anlamı taşımaktadır. Keza, ehil olmayan ve güvenilmez insanları şehirlere,

²⁴¹ Geniş bilgi için bkz. İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstâb fi Marifeti'l-Ashab*, Daru'l-Marife, Beyrut 2012, s. 504 vd.; İsmail Yiğit, “Osman”, *DİA*, XXXIII, 438-443.

²⁴² Kummî, *Tefsîr*, s. 660, 739; Meclisî, *Bihâr*, XX, 243.

²⁴³ Kummî, *Tefsîr*, s. 463; Ayyâşî, II, 116; Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, s. 457; Beyâdî, *es-Sıratu'l-Mustakîm*, III, 30; Meclisî, *Bihâr*, IX, 251-252; XXIII, 304. Na'sel kelimesinin lügat anlamı ve niçin kullanıldığı konusunda bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, VI, 4470.

²⁴⁴ Kerekî, *Nefehatu'l-Lahût*, s. 40.

²⁴⁵ Mustafavî, s. 261-163. Geniş bilgi için bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, s. 446-451.

yakınları olması gerekçesiyle vali tayin etmesi de Şîa'nın eleştirilerinin kendisine yöneltilmesinde etkili olmuştur.²⁴⁶ Bunun yanında Hz. Peygamber'in kızı Ümmü Külsûm'un Hz. Osman'ın dövmesi neticesinde vefat ettiği,²⁴⁷ Hz. Peygamber'in vefatının ardından onun hanımlarından Ümmü Seleme ile evlenmek istediği bunun üzerine Ahzab Suresi'nin 53. ayetinin indiği²⁴⁸ iddia edilmektedir. Hz. Osman'ın Hz. Ali ile aralarındaki bir arazi meselesinde Hz. Peygamber'in hakemliğine razı olmadığı, onun yerine Yahudi İbn Ebî Şeybe'nin hakemliğini talep ettiği bunun üzerine hakkında Nur Suresi'nin 47-50. ayetlerinin indiği²⁴⁹ rivayetleri de Şîi kaynaklarda yer almakta ve bunlar üzerinden Hz. Osman eleştiriye tabi tutulmaktadır.

Şîa'nın Hz. Osman'a yönelttiği başka bazı eleştirileri şu şekilde sıralayabiliriz: Hz. Osman, beytü'l-malden kendi akrabalarına çok miktarda bağışlarda bulunmuştur.²⁵⁰ İlk iki halifede olduğu gibi onun da ahkam konusundaki bilgisi zayıftı. Cuma günü ikinci ezan okutmuştur.²⁵¹ Hac için yola çıktığında, iki rekat kılması gereken namazı dört rekat kılarak dinde olmayan yeni şeyler ihdas

²⁴⁶ Kûfî, *el-İstiğâse*, s. 89-90; Murtazâ, *eş-Şâfi*, IV, 269-270; Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 515-516; Beyâdî, *es-Sıratu'l-Mustakîm*, III, 30; Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 251-255. Ayrıca bkz. Ata Sufî, *Mevkîfu's-Şîa*, II, 905-921; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 451-455.

²⁴⁷ Kutbuddin er-Ravendî, *el-Haraic ve'l-Ceraih*, Müessesetu'l-İmami'l-Mehdî, I-III, Kum 1409, I, 95-96; Meclisî, *Bihâr*, XXII, 158-159; XXX, 199-201.

²⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, s. 451-455.

²⁴⁹ Kummî, *Tefsîr*, s.464; Feyz el-Kâşânî, *Tefsîru's-Safî*, Müessesetu'l-A'lamî, I-III, Beyrut 2008, II, 534; Meclisî, *Bihâr*, IX, 227; XXII, 98-99; XXX, 172.

²⁵⁰ Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 107-108; Beyâdî, *es-Sıratu'l-Mustakîm*, III, 32; Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 252-254.

²⁵¹ Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 242-243.

etmiştir.²⁵² Ayrıca Hz. Osman'ın talimatıyla Kur'an çoğaltılmış,²⁵³ Ebû Zer, Rebeze'ye sürgüne gönderilmiştir.²⁵⁴

4. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt

Şîlik, İmamiye başta olmak üzere bütün kollarıyla Hz. Ali hakkındaki tasavvurları nedeniyle ayrı bir fırka halinde teşekkül etmiştir.²⁵⁵ Ehl-i Sünnet ise, diğer üç halifeye gösterdiği saygıyı Hz. Ali'ye de göstermiş ve onu dördüncü raşid halife olarak kabul etmiştir. Aynı zamanda Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hem amcaoğlu hem de damadıdır. Derin ilmi, zühd ve takvası, cesareti ile meşhur bir sahâbîdir. Kendisinden önceki halifelerin kendisiyle istişare ettikleri isimlerin başında gelmiş ve bazı kaynaklarda Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer döneminin müftülerinden olduğu belirtilmiştir.²⁵⁶ Ancak Şîa için Hz. Ali, sahâbi ve halife olmanın ötesinde bir anlam taşımaktadır. Şîa'ya göre Hz. Ali sahâbenin en faziletlisidir,²⁵⁷ hatta onun faziletini ifade etmede kavramlar kifayetsiz kalmaktadır.²⁵⁸ Öte yandan Şîa, Hz. Ali'nin en çok Hz. Peygamber'e yakınlığı, cesareti ve ilmine vurgu yapmaktadır.²⁵⁹

²⁵² İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 489-490; Hillî, *Nehcü'l-Hak*, s. 303-304. Geniş bilgi için bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, s. 472-473.

²⁵³ İbn Tâvûs, *Tarâif*, s. 490-491.

²⁵⁴ Hillî, *Nehcü'l-Hak*, s. 298-299; Beyâdî, *es-Sıratu'l-Mustakîm*, III, 37.

²⁵⁵ Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 73.

²⁵⁶ İbn Sa'd, II, 267. Geniş bilgi için bkz. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 75.

²⁵⁷ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 36-37.

²⁵⁸ Ali Şeriatî, *Ali*, Fecr Yayınları, İstanbul 2005, s. 17-18; Resul Caferiyan, *Masum İmamların Fikri ve Siyasi Hayatı*, İstanbul 1994, s. 41. Geniş bilgi için bkz. Metin Bozan, "Şîi Literatürde Hz. Ali", Uluslararası Hz. Ali Sempozyumu, İzmir, 2009, Yayınlanmamış Makale (e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: V, Nisan 2011).

Bilindiği üzere imamın nass ile tayini Şîa'nın inanç esaslarındandır. Bu itibarla Hz. Peygamber zamanında gerek açık gerekse ima yoluyla tayin edilen ilk imam Hz. Ali'dir. Diğer halifeler ise onun hakkını gasp etmişlerdir.²⁶⁰ Şîa, bu görüşlerini desteklemek amacıyla ayet, hadis ve tarihî olaylardan çeşitli deliller getirmektedir. Bunlar arasında en dikkati çekenler şunlardır:

1. Ziyafet Hadisi: Hilafet hadisi,²⁶¹ Ebu Talib sofası²⁶² ve Dâr Hadisi²⁶³ olarak da bilinen olay şu şekilde cereyan etmiştir: Hz. Peygamber'e ilk açıktan davet ayeti²⁶⁴ geldiğinde akrabalarını toplayıp onlara bir ziyafet verir. Ziyafet sonrasında risalet görevini açıklayıp kendisine destek olmalarını isteyince, bu işe en küçükleri olan Hz. Ali talip olur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "İşte Ali, o benim kardeşim, vasim ve ardımdan halifemdir." der.²⁶⁵

2. Muahât Meselesi: Hz. Peygamber, Medine'ye hicret edince Ensar ve Muhacir'i kardeş ilan etmiş, Hz. Ali'yi de kendisine kardeş kılmıştır.²⁶⁶

²⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Bozan, "Şîi Literatürde Hz. Ali".

²⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Keskin, *Şîa İnanç Esasları*, s. 140-141.

²⁶¹ Hillî, *Nehcü'l-Hak*, s. 213

²⁶² Bozan, *İmamiye Şîasının İmamet Tasavvuru*, s. 65. *Sofa*: Evlerde oda kapılarının açıldığı genişçe yer, hol. Bkz. Komisyon, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, I-II, Ankara 1998, II, 1999.

²⁶³ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 28.

²⁶⁴ Şuarâ, 26/214.

²⁶⁵ Kummî, *Tefsîr*, s. 481; Şeyh Sadûk, *İlelu's-Şerai'*, I, 170; Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 28-29; Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 497-498.

²⁶⁶ Kummî, *Tefsîr*, s. 465-466; İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 63; Hillî, *Nehcü'l-Hak*, s. 217-218; Meclisî, *Bihâr*, XXXVIII, 341-342.

3. **Menzile Hadisi:** Şîfler arasında “Menzile Hadisi” diye meşhur olan bu olay bir rivayete göre şöyle gerçekleşmiştir: Hz. Peygamber Tebuk Gazvesi’ne çıkınca Medine’de yerine Hz. Ali’yi vekil olarak bırakmıştır. Onu vekil bırakırken de, “Sen ailem, hicret yurdum ve kavmim içinde halefimsin. Senin bana olan konumun (menzilen), Harun’un Musa’ya olan konumu gibidir. Ne var ki benden sonra nebilik yoktur.” demiştir.²⁶⁷

4. **Ğadîr Hum Rivayeti:** Şîa’nın, Hz. Ali’nin imametini ispat konusunda en güçlü olduğuna inandığı delildir. Şîi kaynaklarda olay şöyle anlatılır: Veda Haccı dönüşünde Hz. Peygamber, Medine’ye yönelirken Ğadîr Hum²⁶⁸ denilen yere vardığında Mâide Suresi’nin, “Ey Elçi! Rabb’inden sana indirileni duyur; eğer bunu yapmazsan, O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur ...” mealindeki 67. ayeti nazil olur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ashabını toplar ve onlara kızgın güneşin altında “ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allahım! ona dost olana dost, ona düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et, onu küçük düşürmeye çalışanı rezil et.” diyerek Hz. Ali’nin imametini ilan eder.²⁶⁹ Bunun üzerine orada bulunan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve diğer ashabın Ali’yi tebrik ettiği zikredilir.²⁷⁰

²⁶⁷ Kummî, *Tefsîr*, s. 270-271; Ayyâşî, II, 330; Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 77-79; Hillî, *Nehcü’l-Hak*, s. 216. Konuyla ilgili Sünnî kaynaklardaki rivayetler için bkz. İbn Hişâm, IV, 127; İbn Sa’d, III, 16-17; Taberî, *Târîh*, III, 183; Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhîz, *Osmâniyye*, Daru’l-Ciyl, Beyrut 1991, s. 153.

²⁶⁸ **Ğadîr Hum:** Mekke ile Medine arasında, Cuhfe’ye iki mil (yaklaşık dört kilometre) uzaklıkta bulunan bir yerin adıdır. Bkz. Yâkût, *Mu’cemu’l-Buldan*, IV, 188.

²⁶⁹ Süleym b. Kays, s. 355-356; İbn Şâzân, *el-Îzâh*, s. 98-100; Kummî, *Tefsîr*, s. 166-168; Ayyâşî, I, 360; Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 89; Tûsî, *el-İktisad*, s. 215-216; İbnü’l-Batrîk el-Hillî, Yahya b. Hasan,

5. Şîa, Hz. Ali'nin imametine delil olarak sadece hadisleri ve tarihî olayları getirmemiş; aynı zamanda bir çok ayeti de o yönde tevil etmiştir. Bu ayetler arasında en meşhurlardan biri, “sizin dostunuz/veliniz, ancak Allah, O'nun elçisi ve namazlarını kılan, zekâtlarını veren, rükûa varan müminlerdir.”²⁷¹ mealindeki ayettir. Bu ayette geçen “veliyyukum” ifadesinden kastın Hz. Ali olduğu belirtilir ve bu, onun imametine delil olarak getirilir.²⁷²

6. Bir diğer ayet ise “Mübâhele ayeti” diye bilinen ve Necran Hristiyanları ile Hz. Peygamber arasında Hz. İsa'nın babasız doğduğu hususunda meydana gelen bir tartışmada Hz. Peygamber'in onları lanetleşmeye davet etmesi üzerine inen, “Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dahil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.”²⁷³ mealindeki ayette

Umdetu Uyûni Sihahi'l-Ahbâr fî Menâkibi İmâmi'l-Ebrâr, Müessesetü'n-Neşri'l-İslamî, Kum 1407, s. 119.

²⁷⁰ Süleym b. Kays, s. 355-356; İbn Şâzân, *el-Îzâh*, s. 98-100; Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 89; Eminüddin et-Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ*, I, 262; Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 181-182; İbnü'l-Batrîk, *el-Umde*, s. 92; İmadüddin Muhammed b. Ebi'l-Kasım et-Taberî, *Beşaratu'l-Mustafa li Şiati'l-Murtazâ*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslamî, Kum trz., s. 285; İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 139-140; Erbilî, *Keşfü'l-Ğumme*, I, 238; Deylemî, *İrşâdu'l-Kulûb*, II, 95-96; Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 97-105.

²⁷¹ Mâide, 5/55.

²⁷² Ayyâşî, I, 327; Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 173; Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, s. 479; Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 115.

²⁷³ Âl-i İmran, 3/61.

geçen “enfüsena” kelimesinin Hz. Ali’ye işaret ettiği Şîî müellif ve müfessirlerce belirtilmiştir.²⁷⁴

Konuyla ilgili Şîî kaynaklarda daha pek çok aklî ve naklî deliller zikredilmiştir.²⁷⁵ Bunları, konumuzun mecrasından çıkmamak için ele almayacağız.

“Ev halkı” anlamına gelen Ehl-i Beyt (ehlü’l-beyt) terkihi, ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Câhiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade eden Ehl-i Beyt tabiri, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar sadece Hz. Peygamber’in ailesi ve soyu mânasına gelen bir terim olmuştur. Şîî kaynaklarda bu terkihin yerine “itre (العترة)” kelimesi de kullanılır.²⁷⁶

Ehl-i Beyt ifadesi, Kur’an’da Hz. İbrahim,²⁷⁷ Hz. Musa²⁷⁸ ve Hz. Peygamber’in²⁷⁹ ev halkı için olmak üzere üç yerde geçmektedir.²⁸⁰ Sünnî hadis kaynaklarında da bir çok yerde Ehl-i Beyt terkihi kullanılmaktadır.²⁸¹ Konumuzla ilgili olan ve Müslümanlar arasında tartışmalara yol açan husus, şüphesiz Hz.

²⁷⁴ Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, s. 576; Şeyh Müfid, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Numan el-Ukberî, *el-Fusûlu’l-Muhtâra*, Daru’l-Şeyh Müfid, Beyrut 1993, s. 38; Hillî, *Keşfü’l-Murâd*, s. 525; Meclisî, *Bihâr*, X, 141, 350.

²⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Bozan, *İmamiye Şîîsînin İmamet Tasavvuru*, s. 35-83; a.mlf., “Şîî Literatürde Hz. Ali” (yayınlanmamış makale).

²⁷⁶ Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, DİA, İstanbul 1994, X, 498. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. M. Bahaüddin Varol, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, Şamil Yayıncılık, İstanbul, trz.

²⁷⁷ Hud, 11/73.

²⁷⁸ Kasas, 28/12.

²⁷⁹ Ahzab, 33/33.

²⁸⁰ Abdülbaki, *el-Mu’cem*, s. 95-96.

²⁸¹ Wensinck, *Mu’cemu’l-Müfrehes li Elfazi’l-Hadis*, I, 236-237.

Peygamber'e izafe edilen Ehl-i Beyt'in kimleri kapsadığı meselesidir. Ehl-i Sünnet mensuplarına göre Ehl-i Beyt'in kapsamı konusunda iki görüş vardır: 1) Ehl-i Beyt'ten kasıt, sadece Hz. Peygamber'in eşleridir.²⁸² 2) Ahzab Suresi'ndeki ayette²⁸³ müzekker zamir kullanılarak Hz. Peygamber'in eşlerinin yanı sıra, evlatları da (çocuklar, torunlar vs.) Ehl-i Beyt'in kapsamına alınmış olmaktadır.²⁸⁴

Şîa'ya göre ise, Ehl-i Beyt'in kapsamına öncelikle Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin girer.²⁸⁵ Ayrıca imam kabul edilen diğer dokuz kişi de Ehl-i Beyt'e dahildir.²⁸⁶

Şîa, Ehl-i Beyt'in kapsamını belirlerken ağırlıklı olarak "Kisâ ve Sakaleyn Hadisleri" diye de bilinen rivayetlere dayanır. Kisâ Hadisi'ne göre Ümmü Seleme'nin evinde "Tathir" ayeti²⁸⁷ inince Hz. Peygamber'in Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i abasının altına aldığı ve ayeti okuduğu belirtilir. Ardından orada bulunan Ümmü Seleme'nin, kendisinin Ehl-i Beyt'ten olup olmadığını sorduğu, Hz. Peygamber'in ise onun Ehl-i Beyt'ten olmadığını söylediği

²⁸² İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zadü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-IV, Beyrut 1422, III, 462; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkanî, *Fethu'l-Kadîr*, Daru İbn Kesîr, I-V, Dimaşk 1414, IV, 320-321. Ayrıca bkz. Öz, "Ehl-i Beyt", DİA, X, 499.

²⁸³ Ahzab, 33/33.

²⁸⁴ Ebu Mansur el-Maturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut 2005, VIII, 375; Fahreddin er-Razî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr Mefatihu'l-Ğayb*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-XXXII, Beyrut 1420, XXV, 168. Ayrıca bkz. Öz, "Ehl-i Beyt", DİA, X, 499.

²⁸⁵ Süleym b. Kays, s. 200; Kummî, *Tefsîr*, s. 543-544; Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 172; Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, s. 403; Şeyh Müfid, *el-Fusûl*, s. 53; İbnü'l-Batrîk, *el-Umde*, s. 32; Meclisî, *Bihâr*, X, 425.

²⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. Öz, "Ehl-i Beyt", DİA, X, 499.

²⁸⁷ Ahzab, 33/33.

rivayet olunur.²⁸⁸ Sakaleyn Hadisi'nde ise, Hz. Peygamber'in Veda Haccı esnasında ashabına şöyle dediği ifade edilmektedir: “*Ey insanlar! Size iki şey bırakıyorum onlara uyarsanız asla doğru yoldan sapmazsınız, Allah'ın Kitabı ve yakınlarım olan Ehl-i Beyt'im.*”²⁸⁹

Zeyd b. Erkam'dan nakledilen bir rivayette ise Hz. Peygamber'in bu sözü Veda Haccı dönüşünde Mekke ile Medine arasındaki *Humm* göletinin başında söylediği ifade edilmektedir. Bu rivayet, Ehl-i Beyt'in kapsamına kimlerin girdiği konusundaki tartışmaların daha hicrî ilk asırda başladığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Zeyd b. Erkâm (ö. 66/686), ilgili hadisi naklettikten sonra, “Rasûlullah'ın Ehl-i Beyt'i kimlerdir? O'nun eşleri de Ehl-i Beyt'inden değil midir?” şeklinde kendisine yöneltilen bir soruya şu cevabı vermiştir: “Hanımları, Ehl-i Beyt'indedir. Ancak kendisinden sonra sadakadan mahrum olanlar da Ehl-i Beyt'tendir.” Zeyd rivayetin devamında bu kimselerin Ali, Akîl, Ca'fer ve Abbâs aileleri olduğunu söylemiştir.²⁹⁰

Şîa'ya göre tathir ayeti²⁹¹ diye de bilinen ayette geçen “tathir (temizleme)” ve “izhabu'r-rics (kötülüğü ve pisliği giderme)” ifadeleri Ehl-i Beyt mensuplarının

²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLIV, 118 (Hadis No: 26508); Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 33 (Hadis No: 3205); Menâkıb, 31 (Hadis No: 3787).

²⁸⁹ Tirmizî, Menâkıb, 31 (Hadis No: 3786); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 172 (Hadis No: 11104).

²⁹⁰ Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 36, (Hadis No: 6225). Geniş bilgi için bkz. Mahmut Demir, *Fezâilu's-Sahâbe Rivayetleri Bağlamında Şîi-Sünnî İhtilafının Sünnî Hadis Rivayetine Yansımaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 17-21.

²⁹¹ Ahzab, 33/33.

masumluğuna işaret eder.²⁹² Bunun yanında Ehl-i Beyt'ten kabul edilen tüm imamlar Hz. Adem'den itibaren bütün peygamberlere verilen ilme sahiptirler.²⁹³

²⁹² Şeyh Müfid, *el-Fusûl*, s. 54; Hilli, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 121. Geniş bilgi için bkz. Bozan, *İmamiye Őıasının İmamet Tasavvuru*, s. 59-61.

²⁹³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. z, "Ehl-i Beyt", *DİA*, X, 498-501.

I. BÖLÜM

İHTİDASINA KADAR HZ. ÖMER

I. Hz. Ömer'in Soyu

Hz. Ömer, Şîh kaynaklara göre neseb açısından sorunlu gözükmektedir. Zira o “veled-i zina”dır. Şimdi ilgili kaynaklarda konunun nasıl geçtiğine bakalım.

İsmi: Ömer b. Hattab b. Nufeyl b. Abduluzza b. Riyah b. Abdillâh b. Kurt b. Rezah b. Adiy b. Ka'b;²⁹⁴ annesi, Hanteme bt. Haşim b. Abdillâh b. Ömer b. Mahzum;²⁹⁵ künyesi, Ebu Hafs'tır.²⁹⁶ Bir başka rivayette ise annesi, Hanteme bt. Hişâm b. Muğire olarak geçmektedir.²⁹⁷ Eğer rivayetin böyle olduğu kabul edilirse Hanteme, Ebu Cehil'in kız kardeşi olmaktadır. Yukarıdaki rivayeti esas alırsak böyle bir durumda da Hanteme'nin, Ebu Cehil'in amcasının kızı olduğunu kabul etmiş oluruz.

²⁹⁴ Şerif el-Murtazâ, *er-Resâil*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, I-IV, Kum 1405, IV, 108; Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 117; XCV, 199.

²⁹⁵ Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 117. Meclisî, İbn Abdilberr'i kaynak göstererek aktardığı bir rivayette ise Hanteme'nin Hz. Ömer'in babası Hattab'ın annesi olduğunu rivayet etmektedir. Bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 98-99. Oysa rivayet, kaynak gösterilen eserden dikkatli bir şekilde okunduğunda Hanteme'nin Hattab'ın annesi değil de Hz. Ömer'in annesi olarak zikredildiği açıkça görülecektir. İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 551.

²⁹⁶ Murtaza el-Askerî, *Ehadisu Ümmi'l-Mü'minîn Aişe*, I-II, Matbaatu Sadr, Kum 1994, I, 85.

²⁹⁷ Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 100. Ayrıca konuyla ilgili Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili rivayette Ebu Cehil, Hz. Ömer'e, “Ey kızkardeşimin oğlu” demektedir. Bkz. Abdurrahman b. Abdisselam es-Safûrî, *Nüzhetu'l-Mecalis ve Müntehabu'n-Nefais*, el-Matbaatu'l-Kastaliyye, I-II, Mısır 1283, II, 152.

Şîî kaynaklar Hz. Ömer'in zinadan doğduğuna işaret etmek için çoğunlukla "Suhâk'ın oğlu"²⁹⁸ ifadesini kullanırlar. Konuyla ilgili olarak "Süleym b. Kays (ö. 76/695)'ın, *es-Sakîfe* adlı eserinde pek çok sahâbînin ağzından bu ismin zikredilmiş olması dikkat çekicidir. Bu rivayetlerden bazıları şöyledir:

1. Hz. Ömer ve beraberinde bir grup, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biat etmemesi dolayısıyla evini yakmaya geldiklerinde o yerinden sıçrar, Hz. Ömer'in yakasından tutup öldürmek ister ve ona, "*Ey Suhâk'ın oğlu! Muhammed'i peygamberlikle üstün kılana and olsun ki, eğer Allah'tan bir kitap geçmiş veya Hz. Peygamber'den vadedilmiş bir ahit olmasaydı (kader böyle olmasaydı), şüphesiz evime giremeyeceğini elbette anlamış olacaktın.*" der.²⁹⁹ Ali Han el-Medenî (ö. 1120/1708) de Süleym b. Kays'ın aynı rivayetini nakleder.³⁰⁰

2. Bir diğer rivayette Zübeyr zorla biat ettirilince Hz. Ömer'e şöyle der: "*Ey Suhâk'ın oğlu! Eğer kılıcım yanımda olsa ve senin yanındaki şu zalimler olmasa bana böyle cesaretle saldıramazdın...*" Bunun üzerine Ömer kızıp ona, "*Sen Suhâk'ı diline mi alıyorsun*" der. Zübeyr de ona şöyle der: "*Suhâk kimdir ki sen beni onu zikretmekten menediyorsun? Suhâk zinakar değil miydi? Bunu inkar mı ediyorsun? Dedem Abdülmuttalib'in Habeşli bir kölesi değil miydi de dedem Nufeyl onunla zina yaptı ve Suhâk baban Hattab'ı doğurdu. Ardından Abdülmuttalib Suhâk'ı senin dedene zina ettikten sonra vermedi mi? Ki Nufeyl de dedemin kölesi idi.*" Bunun üzerine Ebu Bekir aralarını bulur ve birbirlerinden ayrılırlar.³⁰¹

²⁹⁸ Bu ismin zabtı için bkz. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXVII, 247.

²⁹⁹ Süleym b. Kays, s. 150. Şeyh Sadûk (ö. 381/991)'un *İlelu's-Şerai'* kitabında verilen nakle göre Hz. Ali'nin dövdüğü kişi Halid b. Velid'dir. (Bkz. Şeyh Sadûk, *İlelu's-Şerai*, I, 192.)

³⁰⁰ Ali Han el-Medenî, *ed-Deracatu'r-Rafîa fî Tabakati's-Şîa*, Kum 1397, s. 214.

³⁰¹ Süleym b. Kays, s. 158.

3. Hz. Ebu Bekir'e biat konusunun işlendiği bir diğer rivayette Hz. Ömer, Halid b. Velid ve Muğire b. Şube'nin, Zübeyr'i zorla biat ettirmek için üzerine çullandıkları ve kılıcını alarak yere vurdukları, bunun üzerine de Zübeyr'in Hz. Ömer'e şöyle dediği nakledilir: “*Ey Suhâk'ın oğlu! Vallahi eğer kılıcım elimde olsa idi benden vazgeçerdin.*”³⁰²

4. Yine Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'e biatten sonra Hz. Ömer'e şöyle dediği nakledilir: “*Ey Suhâk'ın oğlu! Hilafette bizim de hakkımız yok mudur ki sadece sen ve sinek yeyicinin oğlu*³⁰³ (Hz. Ebu Bekir) onu sahiplendiniz?”³⁰⁴

5. Hendek Savaşı'ndan bahseden bir başka rivayette ise, Hz. Peygamber, Ömer b. Hattab'ın Dırar b. Hattab ile mübareze yapmasını emreder. Dırar onunla mübareze için ortaya çıktığında Hz. Ömer bir ok çıkarır. Dırar ona: “*Ey Suhâk'ın oğlu! Yazıklar olsun sana mübareze sırasında bana ok mu atacaksın?*” diye çıkarır.³⁰⁵ Kummî (ö. III/IX. yy) ve Meclisî (ö. 1111/1698)'de de benzer ifadeler yer almaktadır.³⁰⁶

6. Süleym b. Kays'ın eserinde Hz. Ebu Bekir'in de ölmeden önce “Allah, Suhâk'ın oğluna lanet etsin, o beni (bana hak geldikten sonra) zikirden alıkoydu. O ne kötü arkadaşır...” diyerek Hz. Ömer'e bu isimle lanet okuduğu rivayet edilmiştir.³⁰⁷

³⁰² Süleym b. Kays, s. 158.

³⁰³ Cahiliye'de ulaşabildikleri her türlü pisliği yiyen kimse anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Abbas el-Kummî, *Beytü'l-Ehzan*, s. 98.

³⁰⁴ Süleym b. Kays, s. 161.

³⁰⁵ Süleym b. Kays, s. 245.

³⁰⁶ Kummî, *Tefsîr*, s. 537-538; Meclisî, *Bihâr*, XX, 228.

³⁰⁷ Ayrıca burada Furkan Suresi, 25/27-31. ayetlere atıf vardır. Bkz. Süleym b. Kays, s. 348-349.

7. Diğer bir rivayette Hz. Ali, zorla biat ettirilmeye çalışılırken yine Hz. Ömer'e "Ey *Suhâk'ın oğlu*" diye hitap etmiştir.³⁰⁸ Aynı rivayeti Deylemî (ö. VIII/XIV. yy) de nakleder.³⁰⁹

8. Hz. Fatıma'nın vefatının ardından Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in gelip onun cenaze namazını kılmak istemeleri üzerine Hz. Abbas'ın; Hz. Fatıma'nın, o ikisinin onun cenaze namazını kılmamalarına dair vasiyeti olduğunu belirttiği Hz. Ali'nin ise, "Ey *Suhâk'ın oğlu!* Vallahi eğer kılıcımı kınından çekersem daha ruhun çıkmadan onu tekrar kınına sokardım." diyerek Hz. Ömer'i tehdit ettiği ifade edilmiştir.³¹⁰

Şîî müelliflerden Fadl b. Şâzân (ö. 260/873), Hz. Ömer hakkında "Suhâk" ifadesini kullanmamakta; ancak onun ağzından soyunun temiz olmadığını dile getirmektedir. İlgili rivayet şöyledir: Adanın biri, Hz. Ömer'e gelerek, "İsmailoğullarından bir köleyi azad edeceğime dair bir adağım var" der. Hz. Ömer, "Allah'a yemin ederim ki Hasan, Hüseyin ve Ali b. Ebi Talib'den başka kimsenin soyuna güvenemiyorum. Zira bu ikisi Rasulullah'ın torunları ve Ali b. Ebi Talib'in çocuklarıdır. Rasulullah'tan Ali için 'bu, benim amcamın oğludur' dediğini duydum" diye cevap verir. Müellif bu rivayete dayanarak Hz. Ömer'in onlar dışındakileri sağlam bir nesebe bağlamamasına rağmen onları yönetimden uzaklaştırmasını bir garabet olarak görür.³¹¹

Kummî (ö. III/IX. yy)'nin naklettiği bir rivayete göre, Fedek arazileri konusunda çıkan tartışmadan ötürü Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Hz. Ali'nin

³⁰⁸ Süleym b. Kays, s. 390.

³⁰⁹ Deylemî, *İrşâdu'l-Kulûb*, II, 279-282.

³¹⁰ Süleym b. Kays, s. 393.

³¹¹ İbn Şâzân, *el-Îzâh*, s. 174-177; Meclisî, *Bihâr*, XXXVIII, 62-63.

öldürülmesini planlarlar. Bunun için de Halid b. Velid görevlendirilir. Halid, Hz. Ali'yi namazda öldürecekken Hz. Ebu Bekir bu emrinden vazgeçer. O esnada Hz. Ali ile Hz. Ömer arasında tartışma meydana gelir ve Hz. Ali, Hz. Ömer'e: “*Ey Suhâk'ın oğlu! Allah'a yemin olsun ki Rasulullah'tan bir vasiyet ve Allah'ın nezdinden bir takdir olmasaydı ikimizden kimin zayıf ve yardımcıya muhtaç olduğunu ve kimin daha az bir topluluğa sahip olduğunu görürdün.*” demiştir.³¹²

Ayrıca Kummî, “*Tek olarak yarattığım, kimseyi bana bırak*”³¹³ ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: “*Ayette ‘tek olarak yaratılandan’ kasıt veled-i zinadır. O da Züfer’dir.*”³¹⁴

Şîî müellif Taberî (ö. IV/X. yy) de Fadl b. Şâzân'ın Hz. Ömer ile ilgili rivayetini nakletmekte ancak; Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Ali'yi dedeleri Abdülmuttalib'e nisbet etmekte ve Hz. Peygamber'in, “Onlar benim babamın oğullarıdır” dediğini nakletmektedir. Ayrıca rivayetin sonunda şöyle bir soru

³¹² Kummî, *Tefsîr*, s. 514-517. Kummî, “sonunda, tehdit edilip durduklarını gördükleri zaman, kim yardımcı olma bakımından daha güçsüz ve sayıca daha az imiş, bileceklerdir.” (Cin, 72/24.) ayetinin Hz. Ali'nin sözü olduğunu iddia etmektedir. (Bkz. Kummî, *Tefsîr*, s. 726.)

³¹³ Müddessir, 74/11.

³¹⁴ Kummî, *Tefsîr*, s. 729; Haşim el-Hüseyinî el-Behrânî, *el-Burhân fî Tefsiri'l-Kur'an*, I-IV, byy., 1795, IV, 1158 (yazma); Meclisî, *Bihâr*, XXIV, 343; XXX, 168; XXXI, 108. Ancak aynı eserin başka yerlerinde ve başka bazı eserlerde bu kişinin Velid b. Muğire olduğu açık bir şekilde zikredilmektedir. Bkz. Kummî, *Tefsîr*, s. 728-729; İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 52-53; Ravendî, *Kasas*, s. 319; Kâşânî, III, 487; Meclisî, *Bihâr*, IX, 165, 244; XVIII, 166; XXX, 168. Ayrıca “Züfer” ismi Hz. Ömer için pek çok Şîî kaynakta kullanılan lakaplardandır. (Geniş bilgi “Şîa'nın Hz. Ömer'e Taktığı İsim ve Lakaplar” başlığı altında işlenecektir.)

sormaktadır: “Nesebi bilinmeyen birinin Hz. İbrahim’e nisbeti ve imameti nasıl uygun olur?”³¹⁵

Şeyh Sadûk (ö. 381/991)’un *Meâni’l-Ahbâr* adlı eserinde Hz. Ömer’in veled-i zina olduğuna dair, ayete tevil yapılmasıyla kalınmamış bir de konuyla ilgili bir rivayet uydurulmuştur. Hz. Peygamber’den rivayet olunan “üçünden en kötüsü veled-i zina olandır” hadisini Ebu Busayra’nın Ebu Hamza’ya sorduğu, onun da “onunla ortadaki kast olunmuştur. Zira o hem öncekinden hem de sonrakinden daha şerlidir.” dediği nakledilmiştir.³¹⁶

İbn Şehrâşûb (ö. 588/1192), *Menakıb* isimli çalışmasında Şems Suresi’nin, 4. ayetinin³¹⁷ tefsirini yaparken ayette geçen “gece”den kastın, Atîk (Hz. Ebu Bekir), Suhâk’ın oğlu (Hz. Ömer), Benî Ümeyye ve ilk iki halifenin hilafetini kabul edenler olduğunu söyleyerek Hz. Ömer’in soyuna bir göndermede bulunmuştur.³¹⁸

Ebû Mansûr et-Tabersî (ö. 620/1223)’nin *el-İhticac* isimli çalışmasında da Hz. Ömer’in nenesi olduğu iddia edilen Suhâk’a sık sık atıflar bulunan rivayetlere rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları şöyledir:

³¹⁵ Taberî, *el-Müstersid*, s. 651-652. Bu müellifin, meşhur tefsir ve tarih yazarı Taberî’den farklı olduğu belirtilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Cerir b. Rüstem et-Taberî, *Delâilu’l-İmâme*, Müessesetü’l-Bi’sse, Kum 1413, s. 29-31.

³¹⁶ Şeyh Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî, *Meâni’l-Ahbâr*, Kum 1361, s. 412; Meclisî, *Bihâr*, XXX, 181. Ayrıca zikredilen hadis bazı Sünnî kaynaklarda da yer almaktadır. Bkz. Ebu Davud, IV, 29 (Hadis No: 3963); el-Hakim b. Muhammed b. Abdillâh en-Nisaburî, *el-Müstedrek ala’s-Sahîhayn*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-V, Beyrut 1990, II, 233 (Hadis No: 2854) hadis ile ilgili eleştiri için bkz. Aynı eser II, 234.

³¹⁷ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا

³¹⁸ İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 243.

1. Evs kabilesinin, Hz. Ebu Bekir'e biatı esnasında Hazrec'in lideri Sa'd b. Ubade'nin kalabalığın arasında kaldığını, Hz. Ömer'in de kalabalığa hitaben Sad'ı öldürmelerini telkin ettiği, bunun üzerine Sad'ın oğlu Kays'ın, Hz. Ömer'in sakalından tutarak şöyle dediği nakledilir: “*Ey savaşlarda korkup kaçan, emniyet ve ileri gelenlerin içerisinde aslan olan Suhâk'ın oğlu! Sen eğer onun (Sad'ın) bir telini hareket ettirirsen ağzında güldüğünde görülen dişlerin hiç biri kalmadan geri dönersin.*” Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir'in ortalığı yatıştırdığı belirtilir.³¹⁹

2. Hz. Ömer ve yanındakiler, Hz. Ali ve ona yakın olanları Hz. Ebu Bekir'e biat ettirmek için mescide götürdüler ve yanlarında çok sayıda kılıçlı adam olduğu sırada Halid b. Said b. el-As ayağa kalkarak Ömer'e şöyle dedi: “*Ey Habeşli Suhâk'ın oğlu! Kılıçlarımız ve sayularımızın çokluğuyla bizi tehdit mi ediyorsun? Allah'a andolsun ki kılıçlarımız sizin kılıçlarınızdan daha keskindir ve sayımız da sizden daha az değildir. Görünüşte sayı olarak sizden daha az olabiliriz ama Allah'ın hücceti bizimle birlikte olduğu için sizden daha fazlayız.*”³²⁰

3. Tabersî'nin *el-İhticâc*'ında Süleym b. Kays'ın nakillerinden 1, 2 ve 3. sırada aktardığımız rivayetlerin benzerlerini görmekteyiz. Bu rivayetleri daha önce zikrettiğimiz için burada tekrar etmeye gerek duymuyoruz.³²¹

İbn Tâvûs (ö. 664/1265), *et-Tarâîf* isimli çalışmasında Hz. Ömer'in hilafetinin kendisinde ve soyunda bulunan bazı noksanlıklardan dolayı geçersiz olduğunu iddia

³¹⁹ Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 88-89.

³²⁰ Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 97; Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 201.

³²¹ Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 97-98, 103.

etmiştir. Bunlardan biri de “*Suhâk’ın oğlu olarak veled-i zina olması*” şeklinde belirtilmiştir.³²²

Allame Hillî (ö. 726/1325), İbn Hişâm el-Kelbî’ye nisbet edilen Hz. Ömer’in nenesi olduğu iddia edilen Suhâk konusuna ve onun kimlerle zina ettiğine değindikten sonra, Şîa’nın böyle basit ifadelerin peşinden koşmayacağı, bu konulara değinmeyeceği bilakis Sünnî alimlerin meseleyi böyle gördüklerini belirtmektedir. Ona göre Şîa’nın asıl ehemmiyet verdiği şey, hilafeti Hz. Ali’den gasp etmeleridir.³²³ Tüsterî (ö. 1019/1610) de konuyla ilgili olarak bu görüşü dile getirmektedir.³²⁴

Deylemî (ö. VIII/XIV. yy), Hz. Ömer’in veled-i zina olduğuna atıfta bulunmak üzere Hz. Ebu Bekir’in hilafeti esnasında, Halid b. Velid’in bir grup atının arasında Hz. Ebu Bekir’e gelerek onu çeşitli hususlarda uyardığını uyarılarının sonunda da Hz. Ömer hakkında “*Allah, Suhâk’ın oğluna ve Sakîf’in iki kardeşine iyilikle karşılık vermesin*” dediğini belirtmiştir.³²⁵

Beyâdî (ö. 877/1472), Hz. Ömer’in nenesinin zinakar olduğunu ve Suhâk ile ilk ilişkiye giren kişinin Fadla b. Haşim, daha sonra ilişkiye giren kişinin ise Abduluzza b. Rabah olduğunu belirtmektedir.³²⁶ Aynı şekilde Muhammed b. Ebi Bekr’in, babasının sekeratı ile ilgili olarak önceki müelliflerin de aktardığı, rivayetini nakleder.³²⁷ Ayrıca müellif, Kummî’den Halid b. Velid’in Hz. Ali’yi öldürmek üzere ayarlanması ile ilgili rivayetini de aktarır.³²⁸

³²² İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 469-470.

³²³ Hillî, *Nehcü ’l-Hak*, s. 348-349.

³²⁴ Tüsterî, *İhkâku ’l-Hak*, s. 290.

³²⁵ Deylemî, *İrşâdu ’l-Kulüb*, II, 260.

³²⁶ Beyâdî, *es-Sirâtu ’l-Müstakîm*, III, 28.

³²⁷ Beyâdî, *es-Sirâtu ’l-Müstakîm*, III, 153.

Tarîhî (ö. 1087/1676), Hz. Ömer'in veled-i zina olduğunu ispat etmek için şöyle bir rivayet nakleder: “*Hanteme, Ömer b. Hattab'ın annesi ve Hişâm'ın kızıydı. Aynı zamanda o Ebu Cehil'in amcasının kızı idi. Hanteme, açıkça zina işlemekle bilinen kimselerdendi. Hanteme, Sare ve Rebab; Hz. Peygamber'i şarkılarla hicvedenlerdendiler.*”³²⁹

Behrânî (ö. 1107/1694), konuyla ilgili ilk dönem Şîî kaynaklarda geçen rivayetlerden Hz. Ali'nin zorla biat etmesi, Hendek Savaşı'nda Hz. Ömer'in Dırar ile olan mübarezesi ve Fedek ile ilgili olanları nakleder. Bu eserde de Hz. Ömer ile ilgili benzer ifadeler kullanılmaktadır. Ayrıca müellifin ilk dönem eserlerde geçen “Ömer” ifadesi yerine bazen “Züfer” kelimesini kullandığı da görülmektedir.³³⁰

Meclisî (ö. 1111/1698), *Bihâr* isimli çalışmasında takriben 30 ayrı bölümde Hz. Ömer'e veled-i zina isnadında bulunmak için “Suhâk'ın oğlu” ifadesinin içinde geçtiği rivayetleri kullanır. Bunların bir kısmı mükerrer, bir kısmı da diğer eserlerden naklettiğimiz rivayetlerdir.³³¹

Meclisî'nin, Hz. Ömer'in veled-i zina olduğuna isbat etmek amacıyla naklettiği rivayetlerden biri de şöyledir: “Suhâk,³³² Abdulmuttalib'in cariyesiydi,³³³ yaşlıydı ve

³²⁸ Beyâdî, *es-Sirâtu'l-Müstakîm*, II, 83.

³²⁹ Fahrüddin et-Tarîhî, *Mecmau'l-Bahreyn*, I-IV, byy., trz., I, 586.

³³⁰ Haşim el-Behrânî, *el-Burhân fi Tefsiri'l-Kur'an, Müessesetü'l-A'lemî*, I-VIII, Beyrut 2006, III, 419; VI, 157-158, 233.

³³¹ Konuyla ilgili tüm yerleri zikretmeyeceğiz. Sadece birkaç yere atıfta bulunacağız. Bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 268, 297; XXIX, 164; XLIII, 197-198; LIII, 58; .

³³² *es-Suhk*: Siyah cariyeler anlamına gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisân*, IV, 2517; Zebîdî, *Tacu'l-Arûs*, XXVII, 247.

deve güderdi. Nikaha meyleden Habeşli bir kadındı. Ömer'in³³⁴ dedesi Nufeyl, onu deve otlağında gördü ve onu arzuladı, ardından onunla ilişkiye girdi ve Suhâk ondan Hattab'a gebe kaldı.³³⁵ Hattab ergenlik çağına gelince annesi Suhâk'a arkadan baktı, hoşuna gitti ve onunla ilişkiye girdi. Suhâk ondan Hanteme'ye gebe kaldı. Onu doğurunca, ehlinden korkup yüne sardı ve Mekke'nin ahşamlarına³³⁶ attı. Onu Hişâm b. Muğire b. Velid buldu, evine götürdü, onu büyüttü ve adını "Hanteme" koydu. Her kim bir yetimi büyütürse onu evlat edinmesi Arapların adetlerindendi. Hanteme ergenliğe girince Hattab onu gördü, (gönlü) ona meyletti ve onu Hişâm'dan istedi³³⁷ ve onunla evlendi. Ondan Ömer doğdu. Hattab, onun hem babası, hem dedesi hem de dayısı; Hanteme de onun hem annesi, hem kız kardeşi ve hem de halası oldu. Bu anlamda Cafer-i Sadık'a bir şiir nisbet edilir:

³³³ Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 99-100. Aynı eserin bir başka yerinde ise Suhâk'ın Zübeyr b. Abdülmuttalib'in kölesi olduğu söylenmektedir. Bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 102; LXVI, 311; Nimetullah el-Cezâirî, *el-Envaru'n-Numaniyye*, Daru'l-Kari'/Daru'l-Kufe, I-IV, Beyrut 2008, I, 51. *Bihâr*'ın bir başka bölümünde ise Haşim b. Abdimenaf'ın cariyesi olduğu belirtilmektedir. Bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 98.

³³⁴ Meclisî'de Ömer yerine "falan" diye geçer. Bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 99-100.

³³⁵ Bazı kaynaklarda Suhâk'ın onu doğurunca Abdülmuttalib'den korkarak onu geceleyin mezbelelerden (hayvan pisliklerinin atıldığı yer) birine attığı ve Yahudî bir kadının Hattab'ı bulup yetiştirdiği yazar. Bkz. Yusuf el-Behrânî, *el-Keşkül*, Müessesetu'l-Vefa/Daru'n-Numan, I-III, Beyrut 1985, III, 213.

³³⁶ Hizmet için birine sığınan kimselerin veya kölelerin bulunduğu yer. Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, II, 889. Bazı rivayetlerde ise Mekke'nin dışındaki mezbelelerden birine attığı yazar. Bkz. Behrânî, *el-Keşkül*, III, 213.

³³⁷ Bu rivayette "Hişâm'dan istedi" denirken *Bihâr*'da geçen bir başka rivayette onu "Haşim'den istedi" denilmektedir. Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 99.

من جده خاله ووالده * وأمه اخته وعمته

أجدر أن يبغض الوصي وأن ينكر يوم الغدير بيعته

“Dedesi; hem dayısı hem babası olan, annesi; hem kız kardeşi hem halası olan kimse,

Vasiyye buğzermeye ve Ğadîr günü ona biat etmeyi inkar etmeye en uygun olandır.”³³⁸

Ayrıca Meclisî, Şeyh Sadûk’un zikrettiği, “üçünden en kötüsü veled-i zina olandır” hadisinin anlamını ona sordum. Dedi ki: Onunla ortadaki kast olunmuştur. Zira o hem öncekinden hem de sonrakinden daha şerlidir.” rivayetine “Bu Züfer’in (Hz. Ömer) veled-i zina olduğuna dair nasıdır.” ibaresini eklemiştir.³³⁹

Cezâirî (ö. 1112/1699) ise, Hz. Ömer’in kötü bir soydan geldiğini ifade etmek için babasının hırsız olduğunu, bundan dolayı da elinin kesildiğini iddia eder.³⁴⁰

Yusuf el-Behrânî (ö. 1186/1772), *Keşkül* isimli çalışmasında Hz. Ömer’in nesebi ile ilgili özel bir başlık açmış ve Muhammed b. Saib el-Kelbî’den ihtisar ederek şöyle demiştir: “Nufeyl (Hz. Ömer’in dedesi), Kelb b. Lüey b. Galib el-Kureşî’nin kölesi idi. O ölünce Nufeyl, Abdülmuttalib’e kaldı. Suhâk (Hz. Ömer’in nenesi) Habeşistan’dan Abdülmuttalib’e gönderilmişti. Nufeyl, Abdülmuttalib’in develerini; Suhâk ise koyunlarını otlatıyordu. Abdülmuttalib, otlakta o ikisini aynı yerde bulundurmuyordu. Bir gün otlakta karşılaştılar. Nufeyl onu arzuladı ve ona aşık oldu. Abdülmuttalib, Suhâk’a değer verdiğinden dolayı ona deriden bir pantolon (sirval) giydirmiş, üzerine kilit takmış ve anahtarını kendi yanına almıştı. Nufeyl onu

³³⁸ Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 99-100. Ayrıca bazı eserlerde de konu kısa bir şekilde zikredilmektedir.

Bkz. Beyâdî, *es-Sıratu ’l-Müstakîm*, III, 28; Tüsterî, *İhkâku ’l-Hak*, s. 290.

³³⁹ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 181.

³⁴⁰ Cezâirî, *el-Envaru ’n-Numaniyye*, I, 50-51.

arzulayınca Suhâk dedi ki: “Senin dediğin şeye yol yoktur. Bana bu deri giydirildi ve üzerine kilit kondu.” Nufeyl dedi ki: “Ben buna bir çare bulurum. Koyunun sütünün yağını aldı, deri ve çevresini yağlayıp baldırlarına kadar sıyırdı ve onunla cinsel ilişkiye girdi ve Suhâk, Nufeyl’den Hattab’a gebe kaldı. Suhâk doğum yapınca Abdülmuttalib’in korkusundan onu gece mezbeleye attı. Hattab’ı Yahudi bir kadın aldı ve onu büyüttü. Büyüyünce odun keserdi. Bu nedenle kendisine oduncu dendi, daha sonra ise noktasız “ha (ح)” harfi noktalı “ha (حَ)”ya çevrilerek “Hattab” dendi. Suhâk bir gün ona (Hattab’a) gizlice yaklaştı, Hattab onu arkadan eğilmiş olarak gördü ve kim olduğunu bilmeden onunla ilişkiye girdi, bu ilişkiden Suhâk, Hanteme’ye gebe kaldı. Suhâk onu (Hanteme’yi) doğurunca Mekke’nin dışındaki mezbelelere attı. Hişâm b. Muğire b. Velid onu (Hanteme’yi) aldı ve büyüttü. Bu nedenle Hişâm’ın ailesinden olarak anıldı. Hanteme büyüdüğü sıralarda Hattab, Hişâm’a gidip geliyordu. Hanteme, Hattab’ın hoşuna gitti, onu Hişâm’dan istedi. Hişâm onları evlendirdi. Hanteme, Ömer’i doğurdu. Hattab, Hanteme’yi Ömer’e gebe bıraktığı için Ömer’in babasıdır. Zira Hanteme ile evlenmişti. Ömer’in dedesidir. Çünkü önceden Suhâk ile zina yapmıştı ve onu (Suhâk’ı) Hanteme’ye gebe bırakmıştı. Hanteme, Ömer’in annesi ve Hattab’ın kızıdır. Hattab, Hanteme’nin dedesi ve dayısıdır. Çünkü Hanteme ve Hattab aynı annenin çocuklarıdır. O da Suhâk’tır. Hanteme, Ömer’in annesiydi, çünkü onu doğurdu. Kız kardeşiydi, çünkü Ömer ve Hanteme aynı babadan idiler. O da Hattab idi. Hanteme, Ömer’in halası idi, çünkü Hanteme ve Hattab aynı anneden idi, O da Suhâk’tır.”³⁴¹

³⁴¹ Behrânî, *el-Keşkül*, III, 212-214. Hz. Ömer’in babasının odun kesmesi nedeniyle “Hattab” denmesi ile ilgili ayrıca bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 108.

Muasır müelliflerden Cezâirî ise, Hz. Ömer'in Ebu Cehil'in yeğeni olduğu ile ilgili İbn Abbas'tan naklen bizzat Hz. Ömer'in ağzından şöyle bir rivayet aktarmaktadır. İbn Abbas, Hz. Ömer'e şu ayeti sordu: "O kimseler ki Allah'ın nimetini küfre karşılık değiştirmişlerdir."³⁴² Hz. Ömer dedi ki: "Onlar Kureyş'in en günahkar iki (topluluğudur). Benim dayılarım ve senin amcaların. Benim dayılarıma gelince Allah, onların köklerini Bedir günü kazıdı, senin amcalarına gelince Allah, onları bu zamana kadar bıraktı."³⁴³ Burada geçen dayılarımdan kastın Ebu Cehil ve Velid b. Muğire gibi isimler olduğu belirtilmiştir.³⁴⁴

Bir başka rivayette baba ve annesinin değil; dedesi ile ninesinin zina yaptıklarından dolayı Ömer'in veled-i zina olduğu ileri sürülmektedir. Zira rivayet olduğuna göre Haşim b. Abdimenaf'ın Suhâk adında Habeşli bir cariyesi vardı. Önce Nufeyl b. Haşim onunla ilişkiye girmiş daha sonra ise Abduluzza b. Riyah onunla cinsel ilişkide bulunmuş ve bu cariyeye daha sonra Ömer b. Hattab'ın dedesi olan Nufeyl'i doğurmuştur.³⁴⁵

³⁴² İbrahim, 14/28.

³⁴³ Bu rivayet Sünnî kaynaklarda da geçmektedir. Bkz. Taberî, *Tefsîr*, XVI, 6; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru Taybe, I-VIII, byy., 1999, IV, 509; Celalüddin es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1993, V, 41. Ayrıca rivayetin sıhhati için bkz. Kastallanî, *İrşâdu's-Sarî*, VII, 190.

³⁴⁴ Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 27.

³⁴⁵ Bu rivayeti zikreden kaynaklar ravi olarak Hişâm b. Muhammed b. es-Saib el-Kelbî ve babasını göstermekte ve Hişâm'ın Sünnî olduğunu özellikle vurgulamaktadırlar. Bkz. İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, II, 469; Hillî, *Nehcü'l-Hak*, s. 348; Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 98. Cahiliye'de dört çeşit nikah vardır. Bunlardan birine göre bir kadınla birden fazla kişi ilişkiye girer, neseb uzmanları (kaif) çocuk doğduktan sonra çocuğun kime ait olduğuna hükmederlerdi veya kadın kimi söylerse onun nikahlısı sayılırdı. Bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 98-99.

Şîî kaynaklara baktığımızda Hz. Ömer'in soyuna atıfta bulunan beş grup rivayet dikkat çekmektedir:

1. Hilafet/imamet/biat merkezli rivayetlerde “veled-i zina” isnadı: Hz. Ömer'in soyuna yönelik ithamların en fazla bu alanda yoğunlaştığı açık bir şekilde görülmektedir.
2. Fedek arazisi-Hz. Fatıma bağlamında “veled-i zina” isnadı,
3. Hendek Savaşı bağlamında “veled-i zina” isnadı,
4. Bazı Kur'an ayetlerinin yorumu bağlamında “veled-i zina” isnadı,
5. Direkt olarak Hz. Ömer'in soyu ile ilgili rivayetlere dayandırılan “veled-i zina” isnadı.

Sünnî kaynaklara göre Hz. Ömer'in baba tarafından soyu Şîî kaynaklarda belirtilen isimlerle büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Künyesi, kızına atfen Ebu Hafs'tır. Ficar Savaşı'ndan dört yıl önce veya Fil Olayı'ndan 13 (on üç) yıl sonra³⁴⁶ dünyaya gelmiştir. Asıl adı Ömer b. Hattab b. Nufeyl b. Abduluzza b. Riyah b. Abdillâh b. Kurt b. Rizah b. Adıyy b. Ka'b'dır.³⁴⁷ Sünnî kaynakların çoğunluğuna göre annesinin adı Hanteme bt. Haşim b. Muğire'dir.³⁴⁸ Ebu Cehil'in amcası kızıdır.³⁴⁹ Ancak az da olsa bu görüşü benimsemeyip Hanteme'nin Hişâm'ın kızı, dolayısıyla Ebu Cehil'in kız kardeşi olduğunu savunanlar da vardır.³⁵⁰ Rical ilmi

³⁴⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 484.

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 430.

³⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 156-157; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 484.

³⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 430.

³⁵⁰ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Mearif*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, s. 104-105; Ebu Hatim Muhammed b. Ahmed b. Hibban el-Büstî, *Meşahiru Ulemai'l-Emsar*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, Beyrut 1987, s. 23. Bazıları İbn Kuteybe'yi her ne kadar

hususunda önemli bir yeri olan İbnü'l-Esir, bu görüşte olanları iddialı bir şekilde eleştirerek bunu savunanların hiçbir şey bilmediklerini ifade eder.³⁵¹

Şîî müelliflerin nakillerinde genel olarak “Suhâk” ismini, Muhammed b. es-Saib el-Kelbî ve oğlu Hişâm’ın rivayet ettiği görülmektedir. Şîî müellifler ondan bahsederken Ehl-i Sünnet’ten olduğunu özellikle dile getirmektedirler. Ancak Şîî ve Sünnî alimlerin cerh ve tadil kitaplarında onunla ilgili yeterli malumat mevcuttur. Onlardan bir kaçını burada zikredeceğiz:

a. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî: İbn Hibban, onu Sebeî olması yönüyle eleştirmiş ve ondan delil getirilmeyeceğini dile getirmiştir.³⁵² Ayrıca Zehebî de, onun Sebeî olduğunu bizzat kendisinin ifade ettiğini şu rivayetle nakleder: “Hz. Cebrail, vahyi Hz. Peygamber’e dikte ettiriyordu. Hz. Peygamber, helaya gidince Hz. Ali’ye yazdırıyordu.” Bir diğer rivayette ise şöyle demektedir: “Öyle bir hastalığa yakalandım ki ezberlediğim her şeyi unuttum. Hz. Peygamber’in ehline (soyundan olanlara) geldim ve ağzıma tükürdüler, bunun üzerine unuttuğum her şeyi tekrar ezberledim.”³⁵³

Kerramiye veya Müşebbihe’ye mensup olarak görse de İbn Teymiye ve Zehebî gibi isimler onun Ehl-i Sünnet’ten olduğu konusunda ısrarcıdılar. Geniş bilgi için bkz. M. Bahaüddin Varol, “İbn Kuteybe, Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihçiliğindeki Yeri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 5, Konya 1999, s. 262-264.

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 430. İbn Abdilberr de kız kardeşi olduğunu söyleyenlerin hata ettiğini ifade eder. İbn Abdilberr, *el-İstîab*, s. 551.

³⁵² Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban et-Temimî el-Büstî, *el-Mecruhîn mine'l-Muhaddisîne ve'd-Duafai ve'l-Metrûkîn*, Daru'l-Va'y, I-III, Halep 1396, II, 253. Geniş bilgi için bkz. Ata Sufî, *Mevkifu's-Şîati'l-İsna Aşeriyye min Sahabe*, II, 646-650.

³⁵³ Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, III, 557-558.

İbnü'l-Cevzî, onu hadis uyduranların büyüklerinden saymıştır.³⁵⁴ Nesâî, “metruku'l-hadis” olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁵ İbn Maîn, Darekutnî, Abdurrahman b. Ahmed b. Hanbel gibi isimler ise onu “kezzab” ve “metruku'l-hadis” diye cerhetmiş ve ondan hadis alınmayacağı konusunda icma edildiğini belirtmişlerdir.³⁵⁶

b. Hişam b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî: Şîî müelliflerden Necaşî (ö. 450/1058), Hişâm'ın kendi mezheplerinden olduğunu bizzat dile getirmektedir.³⁵⁷ Mamekanî'ye göre de o, İmamiye fırkasına mensuptur.³⁵⁸ İbn Hibban, onun aşırı Şîîlerden olduğunu belirtmektedir.³⁵⁹

Ahmed b. Hanbel, Hişâm'ın hadisinin alınmayacağını,³⁶⁰ Darekutnî, “metruk” olduğunu³⁶¹ belirtmişlerdir. İbn Teymiye, Hişâm b. Muhammed'in “insanların en

³⁵⁴ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Mevduat*, el-Mektebetü's-Selefiyye, I-III, Medine 1966, I, 47.

³⁵⁵ Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkân*, Daru'l-Va'y, Haleb 1396, s. 90.

³⁵⁶ Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Hatim er-Razî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-IX, Beyrut 1952, VII, 270-271; Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizanü'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Ricâl*, Daru'l-Marife, I-IV, Beyrut 1963, III, 556-559. Geniş bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Kelbî, Muhammed b. es-Saib”, DİA, Ankara 2002, XXV, 205-206.

³⁵⁷ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbas en-Necaşî, *Fihristu Esmâi Musannefi's-Şîa (Ricâlu'n-Necaşî)*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslamî, Kum 1416, s. 434. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ata Sufî, *Mevkifu's-Şiati'l-İsna Aşeriyye*, II, 646-650.

³⁵⁸ Abdullah b. Muhammed Hasan el-Mâmekânî, *Tenkihu'l-Mekal fi İlmi'r-Ricâl*, I-V, (yazma), IV, 303.

³⁵⁹ İbn Hibban, *el-Mecrûhîn*, III, 91.

³⁶⁰ Ebu'l-Haccac Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal fi Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risale, I-XXXV, Beyrut 1980, XXV, 246-252.

yalancısı” olduğunu, bunun yanı sıra babası Muhammed’den ve Ebu Mihnef’ten rivayetlerde bulunduğunu bu ikisinin de “metrûku’l-hadis ve kezzab” olduklarını dile getirmiştir.³⁶²

Ayrıca Şîî rivayetler arasında dolaşırken birbiriyle uyuşmayan bir çok mesele dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Öncelikle “Suhâk” denilen kadının kimin cariyesi olduğu kesin değildir. Bunun yanında onunla ilişkiye giren kişinin de kesin olarak belli olduğunu söylememiz mümkün değildir. Çünkü rivayetlerin bir bölümünde Hattab onunla ilişkiye girmiş olarak gösterilirken, bir diğerinde Nufeyl; bir başkasında ise Abduluzza’nın onunla ilişkiye girdiği rivayet edilmektedir. Öte yandan Hz. Ömer’in iki taraftan (anne ve baba tarafından) nesebini incelediğimizde kaynaklarda “Suhâk” diye bir isme rastlayamadık. Bu sadece Sünnî kaynaklarda olan bir durum değildir. Aynı şekilde (her ne kadar Şîa, onun Sünnî olduğunu iddia etse de) Suhâk ismini rivayetlerinde en çok bulduğumuz İbnü’l-Kelbî’nin, *Cemheretu’n-Neseb* isimli çalışmasında Hz. Ömer’in nesebinden bahsederken “Suhâk” diye bir isimden bahsetmemesi, bilakis Hz. Ömer’in nesebini övücü ifadeler kullanması “acaba sonraki eserlerde rivayetler aktarılırken oynamamı var?” sorusunu akla getirmektedir.³⁶³ Sünnî kaynaklardan *el-Muhabber*’de müellif, Hz. Ömer’in babaannesinin “Hayye” isimli Habeşistan asıllı esmer bir kadın olduğu

³⁶¹ Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, *ed-Duafa ve’l-Metrûkûn*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-III, Beyrut 1406, III, 176.

³⁶² İbn Teymiyye, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Abdilhalim, *Minhacu’s-Sünneti’n-Nebeviyye fi Nakzi Kelami’ş-Şiati’l-Kaderiyye*, Camiatu’l-İmam Muhammed b. Suudi’l-İslamiyye, I-IX, Riyad 1986, V, 81-82.

³⁶³ Ebu Münzir Hişâm b. Muhammed b. es-Saib el-Kelbî, *Cemheretü’n-Neseb*, Alemü’l-Kütüb, Beyrut 2004, s. 105.

ve ensardan Sabit b. Kays'ın Hz. Ömer'i "İbnü's-Sevda (siyah kadının oğlu)" diye çağırarak alay ettiğini, bunun üzerine de Hucurat Suresi'nin 11. ayetinin indiğini nakletmektedir.³⁶⁴

Ayrıca Hişâm b. Muhammed'in rivayetiyle oynanmış olması yönündeki düşüncenin zihnimizde belirir olmasının bir diğer sebebi ise Meclisî'nin *Akdu'd-Dürer* isimli eserden alıntı yaparken vermiş olduğu bir ravinin asıl eserdeki ravi ile aynı olmamasıdır. Çünkü verilen ravi ismi Yahya b. Mahbub iken Meclisî bunun yerine el-Hasan b. Mahbub ismini zikretmiştir. Yahya b. Mahbub "meçhul" bir ravi iken; el-Hasan b. Mahbub sika bir ravidir.³⁶⁵ Bu da "aklımıza acaba rivayeti aklama çabası mı var?" sorusunu getiriyor.

Yukarıda zikrettiğimiz ve "üçün en şerlisi üçüncüsüdür" rivayetine gelince Şeyh Sadûk o hadisin senet zincirini şöyle zikretmektedir: "Ali b. Ahmed b. Musa bize haber verdi ve dedi ki: Muhammed b. Ebî Abdillah el Kûfî bize Musa b. İmran en-Nehaî'den o da amcası Hüseyin b. Yezid en-Nevfelî'den o da Ali b. Ebî Hamza'dan o da Ebu Basir'den bize haber verdi. Dedi ki: Cafer-i Sadık'a, Hz. Peygamber'den rivayet olunan şu hadisi sordum: ..."³⁶⁶ Şîî müelliflere göre bu senet zincirinde iki meçhul ve bir de ğulattan olan vardır. Meçhul olanlar, Muhammed b. Ebî Abdillah el-Kûfî ve Musa b. İmran en-Nehaî'dir.³⁶⁷ Ğulattan olan ise Hüseyin b.

³⁶⁴ Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Haşimî, *el-Muhabber*, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, trz., s. 306.

³⁶⁵ Ali b. Nayif eş-Şuhud, *Şubuhatu'r-Rafida havle's-Sahabi ve Redduha*, byy., trz., s. 365.

³⁶⁶ Şeyh Sadûk, *Meani'l-Ahbar*, s. 412; Meclisî, *Bihâr*, XXX, 181.

³⁶⁷ Muhammed Ali Erdebîlî, *Camiu'r-Ruvât ve İzahatü'l-İştibâhâti ani't-Turuki ve'l-İsnad*, Mektebetu Ayetillah el-Mar'aşî, I-II, Kum 1403, I, 258.

Yezid en-Nevfelî'dir.³⁶⁸ Ayrıca “Veled-i zina, üçün en şerlisidir.” hadisi, bir münafık hakkında söylenmiştir. Zira, Hz. Aişe, bu rivayette zikredilen kişinin Hz. Peygamber'e çokça eziyet eden bir münafık olduğunu açıkça belirtmiştir.³⁶⁹

II. İslam Öncesi Hz. Ömer

Şîî ve Sünnî kaynaklarda konuyla ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Şîî kaynaklarda nakledilen rivayetlerin büyük bir kısmı Sünnî kaynaklardan derlenmiştir.

Şîî müelliflerce aktarılan nakillerin tamamına yakını Hz. Ömer'i putperest, cani, şiddet yanlısı, içkici, korkak vb. niteliklere sahip biri olarak göstermiştir. Şunu da belirtelim ki Şîa kadar olmasa da Sünnî literatürde de Hz. Ömer hep kızgın, her fırsatta birilerine ceza vermeyi düşünen, olaylar karşısında çok da soğuk kanlı davranmayıp bazen fevrî davranışlarda bulunan, bunların yanısıra kendi çocuğunu diri diri toprağa gömecek kadar katı kalpli biri olarak yansıtılmıştır. Oysa ki Hz. Ömer'in hayatı derinlemesine incelendiğinde hiç de öyle olmadığı, İslam'dan önce Mekke'de sefaret görevi yaptığı,³⁷⁰ Arap ve İran hükümdarlarıyla çeşitli münasebetlerle görüştüğü, şiir ezberleyip, rivayet ettiği aktarılır. Bununla birlikte güzel ve etkili konuştuğu, bu nedenle Kureyş ile başka kabileler arasındaki savaşlarda elçi görevi gördüğü belirtilir. Ayrıca şan ve şeref konusundaki çekişmelerde (münafere) “münafır”; şan ve şerefle övünmelerde (müfahere) ise “müfahir” görevi görmüştür. Bunlar da gösteriyor ki Hz. Ömer gerek İslam'dan önce

³⁶⁸ Necâşî, *Ricâl*, s. 38; Mâmekânî, II, 349 (yazma).

³⁶⁹ Hakim, *Müstedrek*, II, 234.

³⁷⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîab*, s. 552.

gerekse İslam'dan sonra, toplumdaki dengeleri iyi bilen, makul kararlarıyla öne çıkan biridir.³⁷¹

Hiz. Ömer, büyük Ficar Savaşı'ndan 4 yıl önce veya Fil Yılı'ndan 13 yıl sonra doğmuştur.³⁷² Kendisinden nakledilen bir rivayete göre ise büyük Ficar Savaşı'ndan 4 yıl sonra doğmuştur.³⁷³ Bununla birlikte doğumu tam olarak bilinmemekte ve vefatı üzerinden hesaplama yapılabilmektedir. Rivayetlere göre vefat ettiğinde “elli iki, elli küsur,³⁷⁴ elli dört, elli beş, altmış veya altmış üç yaşlarındaydı.”³⁷⁵ Başka bazı rivayetlerde vefat yaşı “elli bir, elli altı, elli sekiz, elli dokuz, altmış dört, altmış beş ve altmış altı” olarak geçmektedir.³⁷⁶

Şîî kaynaklar Hiz. Ömer'in İslamiyet'ten önce putlara tapmasını çokça gündeme getirerek onun Hiz. Peygamber'in halifesi olamayacağı tezini işlerler. Taberî (ö. IV/X. yy), Hiz. Ömer'i kırk yıl puta tapan, Allah'a şirk koşan biri olarak nitelendirmektedir.³⁷⁷ İbn Şehrâşûb (ö. 588/1192) da Hiz. Ömer'in ağzından “Biz cahiliyede putlara tapar ve onlara intisab ederdik, bu durum Allah bizi İslam ile şereflendirinceye kadar devam etti.” ifadesini nakletmektedir.³⁷⁸ Meclisî (ö.

³⁷¹ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 157; Sarıçam, *Hiz. Ömer*, s. 20-21; Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, s. 114.

³⁷² Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, XXI, 322.

³⁷³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 157

³⁷⁴ Arapça'da sayılarla birlikte kullanılan “بضع (bid’)” kelimesi çoğunlukla üç ile dokuz arasındaki sayıları kapsamaktadır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, I, 298.

³⁷⁵ İbn Hibban, *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr*, s. 23; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 556.

³⁷⁶ Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed el-İsfahanî, *Ma'rifetü's-Sahabe*, Daru'l-Vatan, I-VII, Riyad 1998, I, 40.

³⁷⁷ Taberî, *el-Müsterşid*, s. 548-549.

³⁷⁸ İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 79.

1111/1698) de İbn Şehrâşûb'un naklettiği rivayeti aynı şekilde aktarmaktadır.³⁷⁹ Cezâîrî (ö. 1112/1699), Hz. Peygamber'den olduğu iddia edilen “Eğer benden sonra peygamber olsaydı Ömer olurdu”³⁸⁰ rivayetini naklettikten sonra “*ömrünün çoğu Allah'a ortak koşmayla geçmiş bir insan nasıl olur da peygamberlikle gönderilir?*” diye itirazda bulunmakta ve bu rivayetin gerçeği yansıtmadığını ifade etmektedir.³⁸¹ Muasır Şîî müelliflerden Mustafavî de Hz. Ömer'in İslamiyet'ten önce şirk, içki ve Müslüman cariyelere işkence gibi bazı kötü hasletlere sahip olduğunu dile getirmektedir.³⁸² Son dönem müelliflerinden Abdülbaki el-Cezâîrî de “Muhakkak ki müşrikler necistirler.”³⁸³ ayetini delil getirerek onun cahiliyedeki hayatını necis sayar.³⁸⁴

Şîî kaynaklarda Hz. Ömer'in çocukluğu ve gençliği ile ilgili pek bilgi bulunmamakla birlikte İbn Tâvûs (ö. 664/1265)'un, *et-Tarâîf* isimli çalışmasında Hz. Ömer'in merkep çobanı olduğu ifade edilmektedir. İslam'dan önceki bu işine atıfta bulunularak onun hilafete layık olmadığı da dile getirilir.³⁸⁵ Ayrıca Hz. Ömer'in

³⁷⁹ Meclisî, *Bihâr*, XVIII, 96.

³⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *Menakıb*, s. 27; Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, s. 75. Ebû Hureyre'den nakledilen benzer bir rivayet için bkz. İbn Abdilberr, *el-İstâb*, s. 553. İbnü'l-Cevzî, bu hadisi uydurma olarak kabul etmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevduat*, I, 320-321.

³⁸¹ Cezâîrî, *el-Envaru'n-Numaniyye*, I, 75; Abdülbaki el-Cezâîrî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 175.

³⁸² Mustafavî, s. 227.

³⁸³ Tevbe, 9/28.

³⁸⁴ Abdülbaki el-Cezâîrî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 174-175.

³⁸⁵ İbn Tâvûs, *et-Tarâîf*, s. 468-469. Hz. Ömer'in İslam'dan önce merkep çobanı olduğu ile ilgili rivayetlerin Hz. Ömer'i küçümsemek amaçlı nakledilmiş olabileceği veya kendisinin “kötü ahlakı”nın

cahiliyede babasıyla beraber odun taşıdığı ve bunun da kendisi hakkında bir düşüklük olduğu belirtilmektedir.³⁸⁶ Aynı ifadeleri Beyâdî (ö. 877/1472) de nakletmektedir.³⁸⁷

İbn Tâvûs'un, Hz. Ömer'in İslam'dan önceki hayatı hakkındaki rivayetlerinden biri de şöyledir: “Hz. Ömer, Muhammed b. Mesleme'yi, Amr b. As'a malının yarısını almak üzere gönderdiğinde Amr b. As ona şöyle demiştir: “Ömer'in zekat memuru olduğun zamana lanet olsun. Ben, Hattab'ın ve oğlunun başının üzerinde odun bağı taşıdığını biliyorum. Taşıdıklarının ücreti süt emen bir çocuğa bile yetmezdi.”³⁸⁸

Ali b. Yusuf el-Hillî (ö. 705/1305), Hz. Ömer ile ilgili olarak şu rivayeti aktarmaktadır: Hz. Ömer son haccından dönerken Dacanân'a³⁸⁹ geldiğinde küçüklük günlerini hatırlayıp şu sözleri söylemiştir: “Allah'a hamdolsun. Allah'tan başka ilah yoktur. O, dilediğine dilediğini verir. Bir vakitler ben bu vadide Hattâb'ın develerini güderdim. Babam sert mizaçlı idi. Çalıştığım zaman beni yorar, biraz dinlenmek istediğim zaman beni döverdi. Şimdi sabahlıyorum, akşamlıyorum da, Allah ile benim aramda ta'zimde bulunacağım hiçbir kimse yok.”³⁹⁰ Bu rivayeti değerlendiren

altında yatan gerekçe olarak görülerek zikredildiği kanaatindeyiz. Çünkü Beyâdî de bu konuyu Hz. Ömer'in kötü yaşamı başlığı altında ele almaktadır. Bkz. Beyâdî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, III, 28.

³⁸⁶ İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 467.

³⁸⁷ Beyâdî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, III, 28.

³⁸⁸ İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 467.

³⁸⁹ *Dacanan (Dacnan)*: Tihame taraflarında Mekke'ye yaklaşık 25 mil uzaklıkta bulunan küçük bir dağın adıdır. Bkz. Yâkût, *Mucemu'l-Buldan*, III, 453.

³⁹⁰ Raziüddin el-Hillî, *el-Udedu'l-Kaviyye*, s. 330; Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 34-35; Seyyid Nasr Hüseyin el-Hindî, *İfhamu'l-A'da ve'l-Husum bi Tekzibi*

muasır Şîî müelliflerden Abdülbaki el-Cezâirî, Hz. Ömer'in sonraki dönemlerde başkasına karşı göstermiş olduğu şiddetin kaynağının çocukluğunda babasından görmüş olduğu şiddet olduğu kanaatini zikretmiştir.³⁹¹ Yine aynı müellif Hz. Ömer'in merkep çobanı olmasını değerlendirirken, fakirliğin ayıp olmadığını ancak babasından gördüğü şiddet, ayrıca bilgisizlik ve Mekke'nin genel durumu göz önünde bulundurulduğunda Hz. Ömer'in çok vahim bir çocukluk dönemi geçirdiği ve bu kadar sorunla karşılaşmış bir insanın kırklı yaşlardaki durumunun pek iç açıcı olmayacağını dile getirmiştir.³⁹²

Tüsterî (ö. 1019/1610); Hz. Ömer'in, Kureş'in önemli isimlerinden olduğu görüşünün doğruyu yansıtmadığını ve babası gibi sadece bir oduncu olduğunu belirtir.³⁹³

Meclisî (ö. 1111/1698), Hz. Ömer'in İslam'dan önce babası gibi oduncu olduğunu rivayet etmiştir. Bunun yanında İbn Tâvûs'un Amr b. As ile ilgili verdiği rivayeti de bazı değişikliklerle nakletmiştir.³⁹⁴ Müellif, *Bihâr* isimli çalışmasında Hz. Ömer'in, cahiliyede satıcı ile alıcı arasında "dellal" görevi yürüttüğü veya insanlar için deve-merkep kiralarak komisyonculuk benzeri bir iş yaptığını İbnü'l-Esir'e dayandırdığı rivayetinde iddia etmektedir.³⁹⁵

ma'fteravhu ala Seyyidetina Ümmi Kulsum, Tahran, trz., s. 67, 98. Konuyla ilgili Sünnî kaynaklar için bkz. İbn Sa'd, III, 202; Taberî, *Târîh*, II, 575.

³⁹¹ Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve 'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 34-35.

³⁹² Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve 'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 35-36.

³⁹³ Tüsterî, *İhkâku 'l-Hak*, s. 232.

³⁹⁴ Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 108-110.

³⁹⁵ Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 112.

İlk dönem eserlerinde olmasa bile Şîh kaynaklarda Hz. Ömer'in cahiliye döneminde zina yaptığı da vurgulanmaktadır. Bu kapsamda Behrânî (ö. 1107/1694)'de, naklolunan rivayete göre Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber, Hind'in de aralarında bulunduğu bir grup kadından zina yapmamaları üzerine biat almak istediğinde Hind, "hür kadınlar zina ederler mi" diye sormuş, Hz. Ömer de, onunla cahiliye dönemindeki ilişkilerini hatırlayarak gülümsemiştir." demektedir.³⁹⁶ Meclisî (ö. 1111/1698) de aynı hususu dile getirmektedir.³⁹⁷ Bu müellifler dışında son dönem Şîh eserlerden pek çoğunda da benzer rivayetlere rastlamak mümkündür.³⁹⁸

Cezâirî (ö. 1112/1699), Celalüddin es-Suyutî'nin "*Kâmûs*" isimli çalışmaya yaptığı haşiyesinde³⁹⁹ cahiliyede bir grup insanın hünsa olduğunu, Hz. Ömer'in de bunlar arasında yer aldığını söylediğini nakletmektedir. İbnü'l-Esir'in ise, Rafizîlerin Suyutî'nin verdiği bu bilgiye dayanarak Hz. Ömer'i eleştirmelerine karşılık Hz. Ömer'in hünsa değil, çaresi meni olan bir hastalığa yakalandığını dile getirdiğini iddia etmektedir.⁴⁰⁰ Muasır müelliflerden Huî de aynı rivayeti aktarmaktadır.⁴⁰¹

³⁹⁶ Behrânî, *el-Burhân*, VII, 520-521.

³⁹⁷ Meclisî, *Bihâr*, XXI, 98.

³⁹⁸ Bkz. Nuri et-Tabersî, *Müstedreku'l-Vesail*, XIV, 224; Abdülbaki Gölpınarlı, *Sosyal Açından İslam Târîhi –Hz. Muhammed ve İslam'ın İlk Devri-*, Alev Yayınları, İstanbul 1975, s. 122.

³⁹⁹ Suyutî'nin böyle bir eserine rastlayamadık.

⁴⁰⁰ Yani Hz. Ömer'i lütlük (eş cinsellik) ile suçlamaktadırlar. Bkz. Cezâirî, *el-Envaru'n-Numaniyye*, I, 52.

⁴⁰¹ Mir Habibullah b. Seyyid Muhammed Huî, *Minhacu'l-Beraa Şerhu Nehci'l-Belağa*, I-XXI, byy., trz., VIII, 97.

Çağdaş bazı Şîh kaynaklar Hz. Ömer'in kadınlara karşı şiddeti ve kalbinin katılığının sadece İslamiyet'ten sonra değil, ondan önce de var olduğunu iddia eder ve bunu ispat etmek için şu olayı anlatırlar: "Hz. Ömer, sahabeden birkaç kişi ile otururken bir ara biraz güldü, ardından ağladı. Orada bulunanlar kendisine bunun sebebini sordular. Bunun üzerine Hz. Ömer'in 'Biz cahiliyede hurmadan put yapardık, acıkınca da yerdik. Aklıma geldikçe buna gülerim. Ağlamamın sebebine gelince, benim bir kızım vardı. Bir çukur kazdım ve ben onu diri diri gömerken o benim sakalımdaki tozları temizliyordu.' dediği rivayet edilir.⁴⁰²

Hem Sünnî hem de Şîh kaynaklarda Hz. Ömer'in, Müslüman olmadan önce kadın ve cariyeleri İslamiyet'i kabul ettikleri için dövdüğü⁴⁰³ ile ilgili rivayetler nakledilmektedir. Konuyla ilgili Şîh kaynaklarda geçen bazı rivayetler şöyledir: Hz. Ömer, İslam'dan önce Zinnîre adındaki cariyeyi İslamiyet'i kabul ettiği için döverdi. Yine cariyesi Lübeyne'yi de İslam'dan döndürmek için yoruluncaya kadar dövdüğü nakledilir.⁴⁰⁴

Hz. Ömer'in İslam'a girmesinden önce Müslüman olan kız kardeşini ve eşi Said b. Zeyd'i dövmesi⁴⁰⁵ de Şîh tarafından onun kötü ahlak ve saygısızlığının bir

⁴⁰² Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 372.

⁴⁰³ Belâzurî, *Ensâb*, I, 195; Ebu Bekir Abdurrezzak b. Hemmam es-San'anî, *Musannef*, el-Mektebu'l-İslamî, I-XI, Beyrut 1403, IX, 441 (17938 ve 17939 nolu hadisler); Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 378.

⁴⁰⁴ Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 129-131, 166. Ayrıca Sünnî kaynaklarda da olay geçmektedir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, I, 195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 666; Halebî, *İnsanu'l-Uyûn*, I, 425.

⁴⁰⁵ Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, III, 167-168. Konuyla ilgili Sünnî kaynaklardaki rivayetler için bkz. İbn Hişâm, I, 262-263; İbn Sa'd, III, 203.

göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁶ İbn Sa'd, Hz. Ömer'in kız kardeşi ve eniştesini dövmesi ile ilgili rivayeti aktarırken Hz. Ömer'in Müslüman olmadan önce kitaplardan haberdar olduğunu⁴⁰⁷ belirtmektedir. Ancak Şîî müellifler bunu kabul etmemektedirler. Buna gerekçe olarak da onun diğer Mekkeli müşriklerden hiçbir farkının olmamasını göstermektedirler. Şîî müelliflere göre eğer Hz. Ömer, İslam'dan önce dinî metin ve kitaplardan haberdar olsaydı Hz. Peygamber'in geleceği ile ilgili muhakkak bir şeyler bilirdi ve diğer insanlardan farklı olurdu.⁴⁰⁸

Rivayetlerde görüldüğü üzere Şîa, Hz. Ömer'in İslam öncesi hayatını içki düşkün, putperest, lûtî, kaba gibi olabilecek en kötü ifadelerle tasvir etmiş ve hayatının bu dönemini aynı zamanda onun imamete/hilafete layık olmaması ile ilişkilendirmiştir. Şimdi yukarıdaki kaynaklarda zikredilen rivayetlere bakalım.

Hz. Ömer'in kız çocuğunu diri diri gömmesi ile ilgili rivayeti ne Şîî ne de Sünnî ilk dönem kaynaklarda bulabildik. Konu hakkında aktarılan rivayetlere baktığımızda daha çok son dönem ve çağdaş eserlerde bu tür nakiller görülmektedir. Yukarıda da müşahade ettiğimiz üzere Şîî müellifler bu olayı anlatırken Hz. Ömer'in katı kalpliliği kapsamında aktarmaktadırlar. Sünnî kaynaklarda ise bu olay ile İslam'ın insan üzerindeki etkisi ve nimetine vurgu yapılmaktadır.⁴⁰⁹

Rivayeti değerlendirme bağlamında yaptığımız araştırmalara göre öncelikle “kız çocuğunu gömme” adeti tüm Arap kabileleri arasında yaygın değildi. Bu

⁴⁰⁶ Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 386-387.

⁴⁰⁷ İbn Sa'd, III, 203.

⁴⁰⁸ Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 128. Ayrıca bkz. Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, III, (23 nolu dn).

⁴⁰⁹ Muhammed Muhammed Abdüllatif b. el-Hatib, *Avdahu't-Tefasir*, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Kahire 1964, s. 735.

geleneğin yaygın olmadığı kabilelerden biri de Hz. Ömer'in kabilesi olan Adiyogullarıdır. Çünkü eğer böyle bir adet olmuş olsa Hz. Ömer'in kız kardeşi Fatıma (Said b. Zeyd'in eşi) nasıl olur da hayatta olurdu. Bunun yanı sıra Hz. Ömer'in büyük kızı Hafsa bi'setten beş yıl önce dünyaya gelmiştir. Eğer Hz. Ömer'in kız çocuğunu gömme gibi bir davranışı olmuş olsa muhakkak bu ona da isabet ederdi. Bununla birlikte eğer Hz. Ömer'in başka bir kız çocuğunu gömmüş olduğu iddia edilirse neden bu olay ileriki zamanlarda kardeşleri, halaları veya teyzeleri tarafından hiçbir zaman gündeme getirilmemiştir.⁴¹⁰ Ayrıca şunu da söyleyebiliriz ki, Hz. Ömer İslam'dan önce üç evlilik yapmıştır. Bunlardan biri Cumah kabilesinden Zeyneb bt. Maz'un ile olan evliliğidir. Ondan üç çocuğu olmuştur: Abdullah, Abdurrahman ve Hafsa. Ümmü Gülsüm (veya Müleyke) bt. Amr b. Cervel ile olan evliliğinden ise iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunlar: Ubeydullah ve Zeyd'dir. Diğer bir evliliği ise Kureybe (Fatıma) bt. Ebî Ümeyye ile dir. Bu evliliğinden çocuk dünyaya gelmemiştir.⁴¹¹ Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla evlilikleri arasında sadece Hz. Hafsa'nın kız çocuğu olarak doğduğu görülmektedir. Bu nedenle Hz. Ömer'in ağzından aktarılan bu rivayetin bir gerçekliğinin olmadığı kanaatindeyiz.

Hz. Ömer'in Hind ile olan ilişkisine gelince Sünnî kaynaklarda olay, Şîî kaynaklarda anlatılandan küçük bir farkla nakledilmektedir. Ancak bu küçük nüans, rivayetten farklı bir anlam çıkarma konusunda önemli bir nokta olmuştur. Sünnî

⁴¹⁰ Abbas Mahmud el-Akkad, *Abkariyyetu Ömer*, Menşuratu'l-Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut trz., s. 221-222; Abdüsselam b. Muhsin Âl-i İsa, *Dirasetü'n-Nakdiyye fi'l-Merviyyati'l-Varide fi Şahsiyyeti Ömer b. Hattab*, İmadetu'l-Bahsi'l-İlmî, Medine 2002, s. 111-112.

⁴¹¹ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 184-185; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 152. Hz. Ömer'in evlilikleri ve çocukları ile ilgili olarak bkz. Sarıçam, *Hz. Ömer*, s. 14-18.

kaynaklar olayı şöyle nakletmektedirler: Hz. Peygamber, Mekke'nin Fethi'nden sonra Müslüman olan Kureyş kadınlarından biat alıyordu. Zina etmeyeceklerine dair biat isteyince Hind: “Ey Allah'ın Rasulü! Hür bir kadın, zina eder mi hiç?...” dedi. Ardından Hz. Peygamber, onlardan “*çocuklarını öldürmeyeceklerine*” dair biat istedi. Hind: “Küçük iken onları biz büyüttük, siz onları (Bedir'de) öldürdünüz.” Bunun üzerine kimi rivayetlerde orada bulunan Hz. Ömer'in bu söze güldüğü,⁴¹² hatta kahkaha attığı belirtilmiştir.⁴¹³ Kimi rivayetlere göre de Hz. Peygamber de tebessüm etmiştir.⁴¹⁴

Rivayetler arasında mukayese yapıldığında yukarıda da görüldüğü üzere Şîa Hz. Ömer'in gülmesi ile ilgili kısmı Hind'in “Hür kadın zina eder mi?” sözünün ardına alırken Sünnî kaynaklar ise Hz. Ömer'in gülmesini Hind'in “çocukları öldürmeme konusundaki” sözünün ardından zikretmektedirler. Konuyla ilgili ilk dönem Şîi kaynakları taradığımızda herhangi bir bilgiye rastlamadık. Bu türden nakillerin 18. yüzyıl ve sonrasında yazılan eserlerin muhtevasında olması dikkat çekmektedir. Ancak bu kaynaklarda da haberin nereden alındığı ile ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir. Örneğin Meclisî, derleme niteliği taşıyan eseri *Bihâr*'da çoğu zaman rivayeti aldığı kaynak veya müellifin adını zikrederken bu konuyla ilgili her hangi bir eser veya yazardan bahsetmemesi dikkat çekmektedir. Bu tavır, müellifin Hz. Ömer karşıtı bir eğilime sahip olmasının doğal sonucu gibi gözükmektedir.

⁴¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 126.

⁴¹³ Taberî, *Târîh*, II, 161.

⁴¹⁴ Halebî, *İnsanu'l-Uyûn*, III, 138.

III. Hz. Ömer'e Verilen Olumsuz İsim ve Lakaplar

Ehl-i Sünnet literatüründe el-Farûk⁴¹⁵ ve Emîrû'l-Mü'minîn⁴¹⁶ lakapları ile ünlenmiş olan Hz. Ömer, Şîî literatürde ise tamamına yakını hakaret içeren olmak üzere çok çeşitli lakap ve nitelermelerle anılmıştır. Zira Şîa'ya göre gerçek Farûk⁴¹⁷ ve Emîrû'l-Müminîn, Hz. Ali'dir.⁴¹⁸

Her ne kadar Şîî müelliflerin bir kısmı İbn Şihab ez-Zührî'nin, Hz. Ömer'e "Farûk" isminin Ehl-i Kitab tarafından verildiği rivayetini tercih etse⁴¹⁹ de Hz. Aişe'nin de kendisine bu ismin nereden geldiği sorulduğunda Hz. Peygamber tarafından verildiğini söylemesi dikkate şayanıdır.⁴²⁰ Ayrıca "Emîrû'l-Müminîn" lakabının ilk defa onun için kullanıldığına dair rivayetler de vardır.⁴²¹

Şimdi Şîa'nın Hz. Ömer için kullandığı isim ve lakapları zikretmeye çalışacağız.⁴²² Lakaplara bakıldığında görülecektir ki, Şîî müellifler bazen dolaylı bazen de açık bir şekilde Hz. Ömer'e kötü lakaplar takma ve çirkin sıfatlarla nitelme hususunda adeta bir yarış içerisindeyler.

⁴¹⁵ İbn Sa'd, III, 205; Belâzurî, *Ensâb*, X, 297; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 162. Çağdaş Şîî müelliflerden Murtaza el-Askerî de Hz. Ömer için bu lakabı kullanmaktadır. Bkz. Askerî, *Ehadîsu Ümmi'l-Mü'minîn Aişe*, I, 85.

⁴¹⁶ Belâzurî, *Ensâb*, I, 528; X, 321; Taberî, *Târîh*, II, 569.

⁴¹⁷ Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 116-117; Beyâdî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, III, 27; Meclisî, *Bihâr*, XXXVIII, 323.

⁴¹⁸ Meclisî, *Bihâr*, XXXVI, 227-228.

⁴¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, s. 277-278.

⁴²⁰ İbn Sa'd, III, 205.

⁴²¹ İbn Sa'd, III, 205; Belâzurî, *Ensâb*, X, 321.

⁴²² Bu isim ve lakapların çoğunun tesbitinde Ata Sufî'nin *Mevkifu's-Şîa* adlı çalışmasından istifade edilmiştir. Bkz. Ata Sufî, *Mevkifu's-Şîa*, II, 745-748.

Konuya geçmeden önce şunu da hatırlatmakta fayda var: Normal şartlarda biz çalışmamızı hazırlarken Hz. Ömer algısını kronolojik olarak sunmayı tercih ettik. Fakat bu başlık altında bu düzenin dışına çıkma ihtimalimiz söz konusu olacaktır. Zira eğer her bir lakabı müelliflere göre kronolojik olarak ele alırsak hem bu bölüm içerisinde hem de geçmiş bölümlerle gereksiz bazı tekrarlara girmiş olacağız. Bu nedenle burada her bir lakap ve isim için birkaç örnek verip geçmeyi tercih edeceğiz.

1. Ruma' (رمع): Bu ifade Arapça “ عمر ” (Ömer) isminin tersinden okunuşudur. Şî müellifler bu ismi bazen bu şekilde Hz. Ömer için lakap olarak okumuşlardır.

Ayyâşî (ö. 320/932) ve Şeyh Sadûk (ö. 381/991), Ebu Cafer'in şöyle dediğini nakletmişlerdir: “... Allah'ın düşmanları şu dört puttur: Ebu'l-Fasîl⁴²³ (Ebu Bekir), Ruma' (Ömer), Na'sel (Osman) ve Muaviye. Kim bunlara yakın olursa o da onların dini üzeredir. Kim de onlara düşmanlık ederse o, Allah'ın düşmanlarına düşmanlık etmiştir.”⁴²⁴

Ebu Cafer et-Tûsî (ö. 460/1068), “Kölelerin şahadetini ilk olarak reddeden Ruma'(Ömer)'dir.” demektedir.⁴²⁵

Tarîhî (ö. 1085/1674), “Ruma', kölelerin şahitliğini ilk reddeden ve mirasta “avl”i⁴²⁶ ilk kez kullanandır. Ruma' kelimesi çevrilmiş (harflerinin yeri değiştirilmiş) bir kelimedir, unutma!” şeklinde bir ifade kullanmaktadır.⁴²⁷

⁴²³ Sütten ayrılmış deve yavrusu anlamına gelmektedir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, V, 3423.

⁴²⁴ Ayyâşî, II, 116, 142; Meclisî, *Bihâr*, XXVII, 58; XXVIII, 118; XXIX, 587; XXX, 127; XXX, 190; XXXV, 354.

⁴²⁵ Tûsî, *İhtiyaru Marifeti'r-Ricâl*, I, 265.

⁴²⁶ Avl hakkında geniş bilgi için bkz. Hamdi Döndüren, “Avl”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 117-118.

⁴²⁷ Tarîhî, *Mecmau'l-Bahreyn*, IV, 224.

Abbas el-Kummî (ö. 1359/1940), Ebu Lülüe'nin de Hz. Ömer için bu ismi kullandığını iddia etmektedir. Rivayet şöyledir: Hicretin 21. yılında Nihavend esirleri Medine'ye geldiklerinde Ebu Lülüe onlardan her gördüğü çocuğun başını okşar ve ağlayarak ona şöyle derdi: "Ruma' benim ciğerimi yedi." Böyle demesi adamın (Hz. Ömer'in) ona her gün için iki dirhem vergi koydurmasındandır.⁴²⁸

Çağdaş müelliflerden Sadık el-Alâî'nin naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Ali hakkında, "Allah'tan onun sevgisini müminlerin; heybetini ise münafıkların gönlüne yerleştirmesi niyazında bulununca Meryem Suresi'nin 96-97. ayetleri iner. Bunun üzerine Ruma' (Hz. Ömer) şöyle der: Vallahi! Benim için bir sa' hurma, Muhammed'in Rabbinden istediğinden daha sevimlidir. Muhammed ondan kendisini destekleyecek bir mülk veya kendisiyle fakirliğini gidereceği bir define isteseydi ya." Hz. Ömer'in bu sözleri üzerine Allah, Hud Suresi 12-24 arası ayetleri indirir.⁴²⁹

2. es-Sânî (الثاني): Bu lakabı, Hz. Ömer'i, hilafeti gasp edenlerin ikincisi olarak gördüklerinden dolayı söylerler. Şîî kaynaklarda Hz. Ömer için en çok kullanılan lakaplardandır. Kummî (ö. III/IX. yy), Ebu Cafer'den naklettiği rivayette, Furkan Suresi 27 ve 29. ayetlerin tefsirinde "*O gün, zalim kimse (pişmanlıktan) ellerini ısırıp şöyle der: Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım! Yazık bana! Keşke falancayı (bâtıl yolcusunu) dost edinmeseydim!*"⁴³⁰ Müellif, ayette geçen "falanca"dan kastın "es-Sanî (İkinci, Hz. Ömer)" olduğunu belirtmektedir.⁴³¹

⁴²⁸ Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-Elkâb*, I, 147.

⁴²⁹ Ebu Ömer Sadık el-Alâî, *I'lamu'l-Halef bimen Kale bi Tahri'fî'l-Kur'ani min A'lami's-Selef*, byy., 1422, s. 80.

⁴³⁰ Furkan, 25/27-29.

⁴³¹ Kummî, *Tefsîr*, s. 470.

Meclisî (ö. 1111/1698) ise şöyle bir rivayet nakleder: Bir gün es-Sanî (İkinci, Hz. Ömer), Hz. Peygamber'e gelir ve şöyle der: Sen diyorsun ki "Ali'nin benim yanımdaki konumu Harun'un Musa'nın yanındaki konumu gibidir." Harun'un adı Kur'an'da geçiyor ama Ali'nin adı zikredilmiyor." Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle cevap verir: "Ey katı kalpli, ey cahil! Sen, Allah'ın şu ayetini işitmedin mi: İşte Ali'nin dosdoğru yolu budur."⁴³²

İlgili lakabı pek çok kaynakta⁴³³ bulmak mümkün olduğundan burada sadece bu rivayetleri vermekle yetindik.

3. es-Samirî (السامري): Süleym b. Kays (ö. 76/695)'in belirttiğine göre Hz. Selman, Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Rasulullah'tan sonra dört kişi dışında herkes irtidat etmiştir. Rasulullah'tan sonra insanlar Harun ve ona tabi olanların konumu ile buzağı ve ona tabi olanların konumunda olmuştur. Ali, Harun gibidir, Atîk (Ebu Bekir) buzağı gibidir, Ömer de Samirî gibidir."⁴³⁴

Meclisî (ö. 1111/1698)'nin naklettiği ve Süleym'in rivayetine benzeyen bir diğer rivayette şöyle denmektedir: "el-Evvel (Birinci, Hz. Ebu Bekir), "icl (buzağı)" konumundadır, es-Sanî (İkinci, Hz. Ömer) ise Samirî konumundadır."⁴³⁵ *Bihâr*'daki

⁴³² Aslında ayet, **هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ** "İşte bana varan dosdoğru yol budur." (Hicr, 15/41.) şeklindedir. Şîi müelliflerin böyle bir mana vermeleri ayetin metnindeki "Aleyye" ibaresini "Aliyyin" şeklinde okumalarından kaynaklanmaktadır.

⁴³³ Taberî, *el-Müsterşid*, s. 526-527; Beyâdî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, III, 25-26; Kaşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, II, 10; Meclisî, *Bihâr*, XXXV, 58-59.

⁴³⁴ Süleym b. Kays, s. 162-163; Huî, *Minhacu'l-Beraa*, III, 29. Bazı kaynaklarda "Samirî'nin sünneti üzeredir" denmiştir. Bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 282, 284; Seyyid Ali b. Masum (1120/1709), *ed-Derecâtu'r-Rafîa*, Kum 1397, s. 215.

⁴³⁵ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 407.

bir diğerk rivayette ise insanların, Hz. Peygamber'in vefatından sonra buzağı ve Samiri'ye biat ettikleri dile getirilmiştir.⁴³⁶

Çağdaş müelliflerden Muhammed Takî et-Tüsterî, Hz. Ebu Bekir'e biatten sonra Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in kabri başında ona çağrısını naklettikten sonra şu kaydı eklemektedir: “Bu olay, Emîrû'l-Müminîn'in; Ebu Bekir ve Ömer'i buzağı ve Samirî gibi yapması anlamına gelmez mi?”⁴³⁷

Çağdaş müelliflerden Tahranî, Hz. Ömer'i açık bir dille Samirî olarak nitelendirmekte ve şöyle demektedir: “Şîî rivayetlerde Ömer, Musa'nın kavmi içindeki Samirî'ye benzetilmiştir. Çünkü Samirî, Musa'nın dinine yeni bir şeyler eklemişti...”⁴³⁸

4. Zenîm (زنيمة): Zenîm, “neseb olarak bir kavimden olmamasına rağmen kendisini onlara nisbet eden” veya “kötülük hususunda kendisinde işaretler olan ve şerle bilinen kimse” anlamlarında kullanılır.⁴³⁹

Kummî (ö. III/IX. yy), Kalem Suresi'nin 10-13. ayetlerinin tefsirinde geçen bu kavramı Hz. Ömer'e tevil etmektedir: “Hallâf” (حلاف) ikincidir.⁴⁴⁰ O, ahdinden dönmeyeceğine dair Hz. Peygamber'e yemin etti. Hz. Peygamber ve ashabının arasında söz taşıyıp dururdu. “Hayrı engelleyendir”, Hayırdan kasıt Emiru'l-

⁴³⁶ Meclisî, *Bihâr*, LXV, 268; Tacu'd-Din eş-Şaîrî, *Camîu'l-Ahbar*, Daru'r-Radiy, Kum 1405, s. 143.

Bir kısım rivayetlerde “Samirî” ismi Amr b. As için kullanılmıştır. Bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 437.

⁴³⁷ Taki et-Tüsterî, *Behcu's-Sibağa*, V, 94-95.

⁴³⁸ Tahranî, *Ma'rifetü'l-İmam*, VIII, 217.

⁴³⁹ Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, X, 69.

⁴⁴⁰ Kitabın bir baskısında “fulan” ifadesi geçmektedir. Bkz. Kummî, *Tefsîr*, s. 716.

Müminîn (Hz. Ali)'dir. "Saldırgandır", Hz. Ali'ye saldırmıştır. "Utull" (عتل), küfrü büyüktür. "Zenim" ise, babası dışında birine nispet edilendir.⁴⁴¹

Beyâdî (ö. 877/1472),⁴⁴² Behrânî (ö. 1107/1694)⁴⁴³ ve Meclisî (ö. 1111/1698)⁴⁴⁴ de Kummî ile benzer ifadeler kullanmışlardır.

Tarîhî (ö. 1087/1676) ise, "Çokça yemin eden aşağılığa itaat etme"⁴⁴⁵ ayetinin devamının tefsirinde "Utull"un büyük küfür sahibi kafir olduğu, "zenîm" in ise veled-i zina (Hz. Ömer) olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁶

Çağdaş müfessirlerden Nemazî, Şeyh Sadûk'un "Utull" ve "Zenim" kelimelerinin anlamına dair naklini⁴⁴⁷ verdikten sonra bunların "İkinci" yani Hz. Ömer olduğunu söyler.⁴⁴⁸

5. el-Uzzâ (العزى): Uzzâ, müşriklerin taptığı büyük putlardan biridir.⁴⁴⁹

Meclisî (ö. 1111/1698)'nin *Bihâr*'ında geçen rivayetlerden birinde Necm Suresi'nin 19 ve 20. ayetlerinin⁴⁵⁰ tefsiri yapılırken şöyle denmektedir: "Ayetin batnında Lat ile Birinci (Hz. Ebu Bekir), Uzza ile İkinci (Hz. Ömer), Menat ile

⁴⁴¹ Kummî, *Tefsîr*, s. 716; Necefî, *Tevlû 'l-Ayât*, II, 712.

⁴⁴² Beyâdî, *es-Sirâtu 'l-Müstakîm*, I, 75.

⁴⁴³ Behrânî, *el-Burhân*, IV, 1140 (yazma).

⁴⁴⁴ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 258.

⁴⁴⁵ Kalem, 68/10.

⁴⁴⁶ Tarîhî, *Mecmau 'l-Bahreyn*, "h-l-f", I, 559.

⁴⁴⁷ Şeyh Sadûk, *Meani 'l-Ahbar*, s. 149.

⁴⁴⁸ Nemazî, *Müstedreku Sefineti 'l-Bihâr*, IV, 323.

⁴⁴⁹ Tabersî, *Mecmau 'l-Beyân*, IX, 225.

⁴⁵⁰ أَفْرَأَيْتُمْ اللَّاتَ وَالْعُزَّى (19) وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى (20)

Üçüncü (Hz. Osman) kastedilmiştir. Oysa onlar kendilerini “Emîrû'l-Müminîn, Rasûlullah'ın Halifesi, Sıddık, Farûk ve Zü'n-Nureyn diye isimlendirmişlerdi.”⁴⁵¹

6. Hâmân (هَامَان): Hâmân, Kur'an'da Hz. Musa dönemindeki Firavun sarayının bir yetkilisi olarak anılır.⁴⁵² Pek çok Şîî müellif, Kur'an-ı Kerim'de geçen bu ismi Hz. Ömer için de kullanmıştır.

Husaybî (ö. 334/945), “*Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları (mukaddes topraklara) vâris kılmak istiyorduk. Ve o yerde onları hakim kılmak; Firavun ile Hâmân'a ve ordularına, onlardan (İsrailoğullarından gelecek diye) korktukları şeyi göstermek (istiyorduk).*”⁴⁵³

ayetlerinde geçen Firavun'dan kastın Hz. Ebu Bekir; Hâmân'dan kastın Hz. Ömer; “onların askerlerinden” kastın ise taraftarları olduğunu açıkça dile getirmiştir.⁴⁵⁴

Meclisî (ö. 1111/1698) de, “*Onları, (insanları) ateşe çağıran öncüler kıldık.*”⁴⁵⁵

ayetinin tefsirinde konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: “... Firavun (Hz. Ebu Bekir), Haman (Hz. Ömer) ve Karun (Hz. Osman), üç gaspçıdan kinayedir...”⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Meclisî, *Bihâr*, XLVIII, 96.

⁴⁵² Geniş bilgi için bkz. Şaban Kuzgun, “Haman”, DİA, İstanbul 1997, XV, 436-437.

⁴⁵³ Kasas, 28/5-6.

⁴⁵⁴ Husaybî, *el-Hidayetü'l-Kübra*, s. 421. Bazı kaynaklarda “Hâmân” ismi Ziyad b. Ebî Süfyan için de kullanılmıştır. Bkz. Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, II, 457-458; İbn Tavûs, Radiyuddin Ali b. Musa b. Cafer, *el-Yakîn*, Müessesetu Dari'l-Kitab, Kum 1413, s. 443; Meclisî, *Bihâr*, XXXVII, 341.

⁴⁵⁵ Kasas, 28/41.

⁴⁵⁶ Meclisî, *Bihâr*, XXIV, 156. Konuyla ilgili şu rivayetlere de bakılabilir: Meclisî, *Bihâr*, XXIV, 168-169; XXIX, 584.

7. **el-Fusûk (الفسوق)**: Kummî, (ö. III/IX. yy) “Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir. Küfrü, fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir.”⁴⁵⁷ ayetinin tefsirinde “küfr, fısk ve isyan”ın “falan, falan ve falan” olduğunu söylemiş; ancak isim belirtmemiştir.⁴⁵⁸ Müelliften asırlarca sonra gelen Meclisî (ö. 1111/1698) ise, müelliften yaptığı nakilde “iman”ın Hz. Ali, “küfür”ün Birinci (Hz. Ebu Bekir), “fısk”ın İkinci (Hz. Ömer), “isyan”ın Üçüncü (Hz. Osman) için kullanıldığını belirtmiştir.⁴⁵⁹

8. **Züfer (زفر)**: “Z-f-r” harflerinden türeyen bu isim “iri deve, aslan, efendi, güçlü, kırba” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶⁰ Züfer ismi de Şîî literatürde Hz. Ömer için en çok kullanılan isimlerdendir. Arapça’da vezin olarak “Ömer” kelimesine uymaktadır.⁴⁶¹

Kummî (ö. III/IX. yy), “Tek olarak yarattığım, kimseyi bana bırak.”⁴⁶² ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: “ayette ‘tek olarak yaratılandan’ kasıt veled-i zinadır. O da Züfer’dir.”⁴⁶³

Eğer Şîa’nın Hz. Ömer için kullandığı “İkinci” ifadesini esas alırsak İbn Tâvûs (ö. 664/1265) da, Hz. Cebrail’in, Hz. Ali’nin velayeti ve Emîrü’l-Müminîn olarak isimlendirilmesi için geldiğinde Hz. Peygamber’in dokuz kişiyi çağırdığı, bunlardan

⁴⁵⁷ Hucurat, 49/7.

⁴⁵⁸ Kummî, *Tefsîr*, s. 657.

⁴⁵⁹ Meclisî, *Bihâr*, XXXV, 336.

⁴⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, III, 1841-1842.

⁴⁶¹ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 167.

⁴⁶² Müddessir, 74/11.

⁴⁶³ Kummî, *Tefsîr*, s. 729.

birinin de “Züfer” (Hz. Ömer) olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁴ Konuyla ilgili rivayetleri çoğaltabiliriz.⁴⁶⁵

9. el-Kamer (القمر): Kummî (ö. III/IX. yy) “*Güneş ve ay bir hesaba göre (hareket etmekte) dir.*”⁴⁶⁶ ayetindeki “şems” ve “kamer” için “falan” ve “falan”dır demek ve bu ikisinden başkasının kastedilmediğini ifade etmekte; ancak isim zikretmemektedir.⁴⁶⁷ Beyâdî (ö. 877/1472) ise ayetle ilgili Hz. Ali’den naklen şöyle demektedir: “Allah’ın, “*ay ve güneş bir araya getirildi*”⁴⁶⁸ sözü hakkında Ebu’l-Hasan şöyle dedi: “Güneş, Birinci (Ebu Bekir); Ay, ikincidir (Ömer).” ve dedi ki: Güneş ve ay bir hesaba göre (hareket etmekte) dir.”⁴⁶⁹ Yani o ikisi azab edilirler.”⁴⁷⁰

10. Bu Ümmetin Firavunu (فرعون هذه الأمة): Süleym b. Kays (ö. 76/695), Kırtas hadisesi ile ilgili İbn Abbas’tan şöyle bir rivayet nakleder: “...Rasulullah üzerinde yazı yazmak üzere ‘bir kemik parçası getirin de benden sonra ihtilafa ve

⁴⁶⁴ İbn Tâvûs, Radiyuddin Ali b. Musa b. Cafer, *et-Tahsîn*, Müessesetu Dari’l-Kitab, Kum 1413, s. 537.

⁴⁶⁵ Bkz. Beyâdî, *es-Sirâtu’l-Müstakîm*, I, 76, 247; II, 288; Meclisî, *Bihâr*, XXII, 223; XXX, 165; XXX, 168.

⁴⁶⁶ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ Rahman, 55/5.

⁴⁶⁷ Kummî, *Tefsîr*, s. 678.

⁴⁶⁸ وَجَمَعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ Kıyame, 75/9.

⁴⁶⁹ Rahman, 55/5.

⁴⁷⁰ Beyâdî, *es-Sirâtu’l-Müstakîm*, III, 40. Bazı ayetlerin tefsirinde bu isim Hz. Ali’ye yorumlanmıştır. Kummî, *Tefsîr*, s. 755; Kuleynî, *el-Kâfî*, VIII, 32; Furat b. İbrahim, *Tefsiru Furat*, II, 563; Meclisî, *Bihâr*, XXIV, 70.

dalalete düşmemeniz için bir şey yazayım' dedi. Bunun üzerine Bu Ümmetin Firavunu onları engelledi ve 'Rasulullah sayıklıyor' dedi..."⁴⁷¹

11. Bu Ümmetin Nemrudu (نمرود هذه الأمة): İbn Kavleveyh el-Kummî (ö. 368/979), Meclisî (ö. 1111/1698) ve Nûrî et-Tabersî (ö. 1320/1903)'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ali, Kur'an-ı cem' etti. Sonra da bunu alıp mescide getirdi. Orada bulunanlara bunu arz etmek istedi ancak bu ümmetin Firavunu (Ebu Bekir)⁴⁷² ve Nemrud'u (Ömer), "Senin Kur'an'ına muhtaç değiliz" dediler ve onu kabul etmediler.⁴⁷³

12. Habter (حبت): Tilki anlamına gelmektedir.⁴⁷⁴ Bu lakap daha çok Hz. Ebu Bekir hakkında kullanılmakla birlikte bazen Hz. Ömer için de kullanılmıştır.⁴⁷⁵ Hz. Ömer'in hile ve tuzakları dolayısıyla, ona böyle bir isim verildiği zikredilmiştir.

Kummî (ö. III/IX. yy)'nin *Tefsîr*'inde nakledilen rivayetlerden birine göre Cehennem'in yedi kapı olarak getirileceği, bunlardan ikincisinin "Habter" için olduğu aktarılmakta ve ardından Habter'in Hz. Ömer olduğu açıklanmaktadır.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Süleym b. Kays, s. 324; Meclisî, *Bihâr*, LII, 170. Bu rivayeti aynı kaynaktan aldığı söyleyen Meclisî olayı aktarırken "Bu ümmetin Firavunu" yerine "bir adam" ifadesini kullanmaktadır. Meclisî, *Bihâr*, XXII, 497-498. Ayrıca bazı rivayetlerde "bu ümmetin Firavunu" olarak Muaviye geçmekteyken; bazı rivayetlerde ise Ebu Cehil olarak geçmektedir. Bkz. Kuleynî, *el-Kâfî*, IV, 145; Meclisî, *Bihâr*, XXXIII, 170; Meclisî, *Bihâr*, XIX, 257, 332.

⁴⁷² Bazı rivayetlerde "bu ümmetin Firavunu" Hz. Ebu Bekir için de kullanılmıştır. Bkz. İbn Kavleveyh el-Kummî, *Kamilu'z-Ziyârât*, Daru'l-Murtazâviyye, Nefes 1356, s. 327.

⁴⁷³ İbn Kavleveyh el-Kummî, *Kamilu'z-Ziyârât*, s. 327; Meclisî, *Bihâr*, LII, 170; Nûrî et-Tabersî, *Faslu'l-Hitab fî İsbâti Tahriî Kitabi Rabbi'l-Erbab* (yazma), byy., 1298, s. 8.

⁴⁷⁴ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 153.

⁴⁷⁵ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 167. Hz. Ebu Bekir hakkında kullanıldığına dair açık ifade için bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXIV, 73.

Kummî, Kaf Suresi 23 ve 27. ayetleri⁴⁷⁷ tefsir ederken “Karîn” ifadesinden kastın “şeytan” olduğunu bununla da “Habter (Hz. Ömer)”in kastedildiğini söylemektedir.⁴⁷⁸

Saffâr (ö. 290/902)’ın naklettiği bir rivayette ise, Hz. Ali’ye biat için gelen bir Haricî’nin, Hz. Ali’nin “ne üzerine bana biat edeceksin” sorusuna “Zureyk ve Habter’in yaptıkları üzerine” diye cevap verdiği belirtilmektedir.⁴⁷⁹

Himyerî (ö. III/IX. yy), *Kurbu’l-İsnâd* isimli çalışmasında Hz. Ali’ye Ğadîr Hum günü Habter ve Züfer’in biat için geldiğini söyler; ancak bunlardan hangisinin Hz. Ebu Bekir hangisinin Hz. Ömer olduğunu belirtmez.⁴⁸⁰

Necefî (ö. X/XVI. yy), Müddessir Suresi’nin 17. ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: Ebu Abdillah şöyle der: “*Saûd*: Cehennemdeki bakırdan bir dağın adıdır. Habter, zorla oraya (dağa) çıksın diye dağın üzerine atılır, ellerini dağa vurunca dizlerine kadar erir, ellerini kaldırıncaya da eski haline döner. Bu azab şekli Allah’ın dilediği kadar devam eder.”⁴⁸¹ Necefî, Fecr Suresi’nin tefsirinde 4. ayette geçen gecenin Habter’in devleti olduğunu söyler.⁴⁸² Behrânî de aynı rivayeti nakleder.⁴⁸³

Behrânî (ö. 1107/1694), “*Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer) mi? Allah dilediğini sapıklığa*

⁴⁷⁶ Bkz. Kummî, *Tefsîr*, s. 558, 584; Meclisî, *Bihâr*, VIII, 301-302; XXVII, 306-307; ILVII, 321.

⁴⁷⁷ وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ

⁴⁷⁸ Kummî, *Tefsîr*, s. 662-663.

⁴⁷⁹ Saffâr, *Besâiru’-d-Derecât*, s. 434.

⁴⁸⁰ Himyerî el-Kummî, *Kurbu’l-İsnad*, Müessesetu Ali’l-Beyt, Kum 1413, s. 57.

⁴⁸¹ Necefî, *Tevîlü’l-Ayât*, II, 734.

⁴⁸² Necefî, *Tevîlü’l-Ayât*, II, 792.

⁴⁸³ Behrânî, *el-Burhân*, IV, 1159 (yazma).

yöneltir, dilediğini doğru yola iletir...” şeklindeki Fatır Suresi 8. ayetin Zureyk (Hz. Ebu Bekir) ve Habter (Hz. Ömer) hakkında indiğini iddia etmiştir.⁴⁸⁴

Meclisî (ö. 1111/1698) de Fatır Suresi 8. ayetin tefsirinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’den “iki melun” diye bahseder. Ayrıca gerçek isimleri yerine bu lakapların kullanılmasının nedeni olarak takiiyyeyi gösterir.⁴⁸⁵

Son dönem müelliflerden Nemazî; Züfer ve Habter isimlerinin “Birinci” (Hz. Ebu Bekir) ve “İkinci” (Hz. Ömer)’den kinaye olduğunu söyler.⁴⁸⁶

13. Hayrı Engelleyen (مناع للخير): Kummî (ö. III/IX. yy), “hayra engel olan, mütecâviz ve saldırgan günahkara (itaat etme)”⁴⁸⁷ ayetinin tefsirinde “hayrı engelleyen” ile “İkinci” yani Hz. Ömer’in kastedildiğini belirtmiştir. Aynı yerde, “Hayr”ın ise Hz. Ali’nin velayeti ve Hz. Peygamber’in ehlinin hukuku olduğunu ifade etmiştir. Böyle bir isimlendirmeye gerekçe olarak, Hz. Ebu Bekir’in, bir mektup yazarak Fedek arazilerinin Hz. Fatıma’ya verilmesini istediği ancak Hz. Ömer’in buna engel olduğu zikredilmiştir.⁴⁸⁸ Meclisî (ö. 1111/1698) de aynı hususu dile getirmiştir.⁴⁸⁹

14. el-Edlem ve’ d-Delam (الأدلم و الدلام): Bu kelimeler daha çok “kapkara” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁹⁰ Pek çok Şîî müellif, Hz. Ömer hakkında bu lakabı tercih eder. Bunlardan biri de Kummî (ö. III/IX. yy)’dir. O, Sad Suresi 28. ayette

⁴⁸⁴ Behrânî, *el-Burhân*, III, 877 (yazma).

⁴⁸⁵ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 153.

⁴⁸⁶ Nemazî, *Müstedreku Sefineti’l-Bihâr*, II, 170.

⁴⁸⁷ مَنْاعٌ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَتَيْمٍ Kalem, 68/12.

⁴⁸⁸ Kummî, *Tefsîr*, s. 663.

⁴⁸⁹ Meclisî, *Bihâr*, XXIX, 113-114; XXX, 158.

⁴⁹⁰ Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, II, 1414-1416.

geçen “füccar” kelimesinden kastın “Habter” (Hz. Ebu Bekir), “Delam” (Hz. Ömer) ve arkadaşları olduğunu söyler.⁴⁹¹

Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Hayber Savaşı ile ilgili olarak Hz. Ali’yi öven ve diğer sahabileri yeren bir şiirde mealen şöyle demektedir:

*“Peygamber, Hanteme’nin oğlu Kapkara Ömer’i zafer ile müjdelenmiş bir sancakla gönderdi, Ömer onu götürdü, mübarezeye tutuşunca korkup kaçtı ve Hz. Peygamber’e yenilmiş bir sancakla geri döndü.”*⁴⁹²

Beyâdî (ö. 877/1472) de İmam Sadık’ın şöyle dediğini nakletmiştir: “Her peygamberin döneminde peygambere eziyet eden ve insanları yoldan saptıran iki şeytan vardır. Muhammed döneminin iki şeytanı da Habter (Hz. Ebu Bekir) ve Delam (Hz. Ömer)’dir.”⁴⁹³

Kâşânî (ö. 1091/1681) ve Meclisî (ö. 1111/1698) de benzer ifadeleri naklederler.⁴⁹⁴ Ayrıca Kâşânî, “Habter, Delam ve ikisinin arkadaşı ifadesinin malum üç kişiden kinaye olduğunu” sözlerine ekler.⁴⁹⁵ Meclisî, konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: Habter, Ebu Bekir; Delam, Ömer’dir.⁴⁹⁶ Meclisî, *Bihâr*’ın bir başka yerinde Hz. Ömer’e niçin böyle hitap edildiğini ve hangi anlamda kullanıldığını şöyle açıklamaktadır: “Delam kelimesi, tarihî olaylarda çoğunlukla Ömer’den kinaye olarak takıyye ile söylenir. Bazen de öncesindeki (Hz. Ebu Bekir) için de isim olarak kullanılır. Bu ifade o ikisinin zahirinin siyahlığından olabileceği gibi, bâtınlarının

⁴⁹¹ Kummî, *Tefsîr*, s. 579.

⁴⁹² Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 66; Meclisî, *Bihâr*, XXI, 17.

⁴⁹³ Beyâdî, *es-Sırâtu’l-Müstakîm*, III, 40; Meclisî, *Bihâr*, XXI, 17; XXIV, 73; XXXV, 336-337.

⁴⁹⁴ Kâşânî, *Tefsîru’s-Sâfi*, III, 225; Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 602.

⁴⁹⁵ Kâşânî, *Tefsîru’s-Sâfi*, III, 225.

⁴⁹⁶ Meclisî, *Bihâr*, XXIV, 73.

küfür ve nifakla dolu olması veya zulüm ve fitnenin onlarla yayılmasından da olabilir.”⁴⁹⁷

Abdullah el-Behrânî (ö. 1130/1717), Hulay’î’den naklettiği uzunca bir şiirde şu beyte de yer vermiştir:

“Allah şahittir ki, ben Habter (Hz. Ebu Bekir), Delam (Hz. Ömer) ve Nasel (Hz. Osman)’den beriyim.”⁴⁹⁸

15. eş-Şeytan (الشيطان): Bazı Şîî kaynaklarda insanları Hz. Ali’den uzaklaştırdığı gerekçesiyle Hz. Ömer hakkında bu isim kullanılmaktadır. Kummî (ö. III/IX. yy), Kaf Suresi 23 ve 27. ayetleri tefsir ederken “وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ” “Yanımdaki arkadaş: ‘İşte yanımdaki hazır’ dedi.”⁴⁹⁹ ayetinde geçen “Karîn” ifadesinden kastın, şeytan olduğu bununla da Habter (Hz. Ömer)’in kastedildiğini söylemektedir.⁵⁰⁰

Ayyâşî (ö. 320/932), İbrahim Suresi 22. ayette geçen “şeytan” ifadesinin “İkinci” (Hz. Ömer) olduğunu iddia etmiştir.⁵⁰¹

Beyâdî (ö. 877/1472) de şöyle demektedir: Her peygamberin döneminde peygambere eziyet eden ve insanları yoldan saptıran iki şeytan vardır. Muhammed döneminin iki şeytanı da Habter (Hz. Ebu Bekir) ve Delam (Hz. Ömer)’dir.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Meclisî, *Bihâr*, LXIV, 61.

⁴⁹⁸ Abdullah el-Behrânî, *el-Avâlim, el-İmamu'l-Hüseyn*, Medresetu'l-İmam Mehdi, Kum 1407, s. 564.

⁴⁹⁹ Kaf, 50/23.

⁵⁰⁰ Kummî, *Tefsîr*, s. 662-663; Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, III, 351; Meclisî, *Bihâr*, XXX, 158-159.

⁵⁰¹ Ayyâşî, II, 223.

⁵⁰² Beyâdî, *es-Sirâtu'l-Müstakîm*, III, 40.

Muasır Şîî müelliflerden Nemazî ise *Müstedrek* isimli eserinde, bazı ayetlerde geçen “Şeytan” kelimesinin “İkinci” (Hz. Ömer)’ye tevili ile ilgili özel bir bölüm açmıştır.⁵⁰³

Kaşânî (ö.1091/1680) de Kummî’den nakil yaparken “Habter” ifadesi yerine Şîî kaynaklarda daha sık kullanılan “Sanî” (İkinci, Hz. Ömer) ifadesini kullanmıştır.⁵⁰⁴

16. Sanema Kureyş (صنما قريش) (Kureyş’in İki Putu): Kureyş’in iki putu derken Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer kastedilmektedir.⁵⁰⁵

Halebî (ö. 447/1056)’nin naklettiği bir rivayette Abdullah b. Sinan, Cafer b. Muhammed’in kendisine şöyle dediğini belirtir: “Ebu Bekir ve Ömer, Kureyşlilerin, kendilerine taptığı iki putudur.”⁵⁰⁶ Meclisî de aynı rivayeti nakleder.⁵⁰⁷

Kefa’ mî (ö. 905/1500), Hz. Ali’nin söylediğini iddia ettiği, “Duau Sanemey Kureyş” diye meşhur olan bir dua nakleder ve duanın baş kısmında şöyle bir aktarımda bulunur: “Bu dua büyük bir konuma sahiptir. Bu duayı Abdullah b. Abbas, “Ali kendisiyle kunut duası okurdu” diyerek nakletmiş ve şöyle demiştir: Bu duayı okuyan Hz. Peygamber ile Bedir ve Huneyn’de binlerce ok atmış gibidir. Dua şöyledir: Allahım! Kureyş’in iki putuna, cibtime, tağutuna, yalancılarına lanet et...”⁵⁰⁸

⁵⁰³ Geniş bilgi için bkz. Nemazî, *Müstedreku Sefineti’l-Bihâr*, V, 411.

⁵⁰⁴ Kaşânî, *Tefsiru’s-Sâfi*, III, 352.

⁵⁰⁵ Meclisî, *Bihâr*, LII, 170.

⁵⁰⁶ Ebu’s-Salah Taki b. Necm el-Halebî, *Takribu’l-Mearif*, byy., 1417, s. 248.

⁵⁰⁷ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 384.

⁵⁰⁸ Takiyuddin Muhammed b. Ali el-Amilî Kefa’ mî, *el-Misbâh*, Müessesetu’l-A’lemî li’l-Matbuat, Beyrut 1983, s. 551-570; Meclisî, *Bihâr*, LXXXII, 260-262.

Meclisî (ö. 1111/1698) şöyle bir rivayet nakletmektedir: “Hz. Peygamber dar-ı bekaya irtihal edince Kureyş’in iki putu zahiri hilafeti gassetme ile ilgili yapacaklarını yaptılar.”⁵⁰⁹ Meclisî, bir başka yerde ise şöyle demektedir: “Bazı ravilerin tefsirde ‘buzağı, Firavun ve Haman’ ifadelerini kullanmaları Kureyş’in iki putunun sevgisinin insanların kalbinde yer etmemesi içindir.”⁵¹⁰

Hûi ise “Kureyş’in iki putu” denmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: “Ehl-i Beyt’ten olanlar, insanların çok azı müstesna çoğunluğunun kalplerinin Kureyş’in iki putunun sevgisiyle imtihan edildiğini, kalplerinin iki buzağının (Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer) aşkı ile dolduğunu cibt ve tağuta ibadete tutkun olduklarını görünce kelimeler konusunda tevriye ve takiyye yolunu meslek edindiler.”⁵¹¹

Muhakkık Hillî (ö. 676/1277)’nin *Şerâiu’l-İslâm* isimli çalışmasına haşiyelerde bulunan Sadık eş-Şîrâzî, müellifin kıraatten sonra rukuya varmadan dua etmenin müstehab olduğu görüşüne şöyle bir zeyilde bulunmuştur. “Umulur ki duaların en faziletlisi “Sanema Kureyş (Kureyş’in iki putu)” duasıdır.”⁵¹²

17. Şinbevey, Sinbeveyh, Şibeveyh (شنبويه و سنبيويه و شيبويه): Meclisî (ö. 1111/1698)’nin belirttiğine göre bu isim Hz. Ömer’e kötü ahlaka sahip olması ve aşırı öfkeli olması dolayısıyla verilmiştir.⁵¹³

Necefî (ö. X/XVI. yy)’nin nakline göre, Şinbeveyh ve Habter’in,⁵¹⁴ Berehut’ta⁵¹⁵ bir tabutun içinde azap görecekları ve Hz. Ali’den kendilerini tekrar

⁵⁰⁹ Meclisî, *Bihâr*, LII, 170.

⁵¹⁰ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 211.

⁵¹¹ Huî, *Minhacu’l-Beraa*, XIV, 375.

⁵¹² Muhakkık Hillî, *Şeraiu’l-İslam* (Thk. Seyyid Sadık eş-Şirâzî), I-IV, Kum 1409, I, 71 (230 nolu dn.).

⁵¹³ Meclisî, *Bihâr*, XXVII, 306, 307;

dünyaya göndermesini, eğer dönerlerse onun fazilet ve velayetini ikrar edeceklerini söyleyecekleri, ancak Hz. Ali'nin onlara olumsuz yanıt vereceği rivayet edilmiştir.⁵¹⁶

18. Hallaf-ı Mehin (حلاف مهين): Kummî (ö. III/IX. yy), Necefi (ö. X/XVI. yy), Tarîhî (ö. 1085/1674) ve Meclisî (ö. 1111/1698), “yemin edip duran, aşığılığa itaat etme”⁵¹⁷ ayetinin tefsirinde “Hallaf-ı Mehin” ile “İkinci” yani Hz. Ömer’in kastedildiğini belirtmişlerdir.⁵¹⁸

19. Ğunder veya Ğundur (غندر): “Şişman ve öfkeli” anlamlarına gelmektedir.⁵¹⁹ Hz. Ömer hakkında kullanılan lakaplardandır. Beyâdî (ö. 877/1472) konuyla ilgili şöyle bir şiir nakletmektedir:⁵²⁰

فكن من عتيق ومن غندر ألبياً بريئاً ومن نعتلاً

كلاب الجحيم خنازيرها أعادي بني أحمد المرسلا

“Atik (Hz. Ebu Bekir), Ğunder (Hz. Ömer) ve Na’sel (Hz. Osman)’den uzak ol ki onlar cehennem köpekleri ve domuzlarıdır, elçi olarak gönderilmiş Ahmed’in oğullarının düşmanlarıdır.”⁵²¹

⁵¹⁴ Habter kelimesinin Hz. Ebu Bekir için de kullanıldığını belirtmiştik. Burada onun için kullanılmıştır.

⁵¹⁵ Hadramut taraflarında derin bir vadi veya kuyu. Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, I, 271.

⁵¹⁶ Necefi, *Tevîlü’l-Ayât*, I, 163-164.

⁵¹⁷ وَلَا تُطَعُّ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ Kalem, 68/10.

⁵¹⁸ Kummî, *Tefsîr*, s. 716; Necefi, *Tevîlü’l-Ayât*, II, 712; Tarîhî, *Mecmau’l-Bahreyn*, “h-l-f”, I, 559; Meclisî, *Bihâr*, XXX, 258.

⁵¹⁹ Kelimenin zabtı için bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, “ğ-n-d-r” mad., V, 3306; Hillî, el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar, *İzahu’l-İştibah*, Müessesetu’n-Neşri’l-İslamî, Kum 1411, s. 156.

⁵²⁰ Ancak şiirin müellife mi yoksa başka birine mi ait olduğu ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

⁵²¹ Beyâdî, *es-Sırâtu’l-Müstakîm*, III, 40.

20. Zureyk (زريق): Meclisî (ö. 1111/1698), Hz. Ömer'in bazı kötü özellikleri sebebiyle Araplar'ın uğursuz saydığı ve kendisinden nefret ettiği bir kuşa benzetildiğini ifade etmiştir.⁵²²

Zureyk ismi de, eğer hilafet sıralamasını ve Şîa'nın "el-Evvel" ve "es-Sanî" lakaplarını takip edersek, bazen Hz. Ebu Bekir⁵²³ bazen Hz. Ömer için kullanılmıştır.

Kummî (ö. III/IX. yy), şöyle bir rivayet nakleder: Ebu Abdillah şöyle demiştir: "Allah, hiçbir peygamber göndermemiştir ki ümmetinin içinde ona azab eden ve ondan sonra halkını sapıklığa götüren iki kişi olmasın. Nuh'un arkadaşları Fekantifun ve Haram; İbrahim'in arkadaşları Meksel ve Rezam; Musa'nın arkadaşları Samirî ve Marakiba; İsa'nın arkadaşları Febulis ve Meritun'dur. Muhammed'in arkadaşlarına gelince o ikisi Habter (Hz. Ebu Bekir) ve Zureyk (Hz. Ömer)'tir."⁵²⁴ Behrânî (ö. 1107/1694) ve Cezâirî de (ö.1112/1699) benzer bir rivayet nakletmektedirler.⁵²⁵

Konuyla ilgili rivayette Meclisî de şöyle demektedir: Her peygamberin döneminde peygambere eziyet eden ve insanları yoldan saptıran iki şeytan vardır. Muhammed döneminin iki şeytanı da Habter (Hz. Ebu Bekir) ve Zureyk (Hz. Ömer)'tir.⁵²⁶

⁵²² Meclisî, *Bihâr*, XIII, 212-213.

⁵²³ Kummî, *Tefsîr*, s. 558, 584, 661-662; Meclisî, *Bihâr*, VIII, 301-302.

⁵²⁴ Kummî, *Tefsîr*, s. 201-202.

⁵²⁵ Behrânî, *el-Burhân*, II, 334 (yazma); Nimetullah el-Cezâirî, *en-Nûru'l-Mübîn Kasasu'l-Enbiya ve'l-Mürselîn*, byy., trz., s. 306.

⁵²⁶ Meclisî, *Bihâr*, XIII, 212-213; XXX, 153; XXXV, 336; Nemazî, *Müstedreku Sefîneti'l-Bihâr*, V, 404.

21. et-Tağut (الطاغوت): Meclisî (ö. 1111/1698), İbrahim Suresi'nde geçen “*Onlara Allah'ın günlerini hatırlat!*”⁵²⁷ ayetinin tefsirinde “Hz. Ali'nin, Birinci olan Cibti ve İkinci olan Tağut karşısındaki kıyamının günleridir” demektedir.⁵²⁸ Kerekî de *Nefehâtu'l-Lahût fi La'ni'l-Cibti ve't-Tağût* adlı müstakil bir eser kaleme almış ve burada Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'e bu isimlerle göndermede bulunmuştur.⁵²⁹

22. el-Kâfir (الكافر): Hz. Ömer'e verdikleri isimlerden bir diğeridir. Kummî (ö. III/IX. yy), Furkan Suresi'nin 55. ayetinin tefsirinde “*İnkârcı da Rabbine karşı uğraşıp durmaktaydı.*” ifadesinde geçen “Rabb” kelimesinin Yusuf Suresi 42. ayette geçtiği üzere insan için de kullanılabileceğini, dolayısıyla buradaki anlamın şöyle olduğunu iddia etmektedir: “İkinci Kafir (Hz. Ömer), Emîru'l-Müminîn'e karşı uğraşıp durmaktaydı.”⁵³⁰

Kutbuddin er-Ravendî (ö. 573/1177) ve Beyadî (ö. 877/1472)'nin Zeyne'l-Abidîn (Ali b. Hüseyin)'e dayandırdığı rivayette onun, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkında, Allah adına yemin ederek kafir ve müşrik olduklarını söylediği iddia edilmiştir.⁵³¹

Kâşânî (ö. 1091/1681), Behrânî (ö. 1107/1694) ve Meclisî (ö. 1111/1698) de Kummî'den aynı rivayetleri nakletmektedirler.⁵³²

⁵²⁷ İbrahim, 14/5.

⁵²⁸ Beyadî, *es-Sıratu'l-Mustakim*, III, 29; Meclisî, *Bihâr*, XCIX, 142;

⁵²⁹ Ali b. Abdî'l-Al el-Kerekî, *Nefehatu'l-Lahût fi La'ni'l-Cibti ve't-Tağut*, Mektebetu Ninova'l-Hadîse, Tahran, trz.

⁵³⁰ Kummî, *Tefsîr*, s. 472.

⁵³¹ Ravendî, *el-Haraic ve'l-Ceraih*, II, 583; Beyadî, *es-Sıratu'l-Mustakim*, III, 29.

⁵³² Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, III, 17-18; Meclisî, *Bihâr*, XXXVI, 169; Behrânî, *el-Burhân*, II, 757 (yazma).

23. el-Münker (المنكر): Kummî (ö. III/IX. yy), Nahl Suresi 90. ayette geçen “el-Fahşa”, “el-Münker” ve “el-Bağy” kelimeleri hakkında “falan, falan ve falandır” demek ve isim belirtmemektedir.⁵³³

Ayyâşî (ö. 320/932)’nin tefsirinde Ebu Cafer’e isnad edilen bir rivayete göre ise Nahl Suresi 90. ayette geçen “el-Fahşa” “Evvel” (Birinci, Hz. Ebu Bekir), “el-Münker” “Sanî” (İkinci, Hz. Ömer), “el-Bağy” “Salis” (Üçüncü, Hz. Osman)’tir.⁵³⁴ Kâşânî (ö. 1091/1681), Behrânî (ö. 1107/1694) ve Meclisî (ö. 1111/1698) de Ayyâşî’nin naklettiği rivayeti eserlerinde dile getirmektedirler.⁵³⁵

24. Veled-i Zina (ولد الزنا): “Hz. Ömer’in Soyu” başlığı altında Şia’nın, onun veled-i zina olduğu ile ilgili direkt veya dolaylı pekçok rivayet naklettiğini görmüştük. Burada da bunlardan birkaç tanesini zikretmemizin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Kummî (ö. III/IX. yy), “*Tek olarak yarattığım, kimseyi bana bırak*”⁵³⁶ ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: “ayette ‘tek olarak yaratılardan’ kasıt veled-i zinadır. O da Züfer’dir.”⁵³⁷ Tarîhî (ö. 1085/1674), “*Çokça yemin eden aşağılığa itaat etme*”⁵³⁸

⁵³³ Kummî, *Tefsîr*, s. 363.

⁵³⁴ Ayyâşî, II, 268.

⁵³⁵ Kâşânî, *Tefsîru’s-Sâfi*, II, 325; Behrânî, *el-Burhân*, II, 581 (yazma); Meclisî, *Bihâr*, XXIV, 190; XXXI, 606.

⁵³⁶ ذُرْنِي وَمَنْ خَلَفْتُ وَجِيدًا Müddessir, 74/11.

⁵³⁷ Kummî, *Tefsîr*, s. 729; Behrânî, *el-Burhân*, IV, 1158 (yazma). Yukarıda “Züfer” isminin Hz. Ömer’e lakap olarak takıldığını Şîi kaynaklardan nakletmiştik. Ayrıca bazı müellifler burada zikredilen kişinin Velid b. Muğire olduğunu belirtmişlerdir. İşin ilginç olan bir diğer yanı ise bu ayetin Velid hakkında olduğunu söyleyenler arasında Kummî de vardır. Bkz. Kummî, *Tefsîr*, s. 728-729; İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 52-53; Ravendî, *Kasas*, s. 319; Kâşânî, III, 487; Meclisî, *Bihâr*, IX, 165, 244;

ayetinin devamında “utull”un büyük küfür sahibi kafir olduğu, “zenim”in ise veled-i zina (Hz. Ömer) olduğunu belirtmiştir.⁵³⁹ Meclisî (ö. 1111/1698) de, Kummî’nin rivayetini aynen nakletmektedir.⁵⁴⁰

25. İblis (ابليس): Süleym b. Kays (ö. 76/695), İblis ile arkadaşlarının Ğadîr Hum’da Hz. Ali’nin konumunu Hz. Peygamber’in sağlamaştırdığına şahitlik ettiklerini, buna rağmen Benî Saide Gölgeği’nde Hz. Ebu Bekir’e biat edenlerin ilkinin de İblis olduğunu nakleder.⁵⁴¹ Her ne kadar Süleym’in rivayetinde Hz. Ömer’in adı açık olarak zikredilmemişse de İbn Tâvûs (ö. 664/1265) *Keşfu’l-Mehacce*’de Hz. Ebu Bekir’e ilk biat eden kişinin Hz. Ömer olduğunu dile getirir.⁵⁴² Meclisî (ö. 1111/1698) de *Bihar* adlı eserinde Hz. Ebu Bekir’e ilk biat eden kişinin İblis olduğunu söyler.⁵⁴³ Muhammed Hasan el-Muzaffer (ö. 1375/1955) de Hz. Ebu Bekir’in hilafetinin Hz. Ömer’in biat etmesiyle meydana geldiğini iddia eder.⁵⁴⁴

26. Münafık (منافق): Kummî (ö. III/IX. yy)’nin İmam Cafer’e dayandırdığı bir rivayette şöyle denmektedir: Hz. Peygamber, Ğadîr Hum’da emirlik işini Haşimoğullarına devrettiği esnada onun hizasında münafıklardan yedi kişilik bir

XVIII, 166; XXX, 168. Ayrıca bazı eserlerde ise “annesiz ve babasız yaratılan kişi”nin “İblis” olduğu belirtilmiştir. Bkz. Necefî, *Tevlû’l-Âyât*, II, 734; Meclisî, *Bihâr*, XVIII, 186; XXIV, 325.

⁵³⁸ Kalem, 68/10.

⁵³⁹ Tarîhî, *Mecmau’l-Bahreyn*, “h-l-f”, I, 559.

⁵⁴⁰ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 168.

⁵⁴¹ Süleym b. Kays, s. 146-147.

⁵⁴² Ebu’l-Kasım Ali b. Musa b. Cafer b. Muhammed b. Tâvûs, *Keşfu’l-Mehacce li Semereti’l-Mehacce*, el-Matbaatu’l-Haydariyye, Necef 1950, s. 76-77.

⁵⁴³ Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 111.

⁵⁴⁴ Muhammed Hasan el-Muzaffer, *Delailu’s-Sıdk li Nehci’l-Hak*, Müessesetu Âl-i Beyt, I-VI, Kum 1430, IV, 245, 263.

grup vardı. Bunlar; Falan, Falan, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Ebu Ubeyde, Ebu Huzeyfe'nin hizmetçisi Salim ve Muğire b. Şube idi. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in bu kararını beğenmeyerek ona yönelik ağır eleştirilerde bulundu. Bunun üzerine Tevbe Suresi 75-77. ayetler nazil oldu ve bu ayetlerde onlar "münafıklar ve yalancılar" olarak isimlendirildi.⁵⁴⁵ Meclisî (ö. 1111/1698) de, Kummî'nin belirttiği yedi münafıktan isimlerini "Falan, Falan" diye zikrettiği kimselerin "Ebu Bekir ve Ömer" olduğunu söylemektedir.⁵⁴⁶

Şîî kaynaklardaki nakillerden anlaşıldığı üzere bu isim ve lakaplar temel tarih, tefsir ve neseb kitaplarından yeterince istifade edilmeksizin, tamamen kurgulanmış bir tarihten yola çıkarak dile getirilmiş söylemlerdir. Bunlar aynı zamanda Hz. Ali'ye karşı Hz. Ömer'i bir anlamda yıpratma, gerek Şîî gerekse Sünnî toplumlar nezdinde onu değersiz kılmaya dönük ifadelerdir. Yukarıdaki isim, sıfat ve yakıştırmalardan yola çıkarak şunları söyleyebiliriz:

1. Şîî kaynaklarda Hz. Ömer hakkında zikredilen isim ve lakaplar, istihza ve hakaret ifade etmeleri yönüyle dikkat çekmektedir.
2. Şîî müelliflerin, isim ve lakaplara meşruiyet kazandırma adına rivayetleri bazen Hz. Peygamber'e bazen de imamlara dayandırdıkları görülmüştür.
3. Kaynaklarda zikredilen isim ve lakaplar erken dönem eserlerde takıyyenin gereği olarak imalı bir şekilde kullanılmışken XI. yüzyıldan sonra kaleme alınan eserlerde isimlerin kime delalet ettiğinin açıkça dile getirilmiş olması dikkatimizden kaçmamıştır.

⁵⁴⁵ Kummî, *Tefsîr*, s. 277-278.

⁵⁴⁶ Meclisî, *Bihâr*, XXXVII, 119.

4. Şîî kaynaklarda Hz. Ömer'e yönelik kullanılan lakapların hicrî III ve IV. asırlar ile X ve XII. asırlar arasında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu dönemlerde ya Sünnî toplumlarla etkileşim fazla olmuş ya da Şîa kendisini muhalefet konumunda görerek iktidarı ve onun maiyetindeki halkı eleştirmek adına böyle bir yola tevessül etmiş olabilir.
5. Hz. Ömer'e yakıştırılan isim ve lakapların birçoğu sebab-i nüzulleri dikkate alınmaksızın ve batınî tevillere başvurmak suretiyle ayetlerden derlenmiştir. Oysa temel tefsir kaynaklarına bakıldığında Kur'an'a dayandırılan lakapların çoğu ya Mekkeli müşriklerden biri ya şeytan ya da önceki toplumlarda iman edenlere düşmanlıkları ile bilinen kimseler hakkında indirilmiştir.
6. Ayrıca kullanılan isim ve lakapların tamamına yakını, senet ve metin tenkidinin pek öne çıkmadığı ahbârî geleneğe mensup müellifler tarafından dile getirilmiştir. Oysa usûlîliği savunan isimlerce telif edilen eserlerde, çok azı hariç bu lakaplar yer almamıştır. Bu da nakledilen rivayetlere biraz daha temkinle yaklaşmamıza neden olmuştur.

II. BÖLÜM

İHTİDASINDAN HZ. EBU BEKİR DÖNEMİNE KADAR HZ. ÖMER

I. HZ. ÖMER'İN İHTİDASI

Şîa dışındaki kaynaklardan anladığımıza göre Hz. Ömer'in İslam'ı kabulü hem kendi hayatı hem de İslam'ın Mekke dönemi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. O, daha önce İslam'a şiddetli bir şekilde düşman olması, putlara tapması ve içki içmesine rağmen bu yeni dini kabulü ile birlikte İslam'a muhalif olan davranışlarını terketmiş, ona destek olmuş ve hayatı boyunca da bu çizgiyi muhafaza etmiştir.⁵⁴⁷

Şîi müellifler Hz. Ömer'in ihtidasına eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış ve onun İslamiyet'i kabul tarihinin nakledildiği rivayetleri çoğunlukla tekzip yolunu tercih etmişlerdir. Ayrıca rivayetlerde Hz. Ömer hakkındaki olumsuz imajı da onun kötü biri oluşuna hamletmişlerdir. Şimdi Şîa kaynaklarının bu hususa nasıl baktıklarını rivayetler ışığında görmeye çalışalım.

Ayyâşî (ö. 320/932), bazı Sünnî kaynaklarda da nakledilen ve Hz. Peygamber'in Ebu Cehil veya Hz. Ömer'in ihtida bulması için dua etmesi rivayetini İmam Cafer'e dayandırarak aktarır. Ancak rivayette Hz. Peygamber'in bundan dolayı ayet ile uyarıldığı belirtilir. Muhammed b. Mervan, Ebu Abdillah (İmam Cafer)'a şöyle der: Sana feda olayım, Hz. Peygamber, "Allahım! İslam'ı bu iki adamdan, yani Ebu Cehil ya da Ömer b. Hattab'dan sana en sevimli olan ile güçlendir" demiş midir? Ebu Abdillah da: "Ey Muhammed! Vallahi Hz. Peygamber öyle söylemiştir, ancak

⁵⁴⁷ Sarıçam, *Hiz. Ömer*, s. 22.

bu bana boynumun vurulmasından daha ağır gelmiştir.” der. Ebu Abdillah şöyle devam eder: “Hz. Peygamber Daru’l-Erkam’da iken, “Ey Allahım! İslam’ı bu iki adamdan, yani Ebu Cehil ya da Ömer b. Hattab’dan sana en sevimli olan ile güçlendir” diye dua edince Allah şu ayeti indirir: “Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de bizzat kendilerinin yaratılışına şahit tuttum. Ben yoldan çıkarırları yardımcı edinecek değilim.”⁵⁴⁸ Allah bu ayette, o ikisini kastetmiştir.⁵⁴⁹ Ayyâşî, Muhammed b. Mervan’dan nakledilen yukarıdaki rivayeti bir yerde İmam Cafer’e, diğer bir yerde ise İmam Bakır’a dayandırmıştır.⁵⁵⁰

İmaduddin et-Taberî (ö. VI/XII. yy)’nin naklettiği bir rivayete göre, halife seçimi esnasında bir grup, İslam’ın Hz. Ömer ile yüceldiğini zikreder. Bunun üzerine Huzeyfe el-Yemanî, “Dinin, Hz. Peygamber ile yüceldiğini” belirtir.⁵⁵¹

Tüsterî (ö. 1019/1610), Hz. Peygamber’in, Hz. Ömer veya Ebu Cehil’den birinin Müslüman olması ile ilgili duasının Sünnî kaynakların uydurmalarından olduğunu, zira Hz. Ömer’in, Ebu’l-Hakem’e ne cesaret ne de şeref ve büyüklük bakımından denk olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber müellife göre aralarında mukayese edilebilecek tek değer, beşer olmaları idi. “Hal böyle olunca nasıl olur da Hz. Peygamber, Ebu’l-Hakem hakkında umduğu şeyi Hz. Ömer hakkında da umabilir?” şeklinde hayretini dile getirmektedir.⁵⁵²

⁵⁴⁸ Kehf, 18/51.

⁵⁴⁹ Ayyâşî, II, 328-329.

⁵⁵⁰ Ayyâşî, II, 328.

⁵⁵¹ İmaduddin et-Taberî, *Beşaretu’l-Mustafa*, s. 325.

⁵⁵² Tüsterî, *İhkâku’l-Hak*, s. 232.

Kâşânî (ö. 1091/1681), Ayyâşî'den İmam Bakır kanalıyla gelen rivayeti naklederken⁵⁵³ Behrânî (ö. 1107/1694) ve Meclisî (ö. 1111/1698) Ayyâşî'den İmam Cafer tarikiyle gelen rivayeti naklederler.⁵⁵⁴ Ancak Meclisî *Bihâr* isimli eserinde İmam Bakır'dan nakledilen bir başka rivayette ise onun (İmam Bakır), Allah adına yemin ederek Hz. Peygamber'in böyle bir şey söylemediğini, bilakis İslam'ın Hz. Peygamber ile yüceldiğini belirtmektedir.⁵⁵⁵

Hüseyin et-Tabersî (ö. 1263/1847), Hz. Peygamber'in böyle bir şey söylemediğini, bilakis Hz. Ömer'in İslam ile şereflendiğini ifade etmektedir.⁵⁵⁶ Çağdaş pek çok Şîî müellif de bu görüştedir.⁵⁵⁷ Bazı Şîî müellifler ise, Hz. Ömer'in Müslüman olması için Hz. Peygamber'in yaptığı bu duayı⁵⁵⁸ Hz. Ömer'in de Ebu Cehil gibi İslam düşmanı olduğunu göstermesi bakımından önemli görmüşlerdir.⁵⁵⁹

⁵⁵³ Kâşânî, *Tefsîru's-Sâft*, II, 394.

⁵⁵⁴ Behrânî, *el-Burhân*, II, 636 (yazma); Meclisî, *Bihâr*, XXX, 234-235.

⁵⁵⁵ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 382.

⁵⁵⁶ Mirza Hüseyin en-Nurî et-Tabersî, *en-Necmu's-Sakib fi Ahvali'l-İmami'l-Hücceti'l-Gaib*, byy., trz., I, 357-358.

⁵⁵⁷ Hamid Hüseyin el-Müsevî, *Şevariku'n-Nusûs fi Tekzîbi Fedaili'l-Lusûs*, byy., 1306, 683-685; Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, III, 171.

⁵⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 95; Tirmizi, "Menakıb", 17 (V, 617). Ayrıca "ey Allahım! İslam'ı Ömer b. Hattab ile güçlendir" anlamındaki hadis için bkz. İbn Mace, "Mukaddime", 11 (I, 39). Ayrıca bkz. İbn Sa'd, 202-203; İbnü'l-Cevzi, *Menakıb*, s. 14-15; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, s. 70. Şîa, Suyûtî'nin eserini delil getirerek de bu rivayeti inkar etmektedir. Bkz. Celalü'd-Dîn es-Suyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesire fi Ehadisi'l-Müştehire*, İmadetü's-Şuûni'l-Mektebât, Riyad 1979, s. 53-54.

⁵⁵⁹ Mustafavî, s. 228; Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 130; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 280-281.

Özellikle 18. yüzyıla kadar yazılan Şîî kaynaklarda Hz. Ömer'in nasıl İslam'a girdiği ile ilgili pek bilgi bulunmamakla beraber bazı eserlerde bu konuya değinilmiştir. Bu eserlerden biri olan *Hilyetu'l-Ebrar* isimli çalışmasında müellif Behrânî (ö. 1107/1694), Sünnî kaynaklarda da geçen, Hz. Ömer'in yalın kılıç Hz. Peygamber'i öldürmeye gittiği rivayetini nakleder.⁵⁶⁰ Rivayetin özü şöyledir: Mekkelilerin kışkırtmasıyla kılıcını kuşanan Hz. Ömer, Hz. Peygamber'i öldürmek üzere yola çıkar ve yolda karşısına çıkan Nuaym b. Abdullah'tan kız kardeşi Fatıma ile eniştesi Said b. Zeyd'in Müslüman olduklarını öğrenince onların evine gider. Oraya vardığında kız kardeşi ve eniştesinin, Tâ-hâ Suresi'ni okuduklarını görür. Onlardan okuduklarını kendisine vermelerini ister, isteği reddedilince kız kardeşi ve eniştesini döver, ancak Müslüman olduklarını açıkça kendisine söylemeleri üzerine pişmanlık duyup kalbi yumuşar. Hem onların bu hali hem de okunan Kur'an'ın etkisiyle Müslüman olmaya karar veren Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in bulunduğu yeri öğrenerek oraya gider ve kendisine biat ederek Müslümanlığı kabul eder.⁵⁶¹ Pek çok son dönem ve muasır Şîî müellif de buna benzer rivayetler nakletmektedirler.⁵⁶²

Hz. Ömer'in İslam'a ne zaman girdiği ve kaçınıcı Müslüman olduğu ile ilgili çok farklı rivayetler de mevcuttur. Ancak genel olarak Şîî müellifler Hz. Ömer'in çok geç Müslüman olduğu görüşündedirler. Şeyh Müfid (ö. 413/1022),⁵⁶³ Tabersî (ö.

⁵⁶⁰ İbn Hişâm, I, 262-263; İbn Sa'd, III, 203; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 680-681; Mustafa Fayda, "Ömer", DİA, İstanbul 2007, XXXIV, 44.

⁵⁶¹ Haşim el-Behrânî, *Hilyetu'l-Ebrar*, I-II, byy., 1411, I, 348-350.

⁵⁶² Huî, *Minhacu'l-Beraa*, XXI, 1-2; Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, III, 167-168; Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 128.

⁵⁶³ Şeyh Müfid, *el-Fusûl*, s. 261

548/1153),⁵⁶⁴ İbnü'l-Batrîk (ö. 600/1203),⁵⁶⁵ Beyâdî (ö. 877/1472)⁵⁶⁶ ve Meclisî (ö. 1111/1698) gibi isimler Hz. Ali'den şu rivayeti aktarmaktadırlar: “Ben, Allah’ın kulu ve Rasulullah’ın kardeşiyim. Ben Sıddık-ı Ekber’im. Benden sonra Sıddık-ı Ekber olduğunu söyleyen yalancı ve müfteriden başkası değildir. İnsanlardan önce yedi yıl süreyle namaz kıldım.”⁵⁶⁷ Yukarıda zikrettiğimiz rivayet Şî müellifler tarafından Hz. Ömer’in ne zaman Müslüman olduğu ile ilgili olarak önemli görülmüştür. Çünkü Meclisî şöyle bir rivayet daha aktarmaktadır: “Sıddık-ı Ekber ve ilk Farûk benim. Ebu Bekir’den önce Müslüman oldum, ondan yedi yıl önce namaz kıldım.” Rivayetin ardından müellif şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Burada Ali, Ömer’i zikretmeye razı olmamış ve onu kendisiyle mukayeseye ehil görmemiş gibidir. Çünkü Ömer’in İslamiyet’e girişi geç idi.”⁵⁶⁸ Ayrıca Tüsterî (ö. 1019/1610) de, Hz. Ömer’in kırkıncı Müslüman olduğu ile ilgili rivayetlerin gerçeği yansıtmadığını ve kırk rakamına kadınlardan Müslüman olanların dahil edilmediğini dile getirmektedir.⁵⁶⁹

Bu ve benzeri nakiller, net bir tarih vermese de Hz. Ömer’in geç Müslüman olduğunu vurgulayan rivayetlerdir. Hz. Ömer’in hicrete yakın bir zamanda Müslüman olduğu görüşü ise, yukarıda belirttiğimiz üzere Hz. Ebu Bekir’in Hz. Ali’den yedi yıl sonra İslamiyet’i kabul ettiği, Hz. Ömer’in ise Hz. Ebu Bekir’den 6

⁵⁶⁴ Eminüddin et-Tabersî, *İ’lâmu ’l-Verâ*, I, 360.

⁵⁶⁵ İbnü'l-Batrik, *el-Umde*, s. 221.

⁵⁶⁶ Beyâdî, *es-Sıratu'l-Mustakim*, III, 232.

⁵⁶⁷ Meclisî, *Bihâr*, XXXVIII, 323.

⁵⁶⁸ Meclisî, *Bihâr*, XXXVIII, 323.

⁵⁶⁹ Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 232.

yıl sonra ihtida bulduğu yönündeki rivayetlerin telif edilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

Son dönem Şîî müelliflerden el-Amilî, Abdullah b. Ömer'in doğumunu ve Hendek Savaşı'na katılması esnasındaki yaşı ile ilgili rivayetleri⁵⁷⁰ esas alarak, Hz. Ömer'in en erken bi'setin dokuzuncu yılında Müslüman olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Sünnî kaynaklarda da geçen ve Müslümanlardan bir bölümünün Habeşistan'a hicret ederken Hz. Ömer'in, onlarla olan diyalogunun aktarıldığı rivayeti vererek⁵⁷¹ Habeşistan'a hicretin bisetin beşinci yılında gerçekleştiğini belirtip Sünnî kaynakların, Hz. Ömer'in, nübüvvetin üçüncü yılında İslam'a girdiğini belirten rivayetlerini çürütmeye çalışmaktadır. Ayrıca Hz. Ömer'in geç Müslüman olduğunu ispat etmek için onun İslam'a girişinin ardından Hz. Peygamber'in Kabe'ye gelerek

⁵⁷⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, *el-Hilâfî'l-Ahkâm*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, I-VI, Kum 1411, III, 283.

⁵⁷¹ Konuyla ilgili rivayet şöyledir: “*Ebû Hasme'nin kızı Leylâ anlatıyor*: Vallahi bizler, Habeşistan'a gitmek üzere hazırlık yapıyorduk. Âmir, bazı ihtiyaçlarımızı temin için dışarıya çıkmıştı. Henüz müşrik olan Ömer çıkageldi, başımda dikildi. Kendisinden çok çekmiş, en ağır eziyetleri ondan görmüştük. ‘Ey Ümmü Abdullah, bir yolculuk mu var?’ dedi. ‘Evet, Allah'ın topraklarından bir yerlere çekip gideceğiz, siz bize eziyet edip baskı yapınca, Cenab-ı Hak da bize bir çıkış kapısı gösterdi’ dedim. ‘Allah yardımcınız olsun!’ dedi. Ömer'de, o zamana kadar görmediğim bir yumuşama gördüm. Sonra üzgün bir halde dönüp gitti. Durumumuz, kendisini cidden üzümüştü. O arada Âmir geldi. ‘Ebû Abdullah! Biraz önce Ömer'in halindeki inceliği, bize karşı duyduğu şefkati bir görmeliydin!’ dedim. ‘Sen onun İslâm'a gireceğini mi sandın yoksa?’ diye sordu. ‘Evet’ dedim. ‘Hattâb'ın eşiği Müslüman olur da o gördüğün kimse asla İslâm'a girmez!’ dedi. Âmir'in, Ömer'in İslâm'a karşı olan katılgını ve şiddetini bildiğinden onun Müslüman olacağına dair hiç ümidi yoktu.” Bkz. İbn Hişâm, I, 262; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 680; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Daru'l-Marife, I-IV, Beyrut 1976, II, 32-33.

öğle namazı kıldığını belirtmekte ve dolayısıyla Hz. Ömer'in miraç hadisesinden sonra İslam'a girdiğini ileri sürmektedir. Dahası Hz. Ömer'in hicretten çok az bir süre önce Müslüman olduğunu iddia etmektedir. Bunun yanında Abdullah b. Ömer'in, babasından önce Müslüman olduğunu ispat etmeye çalışan Amilî, Sünnî kaynaklarda geçen "Abdullah b. Ömer ve Hafsa, Ömer'den önce Müslüman oldular. Babaları Müslüman olduğunda ise Abdullah b. Ömer yedi yaşındaydı."⁵⁷² rivayetinden yola çıkarak Hz. Ömer'in hicretin 10. yılı Müslüman olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁷³

Diğer taraftan çağdaş Şîî müelliflerden Şerefüddin el-Müsevî ise, her ne kadar konuyla ilgili dipnotta Hz. Ömer'in hicretten çok kısa bir süre önce İslam'a girdiğini belirtse de,⁵⁷⁴ Hz. Ömer Müslüman olduğunda Hz. Peygamber'in ona "Müslümanlığını gizle" buyurduğunu; ancak Hz. Ömer'in bu emri dinlemeyip Müslümanlığını ilan ettiğini zikreder. Bunun ardından da müellif, onun bu tavrını sadece gizli davetin mümkün olduğu bir dönemde, hikmet de bunu gerektirdiği halde, onun nassa muhalif olarak kahramanlığını açıklamaktan başka bir şey kabul etmediğini belirterek eleştirir.⁵⁷⁵

Nakledilen bir başka rivayette Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir mecliste otururken şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in ortaya çıkışından iki ay önce Mekke'nin Ebtah bölgesine doğru küçük bir grup olarak ve yanımıza boğazlamak için bir buzağı alarak çıktık. Onu kestik, kanı aktı ve öldü. Ardından

⁵⁷² Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, Müessesetu'r-Risale, I-XXV, Beyrut 1985, III, 209.

⁵⁷³ Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, III, 171-177.

⁵⁷⁴ Şerafüddin el-Müsevî, *el-İctihâd*, s. 309-310.

⁵⁷⁵ Şerafüddin el-Müsevî, *el-İctihâd*, s. 309-310; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 281.

onun karnından fasih bir şekilde “Ey Züreyh, ey Züreyh! Allah’tan başka ilah yoktur diyen bir peygamber hakkı izhar edecek.” diyerek üç defa seslenildi. Sonra ses kesildi, korktuk ve ayrıldık. Çok zaman geçmeden Hz. Peygamber zuhur etti.”⁵⁷⁶ Şîî müellifler bu rivayeti yorumlarken bunun gerçeği yansıtmadığını, çünkü eğer Hz. Ömer gerçekten böyle bir şeye şahid olmuşsa bundan dolayı en erken İslam’a girenlerden olması, hatta Hz. Peygamber’in gelişini beklemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca Hz. Ömer’in niçin oğlu Abdullah’tan,⁵⁷⁷ kız kardeşi ve eniştesinden daha sonra Müslüman olduğunu sormakta, Hz. Ömer’in Müslüman olanlara karşı şiddeti, onları dinden döndürmeye çalışması gibi önceki bölümde zikrettiğimiz davranışlarını hatırlatarak bu rivayetin gerçeği yansıtmadığını dile getirmektedirler.⁵⁷⁸

Hz. Ömer’in kaçınıcı Müslüman olduğu konusunda ise, son dönem Şîî müellifler, onun İslam’a giriş tarihini, Müslümanların Habeşistan’a hicret ve

⁵⁷⁶ Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Maverdî, *A’lamu’n-Nübüvve*, Daru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut 1987, s. 186.

⁵⁷⁷ Hakim, *el-Müstedrek*, III, 647, (6377 nolu hadis) Zehebî, bu hadisin batıl olduğunu söylemektedir. Bkz. Hakim, *el-Müstedrek*, III, 647 (ilgili dipnot). Ayrıca İbn Şihab’dan gelen bir başka rivayette Hz. Ömer’in Hz. Hafsa ve Abdullah’tan sonra Müslüman olduğu belirtilmektedir. Ancak bu rivayet munkatı olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Zehebî, *Siyeru A’lami’n-Nübelâ*, III, 209. Bilindiği üzere Hz. Peygamber’den nakledilen bir haberin sahîh sayılabilmesi için, muttasıl bir senetle zikredilmiş olması şarttır. Bu itibarla, munkatı hadis, raviler arasındaki kopukluk yüzünden zayıf kabul edilir; sahîh bir isnadla desteklenmedikçe makbul sayılmaz (Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Ankara 1976, Mukaddime, s. 150). Ayrıca tabakat kitapları da, bu ve benzeri rivayetler hakkında sahîh olmadığı görüşündedirler. Geniş bilgi için bkz. İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 473; İbnü’l-Esîr, *Üsdül-Ğâbe*, III, 347.

⁵⁷⁸ Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve’l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 127.

Medine'deki muahat (kardeşlik) esnasındaki sayılarını esas alarak kırkını Müslüman olmadığı görüşünü savunmaktadırlar. Konuyla ilgili ilk dönem Şîi eserlerde detaylı bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Sünnî kaynaklarda verilen rivayetler ışığında çağdaş Şîi müelliflerin bir değerlendirmede bulunarak sonuca ulaşmaya çalıştıklarını müşahade etmekteyiz.⁵⁷⁹ Bu değerlendirmelerden birinde “Hz. Ömer, Habeşistan’a ikinci hicretten sonra Müslüman olmuştur ve Habeşistan’a hicret edenlerin sayısı seksenden fazla iken nasıl olur da kırkını müslüman olur?” denmektedir.⁵⁸⁰

Yukarıdaki rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Şîa’ya göre Hz. Ömer nübüvvetten çok sonra hatta Medine’ye hicretten kısa bir süre önce İslamiyet’i kabul etmiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber onun veya Ebu Cehil’in Müslüman olması için her hangi bir dua da etmemiştir. Eğer dua ettiği yönündeki rivayetler kabul edilse bile bu Hz. Ömer’in iyi bir insan olmadığına işarettir. Öte yandan onun kırkını Müslüman olduğu ile ilgili rivayetler de gerçeği yansıtmamaktadır.

Sünnî kaynaklarda Hz. Ömer’in İslam’a girişi ile ilgili birkaç rivayet vardır. Bunlardan biri yukarıda Behrânî’nin *Hilyetü’l-Ebrar* isimli eserinden naklen verdiğimiz rivayettir ki, bu, Hz. Ömer’in Müslüman oluşu hakkında en meşhur olanıdır. Ancak biz bu rivayetin o günün şartları açısından pek tutarlı olduğu kanaatinde değiliz. Daha az bilinen, ancak ilk rivayetten daha kuvvetli olduğunu düşündüğümüz bir diğer rivayet ise şöyledir: Hz. Ömer, bir gece şarap içmek için arkadaşlarını arar, fakat kimseyi bulamayınca tavaf etmek için Kâbe’ye gider. Oraya

⁵⁷⁹ Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, III, 169-170, 175; Ali el-Kûrânî el-Amilî, *Elf Sual ve İşkal*, Daru’l-Huda, I-III, byy., 2008, II, s. 292-293; Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve ’l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 130-131.

⁵⁸⁰ Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, III, 169-170, 174-175.

varınca Kâbe'yi önüne alıp Beytülmakdis'e doğru namaz kılan Hz. Peygamber'i görür. Onun Kur'an okuduğunu fark edince merak edip dinlemek ister ve Kâbe'nin örtüsü altına saklanarak ona yaklaşır. Tam o sırada Hz. Peygamber, Kureyşlilerin Kur'an için "şairlerin, kâhinlerin veya Muhammed'in uydurmasıdır." şeklindeki iftiralarına cevap veren ayetleri⁵⁸¹ okumaktadır. Okunan ayetlerden etkilenen ve Müslüman olmaya karar veren Hz. Ömer, Hz. Peygamber'i evine kadar takip eder. Bu sırada Hz. Ömer'i fark eden Hz. Peygamber'in, "Bu saatte sana ne oldu ey Hattâb'ın oğlu?" diye sorması üzerine o da, "Allah'a, Resûlü'ne ve onun Allah katından getirdiği şeylere iman etmeye geldim." diyerek Müslüman olmak istediğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ey Ömer! Allah sana hidayeti nasip etti" diyerek göğsünü sıvazlar ve onun için dua eder.⁵⁸²

Mustafa Fayda'ya göre bu rivayetlerden ikincisi tercihe şayan gözükmektedir.⁵⁸³ Bu görüş, Hz. Ömer'in Müslüman oluşuyla ilgili müstakil çalışmalar yapan bazı araştırmacılar tarafından da isabetli kabul edilmiştir.⁵⁸⁴

Yukarıda gördüğümüz üzere Şîh müellifler Hz. Ömer'in kaçınıcı senede Müslüman olduğu konusunda çoğunlukla hicrete çok yakın bir tarihe veya en erken bi'setin dokuzuncu yılına atıfta bulunmaktadırlar. Bu sonuca giderken onların kendilerince delil olarak gördükleri bazı rivayetlere dayandıklarını görmüştük. Ancak biz bu rivayetleri burada objektif bir bakış açısı ile yeniden ele almaya çalışacağız.

⁵⁸¹ Hâkka, 41-46.

⁵⁸² İbn Hişâm, I, 263-264; İbnü'l-Cevzî, *Menakıb*, s. 15; İbnü'l-Esîr, *Üsdül-Ğâbe*, IV, 158; Fayda, "Ömer", DİA, XXXIV, 44.

⁵⁸³ Fayda, "Ömer", DİA, XXXIV, 44.

⁵⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, s. 114-127.

Öncelikle Şî müelliflerden Amilî, Hz. Ömer'in çok geç Müslüman olduğu yönündeki düşüncesini bazı kelime oyunları ile Sünnî kaynaklardan delil getirerek kabul ettirmeye çalışmaktadır. Oysa ki bu müellif, Buhârî'nin açıkça izah etmesine⁵⁸⁵ rağmen, “İbn Ömer babasından önce biat etti/teslim oldu” anlamındaki hadisi “İbn Ömer babasından önce Müslüman oldu” şeklinde anlamaktadır.⁵⁸⁶ Dahası Şî müellifler, Zehebî'nin, İbn Ömer ve Hafsa'nın Hz. Ömer'den önce Müslüman oldukları yönündeki rivayetini alırken devamında rivayetin munkatı⁵⁸⁷ olduğuna dair şerhini görmezden gelmişlerdir.⁵⁸⁸

Sünnî kaynaklarda Hz. Ömer'in ne zaman ve kaçınıcı Müslüman olduğu ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Genel kanaate göre Hz. Ömer nübüvvetin 6. yılında, 26

⁵⁸⁵ Bu konuda bkz. Buhârî, Meğâzî, 35; Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî*, VI, 355; Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî eş-Şamî, *Subulu'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbad*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XII, Beyrut 1993, V, 49.

⁵⁸⁶ Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, III, 171-177; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 280-281. Bu rivayet yukarıda zikrettiğimiz gibi Hakim'in Müstedrek'inden alınmıştır. Ancak bununla birlikte başka rivayetlerde Abdullah b. Ömer değil de “Abdullah b. Amr babasından önce Müslüman oldu” ifadesi geçmektedir. Bkz. Hakim, *Müstedrek*, III, 604 (6237 nolu hadis); İbn Sa'd, IV, 198; VII, 343; Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz el-Beğavî, *Mucemu's-Sahabe*, Mektebetu Dari'l-Beyan, I-V, Kuveyt 2000, III, 496.

⁵⁸⁷ **Munkatı'**: Hadis terminolojisinde bu türden rivayetler için iki tanım yapılmıştır: 1-) İsnadda tâbiyye varmadan bir önceki râvinin, kendisinden hadis naklettiği şahsı işitmeden ve düşürülen şahsı da açık veya kapalı bir şekilde de zikretmeden tabiiden direkt rivayetidir. 2-) İsnadda bazı kimselerin “adamın biri”, “kadının biri” gibi mübhem lafızlarla yer almasıdır. Geniş bilgi için bkz. İbnu's-Salah, s. 57.

⁵⁸⁸ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, III, 209.

(yirmi altı) yaşındayken Müslüman olmuştur.⁵⁸⁹ Kaçınıcı Müslüman olduğu ile ilgili çok farklı görüşler mevcuttur. Bu rivayetler, “ondan önce kırk veya kırk küsur erkek veya kadının Müslüman olduğu; kırk erkek ve on kadından sonra, kırk beş erkek ve on bir kadından sonra otuz dokuz erkek ve on kadından sonra, kadın-erkek toplam otuz dokuz kişiden sonra; kırk erkek ve on bir kadından sonra Müslüman olduğu” şeklindedir.⁵⁹⁰ Sallâbî, Hz. Ömer’in kırkıncı Müslüman olduğu ile ilgili rivayetini değerlendirirken onun, kadınları bu sayıya dahil etmediğini belirtmekte ve onların, buldukları ortamda zayıf konumda olmalarını bu duruma gerekçe göstermektedir.⁵⁹¹ Azimli de, Hz. Ömer’in kırkıncı Müslüman olduğu ile ilgili rivayetın gerçeği yansıtmadığı ve o dönemde Habeşistan’a hicret edenlerin sayısının bile bundan çok daha fazla olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ona göre, Hz. Ömer’in dile getirdiği kırk sayısı sadece Mekke’de kalanları ifade etmektedir.⁵⁹² Abdüsettar eş-Şeyh’e göre ise Hz. Ömer’in kaçınıcı Müslüman olduğu ile ilgili bilinmezliğin temel gerekçesi şudur: Hz. Ömer, gizli davet döneminde Müslüman olduğu için İslamiyet’i seçen herkesi henüz tanıımıyordu, bu nedenle de kırk rakamını dile getirmiştir.⁵⁹³

⁵⁸⁹ İbn Sa’d, III, 204; İbnü’l-Cevzî, *Menakıb*, s. 18.

⁵⁹⁰ İbn Sa’d, III, 203-204; İbnü’l-Cevzî, *Menakıb*, s. 18-19; Sarıçam, *Hz. Ömer*, s. 31; .

⁵⁹¹ Sallabî, *Hz. Ömer*, s. 30.

⁵⁹² Azimli, *Hz. Ömer*, s. 26.

⁵⁹³ Abdüsettar eş-Şeyh, *Ömer b. Hattab*, Daru’l-Kalem, Dımaşk 2012, s. 61.

II. GAZVELERDE HZ. ÖMER

1. Bedir Savaşı

Bedir⁵⁹⁴ Savaşı, Hz. Peygamber ile Mekkeli müşrikler arasındaki ilk savaştır. Hicretin 2./624 yılında meydana gelmiştir. Hz. Peygamber, Kureyş'e ait bir kervanın Ebu Süfyan liderliğinde büyük bir servetle Suriye'den döneceklerini haber alınca muhacir ve ensar ile istişarede bulunarak, hicretten sonra Medine'de yağmalanan mallarına karşılık, ekonomik baskı uygulama ve Kureyş kervanlarının kontrol ve etkileri altındaki topraklardan geçişlerini yasaklayarak misillemeye bulunmak amacıyla⁵⁹⁵ bu kervana saldırı planladı. Durumu haber alan kervan lideri Ebu Süfyan, hem Mekke'den yardım istemiş, hem de başka bir yol kullanarak Mekke'ye dönme kararı almıştır. Ebu Süfyan Mekke'ye yaklaştığını haber vermesine rağmen Mekke'den yola çıkan Kureyş ordusu Müslümanlara göz dağı vermek amacıyla savaşa karar vermişti. İki ordu Bedir'de karşılaştılar. Müslümanlar 305/314 kişi müşrikler ise bin kişi idi. Savaş, Müslümanların galibiyeti ile sona erdi. Savaşın ardından Müslümanlar on dört şehit verdiler; müşriklerden ise yetmiş ölü vardı, bir o kadar kişi de esir alındı.⁵⁹⁶

Şîi müellifler, Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı öncesinde sahabilerle olan istişaresini değerlendirirken bu konuda Sünnî kaynaklarda geçen "Hz. Peygamber'e

⁵⁹⁴ **Bedir:** Medine'nin 160 km. kadar güneybatısında, Kızıldeniz sahiline 30 km. uzaklıkta, Medine-Mekke yolunun Suriye kervan yoluyla birleştiği yerde bulunan küçük bir kasaba idi. Bkz. Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", DİA, İstanbul 1992, V, 326.

⁵⁹⁵ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları* (Çev. Nazire Erinç Yurter), Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s. 38.

⁵⁹⁶ Geniş bilgi için bkz. Vakıdî, *el-Meğâzî*, s. 50-120; Taberî, *Târîh*, II, 20-50; Belhî, *Târîh*, s. 319-323.

Ebu Süfyan'ın büyük bir kervanla geldiği haberi ulaşınca ashabına danıştı. Ebu Bekir görüşünü söyledi. Ondan yüz çevirdi, Ömer görüşünü söyledi, ondan da yüz çevirdi.”⁵⁹⁷ ifadelerini özellikle almışlardır.⁵⁹⁸

Kummî (ö. III/IX. yy), Hz. Peygamber Bedir Savaşı hakkında sahabileriyle istişare ederken çevresindeki insanların savaşmaktan, Kureyş'e karşı koymaktan çekindiklerinden bahseder ve Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in şöyle dediklerini nakleder: *“Ey Allah'ın Resulü! Vallahi Kureyş'in kendine göre bir büyüklüğü vardır. Vallahi şereflediği günden beri zelil olmamış, kâfir olduğundan beri iman etmemiştir. Biz de savaş hazırlığı içinde çıkmadık.”* Bunun üzerine Hz. Peygamber'in de onları yerlerine oturttuğu belirtilir.⁵⁹⁹ Kâşânî (ö. 1091/1681) ve Meclisî (ö. 1111/1698) de aynı rivayeti nakletmektedirler.⁶⁰⁰ Bu rivayetle ilgili olarak muasır Şî müellifler tarafından yapılan yorumlarda Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir'in böyle bir söz söylemesi kınanmıştır. Zira Hz. Peygamber ve ashabı, Mekkeli müşrikler ile karşılaşmak üzereyken ve savaş hazırlıkları yapılırken Hz. Ömer taassupkarane bir tavır ile Kureyş'i övmüştür. Bu da onun Mekkeli müşrikler ile duygusal bağının devam ettiğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁶⁰¹ Ayrıca Hz. Peygamber'in onlardan yüz çevirip diğer sahâbîlere dönmesinin, Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir'in savaştan kaçmak istemeleri ve Kureyş'i methetmelerinden dolayı

⁵⁹⁷ Müslim, Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer, 30 (4721 nolu hadis); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 12-13.

⁵⁹⁸ es-Seyyid Ali Fadlullah el-Hasanî, *Siretu'r-Rasul ve Hulefaihi*, ed-Daru'l-İslamiyye, Lübnan 1993, III, 58.

⁵⁹⁹ Kummî, *Tefsîr*, s. 240.

⁶⁰⁰ Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, II, 73; Meclisî, *Bihâr*, XIX, 247.

⁶⁰¹ Ahmed Hüseyin Yakub, *Eyne Sünnetu'r-Rasul*, ed-Daru'l-İslamiyye, Beyrut 2001, s. 191.

olduğu söylenmiştir.⁶⁰² Yani Hz. Peygamber onların bu ifadelerinden rahatsız olmuş ve onları (bir bakıma) kınamıştır.⁶⁰³

Şîî müelliflerden Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Hz. Ömer'in Bedir Savaşı'na katıldığını; ancak Hz. Ebu Bekir ile birlikte savaş meydanında Hz. Peygamber için kurulan çadırda beklediğini ve savaşa iştirak etmediğini iddia etmiştir.⁶⁰⁴ Müellif, çadırda kalmalarının gerekçesi olarak da Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in korkak oldukları, düşman ile karşılaşmaktan çekindikleri, basîretsizlikleri, savaş konusunda sebatsızlıkları gibi hususları ileri sürmüştür. Keza Şeyh Müfid, "Hz. Peygamber, onların düşmanla savaşma konusunda niyetlerinin olduğunu görseydi onları bu hayırdan mahrum bırakmaz ve Allah'ın, ayet-i kerimede zemmettiği oturanlardan⁶⁰⁵ kılmazdı." diyerek çadırda bırakılmaları konusunda sebepler üretmiştir.⁶⁰⁶

Esirler Meselesi

Bedir Savaşı Müslümanların galibiyeti ile sona ermiş. Bu savaşta Müslümanlardan on dört kişi şehit düşmüşken; müşriklerden yetmiş kişi öldürülmüştür. Bununla birlikte pek çok ganimet elde edilmiş ve yetmiş kadar kişi de esir alınmıştır.⁶⁰⁷ Sünnî müellif İbnü'l-Esîr'e göre Hz. Peygamber, ele geçirilen

⁶⁰² Hüseyin el-Müderrişî-Yahya Sabbah, *Li Mâza Ehlü'l-Beyti ve Leyse Ğayrahum*, byy., trz., s. 121-122.

⁶⁰³ Fadlullah el-Hasanî, *Sîretu'r-Rasul ve Hulefaihi*, III, 58; Sabbah Ali el-Beyatî, *es-Sahve*, byy., trz., s. 757-758.

⁶⁰⁴ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 156.

⁶⁰⁵ Nisa, 4/95.

⁶⁰⁶ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 193-194; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 116-117.

⁶⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Vakıdî, *el-Meğâzî*, s. 131-133; Fayda, "Bedir Gazvesi", DİA, V, 326.

esirler konusunda çevresindekilerle istişarede bulunmuş ve Hz. Ömer'in "esirlerin öldürülmesi"ne yönelik görüşünü kabul etmeyerek fidye ödenmesi durumunda serbest bırakılmalarına karar vermiştir.⁶⁰⁸

Şîî müellif Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'in görüşünü kabul etmemesinin arkasında, onunla Abdülmenafogulları arasında daha önceden var olan çekişmenin ve Hz. Peygamber'e karşı takındıkları çirkin bir tavrın olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁹ Tûsî (ö. 460/1068)'nin rivayetine göre, esir alınanlar Medine'ye getirildikten sonra Hz. Peygamber ahabı ile istişare edip esirler ile ilgili son kararı almak istemiştir. Bu nedenle ahabın görüşü sorulmuş ve Hz. Ebu Bekir onların fidye karşılığı serbest bırakılmalarını önermiştir. Hz. Ömer ise onun bu fikrine karşı çıkıp şöyle demiştir: "Ey Allâh'ın Rasulü! Onlar seni yalanladılar ve seni yurdundan çıkardılar. Bu nedenle onları öldür." Rivayetin devamında Hz. Peygamber halkın önüne çıkararak Hz. Ebu Bekir'in görüşünü Hz. İbrahim'inkine; Hz. Ömer'in görüşünü ise Hz. Nuh'unkine benzetmiştir.⁶¹⁰ İbn Ebi Cumhur el-İhsâî (ö. 901/1496) de Tûsî'nin naklettiği bu rivayetin benzerini dile getirmektedir. Ancak rivayetin devamında Hz. Ömer'in şöyle dediği yer almaktadır: "Onlar, küfrün ileri gelenleridirler. Onlardan fidye alma, Ali'ye Âkil'i, Hamza'ya Abbas'ı, bana da akrabamdan falancayı öldürme izni ver de, boyunlarımı vuralım." Bunun üzerine Hz. Peygamber de, "Allah, kişilerin kalplerini süttten daha yumuşak oluncaya kadar yumuşatır, bazı kişilerinse taşlardan daha da sert hale getirir. Ey Ebu Bekir sen

⁶⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 29.

⁶⁰⁹ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 199.

⁶¹⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, *el-Emâlî*, Daru's-Sakafe, Kum 1414, s. 267-268.

İbrahim gibisin, ey Ömer sen de Nuh gibisin.” der.⁶¹¹ Tûsî ve İhsâî'nin rivayetlerinin aynısı Meclisî (ö. 1111/1698)'nin *Bihâr*'ında da geçmektedir.⁶¹²

Son dönem Şîî müelliflerden Amilî de eserinde olaya geniş bir şekilde yer vermektedir.⁶¹³ Konuyla ilgili rivayetleri değerlendiren Amilî, Şeyh Müfid'in belirttiği hususlarla aynı paralelde bir üslup kullanarak Hz. Ömer'in bu tavrının gerekçesi olarak Adiyogullarından kimsenin müşriklerin safında savaşa katılmamasını göstermiştir.⁶¹⁴ Bu durumun sonucu olarak da kendi kabilesinden kimseye bir zarar gelmedikçe Hz. Ömer için diğer insanların hepsinin ölmesinin hiçbir kıymeti olmayacağını belirtmiştir.⁶¹⁵

Yukarıdaki rivayetlerde açıkça görülmektedir ki, Hz. Ömer Bedir Savaşı için Hz. Peygamber ile yapılan istişare esnasında Kureyş ile arasındaki gönül bağı henüz koparamamıştır. Esirler meselesinde Haşimoğullarına olan nefretini açıkça ortaya koyarak boyunlarının vurulmasını istemiştir. Bunun yanında savaşa bilfiil de katılmamış, sadece Hz. Peygamber için kurulan çadırda beklemiştir.

Şîî kaynaklar detaylı şekilde incelendiğinde rivayetlerin, çoğunlukla Vakıdî gibi bazı müelliflerin eserlerinden alındığını görmekteyiz. Ancak işin ilginç olan

⁶¹¹ İbn Ebi Cumhur el-İhsâî, *Avâlî'l Leâli*, İntişarat-ı Seyyidi'ş-Şüheda, I-IV, Kum 1405, II, 27.

⁶¹² Meclisî, *Bihâr*, XIX, 271, 241-242.

⁶¹³ Bkz. Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, V, 117-119. Konuyla ilgili Sünnî kaynaklarda da benzer rivayetler bulunmaktadır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 334 (Hadis No: 208); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 357; Müslim, *Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer*, 18 (4687 nolu hadis); Taberî, *Târîh*, II, 46; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 362; İbn Kesîr, *Sîretu İbn Kesîr*, II, 457.

⁶¹⁴ Adiyogullarından kimsenin Bedir'e katılmadığı ile ilgili rivayet için bkz. Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslam ve Vefeyâtu'l-Meşahîr ve'l-A'lâm*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-LII, Beyrut 1993, II, 51.

⁶¹⁵ Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, V, 118; Arı, *İlk Üç Halife*, 283.

yanı, bu alıntılar yapılırken rivayetlerin olduğu gibi nakledilmemesidir. Çünkü zikredilen Sünnî kaynaklarda rivayet şu şekilde geçmektedir: *“Ebubekir ayağa kalktı ve güzel konuştu. Sonra Ömer kalktı, o da güzel konuştu ve şöyle dedi: “Ey Allah'ın Resulü! Vallahi Kureyş'in kendine göre bir şerefi vardır. Vallahi şereflendiği günden beri zelil olmamıştır. Vallahi kâfir olduğundan beri iman etmemiştir. Vallahi şerefini asla teslim etmeyecektir. Ey Allah'ın Rasulü! Vallahi, Kureyş seninle savaşacaktır. Hazırlığını buna göre yap.”... Sonra Hz. Peygamber, ensarı kast ederek: “Ey insanlar! Bana yol gösterin” dedi...”*⁶¹⁶ Yukarıda Sünnî kaynaklardan aktardığımız rivayetlere göre Hz. Ömer, savaşa çıkmayı engellemek şöyle dursun; Mekkelilerin savaşacaklarını söyleyerek Hz. Peygamber'in de savaş için hazırlık yapmasını teklif etmiştir. Bu nedenle aslında bu rivayet pek çok Şîî kaynaktan geçen ve Sünnî kaynaklardan olduğu iddia edilen rivayetlerin Sünnî kaynaklardan olduğu gibi alınmadığının bir göstergesidir.

Ayrıca bize göre, Şîî müelliflerin zikrettiği ve Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı öncesi istişare esnasında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'den yüz çevirmesi ile ilgili olay sadece Şîî müelliflerin yanlış anlamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü orada Hz. Peygamber'in o sahâbîlere karşı herhangi bir olumsuz tavrı söz konusu değildir. Dahası, o mecliste Ensar da bulunuyordu ve Hz. Peygamber, Ensar'dan kendisiyle savaşa çıkma konusunda biat almamıştı. Sadece onu koruma hakkında biatte bulunmuşlardı.⁶¹⁷ Bu nedenle muhacirden olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e yüz

⁶¹⁶ Vakıdî, *el-Meğâzî*, s. 69; İbn Seyyidi'n-Nas, *Uyûnu'l-Eser*, I, 327; Halebî, *İnsanu'l-Uyûn*, II, 206-207.

⁶¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 692.

çevirmesi Ensar'dan cevap beklemesi dolayısıyla idi.⁶¹⁸ Bununla birlikte Şîî müellifler rivayetin devamını aktarmamıştır. Halbuki, rivayetin devamında ensardan Sa'd b. Ubade, "Bizi mi kastediyorsun ey Allah'ın Rasulu?" diyerek kendilerinin kastedildiğini ilk başta anlayamadıklarını ortaya koymuş, ardından onunla savaşa çıkmaları konusunda ellerinden geleni yapacaklarını belirtmişlerdir.⁶¹⁹

Ayrıca Âmilî'nin kaynak olarak verdiği *el-Bidâye* adlı esere baktığımızda konuyla ilgili üç rivayet daha mevcuttur, ama hiçbirinde nakledilen rivayet gibi bir durum veya tavır söz konusu değildir.⁶²⁰ Dört rivayet arasından bu rivayetin seçilmesi de müellifin konuya subjektif bakmış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Her ne kadar Şîa kaynaklarının bir kısmı, Hz. Ömer'in çadırda kaldığı ile ilgili rivayetleri tercih etse de Sünnî kaynaklara baktığımızda Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'den başka hiç kimsenin çadırda bulunmadığı özellikle dile getirilmiştir.⁶²¹ Aynı zamanda ilk dönem Şîî kaynakların hiçbirinde de Hz. Ömer'in çadırda bulunduğu ile ilgili bir malumata rastlamadık.

Said b. el-As b. Ümeyye'nin babası Bedir'de müşriklerin safında savaşırken öldürülmüştü. Hz. Ömer, bizzat Said b. el-As'a babasını kendisinin öldürmediğini, onu Hz. Ali'nin öldürdüğünü, kendisinin ise dayısı el-As b. Hişâm'ı öldürdüğünü

⁶¹⁸ Askerî, *Mealimu'l-Medreseteyn*, I, 236.

⁶¹⁹ Müslim, *Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer*, 30. Bazı kaynaklarda bu sözü söyleyen kişi Sa'd b. Muaz'dır. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 12-13; Salihî eş-Şâmî, *Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd*, IV, 26.

⁶²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 11-12.

⁶²¹ Taberî, *Târîh*, II, 33; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XIX, Beyrut 1992, III, 114.

söylemiştir.⁶²² Hz. Ömer, dayısını bu savaşta öldürdüğünü ifade ederek bir anlamda akide esasını göz önünde bulundurup, bunu Şîa'nın eleştirdiği akrabalık bağından daha üstün tuttuğunu da göstermiştir.⁶²³

Öte yandan Mekkelilerden yetmiş kişi bu savaşta ele geçirilince Hz. Peygamber etrafındaki insanlara, onlara karşı nasıl bir muamelede bulunulacağı hususunu danıştı. Hz. Ebu Bekir, onların fidye karşılığı serbest bırakılmalarını önerirken Hz. Ömer; Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı yaptıkları zulümlerini hatırlatarak öldürülmelerini önerdi. Hatta herkesin kendi akrabasını öldürmesi teklifinde bulundu. Hz. Peygamber ise her ne kadar gönlü onların öldürülmelerinden yana idiyse de⁶²⁴ Hz. Ebu Bekir'in teklifini kabul etti. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayetleri indirdi: *“Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, halbuki Allah (sizin için) ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fideden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.”*⁶²⁵ Ertesi gün Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in yanına uğradığında o ve Hz. Ebu Bekir'in ağladığını gördü. Ne olduğunu sorunca ilgili ayetlerin indiğini öğrendi.⁶²⁶ Konuyla ilgili olarak Hz. Ömer'in görüşünün

⁶²² Vakıdî, *el-Meğâzî*, s. 98; İbn Sa'd, V, 23. Bazı kaynaklarda el-Mücezzer b. Ziyad'ın bu şahsı öldürdüğü zikredilmektedir. Bkz. Vakıdî, *el-Meğâzî*, s. 135; Taberî, *Târîh*, II, 34; Abdurrahman es-Süheylî, *Ravdu'l-Unuf*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, I-VII, byy., 1990, V, 108; Meclisî, *Bihâr*, XIX, 362.

⁶²³ Sallâbî, *Hz. Ömer*, s. 55.

⁶²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 29.

⁶²⁵ Enfal, 8/67-68.

⁶²⁶ Taberî, *Târîh*, II, 46-47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 23-29.

isabetli olduğu hususunda Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Eğer Allah’ın azabı inseydi, ondan sadece Ömer ve Sa’d b. Muaz kurtulurdu.”⁶²⁷

Hz. Ömer esirler konusunda ayet ile muvafık olması hakkında şöyle demektedir: “Rabbime üç şeyde muvafık düştüm: Makam-ı İbrahim, hicab ve Bedir esirleri.”⁶²⁸

Ayrıca Hz. Ömer’in Bedir esirleri arasında Hz. Abbas’ı görünce “Ey Abbas, Müslüman ol! Allah’a yemin olsun ki senin Müslüman olman benim için babam Hattab’ın Müslüman olmasından daha sevimidir, çünkü bu Rasulullah’ın hoşuna gidecektir.”⁶²⁹ demesi Şiî müelliflerin esirler konusunda Hz. Ömer’in kavmiyetçi bir tavır sergilediği düşüncesini de çürütmektedir.

2. Uhud Savaşı

Bedir’de Mekkeli müşriklerin düçar olduğu maddi ve manevi kayıplar onları derinden sarsmış, buna karşılık Müslümanlara karşı besledikleri kin ve düşmanlık da aynı oranda artmıştır. Bu nedenle Kureyş, iki bini Mekke çevresindeki kabilelerden oluşan üç bin kişilik büyük bir ordu hazırlayarak hicretin 3./625 yılında Uhud Dağı’nın⁶³⁰ eteklerine karargah kurdu. Hz. Peygamber de Uhud Dağı’nın eteklerine gelerek Ayneyn Tepesi’ne elli okçu yerleştirdi ve hiçbir şekilde ordan ayrılmamalarını emretti. Ancak savaş başladıktan sonra Müslümanların galip gelir

⁶²⁷ Diyarbekrî, *Tarihu’l-Hamîs*, I, 394.

⁶²⁸ Müslim, *Fedâilü’s-Sahabe*, 2.

⁶²⁹ el-Kâdî Ebu’l-Fazl İyaz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi Ta’rifî Hukûki’l-Mustafa*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-II, Beyrut 2009, II, 15; İbn Kesîr, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, II, 460.

⁶³⁰ **Uhud Dağı:** Medine’nin kuzeyinde, şehrin merkezine yaklaşık beş kilometre mesafededir. Bkz. Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 56.

gibi olması bunların çok azı hariç ganimet arzusuyla tepeden inmelerine neden oldu. Arkadan, Halid b. Velid komutasındaki bölüğün, tepedekilerin inmesini fırsat bilerek saldırması üzerine iki ateş arasında kalan Müslümanlar, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın da aralarında bulunduğu yaklaşık yetmiş şehit verdi ve savaş Müslümanların aleyhine döndü. Ardından Hz. Peygamber ve ordusu Uhud Dağı'nın yukarılarına doğru çekilmek suretiyle bu hengameden kurtuldu.⁶³¹

Amacımız Uhud Savaşı'nı uzun uzadıya anlatmak değildir. Asıl konumuz Hz. Ömer olduğu için, onun bu savaştaki durumunun Şî kaynaklarda nasıl geçtiğini tespit etmeye çalışacağız.

Kummî (ö. III/IX. yy), Hz. Ömer'in Uhud Savaşı'nda meydandan kaçtığını ve Hz. Ali'nin ise buna tepki gösterdiğini şöyle bir rivayet ile nakleder: Ebu Vail Şakik b. Seleme anlatıyor: Ben, Ömer b. Hattab ile birlikte yürüyordum. Bir anda ondan bir homurdanma duydum. Ona bunun nedenini sordum. Dedi ki: “Yiğit oğlu yiğit ve değişik taktiklerle vuran, taşkınlık çıkaran ve tuğyanda bulunana karşı iki kılıcı ve sancağı ile saldıran yırtıcı aslanı görmüyor musun?” Dönüp baktım ve bir de ne göreyim: “Ali b. Ebi Talib.” Ona dedim ki: “Ey Ömer! O, Ali b. Ebi Talib'dir.” Hz. Ömer dedi ki: “Yaklaş bana, sana Ali'nin kahramanlık ve cesaretini anlatayım. Biz Uhud günü Hz. Peygamber'e kaçmamak üzere biat ettik, bizden her kim kaçarsa o sapıklıktadır, her kim öldürülürse şehiddir, peygamber de onun arkadaşıdır. O esnada Kureyş'in ileri gelenlerinden yüz tanesi bize saldırdı, bunlardan her birinin emrinin altında yüz veya daha fazla kişi vardı ve karargahımızı darmadağan ettiler. Ali'yi, yavrularını koruyan aslan gibi gördüm, yerden bir avuç taş alıp onları yüzümüze attı

⁶³¹ Geniş bilgi için bkz. İbn Hişâm, III, 16-43; İbn Sa'd, II, 28-32; Halife b. Hayyat, *Târîh*, s. 38-42; Taberî, *Târîh*, II, 59-76.

ve sonra şöyle dedi: “Yüzler çirkinleşsin, parçalansın ve kan ile kaplansın, nereye kaçıyorsunuz, ateşe mi?” Fakat biz dönmedik, sonra elinde enli bir kılıç olduğu halde ikinci kez tekrarladı. Daha sonra şöyle dedi: “*Biat ettiniz, sonra biatınızı bozdunuz. Vallahi siz, ölüme, öldürdüklerimden daha layıksınız.*” Gözlerine baktım, onlar çakmak çakmak idi, gözleri ateş püskürtüyordu veya kanla dolu iki kadeh gibiydi. Ben zannettim ki o (Hz. Ali) bizim üzerimize gelecek. Dedim ki: Ey Eba’l-Hasan! Allah, Allah! Araplar vurup kaçıyor. Saldırıp vurmak kaçmayı yok eder.” Ali, benim söylediğimden haya eder gibi yüzünü benden çevirdi. Kalbimdeki o korkuyu hâlâ gideremiyorum. Vallahi bu güne kadar da kalbimdeki o korku hala çıkmamıştır.” Hz. Peygamber ile birlikte Ebu Dücane, Semak b. Huraşe ve Emîrû’l-Müminîn (Ali)’den başka kimse kalmadı.⁶³²

Kummî (ö. III/IX. yy)’nin naklettiği bir başka rivayette ise Hz. Peygamber, Hz. Ömer’e Uhud’da kaçtığına hatırlatmaktadır: “Hudeybiye Barış Antlaşması’ndan önce Hz. Ömer antlaşma yapılacağını öğrenince Hz. Peygamber’e bu konuda itirazda bulundu. Benzer sözler çoğalınca Hz. Peygamber de onları, savaşma konusunda serbest bıraktı. Onlar da bunun üzerine saldırıya geçtiler. Ancak Kureyş tarafından hezimete uğratılınca geri dönüp özür dilediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber de onlara şöyle buyurdu: *Siz Uhud günü beni yalnız bırakarak firar edip dağlara çıkan arkadaşlarım değil miydiniz? Ne kadar çağırdıysam da gelmediniz!*”⁶³³ Benzer bir rivayet Meclisî (ö. 1111/1698) tarafından da nakledilmektedir.⁶³⁴

⁶³² Kummî, *Tefsîr*, s. 110-111.

⁶³³ Kummî, *Tefsîr*, s. 650-651.

⁶³⁴ Meclisî, *Bihâr*, XX, 141.

Kuleynî (ö. 329/940); Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'den bahsetmeksizin şöyle bir rivayet nakletmektedir: “Uhud günü insanlar hezimete uğrayınca Hz. Peygamber onlara şöyle seslendi: “Ben Muhammedim, ben Allah’ın Rasulüyüm, öldürülmedim ve ölmedim. Falan ve Falan ona döndü ve şöyle dedi: “Şimdi biz hezimete uğratılmışken o bizimle yine alay ediyor.” Müellif, *Hz. Peygamber ile sadece Ali, Semak b. Hurâşe ve Ebu Düccane kaldı...*” demektedir.⁶³⁵ Kâşânî (ö. 1091/1681) de aynı rivayeti nakletmektedir.⁶³⁶ Meclisî ise, *el-Kâfi*’den nakilde bulunduktan sonra rivayette geçen “falan ve falan” ifadesinden kastın “Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer” olduğunu iddia etmektedir.⁶³⁷

Şeyh Müfid (ö. 413/1022) de Uhud Savaşı’nda Hz. Peygamber’in etrafında sadece Hz. Ali ve birkaç kişinin kaldığını, *Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in ise kaçanlardan (geri çekilenlerden) olduğunu* belirtmiştir.⁶³⁸ Meclisî de aynı rivayeti nakletmiştir.⁶³⁹

İbn Şehrâşûb (ö. 588/1192) da Kummî’den ilk sırada naklettiğimiz rivayeti çok fazla bir farklılık olmaksızın ondan iktibasta bulunmuş; ancak Hz. Ali’nin bedduası daha kısa verilmiş ve onun için daha fazla övgüler dizilmiştir. Ayrıca rivayetin sonunda Hz. Peygamber’in yanında kalanlardan söz edilmemiştir.⁶⁴⁰ Ebu’l-Fazl Sedüdüddin el-Kummî (ö. 660/1261) de buna benzer bir rivayet nakletmiş; ancak

⁶³⁵ Kuleynî, *el-Kâfi*, VIII, 170-171 (Hadisu’l-Fukaha ve’l-Ulema babı).

⁶³⁶ Kâşânî, *Tefsîru’s-Sâfi*, I, 284-286.

⁶³⁷ Meclisî, *Bihâr*, XX, 107-109.

⁶³⁸ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 44-45; Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, VI, 184.

⁶³⁹ Meclisî, *Bihâr*, XX, 84.

⁶⁴⁰ İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 383.

rivayette Hz. Ali'nin bedduasına yer vermemiştir.⁶⁴¹ Ayrıca Behrânî (ö. 1107/1694)⁶⁴² ve Meclisî⁶⁴³ de İbn Şehrâşûb'un rivayetini kullanmışlardır.

Erbilî (ö. 693/1294) de Hz. Peygamber'in Uhud Savaşı esnasında çok zor bir duruma düştüğünü ancak yedisi Ensar, diğer yedisi Muhacir olan on dört kişinin onu korumaya devam ettiğini belirtmektedir. Ancak müellifimiz kalanlar arasında Hz. Ebu Bekir'i sayarken Hz. Ömer'i saymamaktadır.⁶⁴⁴ Meclisî de aynı rivayeti Erbilî'den nakletmektedir.⁶⁴⁵

Meclisî (ö. 1111/1698), *Mirâtu'l-Ukûl* adlı eserinde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın kaçtığına tarihi rivayetlerle kesin olduğunu iddia etmiştir. Müellif, aynı cümlelerin devamında ise kesin bir dil kullanmaksızın, Hz. Ömer'in çoğunluğa göre⁶⁴⁶ kaçtığını; Hz. Ebu Bekir'in ise kaçmadığını belirtmiştir.⁶⁴⁷

Son dönemin önemli Şîî isimlerinden Muhammed Hasan el-Muzaffer (ö. 1375/1955), Uhud Savaşı'nda Hz. Ömer'in kaçtığını, birkaç rivayet ile bizzat kendisinin ifade ettiğini belirtmektedir. Bunlardan birinde Küleyb şöyle der: Hz. Ömer bir gün bize hutbe irat etti. Bu hutbesinde Âl-i İmran Sûresi'ni okudu ve “Bu sûre Uhud günü nâzil oldu” diyerek sözlerine şöyle devam etti: “*Uhud günü biz Hz. Peygamber'i bırakıp kaçtık, ben dağa çıktım.* Bir ara bir Yahudi'nin ‘Muhammed

⁶⁴¹ Ebu'l-Fadl Sedidü'd-Din Şâzân b. Cebrail el-Kummî, *el-Fedail*, el-Matbaatu'l-Haydariyye, Necef 1962, s. 173-174.

⁶⁴² Behrânî, *Hilyetü'l-Ebrar*, II, 319.

⁶⁴³ Meclisî, *Bihâr*, XL, 72-73.

⁶⁴⁴ Erbilî, *Keşfü'l-Ğumme*, I, 187-188.

⁶⁴⁵ Meclisî, *Bihâr*, XX, 101.

⁶⁴⁶ Bu, Şîa'nın istifade ettiği kaynaklar anlamında çoğunluk olmalı.

⁶⁴⁷ Meclisî, *Mir'atu'l-Ukûl*, XXVI, 431-432.

öldürüldü!’ dediğini işittim. Bunun üzerine ‘bundan böyle kim ‘Muhammed öldürüldü’ derse onun boynunu vururum’ dedim. Nihayet Hz. Peygamber’in bize doğru geldiğini gördük. Müslümanlar da dönüp onun etrafında toplanıyorlardı. Bu olay üzerine ‘*Muhammed sadece bir peygamberdir...*’⁶⁴⁸ ayeti nâzil oldu.’⁶⁴⁹ Müellifin bir diğer rivayetinde Hz. Ömer’in Uhud Savaşı’nda kaçtığına dair şöyle denmektedir: “Kadının biri Hz. Ömer’in hilafeti esnasında Hz. Ömer’in önünde bulunan elbiselerden birini istemeye geldi. Onunla beraber Hz. Ömer’in kızı da bir elbise istedi. O, kadına elbise verdi; ama kendi kızına vermedi. Niçin böyle yaptığı sorulduğunda ise Hz. Ömer şöyle dedi: “Şunun babası Uhud’da sebat etti, diğerinin babası ise Uhud’da kaçtı ve sebat etmedi.”⁶⁵⁰

Son dönem Şîî müellifler tarafından konuyla ilgili farklı görüş ve rivayetler de ortaya konmuştur: Amilî, Sünnî kaynaklara dayandırdığı rivayetinde Halid b. Velid’in, Uhud Savaşı’nda Hz. Ömer’i kaçarken gördüğünü nakletmektedir.⁶⁵¹ Tahranî, daha önce Vakıdî’nin bir nüshasında Hz. Ömer’in de kaçanlar listesinde sayıldığını, ancak daha sonra bu ismin değiştirilip yerine “falan” diye yazıldığını belirtmektedir.⁶⁵² Yine muasır Şîî müelliflerden Abdü’z-Zehra Mehdî, (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا

⁶⁴⁸ Âl-i İmran, 2/144.

⁶⁴⁹ Muzaffer, *Delailu’s-Sıdk*, VI, 414-415. Konuyla ilgili olarak şu Sünnî kaynaklara da bakılabilir: el-Müttaki el-Hindi, *Kenzu’l-Ummal fi Süneni’l-Akvali ve’l-Efal*, Müessesetü’r-Risale, I- XVIII, Beyrut 1985, II, 375-376. Konuyla ilgili bazı rivayetlerde ufak bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. Bkz. Taberî, *Tefsîr*, VII, 307 vd.

⁶⁵⁰ Muzaffer, *Delailu’s-Sıdk*, VI, 417.

⁶⁵¹ Vakıdî, *el-Meğâzî*, s. 192; Amilî, *es-Sahîh min Sîre*, VI, 188.

⁶⁵² Geniş bilgi için Bkz. et-Tahranî, *Ma’rifetü’l-İmam*, XIII, 143; Abdü’z-Zehra Mehdî, *Kitabu’l-Hucum ala Beyti Fatma*, byy., trz., s. 476-477.

(رَسُولٌ...⁶⁵³ ayetinin Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu Uhud Savaşı'ndan kaçanlar hakkında nazil olduğunu iddia etmektedir.⁶⁵⁴

Bazı Sünnî kaynaklarda naklolunan bir başka rivayete göre Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in vefat haberi yayıldığında Enes b. Nadr, Müslüman bir topluluğun, kendileri adına birinin Abdullah b. Ubey b. Selül'den eman dilemesi için gitmesi yönünde sözler sarfettiğini duyar. Bunun üzerine "Ey kavmim, şayet Muhammed öldürüldü ise şüphesiz onun Rabbi ölmez. Muhammed'in savaştığı şey üzere siz de savaşın. Ey Rabbim! Ben, bunların söylediklerinden dolayı senden af diliyorum. Onların getirdiklerinden beriyim." dedikten sonra şehid oluncaya kadar çarpışır.⁶⁵⁵ Rivayetten yola çıkan Şîî yazar Şerefüddin el-Mûsevî, Hz. Ömer ve Hz. Talha'nın da bu topluluk içerisinde olduğunu iddia etmektedir.⁶⁵⁶

Yukarıdaki Şîî kaynaklara ait rivayetlerin ana çerçevesi şudur: Uhud Savaşı, Hz. Ömer'in sebat etmediği, Hz. Peygamber'e yaptığı biati bozduğu ve onu savaş meydanında bırakıp kaçtığı bir vakıdır. Rivayetlerde dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da Hz. Ömer'in kaçığının kendisi tarafından ifade edilmiş olmasıdır.

İslam tarihi kaynaklarında Hz. Ömer'in kaçığına dair kesin bir bilginin olduğunu söylemek yanlıştır. Bununla beraber Hz. Ömer'in de, Hz. Peygamber'in hayatını kaybettiği söylentisini duyunca insanî bir refleks olarak, pek çok sahâbe gibi, sevdiği bu kimsenin ölüm haberi dolayısıyla yere oturmasının normal karşılanması gerektiği kanaatindeyiz. Ayrıca Hz. Ömer'in savaş meydanından

⁶⁵³ Al-i İmran, 3/144.

⁶⁵⁴ Mehdî, *Kitabu'l-Hücüm*, s. 64-65.

⁶⁵⁵ Taberî, *Târîh*, II, 68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 151; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 434.

⁶⁵⁶ Mûsevî, *el-İctihâd*, s. 327.

kaçmak istediği yönündeki rivayetlerin şu şekilde değerlendirilmesinin daha doğru olacağını düşünüyoruz: Savaş şiddetlendiği ve Müslümanların iki ateş arasında kaldığı sırada Hz. Ömer'in ortada kalmamak düşüncesiyle sağa, sola veya geriye yani düşmanın kolay ulaşamayacağı bir yere çekilmesi ihtimal dahilindedir. Bu durum, kaçma şeklinde algılanmamalıdır. Öte yandan, Hz. Ömer'in savaş alanından kaçması bir yana; çarpışma ve şehadet arzusuyla çeşitli girişimlerinin olduğu da tarihî kaynaklarda mevcuttur. Bu mahiyetteki haberlerden birine göre, Uhud'da çarpışmanın şiddetlendiği esnada Hz. Peygamber'in, elindeki kılıcı kimin almak isteyeceğini sorması üzerine Hz. Ömer'in onu almak için toplanan grubun içinde olduğu belirtilmektedir.⁶⁵⁷ Yine Hz. Ömer'in, savaşın kızıştığı esnada şehit olma arzusu içinde zırhını çıkararak kardeşi Zeyd'e verdiği de tarih kaynaklarında sabittir.⁶⁵⁸

Uhud Savaşı'nda Hz. Ömer'in konumuna değinen Şîî rivayetler arasında ittifak olmadığı da dikkat çekmektedir. Bazıları belki takıyye gereği Hz. Ömer'in adını zikretmek yerine “falan” ifadesini tercih ederken; bazıları ise Hz. Ali'nin cesaretini ön plana çıkarmak için onunla ilgili bir dizi övgü dolu ifadeleri tercih etmiştir. Hatta yukarıda görüldüğü üzere bazı rivayetlerde Hz. Ali, Hz. Ömer'in korkak olduğunu açıkça yüzüne vurmuş ve onu kınamıştır.

Öte taraftan İslam tarihi kaynaklarında el-Mûsevî'nin iddia ettiği şekliyle Abdullah b. Übeyy b. Selûl'den eman dilenmesine dair bir bilgiye rastlayamadık.⁶⁵⁹ Mûsevî'nin, İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil*'inde iki ayrı rivayette geçen konuları

⁶⁵⁷ Vakıdî, *el-Meğâzî*, s. 205.

⁶⁵⁸ İbn Abdilberr, *el-İstâb*, s. 292; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 356.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 46-47.

birleştirek Hz. Ömer ve Hz. Talha'nın da bu gruptan olduğunu iddia ettiğini düşünöyoruz.

Sünnî kaynaklarda yer alan ve Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'e bağılılığı ve savaştaki sebatı bağlamında anılan şu rivayet de kayda değerdir: Hz. Peygamber Uhud Dağı'nın tepesine doğru çıkınca Kureyş'ten bir grup da onlara yetişmek ümidiyle dağa tırmanmak istemiş, ancak Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu birkaç sahâbî onlara mukavemet göstererek, onların aşağı inmelerini sağlamıştır.⁶⁶⁰ Ayrıca Hz. Peygamber ve sahâbeden bir grubun Uhud Dağı'na doğru çekilmesi üzerine Ebu Süfyan'ın, önce Hz. Peygamber, ardından Hz. Ebu Bekir daha sonra da Hz. Ömer'in yaşayıp yaşamadığını sorması⁶⁶¹ onların nezdinde Hz. Ömer'in konumunu göstermesi açısından önemlidir.

3. Hendek Savaşı

Hicretin 5./627 yılında Mekkeli müşrikler, Hayber'e göçe zorlanan Yahudilerin de yönlendirmesiyle, civar kabilelerle birlik oluşturarak on bin kişilik bir ordu ile Medine üzerine yürüdüler. Durumdan haberdar olan Hz. Peygamber, Selman-ı Farisî'nin teklifi ile şehrin hücumu açık kısımlarına yaklaşık 5.5 km uzunluğunda⁶⁶² bir hendek kazdırdı ve bizzat hendek kazma işinde görev aldı. Bu hendeğe atfen söz konusu gazaya "Hendek Savaşı" ya da Müslümanlara karşı toplanan gruplara atfen "Ahzab Savaşı" da denmiştir. Mekkeli müşrikler yaklaşık bir ay boyunca Medine'yi

⁶⁶⁰ İbn İshâk, s. 340-341; Taberî, Târîh, II, 68.

⁶⁶¹ Vakîdî, *el-Meğâzî*, s. 229; Taberî, Târîh, II, 68.

⁶⁶² Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 82-83.

muhasara altında tutmuşlar,⁶⁶³ ancak sonuç elde edilemeyeceği anlaşılınca kuşatmayı kaldırarak Mekke'ye dönmüşlerdir. Bu savaş esnasında Müslümanlardan altı kişi şehit olmuş; müşriklerden ise üç kişi öldürülmüştür.⁶⁶⁴

Hz. Ömer'in bu savaşta nasıl bir rol üstlendiği ile ilgili Sünnî kaynaklarda pek çok rivayet vardır. Ancak biz, öncelikle Şîî rivayetleri zikredip değerlendirme kısmında ihtiyaç hissedildiği kadarıyla Sünnî kaynaklara değineceğiz.

Şîî müellif Süleym b. Kays (ö. 76/695), Hz. Ömer'in, bu savaşta hem korkakça bir tavır aldığını, hem de içindeki şirk kalıntılarının depreştiğini iddia etmiştir. Müellifin naklettiği rivayetlerden biri şöyledir: Hendek Savaşı'nda Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer her taraftan düşman ordularının geldiğini görünce kendi aralarında Hz. Peygamber'i Mekkelilere teslim etmeleri gerektiğini düşünürler. Ancak onlardan birinin, böyle yapmak yerine kendilerine bir put edinmelerini, İbn Ebî Kebşe⁶⁶⁵ (Hz. Peygamber)'nin yenilmesi halinde Kureyşlilere dinlerini bırakmadıklarını böylece göstereceklerini, eğer İbn Ebi Kebşe galib gelirse de bu puta gizlice tapınmaya devam edeceklerini ifade ettiği kaydedilir. Bunun üzerine Hz. Cebrail durumu Hz. Peygamber'e bildirir ve Hz. Peygamber onlara Amr b. Abdivudd'un öldürüldüğü gün

⁶⁶³ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 91.

⁶⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. İbn Hişâm, III, 143-173; İbn Sa'd, II, 50-57; Taberî, *Târîh*, II, 90-98; Belhî, *Târîh*, s. 332-337.

⁶⁶⁵ Ebû Kebşe, putlara tapmaktan yüz çevirip Şi'ra'l-Ubûr adındaki yıldızın tapan Huzaa kabilesinden bir adamdı. Hz. Peygamber'i de putlardan yüz çevirdiği için bu adama benzeterek ve ona nisbet ederek "İbn Ebî Kebşe" demekle, güya Hz. Peygamber'in de bu adama çektiğini ifade etmek istiyorlardı. Geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, V, 3812 (k-b-ş) maddesi. Ayrıca Süleym b. Kays hakkında geniş bilgi için de bkz. Hayruddin Mahmud b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lam*, Daru'l-İlm li'l-Melayîn, I-VIII, Beyrut 2002, III, 119.

kaç puta taptıklarını sorar. Onlar, Hz. Peygamber'in söylediğini inkar edince, Hz. Ali o putları bulup kırmak üzere gönderilir. Durumun anlaşılacağından korkan Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'e yalvarmaya başlarlar ve bir daha böyle bir şey yapmayacaklarına dair söz verirler. Hz. Ali'nin putları yerlerinden çıkarıp parçalamasından ötürü bu iki ismin ona düşmanlık besledikleri de ifade edilir.⁶⁶⁶ Hasan b. Süleyman el-Hillî (ö. VIII/XIV. yy)⁶⁶⁷ ve Behrânî (ö. 1107/1694)⁶⁶⁸ aynı rivayeti Süleym b. Kays'tan nakletmişlerdir.

Süleym b. Kays'ın ikinci rivayeti de şöyledir: Rasulullah, Ömer b. Hattab'ın Dırar b. Hattab ile mübareze yapmasını emretti. Dırar onunla mübareze için ortaya çıktığında Ömer bir ok çıkardı. Dırar ona: "Ey Suhâk'ın oğlu! Yazıklar olsun sana mübareze sırasında bana ok mu atacaksın? Allah'a yemin ederim ki şayet bana ok atarsan Mekke'de bulunan tüm Adıyy kabilesine mensup olanları öldürürüm" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer onunla savaşmaktan vazgeçti. Dırar onun yanından geçerken mızrağı ile başına vurdu. Sonra ona, "Ey Ömer! Şunu aklında tut: Ben, Kureyş'ten bir adamı ele geçirirsem, öldürmemeye söz verdim." dedi. Hz. Ömer de halife olduktan sonra bu durumu göz önünde bulundurarak onu idareci yaptı.⁶⁶⁹ Kummî (ö. III/IX. yy) ve Meclisî (ö. 1111/1698) de aynı rivayeti nakletmektedirler.⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ Süleym b. Kays, s. 249-250.

⁶⁶⁷ Hasan b. Süleyman el-Hillî, *el-Muhtadar*, el-Matbaatu'l-Haydariyye, Necef 1951, s. 58-60.

⁶⁶⁸ Haşim el-Behrânî, *Medinetü'l-Meaciz*, Müessesetu'l-Mearifi'l-İslamiyye, I-VIII, Kum 1413, II, 87-89.

⁶⁶⁹ Süleym b. Kays, s. 249. Bazı eserlerde bu kişinin Amr b. Abdivudd olduğu belirtilmiştir. Bkz. Süleym b. Kays, s. 249 (1 nolu dipnot); Arı, *İlk Üç Halife*, s. 289.

⁶⁷⁰ Kummî, *Tefsîr*, s. 537-538; Meclisî, *Bihâr*, XX, 228.

Erbilî (ö. 693/1294)'nin, Rabia es-Sadî'den aktardığı rivayete göre, Huzeyfe el-Yemanî şöyle demiştir: “Amr b. Abdivudd, mübareze için birini istediğinde Ebu Bekir, Ömer ve diğer sahabiler neredeydiler? Amr'ın birebir mücadele talebini duyunca herkes geri çekildi.” Rivayetin devamında ise Hz. Ali'nin, Mekkelilerin ünlü kahramanlarından Amr b. Abdivudd'u öldürüp Rasulullah'ın yanına döndüğünde Hz. Ömer'in ona, “Amr'ın zırhını almadın mı? Araplar arasında onun zırhı gibi zırh yoktur.” dediğini, Hz. Ali'nin ise, “Ben amcaoğlumun avret yerini açmaktan utandım.” diye cevap verdiğini belirtir. Daha sonra Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer, bu eyleminden dolayı Hz. Ali'ye gelip onun alnından öperler.⁶⁷¹ Aynı rivayet Meclisî tarafından da zikredilir.⁶⁷²

Allame Hillî (ö. 726/1325), Erbilî'nin naklettiği rivayetin ilk bölümünü aktarmakta ancak Huzeyfe'nin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i özellikle zikrettiğinden bahsetmemektedir. Yani genel olarak insanların mübarezeye yanaşmadıkları nakledilmektedir.⁶⁷³

Meclisî, Amr b. Abdivudd'un mübareze için birini istemesi esnasında Hz. Ömer'in ve onun dışındaki pek çok sahabinin ürktüğünü özellikle dile getirmekte, böylece Hz. Ömer'in cesareti konusunda şüphe oluşturmaya çalışmaktadır.⁶⁷⁴

Muasır Şîh müelliflerden Deştî, Sünnî kaynaklarda da geçen⁶⁷⁵ ve Hz. Aişe'nin, Hendek Savaşı günü, savaşan halkın peşinden gitmesi nedeniyle Hz. Ömer'in ona

⁶⁷¹ Erbilî, *Keşfü'l-Ğumme*, I, 204-205.

⁶⁷² Meclisî, *Bihâr*, XX, 257-258.

⁶⁷³ Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 408.

⁶⁷⁴ Meclisî, *Bihâr*, XX, 257-258.

kızdığını belirttiği rivayeti nakleder. Müellif, rivayetin devamında Talha'nın, Hz. Ömer'in bu tavrına çıkışarak, "Ey Ömer! Allah senin iyiliğini versin. Sen bugün çok oldun. Doğru ve isabetli görüşlülük veya yüce Allah'a doğru kaçış, nerede kaldı?" diye tepki göstermesini, Hz. Ömer'in 'kaçmak isteme'si şeklinde yorumlamıştır.⁶⁷⁶

Görüldüğü üzere Şîî müellifler, Hz. Ömer'i şirkten henüz kendini arındıramamış ve müşriklerin savaşı kazanma ihtimalini kuvvetli görerek pragmatik bir tavır sergileme yolunu tercih etmiş olarak göstermiştir. Bununla beraber önceki savaşlarda olduğu gibi burada da Şîî kaynaklar tarafından onun korkak biri olduğu imajı ön planda tutulmaya çalışılmıştır.

Hendek Savaşı'yla ilgili olarak Sünnî kaynaklar tarandığında pek çok malumatın yer aldığı görülmektedir.⁶⁷⁷ Biz ise bunların hepsini burada zikretmeyeceğiz. Sadece konumuzla bağlantılı olan bölümlere değineceğiz.

Şîî müellif Süleym b. Kays'tan konu ile ilgili olarak zikrettiğimiz ilk rivayet pek çok yönden problemli görülmektedir. Öncelikle, Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir'in, Kureyş'in ordusunun kalabalık olduğunu görünce kendilerine bir put edindiklerine dair Sünnî kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlayamadık. Bununla birlikte ilk dönem Şîî kaynakların çoğunda da bu rivayet yer almamaktadır. Ayrıca Şîî rivayetlerde, diğer savaşlarda olduğu gibi Hendek'te de Hz. Ömer'in korkak biri olarak resmedilmiş olması göze çarpmaktadır. Dahası O, henüz içindeki put sevgisini atamamış biri

⁶⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLII, 26; Taberî, *Târîh*, II, 95-96; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, VII, 373; Muhammed b. Hibban et-Temimî el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibban*, Müessesetu'r-Risale, I-XVIII, Beyrut 1993, XV, 498.

⁶⁷⁶ Abdullah Deştî, *en-Nefis fi Beyani Reziyyeti'l-Hamîs*, I, II, Kuveyt 2002, I, 253-254.

⁶⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. İbn İshâk, s. 392-424; Vakıdî, *el-Meğâzî*, s. 320-357; Taberî, *Târîh*, II, 90-98; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 65-70.

olarak sunulmaktadır. Ayrıca rivayette geçen diyalogda Hz. Peygamber ile ilgili olarak “İbn Ebî Kebşe” ifadesinin kullanılmış olmasının Hz. Ömer’in Kureyş ile bir gönül bağının var olduğu algısını yerleştirme amacını taşıdığı söylenebilir. Çünkü bu lakabı Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber için kullanmaktaydı.⁶⁷⁸ Sadece bu zikredilenler ile yetinilmemiş bunun yanında Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’e yalan söyleyecek kadar kötü bir karaktere sahip olduğu vurgusu yapılmıştır.

Amr b. Abdivudd’un mübareze için meydan okumasına gelince bu husus Sünnî kaynaklarda da geçmektedir.⁶⁷⁹ Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Amr b. Abdivudd’un Arapların meşhur kahramanlarından ve yiğitlerinden biri oluşudur.⁶⁸⁰ Hz. Ömer’in de böyle birinin karşısına çıkmaktan çekinmiş olması insanî ve anlaşılabilir bir durumdur. Bunu Hz. Ömer’i küçümseme veya korkaklıkla itham etme gerekçesi olarak görmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

Hz. Ömer’in, Amr b. Abdivudd’un zırhı ile ilgili olarak söyledikleri Sünnî kaynaklarda da benzer şekillerde aktarılmaktadır.⁶⁸¹

Hz. Ömer ile Dırar b. Hattab⁶⁸² arasında geçen olayla ilgili olarak Sünnî kaynaklardaki rivayetler, Şîî rivayetlerden biraz farklıdır. Şöyle ki: “Hz. Ali, Amr b.

⁶⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisân*, V, 3812 (k-b-ş) maddesi.

⁶⁷⁹ İbn İshâk, s. 401-402; Vâkıdî, *Meğâzî*, s. 340; Taberî, *Târîh*, II, 94-95; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 486.

⁶⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 67; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Mead*, s. 520; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 486.

⁶⁸¹ Konuyla ilgili bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 255-256.

⁶⁸² Dırar b. Hattab’ın Hz. Ömer ile herhangi bir yakın akrabalığı mevcut değildir. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 53-54.

Abdivudd'u öldürdükten sonra Dırar b. Hattab korkudan kaçmaya başlar,⁶⁸³ Hz. Ömer, Dırar b. Hattab'ı kovalar, Dırar ona dönerek onu mızraklamak isterse de vazgeçer ve "Ey Ömer! Bu teşekkürü değer bir iyiliktir, onu unutma! Ben, Kureys'ten bir adamı ele geçirirsem, dokunmamaya yemin etmiştim." der. Ardından da Dırar, Benî Ubeyd Dağı'nın eteğindeki Ebu Süfyan ve arkadaşlarının yanına döner.⁶⁸⁴ Şîî kaynaklardaki rivayette Dırar'ın, Hz. Ömer'e "Suhâk'ın oğlu" diye seslenmesi onun veled-i zina olduğu iddiasına bir göndermedir.⁶⁸⁵ Ardından Hz. Ömer'in Adıyyoğulları'na zarar geleceği ile ilgili sözü duymasının ardından oradan uzaklaşması onun Bedir Savaşı'ndaki esirler meselesinde de Şîa'nın dile getirdiği iddia üzere hâlâ kabilecilik yaptığının bir göstergesi olarak zikredilmiş olması muhtemeldir. Ayrıca Hz. Ömer'in, Dırar'ı kendi hilafeti döneminde vali olarak atadığı ile ilgili herhangi bir bilgiye Sünnî kaynaklarda rastlayamadık. Öte yandan ilk dönem Şîî kaynaklar incelendiğinde de böyle bir rivayetin olmadığı açıktır. Dolayısıyla bu hususun muahhar eserlere dahil edilmiş olma olasılığı yüksektir. Böylece Hz. Ömer, Dırar'a olan teşekkür borcunu ödemiştir. Ayrıca konuyla ilgili benzer bir rivayet Süleym b. Kays'ın kitabında geçmektedir. Ancak orada Hz. Ömer'in Amr b. Abdivudd ile mübareze etmek için çıktığında elinde bir yay olduğu ve Amr b. Abdivudd'un kendisine "Ey Suhâk'ın oğlu! Eğer o yay elinden çıkarsa senin ellerini kırarım." demesinin ardından Hz. Ömer'in elindeki oku atarak geri döndüğü belirtilmektedir.⁶⁸⁶ Bu rivayet öncelikle Hz. Ömer'in Amr ile mübarezeden

⁶⁸³ Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 487.

⁶⁸⁴ Vakıdî, *el-Meğâzî*, s. 340-341; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 487.

⁶⁸⁵ Arı, *İlk Üç Halife*, s. 289.

⁶⁸⁶ Süleym b. Kays, s. 249 (1 nolu dn).

çekindiğine dair diğer Şîî rivayete ters düşmektedir. Bu da Şîa'nın kendi içinde çeliştiğinin delilidir.

Hz. Aişe'den nakledilen rivayete gelince, orada Hz. Ömer'in herhangi bir kaçış niyeti olduğunu bu ifadelerden çıkararak söylemek ancak mezhep tarafgirliği ile izah edilebilir. Oysa ki bu rivayetten kastedilen savaş meydanını terk edip kaçmak değil Allah'a yönelmektir.

Kaynaklarda Hz. Ömer'in bu savaşın önemli isimlerinden biri olmasının yanı sıra Sel' Dağı'nda Müslümanlar adına gözcülük yaptığı⁶⁸⁷ da ifade edilmiştir.

4. Hudeybiye Antlaşması

Hz. Peygamber hicretin 6. yılı Zilkade ayı başında (13 Mart 628) umre yapmak amacıyla bin beş yüz sahabe ile birlikte Mekke'ye doğru yola çıkmış ancak Mekkelilerin buna izin vermemeleri dolayısıyla umre yapmaksızın Müslümanlar ile Mekkeli müşriklerle arasında barış antlaşması imzalamak suretiyle geri dönmüştür.⁶⁸⁸

İslam tarihinin kırılma noktalarından biri olan Hudeybiye Antlaşması, Kureyşlilerin, önce Hz. Peygamber ve beraberindekileri korkutup geri dönmelerini amaçladıkları, ancak bunun çare olmayacağını görünce de antlaşmaya varmayı kabul etmek zorunda kaldıkları uzlaşmadır. Her ne kadar Mekkeliler şartları kendi lehlerine olacak şekilde ağırlaşırsalar da Hz. Peygamber bu antlaşmayı kabul etmiştir. Bunun

⁶⁸⁷ Abdulkuddûs el-Ensârî, *Âsâru'l-Medineti'l-Münevvere*, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine 1973, s. 204-205.

⁶⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 81-83; Sarıçam, *Hz. Ömer*, s. 49-50.

neticesinde de sahabilerin büyük bir çoğunluğu durumdan rahatsız olmuş ve bu rahatsızlığı Hz. Ömer gibi Hz. Peygamber'e iletenler de olmuştur.⁶⁸⁹

Şîî müellifler ise Hz. Ömer'in bu anlaşmanın öncesi ve sonrasındaki bazı davranışlarını ağır bir dille eleştirmişlerdir. Şimdi sıkça dillendirilen bu eleştirilere geçebiliriz.

Kummî (ö. III/IX. yy), Hz. Ömer'in Hudeybiye Antlaşması'nın yapılacak olmasına tepki gösterdiğini, buna karşılık Hz. Peygamber'in Uhud Savaş'ındaki durumlarını hatırlatarak ona cevap verdiğini şöyle nakletmektedir: "Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan önce Hz. Ömer antlaşma yapılacağını öğrenince Hz. Peygamber'e şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasulü! Sen bize Mescid-i Haram'a gireceğimizi, ve başlarımızı traş edeceğimizi söylememiş miydin?" Benzer sözler çoğalınca Hz. Peygamber de onlara, savaşma konusunda serbest olduklarını söyledi. Onlar da bunun üzerine saldırıya geçtiler. Ancak Kureyş tarafından hezimete uğratıldılar. Hz. Peygamber, onların durumunu böyle görünce, Hz. Ali'ye Kureyş'in önünü almasını emretti. Kureyşliler Hz. Ali'yi kendi karşılarında görünce geri dönmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine (Hz. Ömer ile beraber) kaçanlar geri dönerek yaptıklarından dolayı utanç içinde özür dilemeye başladılar. Hz. Peygamber de onlara şöyle buyurdu: Siz Uhud günü beni yalnız bırakarak firar edip dağlara çıkan arkadaşlarım değil miydiniz? Ne kadar çağırdıysam da gelmediniz!"⁶⁹⁰ Benzer bir rivayet Kâşânî (ö. 1091/1681) ve Meclisî (ö. 1111/1698) tarafından da nakledilmektedir.⁶⁹¹

⁶⁸⁹ Muhammed Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması", DİA, İstanbul 1998, VIII, 297-299; Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, s. 339-343.

⁶⁹⁰ Kummî, *Tefsîr*, s. 650-651.

⁶⁹¹ Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, III, 333; Meclisî, *Bihâr*, XX, 141.

Kuleynî (ö. 329/940), Hz. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşması öncesinde Hz. Ömer'i Mekke'ye girmelerine ve umre yapıp kurbanlarını kesmelerine izin vermeleri için Kureyş'e göndermek istediğini; ancak Hz. Ömer'in, "Ey Allah'ın Rasulü! Orada akrabam yok. Kureyş'e aşırı düşmanlığımdan dolayı onlardan korkuyorum. Orada saygın bulunan bir kişiyi sana gösterebilirim" diyerek Osman b. Affan'ı gösterdiğini nakletmektedir.⁶⁹²

Taberî (ö. IV/X. yy)'de geçen bir rivayete göre Hz. Peygamber, Mekke'yi fethedince Kabe'nin anahtarlarını alır ve "bana İkinciye çağırın!" der. Hz. Ömer gelince de "işte bu size daha önce söylediğim şeydir. Vallahi, işte bu Kabe'dir, bu da size önceden söylediğim şeydir." diye ekler. Taberî bu konuda yaptığı yorumda, Hz. Peygamber'in bu sözünün onun ne kadar kızdığının göstergesi olduğunu, Hz. Ömer'in de Hudeybiye günü düştüğü şüphe sebebiyle İslam'dan hiçbir payının olmadığını gösterdiğini iddia etmektedir.⁶⁹³

Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Hudeybiye ile ilgili olarak Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber ile diyalogunu naklettikten sonra onun "*Müslüman olduğumdan beri o günkü (Hudeybiye günü) gibi bir şüpheye düşmemiştim.*" dediğini ve bu ifadelerle Allah'ın dini ve Hz. Peygamber'in peygamberliği hususunda şüphesi olduğunu itiraf ettiğini, ümmetin bu konularda şüphesi bulunan kimselerin küfre girdiği hususunda icmaı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in, küfürden döndüğünü gösteren hiçbir delilin bulunmadığını da iddia etmektedir.⁶⁹⁴

⁶⁹² Kuleynî, *el-Kâfî*, VIII, 173; Muhammed Salih el-Mazenderanî, *Şerhu Usuli'l-Kâfî*, I-XII, byy., 2000, XII, 454; Meclisî, *Bihâr*, XX, 329; Mustafavî, s. 225.

⁶⁹³ Taberî, *el-Müsterşid*, s. 540.

⁶⁹⁴ Şeyh Müfid, *el-Fusûl*, s. 28.

Şerif Murtazâ (ö. 436/1045), Hz. Ali'nin ismetine delil olarak zikrettiği Hudeybiye Barışı'nda Hz. Peygamber'in ismini silmeme meselesini anlattıktan sonra Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in karşısında, Hudeybiye Antlaşması'nı imzalaması nedeniyle gösterdiği tepkisini zikretmesinin ardından Hz. Ömer'in, şüpheye düştüğüne dair sözünü nakleder ve şöyle der: "Bir meselede şüphe varsa şüpheyile beraber o konunun anlaşılmaya çalışılması da gerekmektedir. Ali de konuyu daha iyi anlayabilmek sadedinde tevakkuf etmiştir ki iş tam olarak anlaşılsın. O (Hz. Ali)'nun, Hz. Peygamber'in kötü ve zararlı olanı emretmeyeceği konusunda şüphesi yoktu, bu nedenle de Hz. Peygamber'in ifadesinin bir emir sigası olmayacağını düşündü ve tevakkuf etti."⁶⁹⁵

Ebu Cafer et-Tûsî (ö. 460/1068), Hz. Ömer'in "*Müslüman olduğumdan beri o günkü (Hudeybiye günü) gibi hiç şüpheye düşmemiştim.*" sözünün Sünnîlerin altı sahih eserinde de bulunduğunu belirtmektedir. Müellif, Hz. Ömer'in bu sözünden ve hilafeti döneminde vermiş olduğu hatalı hükümlerden yola çıkarak onun "Farûk" ismini hak etmediğini iddia etmektedir.⁶⁹⁶

Mukatil b. Atiyye (ö. 505/1111) ise Hz. Ömer'in iman etmediğini dile getirirken, Alevî ve Sünnî iki alimin Melikşah ve Nizamülmülk'ün huzurunda Hz. Ömer'in imanı meselesini tartıştıklarını, Alevî'nin Sünnî'ye bu konuda galip geldiğini belirtmiştir. Mezkur esere göre Alevî, Hz. Ömer'in iman etmediğini ispat

⁶⁹⁵ Murtazâ, *Resail*, I, 443.

⁶⁹⁶ Tûsî, *İhtiyaru Marifeti'r-Ricâl*, I, 136.

sadedinde Hudeybiye ile ilgili olarak ondan rivayet edilen sözü delil olarak getirmiş ve bunun da açıkça onun küfrüne delalet ettiğini isbat etmeye çalışmıştır.⁶⁹⁷

İbn Şehrâşûb (ö. 588/1192) Hudeybiye’de imzalanan maddelerden birine istinaden Ebu Cendel’in geri gönderilmesinin ardından Hz. Ömer’in şüphe ile ilgili sözünü söylediği rivayetini nakletmiştir. Ancak konu hakkında herhangi bir yorumda bulunmamıştır.⁶⁹⁸

İbn Tâvûs (ö. 664/1265), Sünnî kaynakları delil göstererek şu rivayeti nakleder: “Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında anlaşma imzalanınca Hz. Ömer, Hz. Peygamber’e gelerek şu soruları sordu: *“Sen, Allah’ın peygamberi değil misin? Biz Müslüman değil miyiz? Onlar da müşrik değiller mi? Düşmanlarımız bâtil üzerinde, biz ise hak üzerinde değil miyiz? Öyle ise, ne diye dinimizi zillete düşür ediyoruz? Sen bize Ka’be’yi ziyaret edeceğimizi söylememiş miydin?”* Hz. Peygamber ise ona şu cevapları verdi: *“Tabii ki ben Allah’ın elçisiyim. Evet! Biz hak üzerindeyiz, düşmanlarımız ise bâtil üzerindedirler! Bu antlaşmayı imzalamakla Allah’a isyan etmiş değilim. Ama sana ‘Biz bu yıl gidip onu tavaf edeceğiz!’ diye haber verdim mi?”* Hz. Ömer: *“Hayır, demedin.”* deyince Hz. Peygamber: *“Sen muhakkak Beytullah’ı tavaf edeceksin!”* buyurmuştur. Bunun ardından Hz. Ömer’in Hz. Ebu Bekir’e gidip aynı soruları ona da sorduktan sonra şöyle dediği belirtilmiştir: *“Müslüman olduğumdan beri o günkü (Hudeybiye günü) gibi hiç şüpheye düşmemiştim.”* Müellif rivayetin ardından Hz. Ömer’in şüphesi hakkında şu soruları

⁶⁹⁷ Şiblû’d-Devle Mukatil b. Atiyye, *Mutemeru Ulemai Bağdad*, Daru’l-Kütübî’l-İslamiyye, Tahran 1377, s. 133. Şiblû’d-Devle’nin hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ebu’l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Hallikan el-Bermekî, *Vefeyatu’l-A’yan ve Enbau Ebnai’z-Zaman*, Daru Sadır, I-VII, Beyrut 1994, V, 257-260; Ziriklî, *el-A’lam*, VII, 281.

⁶⁹⁸ İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 175.

sorar: Hangi zaruret, Müslümanları yukarıdaki sözü doğrulamaya sevk eder? İnsanları Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'le uyum sağlamadığına, ona karşı çıktığına, muhalefet ettiğine dair deliller varken onun lehine şahitlik etmelerine yönlendiren nedir? Bu akıl sahiplerinin hayretler içinde kaldığı bir şeydir. Ömer'in “*ne diye dinimizi zillete düşür ediyoruz?*” sözüne gelince, bu cesaret ondan Huneyn'de, Hayber'de, cepheden kaçtığı savaşlarda ya da Allah'a ve Rasulü'ne muhalefet etme konusunda, Rasulü'ne vefa, ona ihanetten dolayı yerilmekten utanma konusunda sadır olmalı değil miydi?” Ömer'in sözündeki acaipliklerden bir diğeri ise, bu söz ile İslam'dan döndüğü ve Allah'ın dini hakkında şüphe içerisinde olduğu hususunda kendi aleyhine şahitlik etmesidir. Ayrıca Ömer'in, Hz. Peygamber'in sözü üzerine Hz. Ebu Bekir'in muvafakatını da almak istemesi Hz. Peygamber'in sözüne kanaat getirmediği anlamı taşır.”⁶⁹⁹

Ahmed Âl-i Tâvûs (ö. 677/1278) ise Hz. Ömer'in “*Müslüman olduğumdan beri o günkü (Hudeybiye günü) gibi hiç şüpheye düşmemiştim.*” sözüne karşılık Hz. Ali'nin “(Gayb) perdesi kalksa yakînim artmaz.” ifadesini getirerek bu iki sözü söyleyenler arasında yani Hz. Ali ile Hz. Ömer arasında mukayeseye gider ve aralarında fark olduğunu dile getirerek Hz. Ömer'in şüphesine atıfta bulunur.⁷⁰⁰

Allame Hillî (ö. 726/1325), İbn Tâvûs'un naklettiği aynı rivayeti zikrettikten sonra Hz. Ömer'in “*Müslüman olduğumdan beri o günkü (Hudeybiye günü) gibi bir şekilde şüpheye düşmemiştim.*” cümlesine atıfta bulunarak şöyle der: “Bu hadis, Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in Allah'ın emriyle yaptığı iş hususunda şüphe beslediğine

⁶⁹⁹ İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 440-442.

⁷⁰⁰ Ahmed Âl-i Tâvûs, *Aynu'l-İbre*, Daru's-Şihab, Kum, trz., s. 22.

ve onu inkar ettiğine işaret ediyor. Hz. Peygamber, “Ben Allah’ın elçisiyim, ona isyan etmem” demesine rağmen Hz. Ömer onu kınamayı nasıl mümkün görebilir?”

Beyâdî (ö. 877/1472) ise konu ile ilgili değerlendirmede Buhârî, Müslim ve Taberî’nin de aralarında bulunduğu pek çok ismi sayarak Hz. Ömer’in “*Müslüman olduğumdan beri o günkü (Hudeybiye günü) gibi bir şekilde şüpheye düşmemiştim.*” sözüyle, icma edildiği üzere, dinde şüpheye düştüğünü söyleyip din hakkında şüphe içerisinde olmanın da kişiyi küfre götüreceğini belirtmiştir. Ayrıca müellif, bazılarının Hz. Ömer’in şüphesinden döndüğünü iddia ettiklerini; ancak bunu ispat edecek hiçbir delilin ve naklin gelmediğini belirtmektedir.⁷⁰¹

Hillî’den sonra gelen pek çok Şîî müellif de İbn Tâvûs’un Sünnî kaynaklardan naklettiği rivayetlerinden yola çıkarak Hz. Ömer’e çok ağır eleştiriler getirmektedirler. Öyle ki işi tekfire kadar götürenler bile vardır. Örneğin Tüsterî (ö. 1019/1610) mezkur konuyla ilgili yapmış olduğu değerlendirmede, Hz. Ömer’in bu tavrının Hz. Peygamber’in, (Allah’ın emriyle davranmasına rağmen) peygamberliği hakkında şüphede olması ve onu inkar etmesi anlamına geldiğini dile getirmiştir.⁷⁰²

Meclisî (ö. 1111/1698), diğer konularda olduğu gibi bunda da kendisinin ulaşabildiği tüm rivayetleri bir araya getirmiştir. Rivayetler üzerinde çok da fazla bir değişikliğe rastlayamadık. Örneğin Şeyh Müfîd’in rivayeti,⁷⁰³ Hillî’nin İbn Tâvûs’tan naklettiği rivayetin⁷⁰⁴ aynısıdır. Ancak Sünnî kaynaklardan aktardığı başka bir bölümde ise rivayetlere şöyle bir yorum yapmaktadır: “Her kim bu tarihî rivayetlere bakarsa Ömer’in, Hz. Peygamber’in sözüne razı olmadığı konusunda şüphe duymaz.

⁷⁰¹ Beyâdî, *es-Sıratu’l-Müstakîm*, III, 79.

⁷⁰² Tüsterî, *İhkâku’l-Hak*, s. 282.

⁷⁰³ Meclisî, *Bihâr*, X, 413.

⁷⁰⁴ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 340-342.

Zira Rasulullah'ın vermiş olduğu hükümden dolayı onun kalbinde bir sıkıntı oluşmuştur.” Müellif bu ifadeleri sarfettikten sonra “*Hayır! Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.*”⁷⁰⁵ ayetini delil getirerek Hz. Ömer'in imanı konusunda şüpheler oluşturmaya çalışmaktadır. Ayrıca Hz. Ömer'in sözleriyle, Hz. Peygamber'in yalancı olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir.⁷⁰⁶

Son dönemin önemli isimlerinden Muhammed Hasan el-Muzaffer (ö. 1375/1955) ise olaya hilafet meselesi açısından bakmakta ve Hz. Ömer'in Hudeybiye'deki şüphesi nedeniyle kamil bir imana ve salih amele sahip olamadığı, dolayısıyla da halifelik için gerekli liyakati taşımadığını belirtmektedir.⁷⁰⁷

Çağdaş Şîî müelliflerden Mustafavî, Hz. Ömer'in canını sevdiği, Allah ve Rasulü'nün rızası için nefsini satanlardan olmadığı ve gazvelerde cihad etmediği düşüncesindedir. Öte yandan Hz. Ömer'in bu tavrından dolayı imanının teslimiyet derecesine varamadığını, onun risalet makamını tam anlamıyla kavrayamadığını ve işlerin yolunda gitmesi için gerekli uzlaştırma bilgisinden yoksun olduğunu söylemektedir.⁷⁰⁸

Ayrıca Şîî müellifler Hz. Ömer'i, Rıdvan Biatı'nın altında yapıldığı ağacı kesmesi sebebiyle de eleştirmektedirler. Konuyla ilgili rivayetlerden biri şöyledir: “*Hz. Ömer'in hilafeti döneminde insanlar, Hz. Peygamber'in Rıdvan biatının altında yapıldığı ağacın yanına gelip namaz kılıyorlardı. Bu haber Ömer'e ulaştığında*

⁷⁰⁵ Nisa, 4/65.

⁷⁰⁶ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 562-564.

⁷⁰⁷ Muzaffer, *Delailu's-Sıdk*, V, 388.

⁷⁰⁸ Mustafavî, s. 225-226; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 291.

*insanları tehdit etti ve o ağacın kesilmesini emretti. Ardından ağaç kesildi.” Bir diğer rivayette ise Hz. Ömer’in, “Ey insanlar! Sizi Uzza’ya dönmüş olarak görüyorum. Bana Uzza’nın benzerine yönelen hiç kimse getirilmez ki mürtedin öldürüldüğü gibi onu da kılıçla öldürmeyeyim.”*⁷⁰⁹ dediği belirtilmektedir.

Hz. Ömer’in bu ağaç ile ilgili olarak söylediklerinden yola çıkan Şîî müellif Şerefüddin el-Mûsevî onu, dinden çıkanların başı olan Zu’l-Huveysira’yı⁷¹⁰ öldürmemesine rağmen; iman ehli olan kimseleri öldürmekle tehdit etmesi dolayısıyla eleştirmektedir.⁷¹¹ Bir diğer çağdaş müellif Tüsterî de Mûsevî’nin sözleriyle aynı paralelde ifadeler kullanmakla beraber Hz. Ömer’in bu davranışının, makam-ı İbrahim’de namaz kılmanın Lat ve Menat’a dönüş olacağı şeklinde bir sonuca götüreceği çıkarsamasında bulunmaktadır.⁷¹²

Şîî rivayetlerde dikkat çeken hususlar şunlardır: Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’e karşı tavrı ve “şüphe” ile ilgili sözü onu küfre düşürmüştür. Bunun doğal sonucu olarak onun imamet/hilafeti geçerli değildir. Ayrıca başka vakıalarda gösteremediği cesareti Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı göstermekle eleştirilmiştir.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Kummî, Hudeybiye’de Kureyş’e elçi gönderilmesi meselesinde Hz. Ömer’i eleştirmişti. Hudeybiye’de Hz. Peygamber’in, Hz. Ömer’i Kureyşlilere göndermek istemesinin öncelikli nedeni, kanaatimizce onun Müslüman olmadan önce Mekke’de sefirlik görevi ifa etmiş olmasındandır.⁷¹³ Ancak

⁷⁰⁹ Emînî, *el-Ğadır*, VI, 179; Mûsevî, *el-İctihâd*, s. 368-369.

⁷¹⁰ Zü’l-Huveysira ile ilgili geniş bilgi için bkz. Vâkıdî, *el-Megâzî*, s. 630-631; İbn Hişâm, IV, 111-112; Taberî, *Târîh*, II, 176-177.

⁷¹¹ Mûsevî, *el-İctihâd*, s. 368-369.

⁷¹² Muhammed Taki et-Tüsterî, *Behcu’s-Sibağa Şerhu Nehci’l-Belağa*, I-XI, byy., trz., V, 113.

⁷¹³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 552.

Hz. Ömer'in İslam'a girdikten sonra Mekkelilere karşı takındığı tavır malum olduğu üzere gayet serttir. Bununla birlikte Mekke'de onu koruyabilecek güçlü bir kabilesi de bulunmamaktadır. Bu nedenle daha güçlü bir kabileye sahip, Mekkeliler tarafından Hz. Ömer'e nisbeten daha sevilen ve daha nüfuzlu olan Hz. Osman'ın gönderilmesini teklif etmiş olması yadırganacak bir durum gibi gözükmemektedir. Hz. Ömer'in Mekke'de güçlü bir kabileye sahip birinin gönderilmesini istemesinin öncesine bakıldığında Hiraş b. Ümeyye isimli zatın ilk başta elçi olarak gittiği ancak öldürülmekten son anda canını kurtardığı kaynaklarda görülmektedir.⁷¹⁴ Ayrıca bu durum bir korkaklık anlamına da gelmemektedir. Çünkü Hz. Peygamber ile yapılan bir istişare sonucunda böyle bir karara varılmıştır. Bununla beraber konuyla ilgili Sünnî kaynaklar yeterince incelenirse bazı temel eserlerde Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e yaptığı teklifinin ardından: *“Ey Allah'ın Rasulü! Eğer istersen yine de ben giderim”*⁷¹⁵ demesi de her ne kadar kendisi için sıkıntılı bir durum oluştursa da böyle bir isteği geri çevirmeye gönlünün tam olarak el vermediğini göstermektedir.

Hz. Ömer'in “şüphe duyması” ile ilgili söylenen sözlere gelince, biz bu sözlerin kendisini küfre götüreceği kanaatinde değiliz. Çünkü Hz. Ömer'in o anki ruhî durumunu göz önünde bulundurmak gerekir. Müslümanlar hiç beklemedikleri kadar (zahiren) ağır şartlar ile karşı karşıyadırlar. Antlaşma maddeleri şöyle idi:

1. *Müslümanlar bu yıl Kâbe'yi ziyaret etmeden dönecekler.*
2. *Bir sonraki sene gelecekler ve sadece üç gün kalabilecekler.*
3. *Müslümanlar gelirken yanlarında, kılıçlarından başka bir silah bulundurmayacaklar.*
4. *Kureyş'ten herhangi biri Müslüman olursa Kureyş'e iade edilecek;*

⁷¹⁴ Vâkıdî, *Megâzî*, s. 422; İbn Hişâm, III, 225.

⁷¹⁵ Vâkıdî, *Megâzî*, s. 422.

ama Müslümanlardan biri Kureys'e sığınırrsa iade edilmeyecek.

5. Hırsızlık veya ihanet olmamak şartıyla antlaşma on yıl devam edecek.

6. Arap kabileler, istemeleri halinde, iki taraftan birisi ile ittifak kurabilecekler.⁷¹⁶

Dahası, Ebu Cendel gözlerinin önünde zincirlenmiş halde kendilerine katılmak üzere gelmiş ancak ona antlaşma gereğince herhangi bir şekilde yardımcı olamamışlardır.⁷¹⁷ Bir taraftan görünürde İslam aşağılanmaktadır. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in bir emriyle Müslümanlar Mekkelilere karşı kılıçlarını kınlarından sıyırmaya hazırdırlar.⁷¹⁸ Ayrıca sahabenin, Hz. Peygamber'in görmüş olduğu rüyanın kesinlikle gerçekleşeceğine inançları tamdı. Böyle bir durumun ortaya çıkmış olması Hz. Ömer başta olmak üzere pek çok sahabe için tam bir hayal kırıklığıydı.⁷¹⁹ Yukarıdaki saikler düşünüldüğünde Hz. Ömer'in böyle bir tepki vermesi küfrünü gerektirecek bir durum değildir. Hatta terör olmadığı sürece her Müslüman ferdin görüşünü, idareci kişi peygamber dahi olsa, serbestçe ortaya koyma hakkı bulunduğunu ortaya koyan önemli bir argümandır. Dahası peygamber dahi olsa, beşer olarak almış olduğu bir kararın sorgulanabileceğini göstermektedir.⁷²⁰

Hz. Ömer'in tavrı Meclisî'nin *Bihâr*'ında belirtildiği gibi insanların anlaşığı yerde şecaat arz etmesi değildi.⁷²¹ Hz. Ömer'in şüphesi, Şî müelliflerin

⁷¹⁶ İbn Hişâm, III, 227-228; Taberî, *Târîh*, II, 122-124.

⁷¹⁷ Vâkidî, *Megâzî*, s. 426-427.

⁷¹⁸ Mevlana Şibli Numani, *Son Peygamber Hz. Muhammed* (Çev. Yusuf Karaca), İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 289-290.

⁷¹⁹ Sarıçam, *Hz. Ömer*, s. 52.

⁷²⁰ Sallabi, *Hz. Ömer*, s. 62.

⁷²¹ Meclisî, *Bihâr*, XX, 367 (1 nolu dn.).

söylediklerinin aksine küfür ile itham etmeyi gerektirmez. Bilakis onun şüphesi kendilerine gizli kalmış olan bir şey varsa onu anlamak içindir.⁷²² Ancak o Hudeybiye'deki hikmetin hakikatini aceleci davranması sebebiyle anlayamamıştır. Şunu belirtmek gerekir ki Hudeybiye'deki tavrının yanlışlığını Hz. Ömer'in kendisi daha sonra itiraf etmiş ve şöyle demiştir: *“O günden sonra yaptığımdan dolayı hep tasaddukta bulunmaya, namaz kılıp oruç tutmaya ve köle azad etmeye gayret gösterdim. Konuşmalarına dikkat ettim ve hep hayırlı konuşmalar olmasına çaba sarfettim”*⁷²³

Rıdvan Biati'nin altında yapıldığı ağacın kesilmesi mevzuuna gelince, Hz. Ömer'in kestirdiği ağacın o olduğu konusunda kesin bir hüküm vermek bile zordur. Rıdvan Biati'nda bizzat bulunan sahabîler aradan henüz 1 yıl geçmediği halde yerini bulamazken, Rıdvan Biati'nin üzerinden takriben 5-6 yıl geçtikten sonra Hz. Ömer onun yerini kime ve nasıl tesbit ettirdi ve kestirdi? Konuyla ilgili bazı rivayetler şöyledir: Târik b. Abdillâh anlatıyor: “Hac yapmak üzere yola çıkmıştım. Namaz kılmakta olan bir cemaatin yanına uğradım. “Bu mescit (namaz kılmakta olduğunuz yer) nedir?” diye sordum, “Bu, (altında) Resulullah'ın Rıdvan Biati'nı yaptığı ağaçtır” dediler. Bunun üzerine Saîd b. el-Müseyyeb'e geldim ve durumu haber verdim. Saîd şöyle dedi: “Bana babamın naklettiğine göre kendisi Hz. Peygamber'e ağacın altında biat edenlerdenmiş. Şöyle dedi: “(Hac veya umre için) ertesi yıl yola

⁷²² Sallabi, Hz. Ömer, s. 62.

⁷²³ İbn Seyyidi'n-Nas, *Uyûnu'l-Eser*, II, 119.

çıktığımızda o ağacı(n yerini) unuttuk; onu bulamadık.” Said (devamla) şöyle dedi: “Hz. Muhammed’in ashâbı onu(n yerini) bilmiyor da sizler mi biliyorsunuz?”⁷²⁴

Bir diğer rivayette ise Hudeybiye’den bir sonraki yıl bile o ağacın tesbit edilemediği şöyle anlatılmaktadır: “Ertesi yıl (ağacın bulunduğu mevkiye) geri döndük. Ancak bizden iki kişi bile altında biat ettiğimiz ağaç konusunda görüş birliğine varamadı...”⁷²⁵

Tabiun’un ileri gelenlerinden Saîd b. el-Müseyyeb de babası (el-Müseyyeb b. Hazn)’nın bu biata katılanlardan olduğunu, ancak ertesi yıl hac için çıktıklarında ağacın yerini tespit edemediklerini belirtmiştir.⁷²⁶

Ayrıca Hz. Ömer’in, Rıdvan Biati’nin altında yapıldığı ağacı kesmesi konusunda temel Sünnî kaynaklarda olayın aktarılış şekli ile Şîî kaynaklardaki şekli arasında bazı farklılıklar olduğunu açıkça söylemekte fayda vardır. Çünkü yukarıda zikredilen Şîî eserlerin çoğunda Sünnî kaynaklardan naklen “*ey insanlar! Sizi Uzza’ya dönmüş olarak görüyorum. Bana Uzza’nın (benzerine) yönelen hiç kimse getirilmez ki mürtedin öldürüldüğü gibi onu da kılıçla öldürmeyeyim.*” şeklinde aktarılan rivayet Sünnî kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: “*İnsanlar, ‘Rıdvan ağacı’ denen ağaca gelir ve yanında namaz kılarlardı. Ömer b. Hattâb bu durumu*

⁷²⁴ Buhârî, “el-Megâzî”, 33. Rıdvan Biati’nin altında yapıldığı ağacın kesilmesi ile ilgili rivayet Nafi kanalıyla gelmektedir. Her ne kadar pek çok muhaddis bu hadisi tashih etse de Ahmed b. Hanbel, Nafi’nin Hz. Ömer’den direkt olarak naklettiği hadisleri munkatı olarak nitelendirmektedir. Bkz. Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî, *Tehzibu’t-Tehzib*, Matbaatu Daireti’l-Mearifi’n-Nizamiyye, XII, Hindistan 1326, X, 414.

⁷²⁵ Buhârî, “el-Cihad ve’s-Siyer”, 109.

⁷²⁶ Buhârî, “el-Megâzî”, 33; Müslim, “İmare”, 18.

*haber alınca böyle yapanları tehdit etti, ağacın kesilmesini de emretti ve ağaç kesildi.”*⁷²⁷

Yeri gelmişken, Şerefüddin el-Müsevî ve Tüsterî'nin eleştirdiği Zü'l-Huveysıra meselesine değinmek faydalı olacaktır. Olayın özü şudur: Hz. Peygamber, Hevâzin ganimetlerini dağıtırken Zü'l-Huveysıra denen şahıs gelir ve ona “adil olması”nı söyler. Hz. Peygamber de kendisinden daha adil bir kimsenin bulunmadığını ifade eder. Orada bulunan Hz. Ömer, bu şahsı öldürmek için müsaade ister; ancak Hz. Peygamber bu işe izin vermez.⁷²⁸

Dârekutnî, Heysemî ve İbn Hacer'in eserlerinde yer alan rivayette ise Hz. Peygamber, Zü'l-Huveysıra'nın öldürülmesini emredince önce Hz. Ebu Bekir ardından Hz. Ömer, bu emri yerine getirmek amacıyla hemen harekete geçerler. Ancak onlardan her biri onun bulunduğu yere girince onu namazda bulurlar ve bu nedenle de öldürmezler. O ikisinin ardından Hz. Ali, Zü'l-Huveysıra'yı öldürmek için içeri girdiğinde odayı boş bulur ve geri döner. Hz. Ali döndükten sonra Hz. Peygamber, “*eğer bu adam öldürülseydi ümmetimden kimse ihtilafa düşmezdi*”⁷²⁹ der.

Dârekutnî, Heysemî ve İbn Hacer'in rivayetine göre Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in bu şahsı öldürmemelerinin nedeni, onun namazda bulunmasıdır. Zira Hz. Ömer şöyle demiştir: “Allah'ın Rasulü, namaz kılanların boyunlarının vurulmasını

⁷²⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 269; İbn Sa'd, II, 100; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 448; Aynî, *Umdetu'l-Karî*, XVII, 220; Kastallanî, *İrşâdü's-Sarî*, VI, 350; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VII, 522.

⁷²⁸ Vâkidî, *el-Megâzî*, s. 630-631; İbn Hişâm, IV, 111-112; Taberî, *Târîh*, II, 176-177.

⁷²⁹ Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, Müessesetü'r-Risale, I-V, Beyrut 2004, II, 398; Ebu'l-Hasan Nuruddin Ali b. Ebi Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Mektebetü'l-Kudsî, I-X, Kahire 1994, VI, 227; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 341.

yasakladı.”⁷³⁰ Bununla beraber İbn Hacer’in naklettiği rivayetle ilgili bir dizi problem vardır. Rivayetin ravileri arasında yer alan Mûsa b. Ubeyde metruk, Hûd b. Ata da hadis alimleri tarafından mecruh ravilerden kabul edilmiştir.⁷³¹ Ayrıca Şîa’nın iddiaları karşısında “Hz. Ali’nin cesareti konusunda şüphe yok, ancak niçin diğer iki sahabiden önce bu iş için gönüllü olmadı?” sorusunu sormak yanlış olmaz. Bu, onun korkaklığından değildir. Bilakis diğer iki sahâbînin Hz. Peygamber’in emirlerini yerine getirmede ne kadar hassas olduklarını göstermektedir. Görüldüğü üzere bu olay Hz. Ömer’in aleyhine kullanılabilecek bir delil olmaktan çok uzaktır.

Makam-ı İbrahim ile Rıdvan Biati’nin altında yapıldığı ağacı aynı kategoride değerlendirmek de doğru bir mukayese olmasa gerektir. Çünkü birincisi ile ilgili açık bir ayet vardır: “Siz de İbrahim’in makamundan bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın).”⁷³² Buna mukabil ikincisinin yanında namaz kılınmasını veya ibadet edilmesini tavsiye eden hiçbir nass bulunmamaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz rivayetlere rağmen Hz. Ömer’in bu ağacı kestirdiği naklini sahih kabul edecek olursak şunu söyleyebiliriz: Hz. Ömer’in, kimse tarafından teşhis edilemediği, yeri de bilinemediği halde, bazı insanların Rıdvan ağacı olduğunu ileri sürdüğü başka bir ağacı kestirmiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte Hz. Ömer’in kestirdiği ağacın Rıdvan ağacı olduğunu kabul edersek, o ağacın etrafında insanların namaz kılmaya başladıklarını görünce bu durumun tekrardan onları putperestliğe götürme ihtimalinden dolayı ağacı kestirmiş olması da ihtimal dahilindedir. Ayrıca o (Hz. Ömer), sahabenin şirke dönmesinden ziyade muhtemelen

⁷³⁰ Dârekutnî, *Sünen*, II, 399.

⁷³¹ Muhammed Amr b. Abdillatif b. Muhammed eş-Şankitî, *Ehâdis ve Merviyât fi’l-Mîzân*, Mülteka Ehli’l-Hadis, Mekke 1426, s. 81-82.

⁷³² Bakara, 2/125.

dine yeni girmiş insanlar, cahil veya avam diyebileceğimiz kesim hakkında endişe taşıyor olmaktadır.

5. Hayber Gazvesi

Kureyş ile yapılan Hudeybiye Antlaşması sonucu kendisini bir anlamda Mekke'den gelebilecek tehlikelere karşı rahat hisseden Hz. Peygamber, bu antlaşmanın ardından çeşitli şekillerde Medine'ye saldırı için tetikte bekleyen Hayber üzerine hicretin 7./628 yılında yürüme kararı aldı. Bu kararı almasının bazı gerekçeleri vardı. Hayber'in; Medine'den çıkarılan Nadiroğulları Yahudilerine ev sahipliği yapması, Hayber Yahudilerinin Gatafanlılar ile birleşek Medine'ye saldırma planları ve Medine halkı için sürekli bir tehdit oluşturması Hayber'in fethini gerekli kılıyordu. Sayılan hususlar Hz. Peygamber'in Hayber üzerine sefer düzenleme kararı almasında etkili olmuştur.⁷³³

Şîi kaynaklarda, diğer savaşlarda olduğu gibi bu savaşta da Hz. Ömer'in korkaklığına vurgu yapan bazı atıflar vardır. Keza Onun, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den elde ettiği övgüye ulaşamadığı çokça dile getirilmiştir. Şîi müellifler konu hakkında şu rivayetleri naklederler.

Şeyh Sadûk (ö. 381/991)'un, *el-Hisâl* isimli çalışmasında belirttiğine göre Sa'd b. Ebî Vakkas'a Hz. Ali'nin menkıbelerinden bilip bilmediği sorulur. O da, Hz. Ali'ye dört hasletin verildiğini, bunlardan birinin kendisine verilmesinin ise, onun için kırmızı develerden daha sevimli olacağını ifade ettiği rivayetidir. Bu hasletler şunlardır:

⁷³³ Hayber hakkında geniş bilgi için bkz. Vakıdî, *el-Meğâzî*, s. 441-483; İbn Sa'd, II, 81-89; Muhammed Hamidullah, "Hayber", DİA, İstanbul 1998, XVII, 20-22.

1. Hz. Peygamber'in, Tevbe Suresi'ni insanlara duyurma görevini Hz. Ebu Bekir'den alıp Hz. Ali'ye vermesi,
2. Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin kapısı dışında mescide açılan tüm kapıları kapatması.⁷³⁴
3. Ğadîr Hum'da Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin elini havaya kaldırarak onun hakkında sarfettiği sözler.
4. Dördüncü haslet ise doğrudan konumuzla alakalıdır ve şöyledir: Allah'ın Rasulü, Ömer b. Hattab'ı ve başka bir adamı Hayber'e gönderdi. O ikisi yenilmiş olarak geri döndüler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Yarın, sancağı Allah'ı ve Rasulü'nü seven, Allah ve Rasulü'nün de kendisini sevdiği birine vereceğim. Sancağı almaya pek çok kişi talip oldu ama Hz. Peygamber, Ali'yi çağırdı ve sancağı ona verdi. Ali de, Allah ona fetih ihsan edinceye kadar dönmedi.⁷³⁵

Taberî (ö. IV/X. yy) de Şeyh Sadûk'un rivayetinin bir benzerini zikreder; ancak o, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in isimleri yerine "Birinci ve İkinci" lafızlarını kullanır. Ayrıca rivayetin devamına Hz. Peygamber'in "döne döne savaşıyor ve kaçmayan" ifadesine binaen şöyle bir eklemeye bulunur: "Sancağı yarın vereceği kişi 'Kerrar (döne döne savaşıyor)' diye isimlendirilmiştir; yenilip geri dönen ise 'Ferrar

⁷³⁴ Sünnî kaynaklarda benzer bir husus Hz. Ebu Bekir hakkında rivayet edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. İbn Hişâm, IV, 232; Buhârî, Ashabü'n-Nebî, 3; Müslim, Fedailü's-Sahabe, 1; Azimli, *Hz. Ebu Bekir*, s. 45-46; Demir, *Fezâilu's-Sahâbe Rivayetleri Bağlamında Şii-Sünnî İhtilafının Sünnî Hadis Rivayetine Yansımaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 171 vd.

⁷³⁵ Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, s. 311.

(kaçan)’ diye isimlendirilmiştir.”⁷³⁶ “Kerrar” ile kastedilen Hz. Ali; “Ferrar” olarak anılan ise Hz. Ömer’dir.

Şeyh Müfid (ö. 413/1022) de, Hz. Peygamber’den naklen içinde sancağın geçtiği sözlerde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’i kaçmakla nitelendirdiğini, böylece onları Allah’ın ve Rasulü’nün sevgisinin dışına çıkardığını iddia etmektedir.⁷³⁷ Aynı eserin bir başka yerinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in Hayber’de kaçtıklarını, bozgunculuk ve yenilgiden başka bir şeylerinin olmadığını, bunun üzerine de Hz. Peygamber’in bu ikisinin durumuna kızarak sancak ile ilgili sözü söylediğini iddia etmektedir.⁷³⁸ Yine aynı müellif Hz. Ömer’in kaçmasının ardından onun ve arkadaşlarının birbirlerini korkaklıkla itham ettiklerini yazmaktadır.⁷³⁹ Tabersî (ö. 548/1153) ve Beyâdî (ö. 877/1472) de Hz. Ömer ve arkadaşlarının birbirlerini kınadıkları ve korkaklıkla suçladıklarını ifade etmektedirler.⁷⁴⁰

Şeyh Müfid, *Emâlî* isimli çalışmasında Şeyh Sadûk’un yukarıda verdiğimiz rivayetinin bir benzerini nakletmektedir. Ancak Şeyh Müfid’in rivayetinde beş haslet zikredilmektedir. Bununla beraber müellif, yukarıda Ğadîr Hum’da söylendiği belirtilen ifadelerin bir bölümünü Hz. Peygamber’in Tebük Savaşı öncesinde diğer bir bölümünü ise Veda Haccı’ndan dönüşte Ğadîr Hum mevkiinde söylediğini iddia etmiştir.⁷⁴¹

⁷³⁶ Taberî, *el-Müsterşid*, s. 491. Bu rivayette Hz. Ömer için “Ferrar” (kaçan) ismi kullanılmıştır.

⁷³⁷ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 68.

⁷³⁸ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 156.

⁷³⁹ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 86.

⁷⁴⁰ Tabersî, *İlamu’l-Verâ*, I, 207; Beyâdî, *es-Srâtu’l-Müstakîm*, III, 227.

⁷⁴¹ Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *el-Emâlî*, el-Matbaatu’l-İslamiyye, Kum 1403, s. 55-58.

Şerif Murtazâ (ö. 436/1045), konuyla ilgili olarak Ebu Said el-Hudri'ye dayandırdığı rivayette Hz. Peygamber'in; Ömer ve arkadaşlarının hezimete uğrayıp birbirlerini korkaklıkla suçladıklarından haberdar olduğu, bundan dolayı da geceyi üzüntüyle geçirdiği ve sabah olunca da sancağı Hz. Ali'ye vereceğini duyurduğu nakledilir.⁷⁴² Şerif Murtazâ, *eş-Şâfi* isimli çalışmasında, sancağın Hz. Ali'ye verilmesini onun faziletine delil göstermiş ve hilafet konusuyla bağlantı sağlayarak Hz. Ali'nin hilafete en layık kişi olduğunu öne sürmüştür.⁷⁴³

Ebu Cafer et-Tûsî (ö. 460/1068) de *Emâlî* isimli çalışmasında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in yenilmesinin ardından Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından çağırıldığını ve onun diğer insanlara karşı olan üstünlüğünü bizzat dile getirdiğini içeren bir rivayet aktarmaktadır.⁷⁴⁴ Şâzân b. Cebrâil de *er-Ravda* isimli eserinde aynı hususu dile getirmektedir.⁷⁴⁵

Ravendî (ö. 573/1177) yukarıda kendisinden önce yaşamış olan müelliflerin rivayetlerine benzer rivayetler nakletmiş ancak ufak bazı değişiklikler zikretmiştir. O da Şeyh Müfid'in rivayetinde olduğu gibi Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in, yenilince arkadaşlarıyla birbirlerini korkaklıkla itham ettiklerini dile getirir. Bunun ardından da Hz. Peygamber'in kızarak, "bu insanlara ne oluyor ki hezimete uğrayıp geri dönüyorlar ve birbirlerini korkaklıkla itham ediyorlar?" dediğini, ardından da sancağı Allah'ı ve Rasulü'nü seven, Allah'ın ve Rasulü'nün onu sevdiği birine vereceği mealindeki sözünü nakleder.⁷⁴⁶

⁷⁴² Murtazâ, *Resail*, IV, 105.

⁷⁴³ Murtazâ, *eş-Şâfi*, III, 86.

⁷⁴⁴ Tûsî, *el-Emâlî*, s. 545-546.

⁷⁴⁵ Şâzân b. Cebrail el-Kummî, *er-Ravda fi Fedaili Emîri'l-Müminîn*, byy., 1423, s. 118-119.

⁷⁴⁶ Ravendî, *el-Haraic ve'l-Ceraih*, I, 159.

Hz. Ali'nin sahip olduğu beş haslet ile ilgili Hz. Ömer'den nakledilen farklı rivayetler de bulunmaktadır. Bunlardan birinde Hz. Ali'ye ait üç hasletten bahsedilmektedir. İbn Şehrâşûb (ö. 588/1192) üç hasletin zikredildiği rivayeti tercih etmektedir. Rivayet şöyledir: “Ömer b. Hattab şöyle dedi: Ali b. Ebi Talib'e üç haslet verilmiştir ki onlardan birinin bana verilmesi benim için kırmızı develerden daha sevimidir. Denildi ki: “Ey Müminlerin Emîri onlar nelerdir?” dedi ki: “Fatıma ile evlenmesi, Necva ayeti⁷⁴⁷ ve Hayber gününün sancağı.”⁷⁴⁸

İbnü'l-Batrîk (ö. 600/1203) de çeşitli Sünnî kaynaklardan şu rivayeti nakleder: Hz. Peygamber: “Yarın sancağı öyle birine vereceğim ki, o Allah ve Resulü'nü sever, Allah ve Resulü de onu severler. Allah onun eliyle fetih nasib eder.” Bu sözler üzerine Ömer b. Hattab şöyle demiştir: “O günden başka hiçbir zaman emirlik istememiştim.”⁷⁴⁹

Şâzân b. Cebrail el-Kummî (ö. 660/1262) Hz. Ali'nin Hayber'deki cesaretini anlatma noktasında Hz. Ömer'e dayandırılan şöyle bir rivayet nakleder: “Ali b. Ebi Talib'e beş haslet verildi. Bunlardan biri bana verilmiş olsaydı bu benim için dünya ve ahiretten daha sevimli olurdu. Dediler ki: “Ey Ömer! Onlar nedir?” Dedi ki: “Fatıma ile evlenmesi, kapılarımız kapandığında onun (Ali'nin) kapısının mescide açık olması, Yıldızların onun odasına inmesi (kayması), Rasulullah'ın Hayber günü

⁷⁴⁷ Mücadele, 58/12. Necva (Hz. Peygamber ile görüşmeden evvel bir sadaka verilmesi ile ilgili ayet) ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ömer Dumlu, Kur'an'da Necva Kavramı Üzerine, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 12, s. 1-15.

⁷⁴⁸ İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 346-347. Ayrıca şu esere de bakılabilir: el-Muvaffak b. Ahmed b. Muhammed el-Mekki el-Harezmî, *el-Menakıb*, Kum, trz., s. 315.

⁷⁴⁹ İbnü'l-Batrîk, *el-Umde*, s. 141-149. Ayrıca şu eserlere de bakılabilir: Meclisî, *Bihâr*, XXXIX, 12; Mazenderanî, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, VI, 136-137.

onun için “yarın bu sancağı öyle birine vereceğim ki o, Allah’ın ve Rasulü’nün kendisini sevdiği onun da Allah’ı ve Rasulü’nü sevdiği, kaçmayıp döne döne savaşan biridir ve Allah onun eliyle fetih ile zafer nasib edecek” demesi yine Rasulullah’ın “sen benim nezdimde Musa’nın yanında Harun’un konumu gibisin, ancak benden sonra peygamber yoktur...” sözü.⁷⁵⁰

Tüsterî (ö. 1019/1610) ise konuya biraz daha kelimâ açıdan yaklaşarak Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in hezimete uğramasının ardından sancağı vermesinin onun faziletini ortaya koymak ve ve diğer ikisinin konumlarının düşüklüğünü isbat içindir, demektedir. Ayrıca ona göre Kur’an nassı olarak Necm Suresi, 3 ve 4. ayetleri de buna delildir. Buna göre bu sancağın ona verilmesi Allah’ın emri ile dir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’e sancağın ilk başta verilmesi ise onların konumunun düşüklüğünün, Hz. Ali’nin konumunun yüksekliğinin ortaya konması içindir.⁷⁵¹

Meclisî (ö. 1111/1698), üzerinde durulan konuya dair tüm rivayetleri bir araya getirmiştir. Bunları burada zikretmek mümkün değildir. Rivayetlerde ufak bazı

⁷⁵⁰ Cebrail el-Kummî, *el-Fedail*, s. 152. Bu eserde “Necm” yerine “Kevakib” kelimesi kullanılmıştır. Ancak Necm Suresi’nin “kevakib” şeklinde isimlendirilmesine rastlayamadık. Benzer bir rivayet *Bihâr*’da da zikredilmektedir. Ancak orada açıkça “Necm” ifadesi geçmektedir. Ayrıca rivayetin öncesi ve sonrası da bu sure olduğunu teyid etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXXV, 275. Ayrıca, Hz. Ali’nin odasına yıldız düşmesi ve mescide açılan kapıların kapatılması ile ilgili rivayetler ve değerlendirmeleri için bkz. Orhan Yılmaz, *Hz. Ali’yi Öne Çıkararak Rivayetlerin Değeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi), Ankara 2003, s. 44-47; 72-80.

⁷⁵¹ Tüsterî, *İhkâku’l-Hak*, s. 277.

farklılıklar yer almakla birlikte konumuz açısından kayda değer yeni bir bilgiyle karşılaşılmamaktadır.⁷⁵²

Şîî müelliflerin bu olaya dair şöyle bir algı oluşturmak istediklerini ve bu olayı Hz. Ali ile Hz. Ömer arasında mukayese aracı gördüklerini söyleyebiliriz. Bu olay neticesinde Hz. Ömer, Hz. Ali'nin fazilet bakımından kendisinden üstün olduğunu bizzat ifade etmiştir. Hz. Ali'den önce Hayber Kalesi'ni fetheden ne Hz. Ebu Bekir ne de Hz. Ömer muratlarına erebilmişlerdir. Bu olay onların korkaklığını ve Hz. Ali'nin cesaretini açıkça göstermiştir. Ayrıca Hz. Ali, Hz. Peygamber'in sevgisini ve beğenisini kazanırken Hz. Ömer bu hususiyetlerden mahrum kalmıştır.

Konuyla ilgili Sünnî kaynaklara baktığımızda Hz. Ömer'in, Hz. Ebu Bekir'den sonra sancağı alarak Hayber'i fethetmek için bir grup Müslüman ile yola çıktığı, ancak fethin kendilerine nasip olmadığı ve geri döndükleri anlatılır. Bunun yanında Hz. Ömer'in ve kendisiyle beraber olanların birbirlerini korkaklık ile suçladıkları da zikredilmektedir.⁷⁵³ Ancak Hz. Ömer'in fethi gerçekleştirememiş olması kendisinin ne değerine de ne de faziletine herhangi bir zarar vermemektedir. Çünkü fethin gerçekleşmesi tamamen Allah'ın takdiri iledir. Bu da Hz. Ali'nin sancağı aldığı vakit ile tevafuk etmiştir.⁷⁵⁴

Sünnî kaynaklarda da aynen Şîî kaynaklarda nakledildiği gibi, Hz. Ömer ve arkadaşları Hayber'in fethini gerçekleştiremeden döndükleri zaman, Hz. Peygamber'in yarın fethi Allah'ın izniyle gerçekleştirecek, Allah'ın ve Rasulü'nün kendisini sevdiği onun da Allah'ı ve Rasulü'nü sevdiği birine sancağı vereceğini

⁷⁵² Geniş bilgi için bkz. Meclisî, *Bihâr*, XXI, 3; XXX, 526; XXXV, 275.

⁷⁵³ Taberî, *Tarih*, II, 136.

⁷⁵⁴ Ebü'r-Rebi Necmüddin Süleyman b. Abdilkavi b. Abdilkerim et-Tufi es-Sarsarî, *el-İntisaratu'l-İslamiyye fi Keşfi Şubehi'n-Nasraniyye*, Mektebetu'l-Ubeykan, I-II, Riyad 1419, II, 567 (3 nolu dn.).

söylemesi üzerine Hz. Ömer'in "o günden başka hiçbir zaman emirlik istememiştim."⁷⁵⁵ dediği belirtilir. Hz. Ömer'in böyle bir arzusunun olması onun Hz. Peygamber'in verdiği müjdeye önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca sadece Hz. Ömer değil diğer sahâbîler de aynı iştiyakla böyle bir müjdeye ulaşmayı istemişlerdir.⁷⁵⁶

Hz. Ömer'in Hz. Ali'ye verilen hasletler ile ilgili söylediği söze gelince konuyla ilgili Şîî kaynaklarda aktarılan rivayetler zaten çoğunlukla Sünnî kaynaklardan nakledilmiştir. Her iki tarafın kaynaklarındaki rivayetler büyük oranda birbirine benzemektedir. Rivayet Sünnî kaynaklarda geçtiği şekliyle şöyledir: "Ömer b. Hattab şöyle dedi: Ali b. Ebi Talib'e üç haslet verilmiştir ki onlardan birinin bana verilmesi benim için kırmızı develerden daha sevimlidir. Denildi ki: "Ey Müminlerin Emîri onlar nelerdir?" Dedi ki: "Rasulullah (s.a.v.)'ın kızı Fatıma ile evlenmesi, Rasulullah için helal olan şeyin kendisi için de helal olarak mescidde kalması⁷⁵⁷ ve Hayber gününün sancağı."⁷⁵⁸ Bazı müellifler bu rivayetin problemliliğini söylemişlerdir. Zehebî, ravilerden Abdullah b. Cafer (el-Medînî)'in zayıf olduğunu

⁷⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 540; Müslim, Fedailu's-Sahâbî, 4 (6375 nolu hadis); İbn Kesîr, *es-Sîretun'n-Nebeviyye*, III, 351; İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, VII, 477; el-Müttaki el-Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, X, 468.

⁷⁵⁶ İbn Kesîr, *es-Sîretun'n-Nebeviyye*, III, 351; Diyarbekrî, *Târîh*, II, 48.

⁷⁵⁷ Bundan ifadededen kasıt, mescide açık olan tüm kapıların kapatılarak sadece Hz. Ali'nin kapısının açık tutulmasıdır. Yani cünüp iken bile oraya girip çıkabilmesidir. Geniş bilgi için bkz. Mehdî Fakîh Âîmânî, *el-İmâm Ali fi Ârâi'l-Hulefâ*, Müessesetü'l-Meârifî'l-İslâmiyye, Kum 1420, s. 124-125.

⁷⁵⁸ Hakim, *Müstedrek*, III, 135 (4632 nolu hadis); Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IX, 121.

belirtmektedir.⁷⁵⁹ Heysemi ise Ebu Ya'la'nın bu rivayeti “*el-Kebîr*”de zikrettiğini belirttiikten sonra Abdullah b. Cafer'in metruk olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶⁰

Bu ve benzeri rivayetler bize göstermektedir ki, Şîa kendisine yarayabilecek ya da kendilerini destekleyen rivayetleri hiç çekinmeden ve kim kanalıyla nakledildiğine bakmadan alabilmektedir. Örneğin Hz. Ömer, Şîa'nın en çok eleştirdiği, hatta eleştirmekle kalmayıp bazen tekfir ettiği, her türlü hakareti kendisine reva gördüğü biri olmasına rağmen, kendi amaçlarına hizmet etmesi durumunda hiç çekinmeden ondan nakillerde bulunabilmişlerdir.

Yukarıdaki “üç haslet” ile ilgili rivayetteki ifadelerin hemen hemen aynısı başka eserlerde Abdullah b. Ömer tarafından söylenmektedir. Ancak işin ilginç yanı, Şîi müelliflerin zikrettiği bölümün öncesinde geçen “insanların en hayırlısı olan Hz. Peygamber, sonra Ebu Bekir, sonra Ömer'in zamanından bahsediyorduk...”⁷⁶¹ bölümü Heysemî'nin eserinde zikredilmesine rağmen Şîi müellifler aynı şahsın eserini kaynak gösterirken bu bölümü rivayetin baş kısmına almamışlardır. Ayrıca tabakat alimleri, bu hadisin ravileri arasında yer alan Hişâm b. Sad'ı cerh etmekte, onu zayıf bulmakta ve onun Şîi olduğu yönünde bilgi vermektedirler.⁷⁶²

Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz üzere Sa'd b. Ebî Vakkas'ın da Hz. Ömer'in sözlerine benzer ifadeleri kullandığı ile ilgili malumat bize Şîa'nın, Hz. Ali ile diğer

⁷⁵⁹ İbnu'l-Mulakkin, Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed, *Muhtasaru İstidraki'l-Hafiz ez-Zehebî ala Müstedreki Ebi Abdillah el-Hakim*, Daru'l-Asime, I-VIII, Riyad 1411, III, 1365.

⁷⁶⁰ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, IX, 121.

⁷⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 416; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, IX, 120.

⁷⁶² İbn Sa'd, V, 470; Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Ricâl*, Daru'l-Ma'rife, I-IV, Beyrut 1963, IV, 299.

önde gelen sahabileri mukayese ederek Hz. Ali'yi onlardan daha üstün gösterme çabası içinde olduğunu ispat etmektedir.

6. Mekke'nin Fethi

Hicretin 8./630 yılında Mekkelilerin anlaşmalısı olan Bekiroğullarının, Hz. Peygamber'in anlaşmalısı olan Huzaalılara saldırması sonucu Hz. Peygamber Mekke'ye sefer düzenleme kararı aldı. Ancak bu kararı, bazı önde gelen sahabiler hariç hiç kimseye söylemedi.⁷⁶³ Hz. Peygamber, Mekkelileri hazırlıksız yakalamak ve böylece kan dökülmeksizin Mekke'ye girmek amacıyla sefer hazırlıklarını yaparken çeşitli yerlere gözcüler yerleştirdi. Hz. Ömer'i de bunların başına görevli olarak tayin etti. Bu esnada Hatıb b. Ebi Beltea'nın bir kadın aracılığı ile gönderdiği mektup ele geçirildi ve Hz. Ömer, Hatıb'ın Allah'a ve Rasulü'ne ihanet ettiği gerekçesiyle boynunun vurulmasını önerdi. Ancak Hz. Peygamber, Bedir ehli olması nedeniyle bu öneriye yanaşmadı. Bunun üzerine Mümtehine Suresi 1-4. ayetler nazil oldu.⁷⁶⁴

Şîa'nın, Mekke'nin fethi konusunda Hz. Ömer'i eleştirmek için tek dayanak noktası aşağıda vereceğimiz rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Hatıb b. Ebi Beltea meselesidir. Şimdi konuyla ilgili Şîi müelliflerin zikrettiği rivayetlere ve konuyla ilgili değerlendirmelere bakalım.

Konuyla ilgili Şîi kaynaklarda Hz. Ömer'in isminin rivayette geçip geçmemesine göre farklılıklar mevcuttur. Örneğin en erken Şîi kaynaklardan olan

⁷⁶³ Geniş bilgi için bkz. İbn İshâk, s. 513-521; İbn Sa'd, II, 102-103.

⁷⁶⁴ İbn Hişâm, IV, 28-30.

Kummî (ö. III/IX. yy)'nin ve Furat b. İbrahim el-Kûfî (ö. III/IX. yy)'nin tefsirlerinde Hz. Ömer'in olaydaki rolü hakkında bir bilgi verilmemiştir.⁷⁶⁵

Kummî ve Furat b. İbrahim'in, Hz. Ömer'in adını bu olayda zikretmemesine karşın Süleym b. Kays (ö. 76/695), Hatıb meselesine kısa bir atıfta bulunarak olaya kişinin daha önceden yaptığı bazı iyiliklerin sonraki günahlarına kefarete olabileceği kapsamında değinmiş ve Hz. Ömer'in tepkisine yer vermiştir. Konuyla ilgili rivayette Hz. Ömer'in, Hatıb'ı öldürmek üzere Hz. Peygamber'den izin istediği ancak Hz. Peygamber'in, “nereden biliyorsun ey Ömer, o Bedir ehliendir. Belki de Allah, Bedir ehline bakıp melekleri de şahit tutarak, ‘dilediklerini yapsınlar ben onları bağışlamışım’ buyurmuştur.” diye cevap verdiğini nakletmektedir.⁷⁶⁶ Benzer rivayeti Şeyh Müfid (ö. 413/1022),⁷⁶⁷ Eminüddin et-Tabersî (ö. 548/1153)⁷⁶⁸ ve Erbilî (ö. 693/1294)⁷⁶⁹ de nakletmektedir.

İbn Şehrâşûb (ö. 588/1192), *Menakıb* isimli çalışmasında Hz. Peygamber'in, Hz. Ali ve Zübeyr ile beraber Hz. Ömer, Hz. Ammar, Hz. Mikdad, Hz. Talha ve Ebu Mersed'i de mektubu taşıyan kadını yakalamak üzere gönderdiğini nakletmektedir.

⁷⁶⁵ Kummî, *Tefsîr*, s. 697; Furat b. İbrahim el-Kûfî, *Tefsîru Furat el-Kûfî*, Müessesetu't-Tarihî'l-Arabî, I-II, Beyrut 2011, II, 479-480; Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, III, 425.

⁷⁶⁶ Süleym b. Kays, s. 415.

⁷⁶⁷ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 32-33; Müsevî, *el-İctihâd*, s. 307-308; Ali el-Kûranî el-Âmilî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Daru'l-Murtazâ, I-III, Beyrut 2009, II, 606-611. Mekke'nin Fethi ile ilgili bkz. Fadlullah el-Hasanî, *Sîretu'r-Rasul ve Hulefaihi*, IV, 7-65; Ali el-Kûranî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 645-645.

⁷⁶⁸ Tabersî, *İlamu'l-Vera*, I, 216.

⁷⁶⁹ Erbilî, *Keşfu'l-Ğumme*, I, 217.

Bununla beraber, Hz. Ömer'in, Hatıb'ın mektubunun ortaya çıkmasının ardından herhangi bir tepki verdiği de nakledilmemektedir.⁷⁷⁰

Necefi (ö. X/XVI. yy) ise, İbn Şehrâşûb'un rivayetine çok yakın bir nakilde bulunur. Necefi'nin ifadelerine göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi göndermiş, Hz. Ömer, Hz. Ammar, Hz. Zübeyr ve Hz. Talha gibi isimleri de onun yanına vermiştir. Bu şahıslar Hatıb'ın mektubunu kadının eşyalarında aramışlar ancak bulamayınca geri dönmek istemişler; fakat Hz. Ali, Hz. Peygamber'in yalan söylemeyeceğini bildiği için kadını korkutarak ondan mektubu almıştır. Bu da Hz. Ali'nin faziletinin delillerinden bir menkıbedir. Ayrıca Necefi'nin rivayetinde Hz. Ömer'in, Hatıb'ı öldürme ile ilgili talebi yer almamaktadır.⁷⁷¹

Meclisî (ö. 1111/1698) ise konuyla ilgili pek çok rivayet nakletmektedir.⁷⁷² Biz bu rivayetleri burada nakletmeyeceğiz. Çünkü Meclisî'nin diğer müelliflerden zikrettiği aktarımlar daha önce geçen rivayetlerle benzerlik arz etmektedir. Sadece müellifin bu rivayetlere yapmış olduğu bir yorumun altını çizeceğiz. Meclisî'ye göre bu olay Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in açıkça ifade ettiği bir sözü reddetmesi anlamındadır. Zira Hz. Peygamber'in Hatıb ile ilgili olarak, "Onun hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyin" emri varken ve Hatıb da özür beyan etmişken Hz. Ömer'in "bu adam Allah'a ve Rasulü'ne ihanet etmiştir, Ey Allah'ın Rasulü! İzin ver onun boynunu vurayım demesi" Hz. Peygamber'in sözünün apaçık bir reddi ve onun yasakladığı bir şeyin yapılması anlamı taşımaktadır. Ayrıca müellifimiz, bazı taassupkarların Hz. Ömer'in bu konuda Hatıb'ın özrünün onun öldürülmesini

⁷⁷⁰ İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 405.

⁷⁷¹ Şerefüddin el-Hüseynî el-Esterâbâdî en-Necefi, *Tevilü'l-Ayâti'z-Zahire fî Fedâili'l-İtreti't-Tahire*, Medresetü'l-İmami'l-Mehdî, I-II, Kum 1407, II, 683-684.

⁷⁷² Meclisî, *Bihâr*, XXI, 94-136.

engellemediğini zannettiğini iddia etmesinin de geçerli olmadığını, çünkü Hz. Peygamber'in, "onun hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyin" demesinin insanları onu azarlamasından nehyetmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁷⁷³

Hz. Ömer'in, Hatıb b. Ebi Beltea'nın yapmış olduğu davranışa karşı böyle bir tepki vermesi muasır bazı Şîî müellifler tarafından da eleştirilmektedir. Huî, konuyla ilgili değerlendirme yaparken Hz. Ömer'in farklı olaylarda zikrettiği benzer ifadeleri yanyana getirerek bunları Hz. Ömer'in kabalığı, şerliliği, şiddete meyilli oluşu ile ilişkilendirip onun mizacında bu kötü huyların yer edindiğini belirtmektedir. Bunun neticesi olarak da "bu haliyle nasıl olur da İslam'ı yüceltmıştır?" sorusunu sormaktadır.⁷⁷⁴ Son dönem müelliflerden Şerefüddin el-Müsevî de, Hz. Peygamber'in, Hatıb'ın doğruluğunu haber vermesinden ve onun hakkında hayırdan başka bir şey söylemelerini yasaklamasından sonra Hz. Ömer'in bunları söylememesi gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁷⁵

Yukarıdaki rivayetlerde görüldüğü üzere Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in yasağını reddettiği ve şiddete meyilli olduğu görüşü Şîî müellifler arasında ağırlık kazanmış ve eleştiriler bu alanda yoğunlaşmıştır.

Sünnî kaynaklara göre ise, Hz. Ömer'in gerek bu olay gerekse benzer ifadelerle tepki verdiği diğer olaylardaki tavrı onun din konusunda tavizsiz olduğunu ortaya koyan durumlardır. Yoksa bu davranışı Hz. Peygamber'in şahsına yapılmış kasıtlı bir tavır değildir. Ayrıca Sünnî kaynakların bir kısmında, Şîî kaynakların görmezden geldiği şu ifade de yer almaktadır: Hz. Peygamber, Hatıb'ın Bedir Savaşı'na

⁷⁷³ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 577-578.

⁷⁷⁴ Huî, *Minhacu'l-Berae*, XII, 218.

⁷⁷⁵ Müsevî, *el-İctihâd*, s. 308; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 293.

katılanlardan olduğunu söyleyip Allah'ın, Bedir Savaşı'na katılanların günahını bağışlamış olabileceğini söyleyince “Hz. Ömer’in gözleri yaşla dolmuş ve: “Allah ve Resûlü daha iyi bilir!” demiştir.⁷⁷⁶ Çağdaş müelliflerden Sallâbî de bu konuda Hz. Ömer’in öfkesinin Allah ve Rasulü için olduğunu, durumun onun düşündüğü gibi olmadığını görünce hatasından döndüğünü söylemiştir.⁷⁷⁷

7. Huneyn Gazvesi

Huneyn, adı Kur'an'da anıldığı için ebedileşmiş, ünlü ve önemli bir savaş yeridir.⁷⁷⁸ Zira burası Hz. Peygamber ve Müslümanlar için büyük bir imtihan olmuştur. Mekke'nin düşüşü, özellikle de Kureyş'in Hz. Peygamber'e genel biati, düşman kabileleri büyük bir endişeye sevk etmiş, dahası Müslümanlara karşı plan hazırlayarak onları gafil avlamak istemelerine neden olmuştur.⁷⁷⁹ Hz. Peygamber de Mekke'nin Fethi'nin ardından yaklaşık on iki bin kişilik orduyla Hevâzin üzerine yürümüş, Müslümanlar Huneyn Vadisi'ne gelince ani bir baskınla karşılaşmışlardır. Hz. Peygamber ve yanındakileri hazırlıksız yakalama hususunda nisbeten başarılı

⁷⁷⁶ Buhârî, *Kitabu'l-İsti'zan*, 23; Taberî, *Tefsîr*, XXIII, 312-313.

⁷⁷⁷ Sallabi, *Hz. Ömer*, s. 65.

⁷⁷⁸ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 109. **Huneyn:** Yeri tam tespit edilememekle beraber Mekke'ye üç günlük yürüyüş uzaklığında veya on kûsur mil mesafede bulunan ve Taif'e yakın bir vadi olduğu belirtilmiştir. Bkz. Yâkût, *Mucemu'l-Buldan*, II, 313. Bugün “eş-Şerai' Vadisi” diye bilinir. Bkz. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 214.

⁷⁷⁹ Ali Şeriatî, *Muhammed Kimdir* (Çev. Ali Seyidoğlu), Fecr Yayınları, Ankara 1998, s. 216.

olan Hevazınliler, Müslümanların, Hz. Peygamber'in çağrısıyla toparlanması üzerine yenilgiye uğramışlardır.⁷⁸⁰

Şîî kaynaklar, ilk baskında Müslümanların çoğunun Hz. Peygamber'in etrafından dağıldığı rivayetinden yola çıkarak Hz. Ömer'in kaçanlar arasında olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Şimdi Huneyn Savaşı ve Hz. Ömer'in bu savaştaki konumunun Şîî rivayetlerdeki yansımalarına bakalım.

Şîî müellifler bu gazvede Hz. Ömer'in kaçtığı konusundaki görüşlerini oldukça ısrarlı bir şekilde ifade etmektedirler. Bu müelliflerden biri olan Kummî (ö. III/IX. yy), Nesibe bt. Kab el-Mazinî'nin Hz. Ömer'i kaçarken gördüğünü ve ona şöyle dediğini nakleder: "Yazıklar olsun sana! Bu yaptığın nedir?" Hz. Ömer'in ise bunun, Allah'ın emri olduğunu söylediği ifade edilmektedir.⁷⁸¹

Şeyh Müfid (ö. 413/1022) Hz. Ömer'in, Huneyn Günü ilk kaçanlardan olduğunu ve Hz. Peygamber'in etrafında sadece Haşimoğullarından dokuz kişinin kaldığını söylemektedir.⁷⁸² Allame Hillî (ö. 726/1325) de aynı görüştedir.⁷⁸³

Şîî kaynaklarda, Hz. Ömer'in Huneyn Savaşı'nda kaçığının yanı sıra onun Huneyn Savaşı'ndan sonra bazı esirlerin öldürülmesi ile ilgili talimatlar verdiğine dair rivayetler de mevcuttur. Bunlardan birini Şeyh Müfid şöyle nakletmiştir: Ömer b. Hattab, esirlerden İbnü'l-Ekva adlı kişinin yanından geçti. Esir bağlı idi. Huzeyl kabilesi onu Mekke Fethi'nde kendileri adına Rasulullah ve ashab ile ilgili haberler araştırmak üzere casus olarak göndermişlerdi. Rasulullah'ın ve ashabının söz ve

⁷⁸⁰ Geniş bilgi için bkz. İbn İshâk, s. 551-555; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, s. 591; İbn Hişâm, IV, 61 vd.; Taberî, *Tarih*, II, 165 vd.

⁷⁸¹ Kummî, *Tefsîr*, s. 264.

⁷⁸² Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 58, 157; a.mlf., *el-İrşâd*, s. 71-72.

⁷⁸³ Hillî, *Nehcü'l-Hak*, s. 251.

davranışlarını onlara bildiriyordu. Ömer onu gördüğünde, “bu, Allah’ın düşmanıdır. Bize karşı casusluk yapıyordu, onu öldürün” dedi. Ensardan biri onun boynunu vurdu. Bu haber Hz. Peygamber’e ulaştığında yapılan işten hoşlanmadı ve “ben, hiçbir esiri öldürmemenizi emretmemiş miydim?” dedi. İbnü’l-Ekva’dan sonra Huneyn esirlerinden Cemil b. Ma’mer b. Züheyr’in de öldürülmesi üzerine Rasulullah kızgın bir şekilde Ensara haber göndererek, “Size esirleri öldürmemeniz için elçi (haberci) gelmişken sizi onu öldürmeye sevk eden nedir?” dedi. Ensar, “biz ancak Ömer’in sözü üzerine onu öldürdük” dediler. Bunun üzerine Umeyr b. Vehb af dilemek için konuşuncaya kadar Hz. Peygamber onlardan yüz çevirdi.⁷⁸⁴ Meclisî (ö. 1111/1698) de aynı rivayeti nakleder.⁷⁸⁵

İbn Şehrâşûb (ö. 588/1192), İbn Kuteybe’ye dayandırdığı rivayetinde Huneyn günü Hz. Peygamber’in etrafında sadece Haşimoğullarından sekiz kişinin kaldığını ve Hz. Ömer’in de aralarında bulunduğu diğer kimselerin kaçtığını söylemektedir.⁷⁸⁶

İbn Tâvûs (ö. 664/1265), Hz. Ömer’in Hudeybiye Günü “*ne diye dinimizi zillate düşür ediyoruz?*” sözü hakkında “bu cesaret ondan Huneyn, Hayber ve ikisi dışındaki kaçtığı savaşlarda, ya da Allah’a ve Rasülü’ne muhalefet etme konusunda, Rasülü’ne vefa, ona ihanetten dolayı yerilmekten utanma hususunda sadır olmalı değil miydi!” diyerek Hz. Peygamber’in bizzat, Hz. Ömer’in kaçtığına şahit olduğuna atıfta bulunmaktadır.⁷⁸⁷

Son dönemin önemli isimlerinden Muhammed Hasan el-Muzaffer (ö. 1375/1955) ve çağdaş bazı müellifler ise Buhârî’nin Sahih’inden naklen şu rivayeti

⁷⁸⁴ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 73.

⁷⁸⁵ Meclisî, *Bihâr*, XXI, 155-158.

⁷⁸⁶ İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 304-305.

⁷⁸⁷ İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 442.

aktarmaktadırlar: “Ebû Katâde dedi ki: “Huneyn Savaşı’nda bir müşrikle savaşıyan bir Müslümana bakıyordum. Ansızın bir başka müşrikin arkadan sessizce yaklaşarak onu öldürmek istediğini gördüm. Bunun üzerine hemen onun yardımına koştum. Müşrik adam bana vurmak için elini kaldırıncaya, ben daha atik davranarak eline vurduğum, eli kesildi. Sonra o sıkıca bana sarıldı. Ben çok korktum. Sonunda beni bırakınca onu öldürdüm. Sonra Müslümanların hepsi kaçtı; ben de onlarla kaçtım. Ansızın insanların arasında Ömer b. Hattab’ı gördüm. Ona: ‘İnsanlara ne oldu? Neden kaçıyorlar?’ diye sorduğumda ‘Bu, Allah’ın emridir!’ dedi.”⁷⁸⁸ Şîî müelliflerden Amilî, Hz. Ömer’in ‘Bu, Allah’ın emridir!’ ifadesini, savaştan kaçmanın günahını hafifletmek ve yaptığı hatayı Allah’a nisbet etmek için kullandığını iddia etmektedir.⁷⁸⁹

Genel olarak rivayetlerde Şîî müelliflerin, Haşimoğullarından birkaç kişi dışında Hz. Ömer ve diğer sahâbîlerin savaş alanında Hz. Peygamber’i bırakarak kaçtığını açıkça dile getirdikleri görülmüştür. Bunun yanında az da olsa Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’den her hangi bir emir almaksızın esirlerden bazılarını öldürttüğü de rivayetler arasında zikredilmiş ve böyle davranmakla Hz. Peygamber’e karşı geldiği ifade edilmiştir.

Huneyn Savaşı ile ilgili olarak Şîî müelliflerden Muhammed Hasan el-Muzaffer’in zikrettiği Ebu Katâde hadisi iki varyantla Sünnî kaynakların önemli isimlerinden olan Buhârî’nin *Sahîh*’inde geçmektedir.⁷⁹⁰ Yukarıda hadislerden birini

⁷⁸⁸ Muzaffer, *Delâilu’s-Sıdk*, VI, 427; Müsevî, *el-İctihâd*, s. 328; Huî, *Minhacu’l-Beraa*, XII, 229; Taki et-Tüsterî, *Behcu’s-Sibağa*, VII, 415; Deştî, *en-Nefs*, s. 256; Ali el-Kûranî, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, III, 12.

⁷⁸⁹ Ali el-Kûranî, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, III, 12.

⁷⁹⁰ Buhârî, *Kitabu’l-Meğâzî*, 51 (4066 ve 4067 nolu hadisler).

zikrettiğimiz için burada tekrar etmeye gerek olmadığı kanaatindeyiz. Mezkur eserde nakledilen hadisi incelediğimizde Şî müelliflerin iddia ettiği gibi Hz. Ömer'in kaçtığına delalet eden herhangi bir ifade veya delil yer almamakta; aksine Hz. Ömer ile ilgili nötr bir ifade kullanıldığı görülmektedir. Yani sadece bu rivayete dayanarak kaçtığını ya da sebat ettiğini söylemek mümkün değildir. Ancak Şî'nin delil olarak getirdiği Buhârî rivayeti ile ilgili yapılmış olan şerhlere baktığımızda Hz. Ömer'in kaçmadığı açıkça dile getirilmektedir.⁷⁹¹ İbn Hacer, oklar ilk atıldığında Hz. Peygamber'in etrafındaki insanların her birinin nereden geldiğini bilmedikleri oklardan korunmak için sağa sola dağıldıklarını, bu dağılmanın tam bir kaçış olmadığını; ancak gerçek durumu anlayınca atılan okların yoğunluğundan geri dönmekte zorluk çekmiş olabileceklerini belirtmektedir.⁷⁹²

Öte yandan Sünnî kaynaklarda Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in etrafında kalan sayılı kişilerden olduğu da belirtilmektedir. Hemen hemen temel Sünnî tarih kaynaklarının tamamı bu konuda hem fikirdir.⁷⁹³ Konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunan pek çok çağdaş Şî ve Sünnî müellif de Hz. Ömer'in kalan grubun içinde olduğunu belirtmektedir.⁷⁹⁴

Ayrıca Sünnî kaynaklarda, alınan esirlerin öldürülmesiyle ilgili herhangi bir tarihî kayda rastlayamadık. Buna benzer rivayetlerin Şîa tarafından bilinçli olarak

⁷⁹¹ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, VI, 407.

⁷⁹² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 28.

⁷⁹³ İbn İshâk, s. 553-554; Vakidî, *Meğâzî*, s. 601; İbn Hişâm, IV, 67; İbn Sad, II, 151; Taberî, *Târîh*, II, 167-168; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 134; İbn Seyyidi'n-Nas, *Uyûnu'l-Eser*, II, 239; İbn Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, s. 607.

⁷⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Şeriati, *Muhammed Kimdir*, s. 225; Sallabi, *Hz. Ömer*, s. 66; Sarıçam, *Hz. Ömer*, s. 64.

uydurulduğu ve böylece Hz. Ömer gibi İslam’a büyük hizmetleri olmuş sahâbîlerin kötülenmesi amacını taşıdığı kanaatindeyiz. Bunun yanında Şîî müelliflerin çoğu bu rivayeti Şeyh Müfid’e dayandırmaktadırlar. Ancak Şeyh Müfid’in zikredilen eserine baktığımızda bu rivayeti nereden ve hangi kanalla aldığı ile ilgili hiçbir açıklama yoktur. Zaten Şeyh Müfid’in eseri dışında da ilk dönem temel Şîî kaynaklardan hiç birinde böyle bir rivayete de rastlayamadık. Böyle önemli bir konuda hem de Hz. Ömer hakkında fırsat kollayan ve en ufak bir rivayeti gündeme getirmekten geri durmayan Şîî müelliflerin hiçbirinin rivayeti zikretmemiş olması ayrıca manidardır.

III. DİĞER BAZI OLAYLARDA HZ. ÖMER

1. Abdullah b. Übeyy b. Selül’ün Cenaze Namazı

Hazrec Kabilesi’nin reisi ve Sünnî literatürde “münafıkların başı” olarak kabul edilen Abdullah b. Übeyy b. Selül hicretin dokuzuncu yılında Tebuk Seferi’nin ardından ölünce, cenaze namazını kıldırması için Hz. Peygamber davet edilmiş, o da buna icabet etmek istediğinde, Hz. Ömer’in itirazı ile karşılaşmıştı.⁷⁹⁵ Bu olaydan yola çıkan pek çok Şîî müellif, Hz. Ömer’in bu gibi davranışlarıyla Hz. Peygamber’e eziyet ettiğini iddia etmiştir.⁷⁹⁶

Hz. Ömer’in, bu olaydaki yerini tesbit edebilmek için Şîî kaynaklarda olayın nasıl nakledildiğine bakmamız gerekmektedir.

⁷⁹⁵ İbn Hişam, IV, 154; Talat Koçyiğit, “Abdullah b. Übey b. Selül”, DİA, İstanbul 1988, I, 139-140; Bünyamin Erul, “Hadis Yorumunun Sınırları” Konulu Tebliğ, *Gerede Hadis Meclisi* VI, 28-29 Temmuz 2007, Bolu-Gerede, s. 2.

⁷⁹⁶ İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 443-444.

Süleym b. Kays (ö. 76/695), *es-Sakîfe* isimli çalışmasında ölen kişinin Abdullah b. Übeyy Selûl'ün⁷⁹⁷ arkadaşı olduğunu söyler ve ardından şöyle devam eder: Hz. Peygamber, münafığın cenaze namazını kılmak için öne geçince Ömer onun elbisesinin arkasından tuttu ve kendisine doğru çekerek “Allah, senin, onun üzerine namaz kılmanı yasakladı. Onun namazını kılmam sana helal olmaz.” dedi. Buna karşılık Hz. Peygamber “yazıklar olsun sana, bana eziyet ettin! Ben onun oğluna değer verdiğim için namaz kıldım ve ben onun akrabalarından ve ev halkından yetmiş kişinin Müslüman olmasını umuyorum. Ayrıca sen benim ne dediğimi nereden bileceksin. Ben ona sadece beddua ettim.” diye cevap verdi.⁷⁹⁸

Şîî müelliflerden Kummî (ö. III/IX. yy) “onlar için ister af dile, ister dileme. Onlar için yetmiş kere mağfiret dilesen de Allah onları bağışlayacak değildir...”⁷⁹⁹ ayetinin sebab-i nüzûlu bağlamında bu olaya değinmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber Tebük Seferi'nden Medine'ye döndüğünde Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ün Müslüman olan oğlu Abdullah ona gelerek hasta olan babası için istiğfarda bulunmasını ister. Hz. Peygamber istiğfarda bulununca *es-Sânî* (İkinci, Hz. Ömer) buna ısrarla karşı çıkar, bunun üzerine Hz. Peygamber, ona tepki göstererek “Onlara istiğfarda bulun ya da bulunma. Onlara yetmiş defa istiğfarda bulunsan da Allah onları affetmez”⁸⁰⁰ ayeti ile bu konuda muhayyer bırakıldığını söyler. Bir süre sonra Abdullah b. Übey ölünce oğlu, Hz. Peygamber'e yine gelerek onun cenazesinde hazır bulunmasını talep eder. Hz. Peygamber de cenazeye gidince *es-Sânî* (İkinci, Hz. Ömer) tekrar tepki göstererek onun cenaze namazını kılmayı ve mezarı başında

⁷⁹⁷ Eserin metninde yazılan bu ismin doğrusu “Abdullah b. Übeyy b. Selûl” şeklindedir.

⁷⁹⁸ Süleym b. Kays, s. 238-239.

⁷⁹⁹ Tevbe, 9/80.

⁸⁰⁰ Tevbe, 9/80.

hazır bulunmayı, Allah'ın ebedi olarak yasaklayıp yasaklamadığını sorar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Yazıklar olsun sana! Ne söylediğimi biliyor musun? Ben sadece şunu söyledim: “Ya Rabbi onun kabrini ve karnını ateşle doldur ve onu ateşe koy (ateşte yak).⁸⁰¹” der. Kuleynî (ö. 329/940) bu duanın sonuna “onu cehenneme gönder” ibaresini ekler.⁸⁰² Hz. Ömer'in bu tavrından ötürü Hz. Peygamber'in rahatsızlık duyduğu belirtilir.⁸⁰³ Muhakkik Erdebîlî (ö. 993/1572), Kuleynî'nin;⁸⁰⁴ Meclisî (ö. 1111/1698) ise Kummî'nin rivayetini aynı şekilde nakleder.⁸⁰⁵

Ayyaşî (ö. 320/932) de, Ebu Cafer⁸⁰⁶ kanalıyla Kummî'nin rivayetine benzer bir nakilde bulunur. Ancak Ayyaşî'de farklı olan husus Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Übeyy'in oğluna, babası ölürse kendisini haberdar etmesini söylediği ifadesidir.⁸⁰⁷ Behrânî (ö. 1107/1694) de tefsirinde aynı rivayete yer vermiştir.⁸⁰⁸

Aynı eserde, konuyla ilgili Ebu Cafer kanalıyla aktarılan bir diğer rivayette ise Süleym b. Kays'ın rivayetinde görüldüğü üzere, ölenin kim olduğu belirtilmeksizin bir münafığın öldüğünden bahsedilmektedir.⁸⁰⁹ Müellifin naklettiği bir diğer rivayette ise, Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e engel olunca o, bu durumdan rahatsız olur ve “Muhakkak ki onun oğlu mümindir ve bize düşen onun hakkını eda etmektir.”

⁸⁰¹ Konuyla ilgili bazı eserlerde son ifade “onun aslı ateştir” şeklinde çevrilmişse de doğrusunun bu olduğu kanaatindeyiz. Konuyla ilgili bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, s. 295-296.

⁸⁰² Kuleynî, *el-Kâfi*, III, 107.

⁸⁰³ Kummî, *Tefsîr*, s. 278-279.

⁸⁰⁴ Erdebîlî, *Mecmeu'l-Faide*, II, 438-439.

⁸⁰⁵ Meclisî, *Bihâr*, XXII, 96-97; XXX, 148-149.

⁸⁰⁶ İmam Muhammed Bakır.

⁸⁰⁷ Ayyaşî, II, 101.

⁸⁰⁸ Behrânî, *el-Burhân*, II, 436 (yazma).

⁸⁰⁹ Ayyaşî, II, 102.

der. Bunun üzerine Hz. Ömer, “Ey Allah’ın Rasulü! Allah’ın ve senin gazabından Allah’a sığınırım” diyerek yaptığından pişmanlık duyduğunu belirtir.⁸¹⁰ Behrânî (ö. 1107/1694) de *el-Burhân* isimli tefsirinde aynı rivayeti Ayyaşî’den nakletmektedir.⁸¹¹

İbn Tâvûs (ö. 664/1265)’un *et-Tarâif* isimli çalışmasında Kur’an’ın yasaklamasına rağmen Hz. Ömer’in Hz. Peygamber ile çekiştiği ifade edilmiş ve onun Hz. Peygamber’i engelleyecek ve O’nun elbisesini çekecek kadar cüretkar olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında müellif, Hz. Ömer’in, Kur’an’ın Hz. Peygamber’e karşı durulmaması ve onunla saygı çerçevesinde muamele edilmesine aykırı davrandığını iddia etmiş ve ona eziyet ettiğini vurgulamıştır.⁸¹² Ayrıca müellif, Hz. Ömer’in böyle davranarak Hucurat Suresi’nde geçen Hz. Peygamber’in önüne geçilmemesi ve ona karşı ses yükseltmemesi yönündeki Kur’anî emirleri göz ardı ettiğini dile getirmiştir. Müellife göre bu ayet ilgili olaydan sonra indirilmiştir. Nasıl olur da Hz. Peygamber’in bilmediği bir şeyi Hz. Ömer bilebilir?⁸¹³

Allame Hillî (ö. 726/1325) de Hz. Ömer’in bu tavrının, Hz. Peygamber’e karşı bir ret olduğunu ifade etmektedir.⁸¹⁴

İhsâî (ö. 901/1496) de konu hakkında Hz. Peygamber’in beddua ettiği rivayetini aktarır ve diğer nakillerden farklı olarak “ona kabrinde yılanlar ve akreplerin musallat olması için beddua ettim” ifadesini eklemektedir.⁸¹⁵

⁸¹⁰ Ayyaşî, II, 102.

⁸¹¹ Behrânî, *el-Burhân*, II, 436-437 (yazma).

⁸¹² İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 443-444.

⁸¹³ İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 444-445.

⁸¹⁴ Hillî, *Nehcü’l-Hak*, s. 338.

⁸¹⁵ İhsâî, *Avali’l Leâli*, II, 158-159.

Tüsterî (ö. 1019/1610) ise konuyla ilgili rivayetleri çeşitli Sünnî kaynaklardan naklettikten sonra bunların Hz. Ömer'in muvafakatı bağlamında ve Kur'an'ın onu tasdik ettiği hakkında ortaya atılan menkıbelerden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca müellife göre, münafıkların cenaze namazının kılınmaması hakkındaki ayet ise yine Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e karşı edep sınırlarını aşmasını engellemek ve bir daha bu işe girişmesini men etmek için indirilmiştir.⁸¹⁶

Kâşânî (ö. 1091/1681); Kummî ve Ayyaşî'den gelen rivayetler arasında bir mukayese yaparak şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: Eğer Kummî'nin rivayet ettiği hadis sahih kabul edilse bile bir masum imama dayanmadığı için Ayyaşî'nin rivayetine duyulan güven daha fazla olacaktır. Bunun dışında Kummî'nin rivayetini kabul edersek bu ayetin sebab-i nüzulunun İbn Übeyy kıssası olduğu anlamı çıkar; ancak Ayyaşî'nin rivayetinde ise bu ayetin nüzul sebebinin bahsedilen olaydan önce olduğuna delalet eder. Ayrıca müellif, Hz. Peygamber'in çok kerim ve haya sahibi olduğunu, ashabından iman ettiği açık olan bir kimsenin ayıbının ortaya çıkmasını hoş karşılamayacağını, bu nedenle de münafıklara dua ediyor gibi yaptığını iddia eder. Yani Kummî'nin rivayetinde geçen "istiğfar"ı tercih etmekle İbn Übeyy'in oğlu için istiğfarda bulunmuş olabilir. Çünkü Hz. Peygamber, Abdullah b. Übeyy'in cehennemlik olduğunu zaten biliyordu.⁸¹⁷

Bunun yanında müellifin bazı rivayetlerden hareketle "صلى" kelimesinden Hz. Peygamber'in namaz kılmasını değil dua etmesini anlamıştır. Şöyle ki; Allah, Hz. Peygamber'in, münafıklar üzerine dua etmesini yasaklayınca, onların cenaze namazını kıldırduğunda dört tekbir getirdiğini; Müslümanlar için ise beş tekbir

⁸¹⁶ Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 284.

⁸¹⁷ Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, II, 138.

getirdiğini söylemiş ve dördüncü tekbirden sonra ölü için dua etmediğini belirtmiştir.⁸¹⁸ Ayrıca müellife göre Hz. Peygamber'in, kafirlerden İslam'a girmelerini ümit ettiği kimseler için istiğfarda bulunmuş olması da uzak bir ihtimal değildir. Aksi takdirde Hz. Peygamber'in, kesinlikle iman etmeyeceklerini düşündüğü kimseler için istiğfarda bulunması caiz olmaz.⁸¹⁹

Fadıl el-Hindî (ö. 1137/1725)'ye göre, Tevbe 84. ayette belirtilen yasak "dua" ile ilgilidir. Bu nedenle münafıkların cenaze namazında dört tekbir getirilir.⁸²⁰

Çağdaş müelliflerden Huî, konuyla ilgili şöyle demektedir: Rasulullah'ın İbn Übey'in mezarı başında durması ve ona dua etmesinin nüktesinin ve ondan sadır olan hareketin asıl sebebinin istiğfar olduğu apaçıktır. İstiğfarı görmezden gelsek bile Hz. Peygamber dediği, yaptığı ve emrettiği şeylerin altında yatan gizli maslahatları en iyi bilendir. Hanteme'nin kaba oğlu (Hz. Ömer) ve onun gibi karın tokluğu için millete hizmetkar olan alçakların Hz. Peygamber'e itiraz etmeye hakkı yoktur. O adamın (Hz. Ömer), şiddet, yırtıcılık ve kabalık üzerine tabiatı vardı. Onun karakterinin kabalığı ve tabiatının sertliği o kadar ileri derecedeydi ki boş sözler, hezeyanlar ve ölçüsüz ifadeler esnasında kendisine hakim olması söz konusu değildi. Bunlara istinaden bu sıfatlara sahip olan birinin deliler zümresinden sayılması gerekir. O halde bu kimse ümmete imam ve Hz. Peygamber'in halifesi olmaya nasıl uygun olur?⁸²¹

⁸¹⁸ Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, II, 138.

⁸¹⁹ Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, II, 136.

⁸²⁰ el-Fadıl el-Hindî, Muhammed b. el-Hasan el-İsfehânî, *Keşfü'l-Lisâm an Kavâidi'l-Ahkâm*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslamî, I-XI, Kum 1418, II, 309.

⁸²¹ Huî, *Minhâcu'l-Beraa*, XII, 222-223.

Çağdaş müfessirlerden Tabâtabâî konuyla ilgili rivayetleri değerlendirirken, Hz. Peygamber'in, İbn Übeyy'in cenaze namazını kılması ve kabri başında durması nedeniyle "ve onlardan ölen birinin üzerine asla namaz kılma, onun kabri başında durma"⁸²² ayetinin Hz. Ömer'in ikazı ile alakasının olmadığı ve İbn Übeyy'in hastalığından çok önce nazil olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki mezkur ayet, hicretin sekizinci yılında Hz. Peygamber Tebük seferine çıkarken nazil olmuşken, Abdullah b. Übey, hicretin dokuzuncu yılında ölmüştür. Ayrıca Hz. Peygamber'in, "tercih konusunda muhayyer bırakıldım" sözünün gerçeği yansıtmadığını, çünkü ilgili ayetin⁸²³ tahyir anlamı ifade etmediğini, bunu bilmemekten Hz. Peygamber'in münezzeh olduğu ve münafıklar üzerine namaz kılma konusunda Hz. Peygamber'in ısrar etmesinin mümkün olmayacağını dile getirmiştir. Yine mezkur ayetlerde daha çok, çeşitli bahanelerle Tebük Seferi'nden geri kalan kişilerin hedef alındığının anlaşıldığını, dolayısıyla da bu rivayetlerin uydurma olduğunu söylemektedir.⁸²⁴

Cezairî, Tabâtabâî'nin de belirttiği gibi ilgili ayetlerin Hz. Ömer ile Hz. Peygamber arasında geçen vakiadan önce indiğini söylemekte ve şu görüşü ortaya atmaktadır: Bu, Hz. Ömer'in muvafakatı ile ilgili bir durum değildir. Eğer Hz. Ömer'in muvafakatından olarak kabul edilse bile Hz. Ömer bu bilgiye nereden ulaşmıştır? Allah'ın nehyini ve ayetin kapsamını nereden bilmiştir? Bu yasak, şer'î bir hükümdür ve hükümler şeriat sahibine iner. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu namazı ile diğerlerinin (münafıkların) kalplerinin yumuşaması umulur.⁸²⁵

⁸²² Tevbe, 9/84.

⁸²³ Tevbe, 9/80.

⁸²⁴ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, IX, 378 vd.

⁸²⁵ Abdülbaki el-Cezâirî, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer*, s. 134-135.

Şerafeddin el-Musevî ise Hz. Ömer'in itirazının sertliğinden yakınmakta ve ayetleri yanlış anladığını iddia etmektedir.⁸²⁶

Çağdaş müelliflerden Esad Vahid el-Kasım Hz. Peygamber'in bu olayda muhayyer bırakıldığını ve böylece Hazrec'den bin kişinin İslam'ı seçmesiyle büyük bir faide ve müminlerin menfaatinin ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁸²⁷ Kûrânî ise, burada Hz. Ömer'in vahye muvafakatının uydurma ve kabul edilemeyecek bir şey olduğunu ifade etmektedir.⁸²⁸ Tabâtabâî'yi ise rivayetleri yeterince düşünmemek ve sahih olanları dikkate almamakla itham etmektedir.⁸²⁹ Müellife göre Hz. Peygamber münafıklar için cenaze namazında dört tekbir getirirdi. Ancak sahabe bunu karıştırdı, daha sonra Hz. Ömer dört tekbir getirilmesini söyledi ve öylece yaptılar. Yani Hz. Peygamber namaz kılmış ancak son duayı etmemiştir.⁸³⁰

Şîî müelliflerin, Abdullah b. Übeyy'in cenaze namazının kılınması konusunda Hz. Ömer'e yönelttiği eleştirileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Hz. Peygamber'in muhayyer bırakıldığı bir konuda onun tercihinin karşı saygılı davranmamıştır.
2. Hz. Ömer, bu olayda işin aslını kavrayamamış, olaya yüzeysel bakarak Hz. Peygamber'in, bir münafığın kurtuluşu için dua ettiğini zannetmiş ve hata yapmıştır.

⁸²⁶ Mûsevî, *el-İctihâd*, s. 187 vd.

⁸²⁷ Esad Vahid el-Kasım, *Hakîkatu's-Şîati'l-İsnâ Aşeriyye*, Müessesetü'l-Mearifi'l-İslamiyye, Kum 1421, s. 145 vd.

⁸²⁸ Kûrânî, *Elf Sual ve İşkal*, II, 343.

⁸²⁹ Kûrânî, *Elf Sual ve İşkal*, II, 345 vd.

⁸³⁰ Kûrânî, *Elf Sual ve İşkal*, II, 348-349.

3. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e karşı saygı sınırlarını aşarak ona eziyet etmiştir.

4. Bu gibi rivayetler Sünnî kaynaklar tarafından Hz. Ömer'in Kur'an ile muvafakatını ispatına yönelik uydurmalarıdır.

Abdullah b. Übeyy'in cenaze namazının kılınıp kılınmadığı hususu, sadece Şîî kaynaklarda değil; aynı zamanda Sünnî kaynaklarda da tartışma konusu olmuştur. Şu var ki, Şîî müellifler, olaya Hz. Ömer merkezli ve onu eleştirecek bir perspektifle bakarken Sünnî kaynaklar ise Hz. Peygamber'in namaz kılıp kılınmadığı bağlamında olayı ele almaktadırlar.⁸³¹

⁸³¹ Şîî kaynaklarda olduğu gibi Sünnî kaynakların çoğunluğu da Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Übeyy'in cenaze namazını kıldıracağı kanaatindedir. Bu namazı kılmasındaki amaç olarak da çeşitli gerekçeler ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Hz. Peygamber, zahirle hükmetmiş ve onun dıştan Müslüman olmasından dolayı namazını kılmıştır. Zaten bu cenaze namazı, münafıklar için cenaze namazının tamamen yasaklanmasından önce gerçekleşmiştir. (Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 186 vd.)
2. Hz. Peygamber, bu cenaze namazını kılmakla hem onun oğlunun gönlünü hoş etme ve ona böylece ikramda bulunmayı; hem de dinle ilgisi olmayan Hazreclilerin gönlünü kazanmayı ve onlardan gelebilecek zararı defetmeyi amaçlamıştır. (Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 336.)
3. Hz. Peygamber'in bu münafık hakkında Allah'tan bağışlama dilemesi kendisine ezayı reva görenlere karşı yumuşak başlılığını ve müsamahasını göstermektedir. (Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-Müşkil*, I, 110. Hz. Peygamber'in cenaze namazını niçin kıldıracağı hakkında geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, "Hadis Yorumunun Sınırları" konulu tebliğ, *Gerede Hadis Meclisi VI*, 28-29 Temmuz 2007, Bolu-Gerede, s. 4-5; Tevhid Bakan, "Hz. Peygamber'in Abdullah b. Übeyy'in Cenaze Namazını Kılması, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 39, Erzurum 2013, 211-240; Yusuf Acar, "Münafıkların Cenaze Namazlarına İlişkin Rivayetlerin Tahlili", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 2013, s. 377-388.)

Sünni kaynaklarda İbn Abbas kanalıyla gelen bir rivayete göre, Hz. Peygamber, cenaze namazı için kalktığında Hz. Ömer onun yanına varıp “ey Allah’ın Rasulü! Şu şu gün, şöyle şöyle dediği halde, İbn Übeyy’in namazını kılacaksın öyle mi?” diye itiraz ederek o günlerde söylediklerini sıralamıştı. Hz. Peygamber tebessüm ederek Hz. Ömer’den kendisini rahat bırakmasını istemiş, ancak Ömer daha da üsteleyince bu hususta kendisinin muhayyer bırakıldığını ve namazını kılmayı tercih ettiğini söyleyerek namazı kıldırmıştır. Ancak çok geçmeden “Ey Peygamber! Onlardan ölen birinin üzerine asla namaz kılma, onun kabri başında

Her ne kadar gerek Şîî gerekse Sünnî bazı müellifler “ister bağışlanma dile ister dileme” ayetinden hareketle ve de rivayetlere dayanarak Hz. Peygamber’in bundan muhayyerlik anlamı çıkardığını iddia etse de bu, bize pek makul gelmemektedir. Arapların en fasihi (Bkz. Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, XV, 182.) ve en belîğ konuşan kişisi diyebileceğimiz Hz. Peygamber’in ilgili ayetlerdeki ifadeleri muhayyerlik şeklinde anlaması vakıaya aykırı görülmektedir. (Tefsir alanında önemli isimlerden sayılan Beydâvî de “ister bağışlanma dile ister dileme” ifadesinin aynı olduğunu, yani tesavî ifade ettiğini söyler. Bkz. Nasîrüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-II, Beyrut 2011, I, 414.) Bazı müfessirler, Hz. Peygamber’in bu ayetten yola çıkarak, böyle bir anlam çıkarmasını, onun merhameti kabilinden değerlendirmişler, bazıları ise bu yasağın Müslüman olduğunu izhar edenleri kapsamadığını iddia etmişlerdir. (Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII, 339. Geniş bilgi için bkz. Erul, “Hadis Yorumunun Sınırları”, s. 5.)

Hz. Peygamber’in bu cenazedeki tavrı ile ilgili rivayetleri değerlendiren Davûdî (ö. 402/1012), Bakillânî (ö. 403/1013), Kuşeyrî (ö. 465/1073), İmamü’l-Haremeyn (ö. 478/1085) ve Gazzalî (ö. 505/1112) gibi bir kısım alim bu meselede Hz. Peygamber’in namaz kıldığına dair rivayetleri sahih görmemiş; (İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII, 189.) Tahâvî ise İbn Abbas rivayetinin lafız itibarıyla daha uygun olduğunu belirtmekle birlikte Hz. Peygamber’in namaz kılmadığını ifade etmiştir. (Bkz. Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, I, 70 vd.; Geniş bilgi için bkz. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 128; a.mlf., “Hadis Yorumunun Sınırları”, s. 5-6.)

durma. Çünkü onlar Allah'ı ve elçisini tanımadılar ve yoldan çıkmış olarak öldüler”⁸³² mealindeki ayet inmiştir.⁸³³

İbn Ömer tarikiyle gelen bir diğer rivayette ise, İbn Abbas'ın naklinden farklı olarak Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in elbisesinden tutarak ona itirazda bulunduğu belirtilmiştir.⁸³⁴

Yukarıda Şîî kaynaklardan naklettiğimiz rivayet ve değerlendirmelerden görüldüğü üzere Şîî müellifler, öncelikle bu olayın Hz. Ömer'in muvafakatı şeklinde düşünülmesinin mümkün olmadığını ispata çalışmışlardır. Bu bağlamda da bazı müellifler, ilgili ayetlerin bu olaydan önce indirildiğini belirtmişlerdir. Bununla beraber bazen eleştiri sınırlarını zorlayarak işi hakarete vardırılmışlardır.

Kâşânî ve ondan sonra gelen bazı müelliflerin ayetteki “صَلَّى” kelimesinin “dua”ya hamledilmesi gerektiği şeklindeki görüşlerinin burası için uygun olduğu kanaatinde değiliz. Elbetteki bu kavramın anlamlarından biri de “dua”dır.⁸³⁵ Ancak bize göre burada bu yönde bir tercihin yapılması, tarihî rivayetlere rağmen sadece zihinlerde var olan bir şablona ifadelerin veya tarihi olayların zorla oturtulmaya çalışılmasından ibarettir. Bilindiği üzere Şîa'da cenaze namazında beş tekbir getirilir.⁸³⁶ Müellif de böylece kelimenin anlamıyla ilgili böyle bir tercihte bulunarak kendi uygulamalarına vurgu yapmakta ve onun daha isabetli olduğunu ortaya koymaya çalışıyor gibi bir izlenim vermektedir.

⁸³² Tevbe, 9/84.

⁸³³ Buhârî, “Cenâiz”, 85; Tirmizî, “Tefsir”, 10; Nesâî, “Cenâiz”, 69 (IV, 67-68). Ayrıca bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, s. 296-297.

⁸³⁴ Buhari, “Tefsir”, 9/12; Müslim, “Fedailu's-Sahabe”, 2; Tirmizi, “Tefsir”, 10.

⁸³⁵ İbn Manzur, *Lisân*, IV, 2490.

⁸³⁶ Meclisî, *Bihâr*, LXXVIII, 354-355.

Ayrıca kimi kaynaklarda Hz. Peygamber'in, namazı kıldırıldığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır.⁸³⁷

Konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunan bazı çağdaş müellifler, Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Übeyy'in cenaze namazını siyaseten kıldırarak istediği, ancak Yüce Allah'ın konuyla ilgili ayetlerinin nüzulünün ardından bu işten vaz geçtiği yönünde görüş bildirmişlerdir.⁸³⁸

2. Ğadîr Hum ve Hz. Ömer

Ğadîr Hum,⁸³⁹ Şîa'nın Hz. Ali'nin imameti hakkında dayandığı en önemli olaylardandır. Konuyla ilgili rivayetler Şîi kaynaklarda çok yoğun bir şekilde dile getirilmiş ve buna dair pek çok çalışma yapılmıştır.

Şîi kaynaklarda genel hatlarıyla olay şöyle anlatılır: Veda Haccı dönüşünde Hz. Peygamber, Ğadîr Hum denilen yere vardığında Mâide Suresi'nin, "Ey Elçi! Rabb'inden sana indirilene duyur; eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur ..." mealindeki 67. ayeti nazil olur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ashabını toplar ve onlara kızgın güneşin altında "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allahım! ona dost olana dost, ona düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et, onu küçük düşürmeye çalışmanı rezil

⁸³⁷ Buharî, VII, 143 (Hadis No: 5796); İbn Mace, I, 487 (Hadis No: 1523); Tahavî, I, 71 vd.;

⁸³⁸ Koçyiğit, "Abdullah b. Übey b. Selûl", DİA, I, 140; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 129; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 298.

⁸³⁹ **Ğadîr Hum**: Mekke ile Medine arasında, Cuhfe'ye iki mil (yaklaşık dört kilometre) uzaklıkta bulunan bir yerin adıdır. Bkz. Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldan*, IV, 188. Ayrıca otlak ve suyun olmaması nedeniyle konaklama için uygun bir değildi ve insanların ayrılıp memleketlerine gidebilecekleri son toplanma yeri idi. Bkz. Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 88.

et.” diyerek Hz. Ali'nin imametini ilan eder.⁸⁴⁰ Bunun üzerine orada bulunan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve diğer ashabın Ali'yi tebrik ettiği zikredilir.⁸⁴¹

Bu bölümde öncelikle en erken dönem Şîî kaynaklardan olan Süleym b. Kays'ın *es-Sakîfe* isimli çalışmasından başlamak üzere Hz. Ömer'in bu konuyla ilgili Şîî eserlerde nasıl anlatıldığı, konumu ve rolüne değineceğiz.

Süleym b. Kays (ö. 76/695), Ebu Said el-Hudri'ye dayandırdığı rivayette Hz. Peygamber'e Maide Suresi'nin 67. ayeti indikten sonra O; Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e Hz. Ali'nin bulunduğu çadıra giderek biat etmelerini ister. Onlar ise Hz. Peygamber'e bu biatın Allah'ın emri olup olmadığını sorarlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, bunun Allah'tan olduğunu belirtir ve şunu ekler: “Her kim bu biati bozarsa kafirdir, her kim Ali'ye itaat etmezse kafirdir. Ali'nin sözü benim sözümdür, onun emri benim emrimdir. Her kim onun sözüne ve emrine muhalif davranırsa bana muhalefet etmiş gibidir.” Ardından Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer çadıra girip Ali'nin Müminlerin Emîri olduğu konusunda biatte bulunurlar. Biat esnasında Hz. Ömer şöyle der: “Bravo sana ey Ali! Benim ve tüm mümin-müminelerin mevlası oldun.” Daha sonra Hz. Peygamber; Selman ve Ebu Zer'e biat etmeleri için emirde bulunur. Onlar ise hiçbir şey demeden biat ederler.⁸⁴²

Kummî (ö. III/IX. yy)'nin naklettiği bir rivayette, Hz. Peygamber Hz. Ali'yi “Müminlerin Mevlası” olarak seçince Hz. Ömer itiraz eder. Ancak Hz. Peygamber

⁸⁴⁰ Süleym b. Kays, s. 355-356; İbn Şâzân, *el-Îzâh*, s. 98-100; Kummî, *Tefsîr*, s. 166-168; Ayyâşî, I, 360; Şeyh Müfid, *el-Îrşâd*, s. 89.

⁸⁴¹ Süleym b. Kays, s. 355-356; İbn Şâzân, *el-Îzâh*, s. 98-100; Şeyh Müfid, *el-Îrşâd*, s. 89; Eminüddin et-Tabersî, *Î'lâmu'l-Verâ*, I, 262; Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 181-182; İbnü'l-Batrîk, *el-Umde*, s. 92; Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 97-105.

⁸⁴² Süleym b. Kays, s. 355-356. Benzer bir rivayet için bkz. İbn Şâzân, *el-Îzâh*, s. 98-100.

bunun, Allah'ın emri olduğunu belirtir. Ardından müellif, Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu on dört kişilik bir grubun Medine'de Hz. Ali için biat alınmasından endişe ederek Hz. Peygamber'i öldürmeye yeltendiği, bu hazırlığın ve hazırlığı yapanların ona Cebrail tarafından haber verildiği ve bu isimleri Huzeyfe el-Yemânî'nin de duyduğunu vurgular. Daha sonra bu kimselerin Hz. Peygamber'e gelerek böyle bir şey yapmadıklarına dair yemin ettikleri bunun üzerine de Tevbe Suresi 74. ayetin indiği ifade edilir. Ayrıca rivayette dikkat çeken bir diğer husus da tuzağı kurduğu iddia edilen şahıslardan bahsedilirken "Hz. Peygamber'den sonra irtidad eden ashabi" diye söz edilmesidir.⁸⁴³ Meclisî (ö. 1111/1698) de, Kummî'nin rivayetini andıran bir nakilde bulunur. Buna göre, Hz. Peygamber'e zarar vermeye çalışanların dokuz tanesi Kureyş'ten diğer beş kişi ise başka kabilelerdendir. Meclisî'nin rivayetinde, ısrarlar üzerine Huzeyfe'nin bu isimleri zikrettiği ve bu isimler hakkında Allah adına yemin ederek şöyle dediği nakledilir: "Kureyş'ten olanlar; Ebu Bekir, Ömer, Osman, Talha, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Muaviye b. Ebi Süfyan, Amr b. As idi. Kureyş dışından olanlar ise; Ebu Musa el-Eşarî, Muğire b. Şube, Evs b. el-Hadsan, Ebu Hureyre ve Ebu Talha el-Ensarî'dir."⁸⁴⁴

Kummî'nin İmam Cafer'e dayandırdığı bir diğer rivayette ise Hz. Peygamber, emirlik işini Haşimoğullarına devrettiği esnada onun hizasında münafıklardan yedi kişilik bir grup vardı. Bunlar; Falan, Falan, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Ebu Ubeyde, Ebu Huzeyfe'nin hizmetçisi Salim ve Muğire b. Şube idi. İkinci (Hz. Ömer) şöyle dedi: "Hz. Peygamber'in gözünü görmüyor musunuz,

⁸⁴³ Kummî, *Tefsîr*, s. 166-168.

⁸⁴⁴ Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 100-101.

delinin gözleri gibi. Bu anda kalkıp ‘Rabbim bana öyle buyurdu’ diyor.” Bu sözler Cebrail tarafından Hz. Peygamber’e ulaştırılınca onlara bunu sordu. Onlar ise inkar ettiler. Bunun üzerine Tevbe Suresi 74. ayet indi ve burada onlar “cimriler” olarak anıldılar. Ardından da Tevbe Suresi 75-77. ayetleri nazil oldu. Bu ayetlerde de onlar “münafıklar ve yalancılar” olarak isimlendirildi.⁸⁴⁵ Meclisî (ö. 1111/1698), Kummî’nin belirttiği yedi münafıktan isimlerini “Falan, Falan” diye zikrettiği kimselerin “Ebu Bekir ve Ömer” olduğunu söylemektedir.⁸⁴⁶

Taberî (ö. IV/X. yy), Ğadîr Hum meselesini Süleym b. Kays’ın da aralarında bulunduğu farklı kanallardan nakleder. Bu rivayetlerde göze çarpan bazı nüanslar şöyledir: Bunlardan birine göre Yüce Allah, Hz. Peygamber’e Hz. Ali’nin velayetini açıklamasını emreder; ancak Hz. Peygamber, insanların irtidat etmeleri ve dine zarar gelmesinden endişe ederek bunu yerine getirmez. Bunun üzerine de Yüce Allah Maide Suresi 67. ayeti indirir. Hz. Peygamber, insanları toplar ve onlara velayet hususunda hitapta bulunur.⁸⁴⁷ Bir diğer rivayette ise onlara “sakaleyn”⁸⁴⁸ hususunda tavsiyelerde bulunur.⁸⁴⁹

Şeyh Müfid (ö. 413/1022), *el-İrşâd* isimli çalışmasında Hz. Ömer’in, Hz. Ali’yi elde ettiği makam dolayısıyla överken abartılı bir şekilde onu kutladığından bahsederek Hz. Ömer’in, Süleym b. Kays’ın eserinde geçen sözünü nakleder. Ancak Hz. Ömer’in diğer bazı rivayetlerde geçen itirazından söz etmez.⁸⁵⁰ Tabersî (ö.

⁸⁴⁵ Kummî, *Tefsîr*, s. 277-278. Konuyla ilgili başka rivayetler için bkz. Kuleynî, *el-Kafl*, I, 173-175.

⁸⁴⁶ Meclisî, *Bihâr*, XXXVII, 119.

⁸⁴⁷ Taberî, *el-Müsterşid*, s. 465.

⁸⁴⁸ **Sakaleyn**: “Uzatılmış iki ip” anlamında düşünenler olmuştur. Bkz. İbnü’l-Batrik, *el-Umde*, s. 118.

⁸⁴⁹ Taberî, *el-Müsterşid*, s. 466-467.

⁸⁵⁰ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 89.

548/1153) de *İ'lâmu'l-Verâ* isimli çalışmasında aynı noktaları/hususları dile getirir.⁸⁵¹

Ebu Cafer et-Tûsî (ö. 460/1068), Hz. Ali'nin velayeti ile ilgili olarak Hz. Ömer'in söylemiş olduğu sözlerin ona itaatin farziyetine ve onun imameti hak ettiğine delil olduğunu iddia eder.⁸⁵² İbnü'l-Batrîk (ö. 600/1203) de aynı görüştedir.⁸⁵³

İbnü'l-Batrîk, *el-Umde* isimli çalışmasında İbn Hanbel'den naklen Ğadîr Hum olayını nakletmekte, ayrıca Hz. Ömer'in biat için Hz. Ali'nin yanına gittiğinden değil; karşılaştığından bahsetmektedir.⁸⁵⁴ Müellif, Hz. Ali'nin hakkında Hz. Peygamber'in söylediklerini duyanların kaç kişi olduğu ile ilgili net bir rakam zikretmemiştir. Ona göre, “beş, altı, on üç, otuz veya bir grup kişi” Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından mevla olarak konumlandırılmasına şahit olmuştur.⁸⁵⁵

İmadüddin et-Taberî (ö. VI/XII. yy)'nin rivayetine göre İbn Ömer'e, Hz. Peygamber Ğadîr'de Hz. Ali'nin herkesin mevlası olduğunu söylerken Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in orda bulunup o sözü işitip işitip işitmediği sorulduğunda onların bu sözü işittiği cevabını verir.⁸⁵⁶ İbn Tâvûs (ö. 664/1265) ise, Hz. Ali'yi tebrik edenlerle ilgili uzun bir sahabi listesi oluşturur ve Hz. Ömer'i de bunlar arasında zikreder.⁸⁵⁷

⁸⁵¹ Eminüddin et-Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ*, I, 262.

⁸⁵² Tûsî, *el-İktisad*, s. 221.

⁸⁵³ İbnü'l-Batrîk, *el-Umde*, s. 119.

⁸⁵⁴ İbnü'l-Batrîk, *el-Umde*, s. 92.

⁸⁵⁵ İbnü'l-Batrîk, *el-Umde*, s. 93-95.

⁸⁵⁶ İmadüddin et-Taberî, *Beşaratu'l-Mustafa*, s. 285.

⁸⁵⁷ İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 139-140.

Ebu Mansur et-Tabersî (ö. 620/1223) de *el-İhticac* isimli çalışmasında Ğadîr Hum olayını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Konumuzla ilgili olan bölüm şöyledir: Hz. Peygamber; Nisa, 4/59, Maide, 5/55 ve Tevbe, 9/16. ayetlerin Hz. Ali hakkında olduğunu söyleyince Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, sadece ona mı has olduğunu sorarlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber de “Tabii ki bunlar, onun ve kıyamete kadar gelecek olan vasilerim hakkındadır.” der. O ikisi de Hz. Peygamber’den onların kim olduklarını kendilerine söylemesini isterler. Hz. Peygamber de, “kardeşim, varisim, vasim, halifem, benden sonraki her müminin velisi; ondan sonra Hasan ve Hüseyin; ardından da Hüseyin’in çocuklarından peş peşe dokuz kişi hakkında...” buyurur.⁸⁵⁸ Bir diğer rivayette Hz. Peygamber “sakaleyn”i söyleyince Hz. Ömer biraz öfkeli bir şekilde ayağa kalkar ve “Ey Allah’ın Rasulü! Ehl-i Beyt’inin tamamı mı?” diye sorar. Hz. Peygamber de şöyle der: “Hayır, fakat onlardan vasilerim sadece bunun kapsamına girecekler. Onların ilki kardeşim, vezirim, ümmetimdeki halifem, benden sonraki mümin-mümine herkesin velisidir, o onların ilkidir. Sonra iki oğlum Hasan ve Hüseyin, ondan sonra da Hüseyin’in dokuz çocuğu...”⁸⁵⁹

Erbilî (ö. 693/1294), Hz. Ömer’in Hz. Ali’nin velayetine çok sevindiğini ve bu sevincini de Hz. Ali’yi kutlarken söylediği sözlerle açığa vurduğunu belirtir.⁸⁶⁰ Müellifin İmam Bakır’a dayandırdığı diğer bir rivayete göre ise, bir gün Hz. Ömer’e birbiri hakkında davacı olan iki bedevi gelir, Hz. Ömer, Hz. Ali’ye hüküm vermesini söyler. Hz. Ali hükmü verince adamlardan biri hükmü beğenmez ve hüküm verenin kim olduğunu sorar, bunun üzerine Hz. Ömer, adamın yakasına yapışarak “Yazıklar

⁸⁵⁸ Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 179-180.

⁸⁵⁹ Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 181-182.

⁸⁶⁰ Erbilî, *Keşfü'l-Ğumme*, I, 238.

olsun sana, sen bunu tanımıyor musun? Bu, benim ve tüm müminlerin mevlasıdır. Bu, kimin mevlası olmazsa o iman etmiş değildir.” der.⁸⁶¹

Deylemî (ö. VIII/XIV. yy), hilafet tartışmaları esnasında bizzat Hz. Ali'nin ağzından, Hz. Ömer'in gelerek onun omzuna vurup onu tebrik ettiği rivayetini nakleder.⁸⁶²

Behrânî (ö. 1107/1694), Hz. Peygamber'in insanlardan Hz. Ali için hilafet adına biat aldığını ancak onların, biatlerini bozarak Buzağı (Hz. Ebu Bekir) ve Samirî (Hz. Ömer)'ye uyduklarını dile getirmektedir.⁸⁶³

Meclisî (ö. 1111/1698)'nin eserinde, Süleym b. Kays'ın kitabında da benzerini müşahade ettiğimiz Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in biatı hususunda şöyle bir rivayet nakledilir: Ğadîr olayından sonra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, Cuhfe'ye kadar önden gitmişler, ancak Hz. Peygamber peşlerinden adam göndererek onları geri çağırması ve azarlayarak şöyle demiştir: “Ey Ebu Kuhafe'nin oğlu ve ey Ömer! Benden sonraki velayet için Ali'ye biat ediniz!” Onlar da, “Bu, Allah ve Rasulü'nün bir emri midir?” diye sorunca Hz. Peygamber, “Bunun gibi şeyler Allah'ın emri olmadan olur mu? Evet, Allah'ın ve Rasulü'nün emridir.” buyurmuş, ardından onlar da biat ederek ordan ayrılmışlardır.⁸⁶⁴

Meclisî, Kuleynî (ö. 329/940)'nin *el-Kâfî* isimli çalışmasından naklettiği bir rivayete göre Hz. Peygamber, Ğadîr Hum'da Mevla olarak Hz. Ali'yi ilan edince İblis bu durumdan rahatsız olarak çılgık atar. Ardından münafıklar Hz. Peygamber için “hevasından konuşuyor” deyince o ikisinden biri arkadaşına Hz. Peygamber'i

⁸⁶¹ Erbilî, *Keşfü'l-Ğumme*, I, 304.

⁸⁶² Deylemî, *İrşâdu'l-Kulüb*, II, 95-96.

⁸⁶³ Behrânî, *el-Burhân*, II, 376.

⁸⁶⁴ Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 97-105; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 59-60.

kastederek “gözlerini görmüyor musun, deli gibi başında dönüyorlar” der. İblis bir çılgılık atıp dostlarını bir araya getirir ve şöyle der: “Adem sözünü bozdu ancak Rabbi inkar etmedi; Bunlar ise hem ahitlerini bozdular hem de Rasulü inkar ettiler. Hz. Peygamber vefat edince insanlar Ali dışında birini yerine getirdiler. Bunun üzerine İblis mülk tacını giydi, minbere yerleşti ve etrafındakilere şöyle dedi: “İmam gelinceye kadar Allah’a artık itaat edilmez.”⁸⁶⁵ Rivayeti değerlendiren Meclisî, “o ikisinden biri arkadaşına” ibaresindeki iki kişiden birinin Hz. Ebu Bekir diğerinin ise Hz. Ömer olduğunu iddia eder.⁸⁶⁶

Şîa kaynaklarının Ğadîr Hum meselesi bağlamında Hz. Ömer hakkındaki genel kanaatinin şu olduğu rivayetlerden anlaşılmaktadır:

1. Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye biat emrini sorgulayacak ve bundan rahatsız olacak kadar cüretkar ve kaba davranmıştır.
2. Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den sonra hilafete/imamete getirilmesini hazmedemeyerek Hz. Peygamber’i öldürmeye teşebbüs edenler arasında bulunmuştur.
3. Hz. Ömer, Ğadîr Hum’da Hz. Ali’ye yaptığı biatı Hz. Peygamber’in vefatının ardından hilafet meselesinde hiçe saymıştır.
4. Hz. Ömer’i Ğadîr Hum olayı hakkında eleştiren Şîî müellifler, onu “münafık, yalancı, İblis” gibi isimlerle tavsif etmişlerdir.

Hz. Ömer hakkında değerlendirmelere geçmeden önce Ğadîr Hum olayının Sünnî kaynaklarda nasıl geçtiğine bir göz atmamız yerinde olacaktır. Zira Şîa’nın varlığı hususunda hiçbir şüphe duymadığı bu olay ile ilgili Sünnî kaynaklarda pek

⁸⁶⁵ Kuleynî, *el-Kâfî*, VIII, 183.

⁸⁶⁶ Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 256-257; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 61-62.

fazla malumat bulunmamaktadır. Bununla beraber mevcut rivayetler ise Şiâ'nın nakillerinden oldukça farklı bağlamda ele alınmışlardır.

Sünnî kaynaklardaki rivayetlere göre Hz. Peygamber'in "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır." demesinin sebebi şu olaylardır:

1. Hz. Üsame, Hz. Ali'ye, "sen benim mevlam değilsin, benim mevlam Allah'ın Rasulü'dür" demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber de bu sözü söylemiştir.⁸⁶⁷
2. Büreyde, Hz. Ali ile Yemen'e aynı seriyede gitmiş ve Mekke'ye dönüşlerinde Hz. Ali'de görüp hoşnut olmadığı bir davranışı Hz. Peygamber'e aktarmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber de bu tavırdan hoşlanmamış ve bu sözü söylemiştir.⁸⁶⁸
3. Bir başka rivayette ise Yemen Seferi'nden dönüşte Hz. Ali, Mekke'de Hz. Peygamber'le buluşmak için biraz acele eder ve askerlerin başına birini vekil bırakır. Mekke'ye yaklaştıklarında Hz. Ali onları karşılamak için çıktığında ganimet olan elbiselerin, askerlerin üzerlerinde olduğunu farkeder ve bunların çıkarılmasını ister. Olay Hz. Peygamber'e intikal edince Hz. Ali hakkında şikayette bulunulmamasını söyler.⁸⁶⁹

⁸⁶⁷ İbrahim b. Muhammed b. Muhammed Kemalüddin b. Ahmed ed-Dımaşkî, *el-Beyan ve't-Tarif fi Esbabı Vurûdi'l-Hadisi's-Şerif*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-II, Beyrut, trz., II, 230.

⁸⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII, 32 (Hadis No: 22945); Hakim, *Müstedrek*, III, 119 (Hadis No: 4578); İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, IV, 415-416.

⁸⁶⁹ İbn Hişâm, IV, 194-195.

4. Hz. Peygamber'in Veda Haccı'ndan Medine'ye dönerken Ğadîr Hum denilen yerde ashabını toplayıp Hz. Ali'nin müminlerin mevlası olması ile ilgili sözü söylediği de nakledilir.⁸⁷⁰

⁸⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 262; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, IV, 422. Ğadîr Hum meselesi, Şîîler ile Sünnîler arasında belki de en fazla tartışmaya yol açan konulardan biridir. Zira yukarıda verdiğimiz rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Sünnîler, Ğadîr Hum'da Hz. Peygamber'in bir konuşma yaptığını büyük oranda kabullenmektedirler. Ancak içerik ve sebebi hususunda ise ihtilaflar oldukça fazladır. Asıl konumuzu Hz. Ömer teşkil ettiği için bu rivayetler üzerine detaylı bir şekilde konuşmayacağız. Ancak bu rivayetle ilgili bazı şüphelerin olduğunu dile getirmeden geçmemizin de yanlış olacağı kanaatindeyiz.

Ğadîr Hum ile ilgili değerlendirmelerde bulunan İbn Teymiye, bu olayı tamamen inkar etmekte ve eğer Şîa'nın iddia ettiği gibi bir halife tayini varsa bunu, hilafet tartışmalarında sahabilerin bilmesi gerektiğini belirtmektedir. (Bkz. İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselam, *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakzi Kelami's-Şiati'l-Kaderiyye*, Camiatü'l-Muhammed b. Suûd, I-IX, Riyad 1986, VII, 441.) Hatırlanacağı üzere Şîî kaynaklar da olayı anlatırken Hz. Peygamber'in insanları toplayıp Hz. Ali ve kendisinin koltuk altı görülene dek kollarını kaldırdığını ifade etmişler. Şîî kaynaklar, Ğadîr Hum hadisesinin gerçekliğini ve Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin imam olacağını sahabe tarafından bilindiğini kanıtlamak amacıyla rivayetlerin sonuna bir bölüm eklemiştir. Yine aynı eserler, Ğadîr Hum'da Hz. Peygamber'in “ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır” sözlerine itaate layık, işleri idare eden, müminlerin işleri hususunda tasarruf sahibi olan kimse gibi anlamlar yüklemişlerdir. (Geniş bilgi için bkz. Şeyh Sadûk, *Meâni'l-Ahbâr*, s. 65-74; Bozan, *İmamiye Şiasının İmamet Tasavvuru*, s. 76-77.) Ancak Sünnî alimler bu cümledeki “mevla” kelimesinden aynı anlamı çıkarmamışlardır. Hasan b. Hasan (Hz. Ali'nin torunu) Ğadîr Günü söylenen “mevla” sözü hakkında şöyle demektedir: “Hz. Peygamber, bununla sultanlık ve idareciliği kastetmemiştir. Çünkü Rasulullah insanların en iyi ve en fasih konuşanı idi. Eğer bunu söylemeyi amaçlasaydı şöyle derdi: Ey insanlar! Bu, dinî ve dünyevî işlerinizin velisi ve benden sonra da size hükmedecek olandır. Onu dinleyin ve ona itaat edin.” (Bkz. Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hallal, *es-Sünne*, Darü'r-Râye, I-VII, Riyad 1989, II, 350; Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *el-İ'tikad*

Sünnî kaynaklarda genel hatlarıyla Ğadîr Hum olayı bağlamında bu rivayetler nakledilmektedir. Hz. Ömer ve diğer sahâbîlerin bu olaydaki konumuna gelince Şîî müellifler başta Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere sahâbîlerin Hz. Ali'ye gelerek onu kutladıklarını rivayet ettiklerini gördük. Bize göre bu nakillerin yoğun bir şekilde kullanılmasının sebebi, Hz. Ali'nin imametinin Hz. Ömer ve diğer sahâbe tarafından bilindiğinin ispatı ve bunu bilmelerine rağmen inkar ederek irtidat ettiklerini dolaylı olarak ifade etmektir. Ancak İbn Teymiye'nin de belirttiği gibi Hz. Ali için başka insanların şahitlik etmemiş olması konuyla ilgili rivayetlerin sıhhati konusunda şüphe oluşturmaktadır.

Başta, Süleym b. Kays ve Kummî'nin eserleri olmak üzere Şîa kaynaklarında zikredilen rivayetlerde görüldüğü üzere öncelikle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e özel bir yer açılmış ve onlar hakkında Hz. Peygamber'e karşı isyankar bir tavır içerisinde oldukları imajı çizilmiştir. Bununla da yetinilmemiş, onların, Hz. Peygamber'i Hz. Ali'yi seçmiş olmasından duydukları rahatsızlık dolayısıyla öldürmek isteyecek

ve'l-Hidaye ila Sebîli'r-Reşad, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1401, s. 355; Cemal Sofuoğlu, "Ğadir-i Hum Meselesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1983, cilt: XXVI, s. 464-465.) İbn Kuteybe de burada zikredilen "mevla" kelimesinin Hz. Ali'ye hiçbir üstünlük getirmeyeceğini ifade etmiştir. (Bkz. Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü Muhtelefi'l-Hadis*, el-Mektebü'l-İslamî, byy., 1999, s. 93.) Bazı müellifler ise rivayetin sonundaki "Allahım, ona dost olana dost; düşman olana düşman ol" ifadesinin hadisin aslından olmadığını Şîîler tarafından eklendiğini iddia etmektedirler. (Bkz. Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitabu'l-Osmaniyye*, Daru'l-Cil, Beyrut 1991, s. 144; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 63.)

Yine yukarıda naklettiğimiz Şîî kaynakların rivayetlerinde dikkat çeken önemli bir husus, kimi rivayetlerin önüne veya sonuna Hz. Ali'nin hilafetinin nass ile tayin edildiği savunulurken delil olarak getirilen "Menzile" ve "Sakaleyn" rivayetlerinin eklenmiş olmasıdır. (Bkz. Bozan, *İmamiye Şiasının İmamet Tasavvuru*, s. 79.)

kadar ileri gittikleri iddiası ortaya atılmıştır. Doğrusu hiçbir Sünnî kaynakta Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir'in böyle bir işe giriştiklerine dair bir bilgi mevcut değildir. Öte taraftan Şîa'nın mezkur iddiaları, bazı gelişmeleri dikkate aldığımızda da tutarsız gözükmetedir. Mesela Hz. Peygamber; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i vefatına kadar hep yanında tutmuştur. Hastalığı sırasında namaz kıldırmakla Hz. Ebû Bekir'i görevlendirmiştir. Hz. Peygamber'in, kendisine suikast planlayan insanları bu kadar yakınında tutması veya namazda imamet görevini bunlardan birine vermesi makul bir davranış olarak görülebilir mi?

Yine Hz. Ömer açısından dikkat çeken bir diğer husus Hz. Peygamber için "deli" dediği iddia edilerek onun saygısızlık ve kabalıkta Hz. Peygamber dahil hiç kimseyi tanımadığı resmedilmek istenmiş olması muhtemeldir.

Çeşitli rivayetlerde görüldüğü gibi Hz. Ömer'in Hz. Ali'yi tebrik etmesinin ona itaatin farz olduğuna delil getirilmek istenmesi de manidardır. Bazı müellifler işe biraz daha çekicilik katmak ve menkıbe havası oluşturmak için Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in sözünden rahatsızlığını dile getirmesinin ardından şeytanın sevindiği ile ilgili rivayeti nakletmişlerdir.

Yukarıdaki bilgilere dayanarak diyebiliriz ki Gadir Hum'da Şîa'nın anladığı şekilde bir biat olmamıştır. Şîa ise bunu imametın nass ile tayini kapsamında ele alarak muhaliflerini susturmayı amaçlamıştır.

3. Kırtas Olayı

Kırtas Olayı, Hz. Peygamber'in, vefatından önceki hastalığı esnasında etrafında bulunanlardan yazı malzemesi istemesi üzerine odadakilerin getirip getirmeme konusunda ihtilafa düşmesi neticesinde ortaya çıkmış ve Ehl-i Sünnet ile

Şîa arasında büyük tartışmalara yol açmış olan bir meseledir. Şîa'ya göre Hz. Peygamber, yazı malzemesi isteyerek kendisinden sonra yerine geçecek olan Hz. Ali'yi açık bir şekilde yazacaktı. Ancak Sünnîlere göre Hz. Ali'nin yazılması gibi bir durum söz konusu değildi. Sadece Hz. Peygamber daha önce zikrettiği bazı emirlere dikkat çekecek ve onlarla ilgili bazı hatırlatmalarda bulunacaktı.

Bu olay, Şîa'nın, Hz. Ali'nin vasiliğini Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönem ile ilişkilendirirken kullandığı argümanlardandır.⁸⁷¹ Ancak bu delil, diğer delillere nisbeten (Menzile, Ğadîr Hum vb.) imamete açık bir şekilde değinmemesine rağmen bazı Şîî müelliflerce bu istikamette yorumlanmıştır.⁸⁷²

Şîa, "Kırtas Meselesi" ile ilgili rivayetleri ele alıp değerlendirirken bunları adeta Hz. Ömer'i eleştirmek için bir taarruz aracı ve gerekçesi görmektedir. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi halife olarak vasiyet edeceği sırada Hz. Ömer ve arkadaşları ümmetin kendisiyle sapıklıktan korunacağı hilafet gibi önemli bir makamın Hz. Ali'ye tevdi edileceğini anlayınca buna en sert şekilde karşı çıkıp engellemişlerdir.⁸⁷³

Şîî kaynaklarda konuyla ilgili çok fazla malumat bulmak mümkündür. Şimdi aşağıdaki satırlarda hem bu bilgileri aktaracak hem de tarihî süreç içerisinde bu bilgilerde meydana gelen değişiklikleri göstermeye çalışacağız.

Müellifin ölüm tarihini esas alırsak Şîî kaynaklar arasında en eski rivayetin Süleym b. Kays (ö. 76/695)'a ait olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle ilk olarak onun rivayetini aktaracağız. Müellif, Kırtas Olayı'nı şöyle nakletmektedir: "Rasulullah,

⁸⁷¹ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, s. 52.

⁸⁷² Geniş bilgi için bkz. Bozan, *İmamiye Şîasının İmamet Tasavvuru*, s. 83.

⁸⁷³ Mustafavî, s. 129. Geniş bilgi için bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, s. 304.

vefat ettiği pazartesi günü, etrafında Ehl-i Beyt'i ve sahabeden otuz kişi varken, 'Bana kürek kemiği getirin de size bir yazı yazayım ki benden sonra ne ihtilafa ne de sapıklığa düşesiniz.' dedi. "Bu Ümmetin Firavunu"⁸⁷⁴ ise, "Rasulullah sayıklıyor" dedi. Bunun üzerine Rasulullah öfkeleni ve şöyle dedi: "Ben hayatteyken ihtilafa düşüyorsunuz. Ben öldüğümde ne yaparsınız?" Ardından kürek kemiği istemekten vazgeçti. Süleym b. Kays şöyle der: İbn Abbas bana yöneldi ve şöyle dedi: "Ey Süleym! Eğer o adamın söylediği olmasaydı Hz. Peygamber bize kendisinden sonra sapmayacağımız ve ihtilafa da düşmeyeceğimiz bir yazı yazardı." Orda bulunanlardan biri o adamın kim olduğunu sordu. İbn Abbas ise bunu söylemeye gerek olmadığını söyledi. Süleym b. Kays şöyle devam eder: Orada bulunanlar kalktıktan sonra İbn Abbas ile baş başa kaldım ve ona bu adamın kim olduğunu sordum. İbn Abbas onun "Ömer" olduğunu söyledi. Ben de onu tasdik ettim. Çünkü Hz. Ali, Hz. Selman, Hz. Mikdad ve Hz. Ebu Zer de onun Ömer olduğunu söylemişlerdi. Sonra İbn Abbas şöyle dedi: Ey Süleym! Bunu kardeşlerinin dışında kimseye söyleme. Çünkü bu ümmetin kalbi, İsrailoğullarının kalbinin Samiri ve buzağı sevgisi ile dolu olması gibi, bu iki adamın sevgisi ile doludur."⁸⁷⁵

Fadl b. Şâzân (ö. 260/873) *el-İzâh*'ta zikrettiği bir rivayette ilk dönem Sünnî kaynaklardan naklen birazdan vereceğimiz rivayetlere üçüncü bir vasiyet olarak Hz. Peygamber'in, Üsame ordusunun hazırlanmasını emrettiğini belirtmiştir.⁸⁷⁶ Kuleynî (ö. 329/940) ise *el-Kâfi*'de alışılmış olan Kırtas Olayı ile ilgili rivayetlerin dışına çıkarak Hz. Peygamber ile ilgili şöyle bir olay nakletmiştir: "Rasulullah, ölümüyle

⁸⁷⁴ Hz. Ömer kastedilmiştir.

⁸⁷⁵ Süleym b. Kays, s. 324.

⁸⁷⁶ İbn Şâzân, *el-İzâh*, s. 359-360.

neticelenen hastalığı esnasında “dostumu çağırın” dedi. O iki bayan (Hz. Aişe ve Hz. Hafsa), babalarına haber gönderdiler. Hz. Peygamber onları görünce onlardan yüz çevirdi. Sonra tekrar “bana dostumu çağırın” dedi. Sonra Ali çağrıldı. O gelince Hz. Peygamber onun kulağına eğildi ve ona bir şeyler söyledi. Hz. Ali dışarı çıkınca o ikisi (Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer) onu karşılayıp “dostun sana ne söyledi” diye sordular. Bunun üzerine Hz. Ali, “bana her kapısı bin kapıyı açan bin kapı söyledi” dedi.⁸⁷⁷ Benzer bir rivayette Şeyh Sadûk (ö. 381/991) *Hisâl* isimli eserinde Hz. Peygamber’in Hz. Ali hakkında “kardeşimi çağırın” dediği ve Hz. Ali onun yanına geldiğinde ise Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in orada bulunduğu, Hz. Ali’yi görünce duvara dönüp yüzlerini bir elbiseyle örttükleri anlatılmaktadır.⁸⁷⁸ Müellifin *Hisâl*’daki bir başka rivayetinde ise aynı olayı *el-Kâfi*’dekine benzer bir şekilde naklettiği, ancak ona ek olarak Hz. Ali’yi çağırmanın Hz. Fatıma olduğu, Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye bin hadisi (söz) açan bin hadis öğrettiği ve Hz. Ali ve Hz. Peygamber’in terlerinin birbirine karıştığı anlatılmaktadır.⁸⁷⁹

Şeyh Müfid (ö. 413/1022), *el-Emâlî* adlı eserinde konuyu ileride aktaracağımız Sünnî rivayetlerle aynı paralelde naklederken⁸⁸⁰ *el-İrşâd* adlı eserinde ise yazı malzemesi getirilip getirilmemesi konusunda görüş ayrılığı çıkınca onlara sadece Ehl-i Beyt hususunda tavsiyede bulunur. Ardından odadakiler çıkar ve sadece Hz. Abbas ile Hz. Ali kalır. Hz. Peygamber, Hz. Abbas’a kendisinin vasiyetini ve borçlarını yüklenmesini ister ancak Hz. Abbas bunu yerine getiremeyeceği gerekçesiyle kabul etmez. Bu kez aynı talebi Hz. Ali’ye yönlendirir, o da kabul eder.

⁸⁷⁷ Kuleynî, *el-Kâfi*, I, 178.

⁸⁷⁸ Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, s. 643.

⁸⁷⁹ Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, s. 642.

⁸⁸⁰ Şeyh Müfid, *el-Emâlî*, s. 36-37.

Bunun üzerine Hz. Peygamber ona yüzüğünü, kılıcını ve zırhını verir. Rivayetin devamı Kuleynî'nin yukarıda verdiğimiz nakliyle⁸⁸¹ büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Ancak rivayetin sonunda Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye yapması gerekeni vasiyet ettiği belirtilir.⁸⁸² Tabersî (ö. 548/1153) de bu rivayeti aynı şekilde nakleder.⁸⁸³

Müfid ve Ravendi (ö. 573/1177), yukarıda İbn Şâzân'ın dile getirdiği sözlü vasiyete bazı eklemelerde bulunarak nakletmişlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber, orada bulunanlara Ehl-i Beyt hususunda tavsiyede bulunmuş,⁸⁸⁴ bunun yanı sıra fakirleri doyurmaları, namaza devam etmeleri ve sorumlulukları altındakilerinin haklarına riayet etmelerini öğütledikten sonra yüzünü çevirmiştir.⁸⁸⁵ İbn Şehrâşûb (ö. 588/1192) da Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi çağırması ve ona bin kapı öğretmesi ile ilgili rivayetleri nakleder.⁸⁸⁶

İbn Tâvûs (ö. 664/1265) ise kırtas hadisesiyle ilgili rivayeti Buhârî ve Müslim'den naklettiğini söyledikten sonra Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'i küçümsediğini ve 'sayıklıyor' demekle yüzüne karşı onun hezeyanda bulunduğunu ifade ettiğini belirtir. Ayrıca Hz. Ömer'in ve ona uyanların, yazı yazılmasına mani oldukları günden itibaren, dünyada ister gizli ister açık olsun tüm sapkınlıkların nedeni ve kaynağı olduklarını iddia etmektedir. Ayrıca müellif şöyle bir ilavede de

⁸⁸¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 178.

⁸⁸² Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 92-94.

⁸⁸³ Eminüddin et-Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ*, I, 265-266.

⁸⁸⁴ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, s. 93.

⁸⁸⁵ Kutbuddin er-Ravendî, *Kıyasu'l-Enbiya*, Mecmau'l-Buhusi'l-İslamiyye, Meşhed 1409, s. 358-359; Bozan, *İmamiye Şiasının İmamet Tasavvuru*, s. 82.

⁸⁸⁶ İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 203.

bulunmaktadır: Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in kırtasa Hz. Ali'nin adını yazacağını bildiği için buna engel oldu. Ayrıca Hz. Peygamber'in yazmasını engellediği yazısında Hz. Ali'yi engelleyeceklerin isimlerini yazacaktı ve bu kimselerin ya kovulmalarını ya öldürülmelerini emrederek böylece Hz. Ali'yi koruyacaktı.⁸⁸⁷

Allame Hillî (ö. 726/1325) konuya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Ona göre, kimi rivayetlerde Hz. Peygamber'in üçüncü vasiyet olarak Üsame ordusunun gönderilmesini ısrarla istemesi, Hz. Ali'ye rakip olabilecek Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi isimlerin muhalefetini bertaraf etmek amacıyla. Böylece Medine'yi Hz. Ali'nin rakiplerinden arındırarak onu hilafet makamına getirilmesini hedeflemektedir.⁸⁸⁸

Şîî müelliflerden Tüsterî (ö. 1019/1610) ise Ehl-i Sünnet muhaddislerini, Kırtas Olayı ile ilgili hadis metninde bazı tasarruflarda buldukları ve bazı kelimeleri değiştirdikleri gerekçesiyle suçlamaktadır. Ona göre Hz. Ömer, "Muhakkak ki Hz. Peygamber sayıklıyor" ifadesini kullanmıştır. Fakat Sünnî alimler bu ifadeyi, "Hz. Peygamber'in hastalığı ağırlaşmıştır" şeklinde nakletmişlerdir.⁸⁸⁹ Esterâbâdî (ö. 1040/1630), ise konuyu Buhârî'den olduğu gibi nakletmektedir.⁸⁹⁰ Son dönem müelliflerinden Şerefüddin el-Müsevî de Tüsterî'yi desteklemektedir.⁸⁹¹

⁸⁸⁷ Ebu'l-Kasım Ali b. Musa b. Cafer b. Muhammed b. Tâvûs, *Keşfü'l-Mehacce li Semereti'l-Mehacce*, el-Matbaatu'l-Haydariyye, Nef 1950, s. 64-66.

⁸⁸⁸ Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 509.

⁸⁸⁹ Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 234-235; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 304.

⁸⁹⁰ Mir Damad Muhammed Bakır el-Hüseynî el-Esterâbâdî, *er-Revaşihu's-Semaviyye*, Daru'l-Hadis, Kum 1422, s. 210. İlgili rivayet için bkz. Buhârî, *Kitabu'l-Merda*, 17 (5345 nolu hadis).

⁸⁹¹ Bkz. Müsevî, *el-İctihâd*, s. 149-150.

Meclisî (ö. 1111/1698), konuyla ilgili olarak kendisinden önceki müelliflerin söylediklerinin çoğunu almıştır. Müellifin eserinde naklettiği rivayetler, Şîa'nın tarihi süreç içerisindeki algısını daha iyi anlayabilmek için önem arz etmektedir. Meclisî konuyla ilgili bir değerlendirmesinde, Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in yazı malzemesi istemesine engel olmasının, lafızların değişikliği ile beraber "manen mütevatir" olduğunu ve bu olayın onun küfrü için yeterli bir delil teşkil ettiğini söylemektedir. Müellifin eleştirisi sadece Hz. Ömer ile sınırlı kalmamış, devamında bu olaya rağmen Hz. Ömer'i halife ve imam kabul edenler için de cehalet ve sapıklık gerekçesi olarak görmüştür.⁸⁹² Ayrıca Meclisî, Hz. Ömer'in, Hz. Ali'nin yönetimi ele alacağına dair bilgisinin olması nedeniyle Kırtas Meselesi'ne karşı çıktığını belirtmiştir.⁸⁹³

Kırtas Olayını değerlendiren Hâcuî (ö. 1173/1759), Hz. Peygamber'in sözünü reddetmenin küfür olduğunu belirterek Hz. Ömer'i de "lain oğlu lain" diye nitelemektedir.⁸⁹⁴

Çağdaş müelliflerden Tahranî, Hz. Ömer'in ve diğer bazı sahabilerin Hz. Peygamber'in talebine karşı çıkmalarının ani veya tesadüfi değil, bilakis bunun önceden planlanmış olduğunu belirtmektedir.⁸⁹⁵ Amilî (ö. 1104/1691)'nin *Vesailu's-Şîa* isimli eserinin muhakkiki olayı değerlendirirken Hz. Ömer'in bu tavrını siyasî amaçla hüküm koyma kapısının açılması olarak görmüş ve bunun asıl hedefinin hilafeti asıl sahibinin elinden almak olduğunu belirtmiştir.⁸⁹⁶

⁸⁹² Meclisî, *Bihâr*, XXII, 474.

⁸⁹³ Meclisî, *Bihâr*, XXXVIII, 157.

⁸⁹⁴ Hâcuî'nin el-Mîze isimli eserinden naklen Arı, *İlk Üç Halife*, s. 305.

⁸⁹⁵ Tahranî, *Marifetü'l-İmam*, XIII, 79-80.

⁸⁹⁶ Hür el-Amilî, *Vesailu's-Şîa*, (Tahkik edenin mukaddimesi), I, 15.

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Şîî kaynaklar arasında birliktelik söz konusu değildir. Bunun yanında özellikle İbn Tâvûs'tan itibaren rivayetler ile birlikte bir değerlendirme yapıldığı bazen ise bu değerlendirmede eleştiri sınırlarının aşılması için hakarete varıldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca rivayetlerde asıl suçlu olarak Hz. Ömer'in ön plana çıkarılmaya çalışıldığı da dikkat çeken bir diğer husustur.

Şîî müellifler, Kırtas Olayı hakkındaki rivayetleri genel olarak şu çerçevelerde ele almışlardır:

1. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in hilafet/imamet için Hz. Ali'nin adını yazdıracağını bildiği için bunu engellemeye çalışmıştır.
2. Hz. Peygamber'in "bana dostumu/kardeşimi çağırın" şeklindeki ifadeleri ve ardından Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir'den yüz çevirmesi, onları bu vasıflara uygun görmemesi şeklinde düşünülmüştür. Ayrıca bu çerçevedeki rivayetler Hz. Ali ile ilk iki halife arasında bir mukayese aracı olarak görülüp çokça dillendirilmiştir.
3. Hz. Ömer'e bu bağlamda yapılan eleştiriler bazen hakaretlere dönüşmüştür. Mesela, "Bu Ümmetin Firavunu ve lain oğlu lain" gibi. Bunun yanı sıra Şîî müellifler onu küfürle de itham etmişlerdir.
4. Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'i küçümsediğini ve onu saçmalamakla itham ettiğini iddia etmişlerdir.
5. Rivayetlerin bir kısmında yer alan vasiyetlerde "Üsame ordusuna herkesin katılması" yönündeki emir ile, Hz. Ömer gibi isimlerin şehir dışına çıkması sağlanarak Hz. Ali'ye rakip olabilecek kimselerin bertaraf edilmesinin amaçlandığı ifade edilmek istenmiştir.

Genel hatlarıyla Kırtas Olayı, Sünnî kaynaklarda şu şekilde nakledilmiştir: Hz. Peygamber'in hastalığı şiddetlenince yanında bulunan ashabına “bana bir kağıt ve kalem⁸⁹⁷ getirin; size bir yazı (vasiyet) yazayım/yazdırayım ki, benden sonra sapıklığa düşmeyesiniz” buyurur. Hz. Peygamber'in bu sözü üzerine orada bulunan Müslümanlar arasında kalem kağıdın getirilip getirilmemesi konusunda görüş ayrılığı ortaya çıkar. Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu bir kısım sahabi,⁸⁹⁸ Hz. Peygamber'in, hastalığın şiddetinden dolayı bu sözü söylediğini, Allah'ın Kitabı'nın Müslümanlara yeteceğini söyler. Tartışma uzayınca Hz. Peygamber de, yanındakilerin dışarı çıkmasını ister.⁸⁹⁹ Hz. Peygamber tarafından odadan çıkmaları istenince, O'na “istediğinizi getirmeyelim mi?” diye sorulur. O da “bundan sonra neye yarar?” diye cevap verir.⁹⁰⁰ Bazı kaynaklarda rivayetin devamında, Hz.

⁸⁹⁷ Bazı rivayetlerde “kalem ve kürek kemiği” ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Müslim, Vasiyye, 5 (1637 nolu hadis). Ancak bu ikisinden de kasıt “yazı malzemesidir”. Bkz. Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, II, 257.

⁸⁹⁸ Bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in orada bulunduğu ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, I, 562; Taberî, *Târîh*, II, 228-229.

⁸⁹⁹ İbn Sa'd, II, 187; Buhârî, *Kitabu'l-Meğâzî*, 78 (4169 nolu hadis); *Kitabu'l-Merda*, 17 (5345 nolu hadis); *Kitabu'l-İ'tisam bi'l-Kitabi ve's-Sünne*, 26 (6932 nolu hadis); Taberî, *Târîh*, II, 228-229; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001, (I-XII), V, 366 (*Kitabu'l-İlm*, 5821 nolu hadis). Ayrıca bazı kaynaklarda Hz. Ömer'in adı zikredilmeksizin Hz. Peygamber'in yanında bulunanların onun sayıkıyor olabileceğini söyledikleri belirtilmiştir. Bkz. Buhârî, *Kitabu'l-Meğâzî*, 78 (4169 nolu hadis); Müslim, Vasiyye, 5 (1637 nolu hadis). Ayrıca bazı rivayetlerde bu durum üzerine İbn Abbâs'ın, “Rasulullah ile yazmak istediği yazı arasına giren o musibet ne büyük bir musibettir” dediği de bildirilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, II, 188; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 135, 222; Buhârî, *Kitabu'l-İ'tisam bi'l-Kitabi ve's-Sünne*, 26 (6932 nolu hadis); Müslim, Vasiyye, 5 (1637 nolu hadis).

⁹⁰⁰ İbn Sa'd, II, 187.

Peygamber'in sözlü vasiyette bulunduğu belirtilmiştir. Bunlar, "Müşriklerin Arap yarımadasından çıkarılması ve gelen heyetlere iyi davranılmasıdır." Ancak rivayette üçüncü vasiyet zikredilmemiştir.⁹⁰¹

Sünnî kaynaklarda nakledilen rivayetlerden çıkarılan sonuç, Hz. Peygamber'in vasiyet olarak herhangi bir şey yazdırmadığıdır.⁹⁰² Ancak görüldüğü üzere zikredilen kaynaklar arasında da ortak bir rivayet söz konusu değildir. Bununla birlikte ortak nokta, Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in ağırlarını göz önünde bulundurarak ve siyasî bir amaç gütmeksizin yazı malzemesi getirilmesini engellediğidir.

Kırtas Olayı hakkında Şîî ve Sünnî kaynakların naklettiği rivayetler tarih boyunca bu iki mezhep arasında önemli bir ihtilaf konusu olmuştur. Şîîlerin, Kırtas Olayı ile ilgili rivayetleri, Hz. Ali'nin hilafeti için delil olarak kullanmaya çalıştıkları gibi; Sünnî kaynaklarda da benzer rivayetlerin Hz. Ebu Bekir hakkında nakledildiğini müşahade etmekteyiz. Konuyla ilgili rivayetlerden biri şöyledir: "Hz. Peygamber, hastalığı ağırlaşınca Abdurrahman b. Ebî Bekr'e şöyle demiştir: 'Bana bir kalem ile kürek kemiği getir, Ebu Bekir'e bir yazı yazayım da benden sonra kimse ona muhalefet etmesin.' Abdurrahman kalkmak isteyince Hz. Peygamber oturmasını isteyip şöyle der: 'Allah da müminler de Ebu Bekir'e muhalefet edilmesini kabul etmez.'⁹⁰³ İlgili rivayet bize göstermektedir ki Kırtas Olayı ve benzeri haberler her iki mezhep tarafından (Sünnîlik ve Şîîlik) siyasî amaçlarla tarih boyunca kullanılmıştır. Ancak biz esas konumuzun dışına çıkmamak amacıyla burada bunlara daha fazla değinmeyeceğiz.

⁹⁰¹ İbn Sa'd, II, 187; Buhârî, Kitabu'l-Meğâzî, 78 (4168 nolu hadis); Taberî, *Târîh*, II, 228.

⁹⁰² Bozan, *İmamiye Şiasının İmamet Tasavvuru*, s. 81.

⁹⁰³ İbn Sa'd, III, 134; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XL, 235 (24199 nolu hadis); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 192.

Şîî kaynaklar bölümünde ilk rivayeti kendisinden naklettiğimiz Süleym b. Kays ile ilgili olarak her ne kadar İbn Nedim, onu ilk Şîî çalışmayı yapan kişi olarak tanıtsa da *es-Sakîfe* isimli kitabın müellife nisbeti hakkında daha sonra gelen Şîî yazarlar şüphelerini dile getirmişler, hatta bazıları kitabın, sahte olduğunu söylemişlerdir.⁹⁰⁴ Mesela Şeyh Müfîd bu kitabın güvenilir olmadığı ve kitaptaki bilgilerin ekseriyeti ile amel edilemeyeceği görüşündedir. Dahası, kitabın tamamının önemsenmemesine ve rivayetlerine uymaktan kaçınılmasının lüzumuna kanidir.⁹⁰⁵

Kırtas Olayına dair rivayetler dikkatle incelendiğine Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında yazılı yahut şifahî olarak hiç kimseyi tayin etmediği açıktır.⁹⁰⁶ Rivayetlerde dikkat etmemiz gereken bir diğer husus ise Şîa'nın, hilâfette ileri sürmüş olduğu önemli şartlardan biri olan "nassa dayanması"nın bu rivayetler aracılığıyla teyid edilmesini sağlamasının mümkün olmasıdır. Çünkü Şîa bu görüşünü desteklemek için, bazen yeni haberler uydurmuş bazen ise mevcut haberler üzerine eklemelerde bulunmuştur. Kırtâs Olayı'nın da bu türden bir haber olma olasılığı yüksektir.⁹⁰⁷

⁹⁰⁴ Etan Kohlberg, "Şîî Hadis" (Çev. M. Ali Büyükkara), Ekev Akademi Dergisi, C. 2, S. 2, 2000, s. 49. Geniş bilgi için bkz. Aslan Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 111-112.

⁹⁰⁵ Şeyh Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. en-Numan el-Ukberî, *Tashîhu İtikâdati'l-İmamiyye*, Kum 1413, s. 149-150.

⁹⁰⁶ Hüseyin, *Fitnetü'l-Kübra I (Osman)*, s. 24; Fığlalı, *İmamiye Şiası*, s. 26-27.

⁹⁰⁷ Öz, "Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi", Hikmet Yurdu Dergisi, Yıl, 2; Sayı, 3, s. 284. İmamın nass ile tayini konusunda geniş bilgi için bkz. Bozan, *İmamiye Şiasının İmamet Tasavvuru*, s. 40-45.

Şîî kaynaklar incelendiğinde Kırtas Olayı ile ilgili aktarılan rivayetler ile başka rivayetler arasında benzerliklerin olduğu hatta bu olay ile ilgili aktarılan bazı eklemelerin başka eserlerde müstakil olarak yer aldığı açıkça görülmektedir. Örnek vermek gerekirse Saffar (ö. 290/902) da, Hz. Peygamber'in, hastalığında veya hastalığı dışında Hz. Ali'ye çeşitli sırlar ve emanetler verdiğini iddia eder.⁹⁰⁸ Kuleynî, Şeyh Müfîd'in Kırtas Olayı ile bağlantılı olarak aktardığı "Hz. Peygamber'in kardeşinin çağırılması" meselesini Kırtas'tan müstakil bir olay olarak ele alır.⁹⁰⁹ Bunun yanında bazı Şîî kaynaklarda Kırtas bağlamında zikredilen bin kapı hususunun Kuleynî'de bu olaydan bağımsız olarak bin harf veya bin kelime şeklinde aktarıldığı vakidir.⁹¹⁰

Butün bunlar bize, Şîa'nın Kur'an ve hadislerden getirdikleri delillerin imamet konusunda istedikleri ölçüde sarih olmaması nedeniyle 'Peygamber, Ali'ye bin kapı/bin harf/bin kelime verdi'⁹¹¹ şeklinde ezoterik izahları devreye sokmak zorunda kaldıklarını düşündürmektedir.

Şîî kaynaklarda her ne kadar, vasiyeti kimin engellediği konusunda Hz. Ömer'in ismi öne çıkıyorsa da, bu husus kesin değildir. Çünkü bazı kaynaklarda kağıt kalem getirmeyen kişi Hz. Ali'dir,⁹¹² bazı rivayetlerde ise Hz. Ömer'in adı hiç

⁹⁰⁸ Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh es-Saffâr, *Besâiru'd-Derecat*, Şeriketu'l-Alemi li'l-Matbuat, Beyrut 2010, s. 418-419.

⁹⁰⁹ Kuleynî, *el-Kâfi*, I, 178.

⁹¹⁰ Kuleynî, *el-Kâfi*, I, 178.

⁹¹¹ Emanetler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bozan, *İmamiye Şiasının İmamet Tasavvuru*, s. 83-90.

⁹¹² İbn Sa'd, II, 187; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 105; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1989, s. 66; Aynî, *Umdetu'l-Karî*, II, 257-258; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, IV, 473.

geçmemektedir.⁹¹³ İbn Sa'd, konuyla ilgili dokuz rivayet aktarmaktadır.⁹¹⁴ Yeni bir araştırmada bunlardan, metinle ilgili herhangi bir eleştiri yapılmasa da, senet açısından sadece İbn Abbas'tan gelen ilk iki rivayetin sağlam olduğu dile getirilmektedir.⁹¹⁵ İlgili iki rivayetin hiç birinde de Hz. Ömer'in adı geçmemektedir. Buhârî'nin *Sahih*'inde yer alan hiçbir rivayette Hz. Ömer'in orada bulunduğu ifade edilmezken; Müslim'in rivayetinde ise Hz. Ömer'in itiraz ettiği açıkça görülmektedir.⁹¹⁶ Konuyla ilgili diğer kaynaklarda geçen hemen hemen tüm rivayetleri ele alan İbn Sa'd sadece üç tanesinde Hz. Ömer'in adını zikretmektedir. İsnadın zayıflığı açısından, Hz. Ömer'in getirmedığını konu alan rivâyetle, Hz. Ali rivâyeti arasında herhangi bir fark yoktur ve neden tercihin Hz. Ömer'den yana kullanıldığını açıklamak için elimizde, mezhep tarafgirliğinden başka bir gerekçe de bulunmamaktadır.⁹¹⁷

Konu hakkında gerek Sünnî gerekse Şîî kaynaklarda geçen rivayetlerin büyük bölümü Kırtas Olayı sırasında on yaşında olan⁹¹⁸ İbn Abbas'a dayandırılmaktadır. Ancak rivayetlerin tamamında Hz. Peygamber'in odasında bir topluluğun olduğundan bahsedilmesi ya da Arapça dil kurallarında malum olduğu üzere en az üç sayısına delalet eden cemi sigasının (Arapça metinde) fiillere bitişmiş olması,

⁹¹³ İbn Sa'd, II, 187-188; Buhârî, Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer, 172 (2888 nolu hadis); Kitabu'l-Meğâzî, 78 (4168 nolu hadis); Müslim, Vasiyye, 5 (1637 nolu hadis).

⁹¹⁴ İbn Sa'd, II, 187-189.

⁹¹⁵ Öz, "Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi", s. 278-279.

⁹¹⁶ Buhârî, Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer, 172 (2888 nolu hadis), Kitabu'l-Meğâzî, 78 (4168 nolu hadis); Müslim, Vasiyye, 5 (1637 nolu hadis).

⁹¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Öz, "Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi", s. 278-279, 284.

⁹¹⁸ Bkz. İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 322.

rivayetlerin niçin sadece İbn Abbas'tan geldiği sorusunu akla getirmektedir. Kimi rivayetlerde bizzat Hz. Peygamber'in eşlerinin olaya müdahil olduğu bile nakledilmiştir.⁹¹⁹ Doğal olarak ya onlardan ya da orada bulunan diğer isimlerden böyle bir konuda rivayetlerin olması beklenirdi.

Konuyla ilgili rivayetlerde de geçtiği üzere, hâdise perşembe günü olmuştur.⁹²⁰ Hz. Peygamber'in vefat gününün ise pazartesi olduğu bilinmektedir.⁹²¹ Öyleyse Hz. Peygamber'in bu süre zarfında hilafet konusunda niçin bir şey söylemediği, ya da vefat edeceği gün mescitte yaptığı konuşmada⁹²² niye bu konuya değinmediği sorularını sormak yanlış olmasa gerek.

Kadı İyaz meseleye farklı bir izah getirmektedir. Ona göre, bazı rivayetlerdeki “h-c-r” kelimesi “hezeyanda bulunma” anlamına gelir. Bunun Hz. Peygamber'de bulunması uygun değildir. Bu yüzden “Rasulullah sayıklıyor mu?” diye soran kişi “Yazmayın!” diyene karşı bu ifadeyi kullanmaktadır. Yani “Hz. Peygamber'in durumunu sözlerinde hezeyanda bulunuyormuş gibi bırakmayın (yazın)!” Ayrıca Hz. Ömer'in, “Allah'ın kitabı bize yeterlidir” demesi Hz. Peygamber'in emrine karşı değil onunla tartışanlara karşıdır.⁹²³

Diğer taraftan Hayrettin Karaman'ın dediği gibi, şayet bu yazıyı yazdırmak Hz. Peygamber için dinin vaciplerinden biri veya tebliğ vazifesinin gereği olsaydı, bu

⁹¹⁹ İbn Sa'd, II, 188.

⁹²⁰ İbn Sa'd, II, 187; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 185.

⁹²¹ Taberî, *Târîh*, II, 229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 187.

⁹²² Taberî, *Târîh*, II, 229.

⁹²³ Nevevî, *el-Minhac*, XI, 92-93.

konuda ısrar eder ve o işi yerine getirmekten ne Hz. Ömer ne de bir başkası onu engelleyebilirdi.⁹²⁴

Şîa'ya göre Ğadîr Hum'da veya Menzile rivayetinde Hz. Ali'nin hilafeti ile ilgili açıkça ifadeler vardır.⁹²⁵ Bunlara rağmen onlar kadar açık olmayan ifadelerin yer aldığı Kırtas Olayı'na sarılmaları pek tutarlı bir tavır olarak gözükmemektedir. Onların bu rivayetlere sarılmaları diğer rivayetlerin (Ğadîr Hum, Menzile gibi) zaafi konusunda var olan kanaatleri daha da güçlendirmektedir. Ayrıca eğer Hz. Peygamber, Ğadîr Hum'da Hz. Ali'nin imametini ilan ettiyse, ikinci defa ilan etmesinin hiçbir anlamı da yoktur.⁹²⁶ Üstelik İbn Abbas'tan gelen bir rivayet, Kırtas Olayı'nı Şîa'nın anladığı şekilde yorumlamanın bir tür zorlama olacağını da ortaya koymaktadır. Bu rivayete göre, Hz. Peygamber'in son demlerinde, onun vefat etmek üzere olduğunu anlayan Hz. Abbas, Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber'e ölüm nişanı düştüğünü hatırlatarak, zaman geçirmeden ona, hilafet işinin kime ait olacağını sormaları gerektiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Peygamber'in, hilafetin Haşimoğullarına ait olmadığını söyleyebileceği ihtimali karşısında ona böyle bir soru yöneltmeyeceğini dile getirir.⁹²⁷

Şîa'nın özellikle eleştirdiği Hz. Ömer'in tepkisi meselesine gelince bu birkaç nedene bağlanmaktadır. Bir görüşe göre O, bu tavrıyla Hz. Peygamber'in hastalıktan

⁹²⁴ Hayrettin Karaman, “*Rasulullah'ın Davranışlarının Bağlayıcılığı*”, *Asr-ı Saadet'te İslam*, (Editör: Vecdi Akyüz), Ensar Neşriyat, I-IV, İstanbul 2007, I, 302.

⁹²⁵ Geniş bilgi için bkz. Bozan, *İmamiye Şiasının İmamet Tasavvuru*, s. 69-81.

⁹²⁶ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, s. 55.

⁹²⁷ İbn Sa'd, II, 189; Taberî, *Târîh*, II, 229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 185; Onat, “Şîliğin Doğuşu Meselesi”, s. 92.

bitap düşen bedenini daha da yormak istememiştir.⁹²⁸ Bununla birlikte Hz. Ömer'in engellemesinin bir diğer nedeni olarak da onun, Hz. Peygamber'in yanlış şeyler söyleyeceği zannına kapılmasından değil; münafıkların, Hz. Peygamber'in hasta iken yazdıkları dolayısıyla onu kınamak ve Müslümanların birliğine zarar vermek için bir vesile ve fitne olarak görme endişesinden olduğu da söylenmiştir.⁹²⁹ Başka bir görüşe göre ise Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in kendileri için üstesinden gelemeyecekleri ve cezayı gerektirecek bir şey yazmasından endişe etmiştir. Bu nedenle "Allah'ın kitabı yanımızdadır, o bize yeter" demiştir. Çünkü eğer Hz. Peygamber bir şey söylemiş olsa bu, üzerinde ictihadda bulunamayacakları bir nass hükmünde olacaktı.⁹³⁰ Hz. Ömer'in Kırtas Olayı'ndaki tavrını hilafet meselesi ile ilişkilendirmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Hz. Ömer, kendi karakterinin bir neticesi olarak açık ve net bir şekilde tavrını ortaya koymuştur. Muhtemelen Hz. Ömer ve onunla aynı fikirde olan diğer sahabiler, Hz. Peygamber'in veda hutbesinde kendilerine miras olarak bıraktığı Kur'an ve Sünnete dikkat çekeceğini düşünmüşlerdir.⁹³¹ Çünkü ayette⁹³² belirtildiği üzere zaten din kemale ermiş, hiçbir şey eksik bırakılmamıştı. Dolayısıyla nesh, değiştirme ve ziyade etmenin kapısı kapatılmıştı.⁹³³

⁹²⁸ Ebu Abdilaziz Ahmed b. Abdirrahim ed-Dehlevi, *Muhtasaru't-Tuhfeti'l-İsnâ Aşeriyya* (Arapça'ya Çev. Muhammed b. Muhyiddin b. Ömer el-Eslemî, Thk. Mahmud Şukri el-Alusi), İhlas Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 248; Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, Yediveren Yayınları, Konya 2002, s. 35-36.

⁹²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 134.

⁹³⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 91-92; Sallâbî, *Hz. Ömer*, s. 86.

⁹³¹ Zorlu, s. 35-36.

⁹³² Maide, 5/3.

⁹³³ Dehlevî, *Muhtasaru't-Tuhfe*, s. 248.

4. Üsame Ordusu

Hiz. Peygamber, hicretin 11. yılında Safer ayının sonlarına doğru (Mayıs 632) Mûte Savaşı'nın intikamını almak üzere Suriye tarafına bir sefer düzenleme kararı aldı. Muhacir ve Ensar'dan ileri yaşta pek çok sahabe bulunmasına rağmen ordunun komutanlığına o sırada on yedi veya on sekiz yaşlarında olan, aynı zamanda Mûte Savaşı'nda şehit düşen Zeyd b. Harise'nin⁹³⁴ oğlu Üsame b. Zeyd'i getirdi. Bazı sahâbiler Üsame'nin genç ve tecrübesiz olmasından dolayı komutan olmasını eleştirdiler. Bunun üzerine Hiz. Peygamber, vefatından önce mescide gelerek kendisine bu konudaki bazı eleştirilerin ulaştığını, aynı şekilde daha önce babası hakkında da benzer eleştirilerin dillendirildiğini, oysa babası nasıl kumandanlığa layık idiyse oğlunun da layık olduğunu bildirdi.⁹³⁵ Ardından Üsame Curf'ta⁹³⁶ bulunan ordusundan birkaç kişi ile birlikte gelerek Hiz. Peygamber ile vedalaştı. Ordu çıkmak üzere hazırlanırken Ümmü Eymen bir elçi vasıtasıyla Hiz. Peygamber'in durumunun ağır olduğunu Üsame'ye haber verdi. Üsame, Hiz. Ömer ve Ebu Ubeyde, Hiz. Peygamber'in yanına geldikleri sırada vefat ettiğini gördüler.⁹³⁷

İslam tarihi ve siyer kaynaklarından genel hatlarıyla naklettiğimiz olay Şii müellifler tarafından Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer'in imamet/hilafeti bağlamında ele alınır ve bu isimlerin görevli olmalarına rağmen orduya katılmadıkları iddia edilir.

⁹³⁴ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 287.

⁹³⁵ Vakıdî, s. 733-734; İbn Hişâm, IV, 232-233; Taberî, *Târîh*, II, 224-225. Ayrıca bkz. Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 394-395; Mehmet Salih Arı, "Üsame b. Zeyd", DİA, İstanbul 2012, XLII, 362.

⁹³⁶ Medine'den Şam'a doğru üç mil mesafede bir yer adı. Geniş bilgi için bkz. Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 128.

⁹³⁷ İbn Sa'd, II, 146.

En eski Şî müelliflerden sayılan Süleym b. Kays (ö. 76/695) bu konuyu Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e karşı itiraz ve isyanları babında ele alır ve o ikisini, Üsame b. Zeyd'in komutanlığını kabul etmelerine rağmen ordusuna katılmamakla eleştirir.⁹³⁸

Fadl b. Şâzân (ö. 260/873); Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i de Üsame ordusuna dahil ettiğini ancak onların bu görevi yerine getirmediklerini ifade eder. Ayrıca Üsame'nin onlara, "Beni Hz. Peygamber sizin üzerinize komutan kıldı; peki sizi benim üzerime kim komutan kıldı." diyerek tepki gösterdiğinden bahseder.⁹³⁹ Yakubî (ö. 284/897) ise, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Üsame ordusunda yer aldıklarını belirtir.⁹⁴⁰

Taberî (ö. IV/X. yy); Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Peygamber ile vedalaşmaya gelenler arasında yer aldığını belirtmektedir. Müellife göre Üsame'nin ordu komutanı seçilmesinden dolayı rahatsızlık duyanların şikayetini Hz. Peygamber'e ileten de Hz. Ömer'dir.⁹⁴¹

Konuyu imamet bağlamında ele alan Ebu Hanife Numan el-Mağribî (ö. 363/974) Hz. Peygamber'in hastalığında Hz. Ebu Bekir'in öne geçmesini bir fazilet olarak görmemiştir. Zira Üsame hem Hz. Ebu Bekir hem de Hz. Ömer'in bulunduğu orduya komutan atanmıştır. Öte yandan Hz. Peygamber son demlerinde Üsame ordusunun hazırlanıp yola çıkmasını vasiyet etmiş, geride kalanları ise lanetlemiştir.

⁹³⁸ Süleym b. Kays, s. 233.

⁹³⁹ İbn Şâzân, *el-Îzâh*, s. 361.

⁹⁴⁰ Yakubî, *Tarih*, II, 113.

⁹⁴¹ Taberî, *el-Müsterşid*, s. 111-113.

O ikisi de oturanlarla beraber kalmayı tercih etmişlerdir.⁹⁴² Allame Hillî (ö. 726/1325) de ordudan geriye kalanların lanetlendiklerine dair rivayet nakletmiştir.⁹⁴³

Şeyh Sadûk (ö. 381/991) *el-Hisâl* adlı eserinde Hz. Ömer'in vefat ederken üç şeyden ötürü Allah'a tevbe ettiğini belirtir: Yemen esirlerini geri çevirmesi, Üsame ordusuna katılmaması ve Hz. Peygamber vefat ederse Ehl-i Beyt'ten kimseyi yönetici yapmayacaklarına dair anlaşmaları.⁹⁴⁴

Şeyh Müfid (ö. 413/1022)'in belirttiğine göre Hz. Peygamber Veda Haccı'ndan döndükten sonra Ensar ve Muhacirlerin ileri gelenleri de dahil Medine'deki tüm Müslümanların Üsame komutasında Rum diyarına doğru sefere çıkmasını ister. Bundaki amacı da vefatının ardından muhaliflerin yönetimi ele geçirmelerini engellemek ve yerine bırakmak istediği Hz. Ali'ye karşı çıkacak herkesi etkisiz hale getirmektir. Herkesin Üsame ordusuna katılmasını emreden Hz. Peygamber oyalanmamaları konusunda onları uyarır. Dört gün sonra sabah namazında Hz. Peygamber rahatsızlığı arttığı için birinin insanlara namaz kıldırmasını buyurur. Hz. Aişe babası Hz. Ebu Bekir'e; Hz. Hafsa da babası Hz. Ömer'e haber gönderir. Hz. Peygamber o ikisinin orduyla çıktığını zannetmektedir. Ancak eşlerinin bu sözlerini duyunca o ikisinin öne geçmesinden endişe ederek fitneyi engellemek ve insanların şüphesini izale etmek için Hz. Ali ve Fadl b. Abbas'ın elinden tutup mescide gelir ve mihrapta namaz için hazırlık yapan Hz. Ebu Bekir'in geri durmasını işaret eder.

⁹⁴² Ebu Hanife Numan b. Muhammed et-Temîmî el-Mağribî, *Deâimu'l-İslâm ve Zikru'l-Helâl ve'l-Haram*, Darü'l-Mearif, I-II, Kahire 1963, I, 41.

⁹⁴³ Hillî, *Nehcü'l-Hak*, s. 263.

⁹⁴⁴ Şeyh Saduk, *el-Hisal*, s. 171. Aynı eserdeki bir başka rivayette ise Hz. Ömer'in pişmanlık duyduğu üç şey şunlardır: Hz. Ebu Bekir ile beraber hilafeti gasbetmeleri, Ebu Bekir tarafından halife seçilmesi ve Müslümanların bir kısmını bir kısmına üstün tutması. Bkz. Şeyh Saduk, *el-Hisal*, s. 170.

İnsanlara namaz kıldırdıktan sonra evine geçer ve Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve bir grup Müslümanı yanına çağırır. Onlar gelince orduya katılmama nedenlerini sorar ve kendilerine Üsame ordusu hakkındaki emrini hatırlatır. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, ordu ile çıktığını ancak ona olan ahdini yenilemek için geri döndüğünü söyler. Hz. Ömer ise, ordu ile ilgili bazı hususlarda kafasında soru işaretlerinin olduğunu ima etmek için “Size ordu hakkında bir şey sormak istemediğimden çıkmadım.” der. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara Üsame ordusu ile ilgili emrinin yerine getirilmesini üç defa tekrarlar ve bayılır.⁹⁴⁵

Şerif Murtazâ (ö. 436/1045) da Şeyh Müfid ile benzer rivayetler kullanmış,⁹⁴⁶ ayrıca Hz. Ömer’in bulunduğu orduya komutan olması hasebiyle Üsame’nin ondan daha faziletli olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁴⁷ Tabersî (ö. 548/1153) de *İ'lâmu'l-Verâ* adlı eserinde Şeyh Müfid’in rivayetiyle büyük benzerlik taşıyan bir nakilde bulunmaktadır. Ancak Tabersî’nin imamete/hilafete gelmesi engellenmek istenen önemli isimler arasında özellikle Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde’yi zikretmiş olması dikkat çekmektedir.⁹⁴⁸ Ravendi (ö. 573/1177) de Tabersî ile aynı rivayeti nakletmektedir.⁹⁴⁹ İbn Şehrâşûb (ö. 588/1192) ise sadece Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde’nin de orduda bulunduğundan bahseder.⁹⁵⁰

Sedâbâdî (ö. V/XI. yy)’ye göre, Hz. Ebu Bekir Sakîfe’de kendisine biatin ardından Üsame’ye bir mektup yazmış, Üsame ise cevaben yazdığı yazıda Hz. Ebu

⁹⁴⁵ Müfid, *el-İrşâd*, 91-93.

⁹⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Murtazâ, *eş-Şâfi*, IV, 144-147.

⁹⁴⁷ Murtazâ, *eş-Şâfi*, IV, 152.

⁹⁴⁸ Eminüddin et-Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ*, I, 263-265.

⁹⁴⁹ Ravendî, *Kasas*, s. 357-360.

⁹⁵⁰ İbn Şehrâşûb, *Menakıb*, I, 152.

Bekir ve Hz. Ömer'i nifak ve Hz. Peygamber'e isyan ile suçlamıştır. Öte yandan mektupta Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'e ihtiyacı olduğundan Üsame'nin onu Medine'ye göndermesini istemiş, Üsâme ise henüz kendisi izin vermeden zaten Hz. Ömer'in kendi inisiyatifi ile izin aldığını dile getirmiştir. Ayrıca Üsame, o ikisinin orduda bulunması gerektiğine dair Hz. Peygamber'in emrinin olduğunu, emre muhalif davranarak da ona isyan ettiklerini vurgulamıştır.⁹⁵¹

Ebu Mansûr et-Tabersî (ö. 620/1223), *el-İhticâc* adlı kitabında Ebu'l-Mufaddal Muhammed b. Abdillâh eş-Şeybânî kanalıyla Üsame ordusunun gönderilmesi hakkında uzunca bir rivayet nakleder ve ordunun ilk kafilesinde yer almayan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in geride kalanların hareket etmesi yönündeki ikinci emriyle orduya katıldıklarını belirtir; ancak iki gün sonra Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde geri dönerek Ensar'ın toplandığı Sakîfe'ye geldikleri rivayet edilir.⁹⁵² Ayrıca Tabersî, Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e son sözünün Üsame ordusuna katılmaları ve ona itaat etmeleri olduğunu söyler. Bundan dolayı müellif onun, Üsame ordusunun gönderilmesini emrederek münafıkları sadıklara tercih edenlere cevap verdiğini iddia eder.⁹⁵³

İbn Tâvûs (ö. 664/1265) da Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'i Üsame ordusuna dahil ettiğini ancak onun bu emre muhalif davranarak ordudan geri kaldığını belirtmektedir. Bununla beraber müellif, Üsame ordusunun hazırlanmasının vahiy ile

⁹⁵¹ Abdullah b. Abdillâh es-Sedâbâdî, *el-Mukni' fi'l-İmâme*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1414, s. 142-143.

⁹⁵² Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 85-86. Rivayeti nakleden Muhammed b. Abdillâh eş-Şeybânî bazı Şîi kimseler tarafından zayıf görülmüş, hatta çokça hadis uyduran biri olarak kabul edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbn Dâvûd el-Hillî, *er-Ricâl*, s. 506.

⁹⁵³ Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 310.

olduğunu ileri sürer. Zira ona göre eğer bu iş vahiy kaynaklı olmazsa insanların kanının dökülmesi, onlardan esirler alınması ve mallarının ele geçirilmesine nasıl müsaade edilir? Dolayısıyla Hz. Ömer'in orduya iştirak etmemekle vahye muhalif davrandığını savunmaktadır.⁹⁵⁴

Allame Hillî (ö. 726/1325) de Şeyh Müfid ile benzer ifadeler kullanarak Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı göndermesinin sebebinin onları Medine'den uzaklaştırmak ve vefatının ardından hilafet/imamet davasına kalkışmalarını engellemek olduğunu iddia eder.⁹⁵⁵ Bununla beraber müellifte, bu üç ismin Üsame ordusunda yer alması Üsame'nin onlardan üstün olduğuna; Hz. Ali'nin ise hiç kimsenin yönetimi altına girmemesi ise onun Üsame'den, dahası tüm insanlardan üstün olduğuna delalet ettiği görüşü hakimdir.⁹⁵⁶ Ayrıca Allame Hillî, Hz. Ömer'in orduya katılmasını Hz. Ebu Bekir'in engellediği görüşündedir.⁹⁵⁷

Deylemî (ö. VIII/XIV. yy)'nin naklettiği rivayette ise halife seçimleri hakkında Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde'nin anlaşmalı olduğu yönündeki sözlere ilave olarak Hz. Aişe'nin de bu işte parmağı olduğu iddia edilmiştir. Zira bu üç isme Hz. Peygamber'in durumunun kötü olduğunu, şehre gizlice gelmeleri gerektiğini haber veren odur. Haberin onlara ulaşmasının ardından Üsame onlara izin verir ve Hz. Peygamber'in iyileşmesi halinde geri dönmelerini tenbihler. Onlar Medine'ye gece varırlar. Hz. Peygamber hastalıktan ötürü bir ara bayılır ve kendine geldiğinde, "Bu gece şehrimize büyük bir kötülük girmiştir." der. Orada bulunanlar bu kötülüğün ne olduğunu sorunca "Üsame ordusunda yer alan bir grup benim emrime muhalif

⁹⁵⁴ İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 449-451.

⁹⁵⁵ Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 181.

⁹⁵⁶ Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 509.

⁹⁵⁷ Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 100.

davranıp geri dönmüştür. Dikkat ediniz, ben onlardan uzağım. Yazıklar olsun size! Üsame ordusunu gönderin.” diyerek cevap vermiştir. Müellife göre Medine’de münafık ve Tulekadan⁹⁵⁸ yaklaşık dört bin insan vardı. Hz. Peygamber bunların tamamını Üsame’nin komuta ettiği orduda toplayarak Medine’yi bunlardan arındırmak istemiştir.⁹⁵⁹ Meclisî (ö. 1111/1698) de aynı rivayeti nakletmiştir.⁹⁶⁰

Beyâdî (ö. 877/1472) de *el-İkdu’l-Ferîd* adlı çalışmadan naklettiği rivayette, Üsame’nin Hz. Osman’ın oğluna babasının ve Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer’in komutanı olmaktan övündüğü belirtilir. Üsame, Hz. Ebu Bekir’in halife seçildiğini duyunca şöyle der: “Ben ve beraberimdekiler seni kendimize yönetici seçmedik. Hz. Peygamber de beni bu görevden azletmedi. Sen ve arkadaşın, benim iznim olmaksızın geri döndünüz.” *el-Evvel* (Hz. Ebu Bekir), Üsame’nin bundan ne kastettiğini anlar ve kendi kendini halifelikten azletmek ister. Fakat *es-Sânî* (Hz. Ömer) buna müsaade etmez.⁹⁶¹

Tüsterî (ö. 1019/1610) konuyu Hz. Ömer’den daha ziyade Hz. Ebu Bekir çerçevesinde ele almış ve onu eleştirmiştir. Bununla beraber pek çok Şîî müellifin belirttiği gibi o da, Hz. Peygamber’in ilk üç halifeyi ordu ile göndermesinin sebebinin onların imamet/hilafeti ele geçirmelerini engellemek amacı taşıdığını iddia etmiştir. Ayrıca Tüsterî, Şehristanî’den nakilde bulunarak Hz. Peygamber’in orduya katılmayanlara lanet ettiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla ilk üç halife melundurlar. Öte yandan Hz. Peygamber hevasına göre konuşmaz, her konuştuğu vahiy iledir. Hz. Ebu

⁹⁵⁸ Mekke’nin Fethi’nde Hz. Peygamber’in affettiği kimselere verilen isimdir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, IV, 2693.

⁹⁵⁹ Deylemî, *İrşâdu’l-Kulûb*, II, 203-205.

⁹⁶⁰ Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 108-109.

⁹⁶¹ Beyâdî, *es-Sıratu’l-Müstakîm*, II, 296-299.

Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman onun dine dair bu emrini açık bir şekilde inkar ettikleri için kafirdirler ve hilafetleri de batıldır. Tüsterî'ye göre bu isimler, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi yerine bırakacağını bildiği için⁹⁶² orduya katılmayarak onun emrini reddetmiş, ona eziyet etmiş ve laneti hak etmişlerdir. Bu nedenle de imamet/hilafete uygun değildirler. Müellife göre Üsame ordusundan ilk üç halifenin geri kalması Müslümanlar arasındaki ihtilafın da kaynağı olmuştur.⁹⁶³

Mâhûzî (ö. 1121 /1708), Hz. Peygamber'in hastalığı ağırlaşınca Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde'nin geri döndüğünü, Hz. Peygamber'in ise onları görünce öfkesinden yüzünün renginin değiştiğini ve orduya katılmamalarından ötürü onları kınadığını belirtir. Ardından Hz. Ebu Bekir'in orduya geri dönmek istediğini, ancak Hz. Ömer'in buna engel olduğunu ifade eder. Ayrıca Sedâbâdî'nin zikrettiği mektubun bir benzerini bu müellif de aktarır. Ancak bu eserdeki mektubun içeriğinde Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ömer'in geri gönderilmesi ile ilgili bir şey söylediği kaydedilmez. Ayrıca Üsame'nin yazdığı cevapta Hz. Ali'nin imamet/hilafetini destekleyen ifadelerin çokluğu dikkat çeker. Rivayete göre mektup Hz. Ebu Bekir'e ulaşınca hilafetten çekilmeye karar verir, fakat Hz. Ömer buna müsaade etmez ve ona mani olur.⁹⁶⁴

Çağdaş müelliflerden Yakûb, Üsame'nin orduya komutan seçilmesi hususunda Hz. Ömer başta olmak üzere bir grubun, Muhacir ve Ensar'dan bunca ihtiyar dururken genç yaştaki bu ismin tercih edilmesinden rahatsız olduklarını, bu nedenle de insanların ordu ile çıkmasını yavaşlatmaya çalıştıklarını iddia eder. Rivayete göre

⁹⁶² Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 238.

⁹⁶³ Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 218-221.

⁹⁶⁴ Süleyman el-Mahûzî el-Behrânî, *Kitâbu'l-Erbâîn*, Matbaatu Emîr, Kum 1417, s. 255-256.

Hız. Peygamber bu tercihinden vazgeçmeyip öylece vefat edince Hız. Ömer, Hız. Ebu Bekir'e gelerek Üsame'yi azletmesini ister. Hız. Ebu Bekir ise sert bir şekilde ona karşılık vererek Hız. Peygamber'in atadığı birini azledemeyeceğini dile getirir. Müellif bu nakilden yola çıkarak, Hız. Ömer'in Hız. Peygamber'in Üsame hakkındaki tercihini münasip ve doğru bulmadığını, dahası eğer mümkün olsaydı onu değiştirmenin doğru olacağına inandığını savunur.⁹⁶⁵

Kûrânî, Hız. Peygamber'in Medine dışını çıkarmak istediği kişi sayısının yedi yüz olduğunu belirtmekte ve bunları "fitne propagandacıları" diye isimlendirmektedir.⁹⁶⁶ Ayrıca Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer'in, ordu Curf'ta konakladığı sırada buradan gizlice ayrıldıklarını söylemektedir.⁹⁶⁷

Mustafavî de bu konuda Hız. Ebu Bekir'in Hız. Ömer'i ordudan geri bıraktığını iddia etmekte ve onun bir taraftan Hız. Peygamber'in vahiy ile desteklendiğini itiraf ederken diğer taraftan ona muhalif davranmasına hayret ettiğini dile getirmektedir.⁹⁶⁸

Yukarıdaki rivayetlerden anlaşıldığı üzere Şîa, Hız. Ömer'in bu seferdeki durumu hakkında farklı görüşler serdetmişlerdir. Bazıları onu Hız. Ebu Bekir, Hız. Osman veya Ebu Ubeyde ile daha önceden aralarında yapmış oldukları bir anlaşmadan ötürü gizlice Medine'ye dönmekle itham ederken, kimileri ise onun bu seferden geri kalmasına Hız. Ebu Bekir'in neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak her iki durumda da ordudan geri kaldıkları için hem o hem de Hız. Ebu Bekir Hız. Peygamber'in lanetine müstehak görülmüşlerdir. Şîî müellifler, Hız. Peygamber'in Üsame ordusu hususundaki emrinin Hız. Ali ve birkaç kişi hariç herkese şamil

⁹⁶⁵ Yakub, *Eyne Sünnetü'r-Resûl*, s. 275-276.

⁹⁶⁶ Kûrânî, *Elf Sual ve İşkal*, III, 126.

⁹⁶⁷ Kûrânî, *Elf Sual ve İşkal*, III, 127.

⁹⁶⁸ Mustafavî, s. 140.

olduğunu, bununla da Hz. Ali'ye muhalif olabilecek kimselerin şehirden uzaklaştırılıp onun imameti/hilafeti için müsait ortamın temin edilmesinin amaçlandığını iddia etmişlerdir.

Temel İslam tarihi ve siyer kaynakları Şîî kaynakların aksine Hz. Ömer'in Üsame ordusunda yer aldığını belirtmişlerdir.⁹⁶⁹ Bununla beraber Hz. Peygamber'in vefatının ardından yönetime geçen Hz. Ebu Bekir, Üsame'den izin alarak Hz. Ömer'in Medine'de kalmasını sağlamıştır.⁹⁷⁰

Bazı Şîî müelliflerin, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i Üsame ordusundan geri kalmalarından dolayı kınadıklarını ve bu hususta da Hz. Peygamber'in lanetinin onların üzerine olduğunu iddia ettiklerini görmüştük. Oysa Hz. Peygamber, kendisi henüz hayattayken ordunun gönderilmesi yönünde açık bir ifade kullanmamıştır.⁹⁷¹ Mûte'nin intikamını almak, Kuzey Arabistan'da Müslümanlara karşı çeşitli faaliyetlere girişmiş olan Bizanslılara göz dağı vermek, hudut boylarındaki vurguncu Arapları tehdit etmek ve bu bölgelerde İslamiyet'i kabul etmiş olanlara destek vermek⁹⁷² amaçlarını taşıyan bu ordu Hz. Peygamber'in vefatı dolayısıyla yola çıkamamıştı. Onun vefatının ardından duyulan pek çok endişe ve yapılan itirazlara rağmen Hz. Ebu Bekir orduyu Hz. Peygamber'in buyurduğu üzere Üsame komutasında göndermiştir.⁹⁷³ Hatta Hz. Ömer, Üsâme'nin tecrübesizliğine dair çokça eleştiriler üzerine Hz. Ebu Bekir ile onun değiştirilip başka komutanın atanması

⁹⁶⁹ Vakıdî, s. 734; İbn Sa'd, II, 146; Yakûbî, *Tarih*, II, 113; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 195-196.

⁹⁷⁰ İbn Sa'd, II, 146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 195-196.

⁹⁷¹ Arı, *İlk Üç Halife*, s. 159.

⁹⁷² Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 361.

⁹⁷³ Fayda, "Ebu Bekir", *DİA*, X, 103.

hususunu görüşmüş, yukarıda bazı Şîî kaynakların da naklettiği üzere Hz. Ebu Bekir'in bu öneriye tepkisi sert olmuş ve Hz. Ömer'in sakalından tutarak şöyle demiştir: “Annen seni yitirsin (ölesice)! Ey Hattab'ın oğlu, Allah'ın Rasulü onu komutan olarak atamışken, sen onu görevden almamı mı istiyorsun?”⁹⁷⁴

Pek çok Şîî kaynağın Şehristânî (ö. 548/1153)'ye dayandırdığı ve ordudan geri kalanlara lanet edilmesine dair rivayetin, yaklaşık iki asır önce yine Şîî bir müellif olan Mağribî tarafından dile getirildiği müşahade edilmektedir. Bununla beraber Şehristânî'nin nalettiği rivayetin⁹⁷⁵ ondan önceki siyer ve tarih kitaplarında yer almadığı dikkat çekmektedir. İbn Teymiyye ve Halebî, ordudan geri kalanların lanetlendiklerine dair ifadenin merdud olduğunu ve rivayete sonradan eklendiğini belirtmişlerdir.⁹⁷⁶ Öte yandan bazı kaynaklarda yer alan ve Hz. Peygamber'in, Üsâme ordusunun gönderilmesi emrinin akabinde gelen, “Allah, kabirleri mescitler edinenlere lanet etsin!”⁹⁷⁷ ibaresinin “Allah, ordudan geri kalanlara lanet etsin!” şeklinde kurgulanarak değiştirildiğini düşünüyoruz.

Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye muhalif olanları bu ordu vasıtasıyla şehir dışına çıkarmak istemesi ya da Üsâme'nin, Hz. Ebu Bekir'in idareyi bırakmasını söylemesi ve Hz. Ali'nin bu işin asıl sahibi olduğu yönünde ifadeler kullanması pek tutarlı gözükmemektedir. Zira eğer Üsâme'nin böyle bir düşüncesi olsa ona hilafet konusunda, “Sen aslanın ağzında olsan senin yanında olmak isterdim, fakat bu iş

⁹⁷⁴ Taberî, II, 225; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 195.

⁹⁷⁵ Şehristânî, s. 45.

⁹⁷⁶ İbn Teymiyye, *Minhâc*, VI, 318-319; Halebî, *İnsanu'l-Uyûn*, III, 292.

⁹⁷⁷ Taberî, *Târîh*, II, 225; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 180.

öyle değil.”⁹⁷⁸ demesi hem yukarıdaki iddiaların hem de Hz. Ömer’in, Hz. Ebu Bekir’in hilafeti bırakmasına engel olduğu düşüncesinin geçersiz olduğuna açık bir şekilde işaretler. Ayrıca ilk iki halife ile Üsâme arasında Şîî kaynakların bahsettiği şekilde bir sürtüşme de söz konusu olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü eğer böyle bir durum söz konusu olsa Hz. Ömer kendi oğluna üç bin; ona ise dört bin dirhem atıyye bağlamazdı.⁹⁷⁹

5. Hz. Peygamber’in Vefatı Anındaki Durumu

Hz. Peygamber, hicrî 11. yılın Rebiu’l-Evvel ayının 12. gününde (8 Haziran 632) vefat etmiştir.⁹⁸⁰ Şîî kaynaklar, bu elim hadise karşısında Hz. Ömer’in göstermiş olduğu tavrı yanlış olarak değerlendirmekte ve konuyla alakalı çeşitli iddialarda bulunmaktadır.

Şeyh Müfid (ö. 413/1022)’in *el-Fusûlu’l-Muhtâra* adlı eserinde Hz. Peygamber’in vefatı esnasında Hz. Ömer’in nasıl bir tavır takındığına dair şu bilgiler yer alır: Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in vefatı üzerine orada bulunan insanlara, Allah adına yemin ederek onun tüm dinlere üstün gelmedikçe vefat etmeyeceğini, bilakis Hz. Musa gibi Rabbinin katına çıktığını, Hz. Musa’nın mikattan dönüşü gibi tekrar döneceğini ve Hz. Peygamber’in, kendisinin öldüğünü iddia edenlerin ellerini ve ayaklarını keseceğini söyler. O sırada Hz. Ebû Bekir gelir ve Hz. Ömer’e sakin olması telkininde bulunur. Ancak Hz. Ömer’in kendisine kulak vermediğini görünce Hz. Ebû Bekir ayağa kalkıp Allah’a hamd ve Hz. Peygamber’e salattan sonra şöyle

⁹⁷⁸ İbn Sa’d, IV, 53; Ebû Yûsuf Yakûb b. Süfyân b. Civân el-Fârisî, *el-Ma’rife ve’t-Târîh*, Müessesetü’r-Risale, I-III, Beyrut 1981, I, 221; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 159.

⁹⁷⁹ İbn Sa’d, IV, 52; Belâzurî, *Futûh*, s. 268. Ayrıca bkz. Arı, “Üsâme b. Zeyd”, DİA, XLII, 362.

⁹⁸⁰ Belâzurî, *Ensâb*, I, 568.

der: “Ey insanlar! Kim Muhammed’e tapıyor idiye şüphesiz o vefat etmiştir. Ama her kim ki Allah’a ibadet ediyor idiye kuşkusuz ki Allah diridir, ölmez. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Sen de öleceksin onlar da ölecektir.*”⁹⁸¹ Bu sözler üzerine Hz. Ömer dediklerinden vazgeçer.”⁹⁸²

Müellif bu rivayeti aktardıktan sonra Hz. Ömer’in bu tavrıyla ilgili bir dizi yorumlarda bulunur. Ona göre, İslam’da ilk ihtilaf Hz. Peygamber’in vefatı sonrasında Hz. Ömer’in, onun ölmediği yönündeki iddiasıdır. Ayrıca Hz. Ömer’in bu tavrı, onun Kur’an’ı bilmediği ve hafız olmadığını göstermektedir. Oysa ki ayetlerde Yüce Allah onun öleceğini haber vermiştir. Şu ayetler de bu konuda delildir: “*Sen de öleceksin onlar da ölecektir*”,⁹⁸³ “*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz?*”⁹⁸⁴ Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in ölmediğine yemin edenlerin ilki ve en eskisidir. Dahası o, Hz. Peygamber için gaybet nitelemesinde bulunmuş ve buna da kani olmayıp onun tekrar geri dönmesi gibi batıl bir sözün ardından, onun öldüğünü söyleyenlerin, ellerini ve ayaklarını kesmeyle onları tehdit etmiştir. Ondan sadır olan bu sözler onun yakinî bir imandan ve doğruluktan ne derece uzak olduğunu gösterir.⁹⁸⁵

Allame Hillî (ö. 726/1325) ise olayı ele alırken Hz. Ömer’in Kur’an’ı bilmediği, dolayısıyla imamete layık olmadığı vurgusunu yapar. Onun bu konudaki

⁹⁸¹ Zümer, 30/39.

⁹⁸² Şeyh Müfid, *el-Fusûl*, s. 240-241.

⁹⁸³ Zümer, 30/39.

⁹⁸⁴ Âl-i İmran, 3/144.

⁹⁸⁵ Şeyh Müfid, *el-Fusûl*, s. 240-242.

sözleri şu şekildedir: “Hz. Ebu Bekir ona ‘*sen de öleceksin, onlar da ölecekler*’⁹⁸⁶ ayetini okuyuncaya kadar Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in vefatı konusunda şüpheye düşmüştür. Bu ayeti duyunca da ‘Sanki bu ayeti hiç duymamıştım.’ diyerek Kur’an’ı ezberlemediğini ve onun ayetleri hakkında düşünmediğini bizzat dile getirmiştir. Dolayısıyla da bu durumda nasıl imam/halife olabilir?’⁹⁸⁷

Tüsterî (ö. 1019/1610) de Hz. Ömer’in bilgisizliği ve imamete layık olmamasına vurgu yapmaktadır. Ona göre, Hz. Ebu Bekir Hz. Peygamber’in de öleceğine dair ayeti okuyunca Hz. Ömer’in “Bu ayeti hiç işitmemiştim.” demesi şu soruyu akla getirmektedir: “Nasıl olur da Ömer, tüm yaratılmışların kendisine itaat etmesi vacip olan imam olur?”⁹⁸⁸

Ayrıca Tüsterî, Hz. Ömer’in böyle bir tavır sergilemesini, münafıkların idareyi ele geçirmelerini engellemek, insanların ihtilafa düşmesine mani olmak veya Hz. Peygamber’e aşırı sevgisinin sonucu şeklinde değerlendiren muhtemelen Sünnî kaynaklara karşı şöyle bir eleştiride bulunur: Eğer gerçekten Hz. Peygamber’e sevgisi bu derece büyük olsaydı, niçin Ebu Bekir’e biat almak için Hz. Peygamber’in teşhiz, tekfin ve namazını terketti? Eğer Hz. Ömer’in, münafıkları korkutmak için böyle davrandığı iddia edilirse bu da geçersizdir. Çünkü münafıklar küçük bir gruptu, sayıları Müslümanlar arasına fitne sokacak kadar kalabalık değildi. Ancak Şîa’nın münafık addettiği sahâbiler de buna eklenirse bu doğru olur ki bu fitne

⁹⁸⁶ Zümer, 30/39.

⁹⁸⁷ Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 512; a.mlf., *Nehcü'l-Hak*, s. 276-277. Ayrıca son dönem müelliflerden Hui de bu konuya değinmiştir. Hui, *Minhacu'l-Beraa*, XV, 109.

⁹⁸⁸ Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 238-239.

gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in soyundan gelecek Mehdi'ye kadar da devam edecektir.⁹⁸⁹

Meclisî (ö. 1111/1698) ise konuyla ilgili hem Şîî hem de hem de Şîî olmayan kaynaklardan nakillerde bulunur. Bunlardan biri şöyledir: “Hz. Ebu Bekir, Sunh'ta iken haberi duydu ve gelip Hz. Peygamber'in üzerindeki örtüyü açtı, “Anam-babam sana feda olsun, yaşamın da ölüm halin de ne hoştur! Allah sana iki ölüm tattırmaz.” dedi ve ardından çıktı. İnsanlar, Hz. Ömer'in etrafındaydı. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in ölmediğini söylüyor ve yemin ediyordu. Hz. Ebu Bekir oraya gelerek, “Ey yemin eden! Sakin ol!” dedi ve ekledi: “Ey insanlar! Kim Muhammed'e tapıyor idiye şüphesiz o vefat etmiştir. Ama her kim ki Allah'a ibadet ediyor idiye kuşkusuz ki Allah diridir, ölmez. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Sen de öleceksin onlar da ölecektir”*,⁹⁹⁰ *“Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz?”*⁹⁹¹ Rivayetin devamında Hz. Ömer'in bu ayeti işitince “kendimi yere düşmekten alamadım ve Hz. Peygamber'in öldüğünü anladım.”⁹⁹² Dediği belirtilir. Ayrıca Meclisî, Hillî'nin eleştirilerini naklettikten sonra⁹⁹³ kendi eleştirilerini ekler ve şöyle der: “Hz. Ömer'in, şiddet ve tehdit ile Hz. Peygamber'in

⁹⁸⁹ Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 239.

⁹⁹⁰ Zümer, 30/39.

⁹⁹¹ Âl-i İmran, 3/144.

⁹⁹² Meclisî, *Bihâr*, XXX, 590-591; Muhammed Tahir el-Kummî eş-Şirâzî, *Kitabu'l-Erbain*, Matbaatu'l-Emir, Kum 1418, s. 547.

⁹⁹³ Meclisî, *Bihâr*, XXX, 591.

vefatını inkar etmesi, ancak onun vefat haberini muallakta bırakıp hilafet konusunda gizli antlaşma yapan kişileri bir araya getirmeyi amaçlamaktadır.”⁹⁹⁴

Şîî müellifler, Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’in vefatı ile ilgili konuşması ve tavrı hakkında aleyhte ve olumsuz yorumlar tercih etmişlerdir. Mutezilî alim İbn Ebi’l-Hadîd ise, Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’in vefatını anladığı halde, imamet konusunda bir fitne çıkmasından, Ensar’ın ve diğerlerinin hüküm ve hükümeti ele geçirmelerinden ve ayrıca irtidad hareketlerinin olmasından korkarak, Hz. Ebu Bekir gelinceye kadar böyle davrandığını söyler.⁹⁹⁵ Çağdaş müelliflerden Muhammed Taki et-Tüsterî ise, Hz. Ömer’in bu davranışının, o esnada orada bulunmayan Hz. Ebu Bekir’in ona yetişmesi ve Sakîfe işini düzene sokması için zaman kazandırma amacı taşıdığını ifade eder.⁹⁹⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, Hz. Ebu Bekir’in ümmete hatırlattığı Âl-i İmran Suresi’nin 144. ayetini, Hz. Ebu Bekir’den önce Abdullah b. Ümmi Mektum’un okuduğunu, ayrıca Muğire b. Şube ve Abbas’ın Hz. Peygamber’in öldüğü yolunda sözler söylediklerini; ama Hz. Ömer’in bunlara aldırmayıp Hz. Ebu Bekir’in sözleriyle sakinleştiğini ifade ederek, Hz. Ömer’in bu hareketinin “sun’î ve belki de kasdî” olduğu tahmininde bulunmaktadır.⁹⁹⁷ Şîî müelliflerden Mustafavî’ye göre Hz. Ömer’in bu konuda bilgisiz ve habersiz olmasına hükmetmek çok uzak bir

⁹⁹⁴ Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 179 (1 nolu dn.).

⁹⁹⁵ İbn Ebi’l-Hadîd, II, 43-44; Arı, *İlk Üç Halife*, s. 309. Diğerlerinden maksat Hz. Ali ve ona taraftar olan Haşimoğullarının tamamı ile Ensar ve sahâbînin bir kısmıdır. Gölpınarlı, *Târîh Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîîlik*, s. 55-56.

⁹⁹⁶ Taki et-Tüsterî, *Behcu’s-Sibağa*, IV, 10.

⁹⁹⁷ Gölpınarlı, *Târîh Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîîlik*, s. 53-55. Ayrıca bkz. Fığlalı, *İmamiyye Şiası*, s. 32-33.

ihtimaldir.⁹⁹⁸ Mustafavî, Hz. Ömer'in bu tavrını, “*işte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık.*”⁹⁹⁹ ayet-i kerimesinden Hz. Peygamber'in ümmeti arasında daima kalacağı sonucunu çıkarmasına dayandırmaktadır.¹⁰⁰⁰

Yukarıdaki rivayet ve değerlendirmelerden anlaşıldığına göre Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in vefat haberi karşısında böyle bir tavır sergilemesi öncelikle bilinçli bir davranıştır. O, böyle davranmakla hilafet konusunda zaman kazanmayı amaçlamış, kendilerinin dışındakilerin idareyi ele geçirmelerini engellemek istemiştir. Öte yandan Şîi müelliflere göre bu olay Hz. Ömer'in Kur'an bilgisinin çok az olduğunun da göstergesidir. Dolayısıyla Şîa kaynakları tarafından onun hilafeti de sorgulanmıştır. Ayrıca bu olay onlara göre İslam'da ilk ihtilaf olmuştur.

Konuyla ilgili Sünnî kaynaklarda çeşitli rivayetler mevcuttur. Ancak burada tekrara düşmemek için yukarıda Şîi kaynakların çoğunlukla kullandığı nakillerden başka birkaç rivayeti zikredeceğiz.

Hz. Aişe şöyle bir müşahedesini anlatır: Hz. Peygamber öldüğü sırada, Ömer ile Muğire b. Şube gelip içeri girmek için izin istediler. Ben de girmelerine izin verdim. Ömer, Hz. Peygamber'e bakıp, “Vay be, Allah'ın Elçisi ne kadar da şiddetli bayılmış” dedi. Sonra ikisi kalkıp çıkmak istediler. Kapıya yaklaştıklarında Muğire, “Ey Ömer, Allah'ın Elçisi ölmüş” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, “Yalan

⁹⁹⁸ Mustafavî, s. 142.

⁹⁹⁹ Bakara, 2/143.

¹⁰⁰⁰ Mustafavî, s. 143.

söylüyorsun. Sen fitneci bir adamsın. Allah, münafıkları tamamen yok etmedikçe Allah'ın Elçisi ölmeyecektir.” dedi.¹⁰⁰¹

Hiz. Aişe, Hiz. Peygamber'in öldüğünü anlamamış olduğundan, Hiz. Ömer'in, onu ürkütmek istemeyip Hiz. Peygamber'in bayıldığını söylemiş olması muhtemeldir. Hiz. Muğire ise, doğruyu söyleyince, Hiz. Aişe'yi ürkütmüş ve bundan dolayı Hiz. Ömer ona sert bir şekilde tepki göstermiştir.¹⁰⁰²

Bir diğer rivayette ise, Hiz. Peygamber'in ölüp ölmediği konusunda diyaloga girenler Hiz. Ömer ile Hiz. Ebu Bekir'dir. Bu diyalog çerçevesinde Hiz. Ömer Hiz. Peygamber'in vefat haberi sonucu çok etkilenmiş, benzi sararmış ve “O ölmedi...” cümlelerini telaffuz etmiştir. Bunun üzerine Hiz. Ebu Bekir ona “Ey Ömer! Yoksa dininden kuşkun mu var? Yüce Allah'ın *'Ey Resûlüm! Muhakkak ki sen de öleceksin, onlar da öleceklerdir!*'¹⁰⁰³ buyurduğunu işitmedin mi?” diye çıkışınca Hiz. Ömer zikredilen ayetleri ilk kez o an duymuş gibi olduğunu belirterek, Hiz. Ebu Bekir'i dinledikten sonra dizinin bağının çözüldüğünü, yere çöktüğünü ve Hiz. Peygamber'in öldüğüne kanaat getirdiğini söylemiştir.¹⁰⁰⁴

Şu ana kadar ele aldığımız rivayetlerden hareketle ileri sürülen iddiaları hatırlayacak olursak şüphesiz bunların başında Hiz. Ömer'in Kur'an ayetlerini ezbere bilmediği, Hiz. Peygamber'in ölümünü inkar ettiği, bu sebeple de imamet/hilafetinin geçerli olmadığı iddiası gelmektedir. Kadı Abdülcebbar, Hiz. Ömer'in, Hiz. Peygamber'in vefatını tamamen inkar etmediğini, bunun (ölümün) mümkün olduğunu bildiğini, ancak ayette geçen “*O (Allah), müşrikler hoşlanmasalar da*

¹⁰⁰¹ İbn Sa'd, II, 205; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 211.

¹⁰⁰² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 211.

¹⁰⁰³ Zümer, 39/30.

¹⁰⁰⁴ İbn Sa'd, II, 205-206; Belâzurî, *Ensâb*, I, 566.

(kendi) dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resûlünü hidayet ve Hak Din ile gönderendir.”¹⁰⁰⁵ ifadesinin henüz gerçekleşmediğine kani olarak Hz. Peygamber’in vefatı karşısında tereddüte düşmüştür. Hz. Ebu Bekir ise bu ifadenin dinin üstün gelmesiyle Hz. Peygamber’in üstün gelmesinin karşılık bulacağını ve dinin de muhakkak üstün geleceğini belirtmiştir. Ayrıca hafız olmamasının Hz. Ömer’in faziletine hiçbir zarar vermeyeceğini belirten Kadı Abdülcebbar, Kur’an’ın bir hükmünü unutmuş olmanın da kişinin Kur’an’ı ezbere bilmediği anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü böyle bir durumda Kur’an’ı ezberlemek sadece hükümlerini bilenler için geçerli olurdu ki bu da imkansızdır. Ayrıca Kadı Abdülcebbar, “Eğer Muhammed ölür veya öldürülürse...”¹⁰⁰⁶ ayetini Hz. Ömer’in bütünüyle inkar etmediğini sadece daha geç bir vakitte gerçekleşmesi beklentisi içinde olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰⁷

Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’in vefatı ile ilgili tavrını İslam’ın ilk ihtilafı olarak görmek ise mezhep tarafgirliğinden başka bir şey değildir. Çünkü Hz. Ömer’in tavrı şahsî bir tavırdan öteye geçmemiştir. Ancak hilafet konusundaki ihtilaf günümüze kadar tartışmaları devam etmiş ve henüz de çözümlenememiş bir tartışmadır.¹⁰⁰⁸ Bu nedenle bu ikisini mukayese etmek bile hata olur.

Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’in vefat olayı karşısında tavrının kasıtlı olduğu, Ehl-i Beyt’e yapılacak bir biatı engellemeye yönelik zaman kazanma amacı taşıdığı, irtidat hareketlerinden korkarak yapıldığı veya daha önceden yapılmış olan bir anlaşmanın yürürlüğe konması için Hz. Ebu Bekir’e süre tanımak amacıyla yapıldığı

¹⁰⁰⁵ Tevbe, 9/33.

¹⁰⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/144.

¹⁰⁰⁷ İbn Ebi’l-Hadîd, II, 42.

¹⁰⁰⁸ Fığlalı, *İmamiye Şiası*, s. 31.

iddialarına gelince bize göre burada Hz. Ömer'in tavrının iki yönünün bulunması muhtemeldir. Birincisi duygusal, ikincisi siyasî.¹⁰⁰⁹ Öncelikle Hz. Ömer canından çok sevdiği bir insanı kaybetmenin verdiği üzüntüyle böyle davranmış olabilir.¹⁰¹⁰ Bu konuda Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in vefatı esnasındaki tavrını, “*İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık.*”¹⁰¹¹ ayet-i kerimesinden Hz. Peygamber'in ümmeti arasında daima kalacağı sonucunu çıkarmasına dayandırdığı nakledilmektedir.¹⁰¹² İkinci olarak, Hz. Ömer'in ridde olaylarını engellemek ve idari bir boşluk meydana geldiği izlenimini uyandırmamak için böyle bir davranış sergilemesi muhtemeldir. Aslında bir yönüyle o günün şartlarında takdire şayan bir siyasî tavidir da. Çünkü Hz. Peygamber'in vefatına yakın ridde olayları ortaya çıkmıştır. Bu olayların, onun vefatıyla artma eğilimi göstermesi mümkündür. Bu durumun önüne set çekmek için böyle bir tedbire yönelmiş olması da ihtimal dahilindedir.¹⁰¹³ Yani Hz. Ömer, ümmetin birlik ve bütünlüğünü korumak, münafıklara karşı tedbir alıp yeni bir başkan/idareci seçilinceye kadar yönetimde bir boşluk oluşmaması adına zaman kazanmak için bu tavrı sergilemiş olabilir.¹⁰¹⁴ Aslında bize göre de Hz. Ömer'in tavrının siyasî yönü ağır basmaktadır. Olayın öncesi ve sonrasında gerçekleşen meselelerle konuyu ele aldığımızda resmin daha netleşeceği düşüncesindeyiz. Hz. Ömer'in Kırtas Olayı'nda soğukkanlı ve bir o kadar da makul davrandığını bir önceki bölümde rivayetlerden

¹⁰⁰⁹ Zorlu, s. 66.

¹⁰¹⁰ Zorlu, s. 66; Sarıçam, *Hz. Ömer*, s. 81-82.

¹⁰¹¹ Bakara, 2/143.

¹⁰¹² İbn Hişâm, IV, 241-242; Taberî, *Târîh*, II, 238.

¹⁰¹³ Zorlu, s. 66.

¹⁰¹⁴ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, s. 57.

müşahade etmiştik. İleride gelecek olan Sakîfe Gölgeği'ndeki tavrı da onun toplumu iyi tanıyan, nabzını iyi tutan biri olduğunu gösterecektir. Dolayısıyla birbiri ile bağlantılı olayların bir diğer halkası olan Hz. Peygamber'in vefatı meselesinde tamamen ne dediğini bilmeyen, sağa-sola tehditler savuran bir Hz. Ömer tasavvuru bize göre çok da tutarlı görünmemektedir. Dolayısıyla onun bu olayda bilinçli bir pozisyon almış olmasının fitne hareketlerini engellemek açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Şunu da belirtmeliyiz ki, olaylarda Şîa'nın iddia ettiği gibi Hz. Ebu Bekir ile ilgili önceden bir anlaşma olduğu veya Ehl-i Beyt'in idareyi ele almasının engellenmesi için Hz. Ömer'in böyle davrandığını söylemek sadece daha önceden zihniyette var olan bir şablona olayları oturtmak veya ön yargularla olayları değerlendirmek anlamı taşımaktadır. Böyle bir tavrın olaylara objektif bakmayı engelleyeceği düşüncesindeyiz. Zaten temel tarihî kaynaklarda bu anlamda bir rivayet veya değerlendirme de mevcut değildir.

Ayrıca belirtelim ki, Sünnî kaynaklar incelendiğinde göze çarpan, herkesin telaş veya şaşkınlık içinde olduğu bir anda meseleye en sakin yaklaşan kişinin Hz. Ebu Bekir olduğu imajdır. Buna benzer rivayetler aracılığıyla belki de Hz. Ebu Bekir'in hilafete en layık kişi olduğu izlenimi verilmektedir. Bu da tarih boyunca devam eden mezhep kavgasının bir sonucu olma ihtimalini içinde barındırmaktadır.¹⁰¹⁵

¹⁰¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, s. 414-415; a. mlf., *Hz. Ebu Bekir*, s. 44 vd.

III. BÖLÜM

HZ. EBU BEKİR DÖNEMİNDE HZ. ÖMER

1. Sakîfe Meselesi

Sakîfe, “gölgelik, çardak” anlamlarına gelir.¹⁰¹⁶ İslam tarihinde Sakîfetu Benî Saide şeklinde meşhur olan Benî Saide Gölgeliği, Ensar ve Muhacir’in bir araya gelerek Hz. Peygamber’den sonra din ve dünya işlerinin idaresini kimin yapacağını görüştükları yerin adı olarak bilinir.¹⁰¹⁷

Şîî kaynaklarda Sakîfe olayı geniş bir şekilde yer almaktadır. Biz bu olayı içeren veya onunla ilintili olan rivayetleri Hz. Ömer bağlamında ele almaya çalışacağız.

En eski Şîî müelliflerden de sayılan Süleym b. Kays (ö. 76/695), Sakîfe ile ilgili rivayetleri uzun uzadıya ele almaktadır. Eserde Sakîfe ile ilgili rivayetler biri Berâ b. Azib, diğeri Selmân-ı Fârisî olmak üzere iki ayrı kanaldan gelmektedir. Kitaptaki sırayı takip ederek biz de önce Bera’dan gelen rivayetleri nakledeceğiz.

Bera b. Azib, Hz. Peygamber vefat edince Kureyş’in Haşimoğullarından hilafeti alacakları korkusuna kapıldığını, ardından Ensar’ın Sakîfe’de toplandıklarını işitince Kureyş’ten birini aradığını ve o esnada Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrah’ı Sakîfe’ye giderken gördüğünü söyler. Rivayetin devamında, halkın Hz. Ebu Bekir’e biat ettiğini ve kendisinin bu durumdan olumsuz etkilenecek durumdan haberdar etmek için Haşimoğullarının bulunduğu eve vardığını söyler.

¹⁰¹⁶ İbn Manzûr, *Lisân*, III, 2040.

¹⁰¹⁷ Azimli, *Halifelik Târîhine Giriş*, s. 68-69. “Sakife” ile ilgili genel bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Sakîfetu Beni Saide”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 11-12.

Kapı açılınca da Hz. Ebu Bekir'e biat edildiğini söylediği, bunun üzerine Hz. Abbas'ın da "Artık kıyamete dek mahrum kalacaksınız. Ben size emrettim, fakat siz bana isyan ettiniz." diyerek ordakilere tepki gösterdiğini nakleder.¹⁰¹⁸

Diğer bir rivayette ise şöyle denmektedir: Ensarın Sakîfe'de toplandığı haberi Ebu Bekir ve Ömer'e ulaşınca Ebu Ubeyde ve Muğire b. Şube'ye elçi göndererek onların görüşlerini öğrenmek istediler. Muğire, Abbas'ın ve neslinin hilafet hususunda bir nasibi olması durumunda Hz. Ali'nin önünün kesileceği, böylece de Hz. Ali'nin yapacağı muhalefetin çok zayıf kalacağı görüşünü belirtti. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ebu Ubeyde ve Hz. Muğire, Hz. Peygamber'in vefatının ikinci günü Hz. Abbas'ın evine gittiler. Hz. Ebu Bekir söze başladı ve insanların kendisini halife olarak seçtiklerini, ancak her ne kadar insanlar onları bırakıp kendisini tercih etmişlerse de kendisinin ve neslinin Hz. Peygamber'in amcası ve amca çocukları olarak bu işten paylarının olmasını istediğini söyledi. Ardından Hz. Ömer söz aldı ve "Ey Haşimoğulları sakin olun, muhakkak ki Allah'ın Rasulü hem bizden hem de sizdendir. Bir ihtiyacımız olduğu için size gelmedik. Ancak biz, insanların hemfikir oldukları bir konuda itiraz etmenizden hoşlanmadık. Bizim ile sizin, birbirimiz hakkındaki söylemlerimiz tehlikeli olmaya başladı. Kendinizin ve halkın durumuna bakın." dedi ve sustu. Ardından Hz. Abbas önce Hz. Ebu Bekir'in sözlerine şöyle yanıt verir: "Ey Ebu Bekir! Eğer hilafet işi sana aitse ona tutun ve biz de ona muhtaç değiliz zaten. Ancak müminlerin hakkı ise onlar olmadan haklarında hüküm veremezsin, eğer bizim hakkımızsa onu bir kısmımıza pay vermene razı olmayız." Daha sonra Hz. Ömer'e döndü ve: "Rasulullah bir ağaç gibidir. Biz onun dalları, siz ise komşularısınız. Dolayısıyla da biz ona sizden daha

¹⁰¹⁸ Süleym b. Kays, s. 138-140.

yakınız. Ayrıca sözlerin tehlikeli noktalara ulaşmasına ilk siz sebep oldunuz.” dedi ve Hz. Ömer ve beraberindekiler oradan ayrıldılar.¹⁰¹⁹

Selman-ı Farisî kanalıyla nakledilen rivayet ise şöyledir:

Hz. Peygamber vefat edince Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde Sakîfe’ye gelip Ensar ile tartışmaya tutuldular. Ensar, onlara karşı Ali’yi savunuyordu.¹⁰²⁰ Hz. Ömer ve beraberindekiler dediler ki: “Ey Ensar topluluğu! Kureyş hilafete sizden daha layıktır. Çünkü Hz. Peygamber Kureyş’tendir. Muhacirler sizden daha hayırlıdır. Çünkü Allah, kitabına onlarla başladı ve onları size üstün kıldı. Ayrıca Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “İmamlar Kureyş’tendir.” Selman der ki: Hz. Ali, Hz. Peygamber’i yıkarken ona kavmin yaptıklarını haber verdim ve insanların Hz. Ebu Bekir’e biat ettiklerini söyledim. Bunun üzerine Hz. Ali, Selman’a, Hz. Ebu Bekir’e ilk biat edenin İblis olduğunu haber verir ve İblis ile arkadaşlarının Ğadîr Hum’da kendisinin konumunu Hz. Peygamber’in sağlamlaştırdığına şahit olduklarını belirtir. Ayrıca Hz. Peygamber’in kendisine insanların Benî Saide Sakîfesi’nde Hz. Ebu Bekir’e biat edeceklerini ve biat edenlerin ilkinin de İblis olacağını söylediği de Hz. Ali’den nakledilir.¹⁰²¹

Rivayetler uzun uzadıya anlatılır ancak biz konuyu daha fazla dağıtmadan Hz. Ömer ile ilgili olan hususlarla yetindik.

Fadl b. Şâzân (ö. 260/873) *el-İzâh* isimli çalışmasında Hasan-ı Basrî kanalıyla şöyle bir rivayet aktarır: “Hasan-ı Basrî’ye Hz. Ömer’in, “Ebu Bekir’e biat, Allah’ın

¹⁰¹⁹ Süleym b. Kays, s. 140-142.

¹⁰²⁰ Oysa ki, gerek Şîî gerekse Sünnî kaynaklara göre, Ensar; Hz. Ali için değil, kendilerinden birinin halife olması için mücadele etmiştir.

¹⁰²¹ Süleym b. Kays, s. 143-147.

(Müslümanların birbirine muhalefeti)¹⁰²² şerrinden koruduğu bir anda olup biten bir şey (olay) idi. Her kim böyle bir muhalefete kalkışırsa onu öldürün” sözü sorulur. O da Hz. Ömer’in bu sözle kalbinde olan bir şeyi açığa vurmak istediği şeklinde yorumlar. Ayrıca müellif bu sözlerin, biatı zedeleyen ve kınayan sözler olduğunu da aynı eserin başka bir bölümünde zikreder.¹⁰²³

Ayyâşi (ö. 320/932), Hz. Peygamber’in vefatının ikinci günü insanlar Sakîfe’de Hz. Ebu Bekir’e biat ederken Hz. Ömer’in ona, Hz. Ali’yi biat için çağırmasını teklif ettiğini bunun üzerine de Kunfuz’un gönderildiğini aktarır.¹⁰²⁴

Cevherî (ö. 323/934) konuyla ilgili olarak *es-Sakîfe ve Fedek* adı altında müstakil bir eser kaleme almış ve konuyu pek çok farklı kanaldan rivayetlerle izah etmeye çalışmıştır. Cevherî, yukarıda Süleym b. Kays’tan Bera kanalıyla zikrettiğimiz rivayeti aynen nakleder.¹⁰²⁵ Bunun dışında da pek çok rivayete yer verir. Bunlardan biri Abdullah b. Ömer kanalıyla gelmekte olup şöyledir: “Hz. Peygamber vefat edince Ensar, Sa’d b. Ubade’nin etrafında toplandı. Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde onların yanına geldiler. O esnada Hubab b. Münzir, kendilerinden bir, muhacirlerden de bir halifenin olmasını teklif etti ve asla onların halife olmalarına razı olmayacaklarını söyleyerek onları tehdit etti. O esnada Ömer kalkarak tehdit ettiği şeyi yapmasını söyledi. Ardından Ebu Bekir şöyle konuştu: “Biz emirleriz, siz ise vezirlersiniz. Durumumuz hurma yaprağının iki yarısına

¹⁰²² Burada, insanların kendisinden korunduğu şeyin “muhalefet” olduğunu yazdık. Zira Şîî müelliflerden Erdebilî (ö. 993/1572) de, böyle bir açıklama getirmiştir. Bkz. Muhakkik Ahmed el-Erdebilî, *Mecmeu’l-Faide*, Müessesetu’n-Neşri’l-İslamî, I-XIV, Kum 1404, III, 217.

¹⁰²³ İbn Şâzân, *el-Îzâh*, s. 134, 516.

¹⁰²⁴ Ayyâşi, II, 66.

¹⁰²⁵ Ebu Bekir Ahmed b. Abdülaziz el-Cevherî, *es-Sakîfe ve Fedek*, Beyrut 1993, s. 48-51.

benzer.” Bunun üzerine insanlar ona biat etmeye başladılar. İlk biat eden de Beşir b. Sa’d idi.¹⁰²⁶ Bir başka rivayette Sakîfe Günü Hz. Ömer’in, Hz. Ebu Bekir’in önünde koşarak insanların ona biat ettiklerini söylediği nakledilir.¹⁰²⁷ Bir başka rivayette Hz. Ebu Bekir minberdeyken Hz. Ömer’in Hz. Ali’nin evine gelerek onları biat için çıkmaları yönünde uyardığı aksi takdirde evi yakmakla tehdit ettiği belirtilir.¹⁰²⁸

Husaybî (ö. 334/945)¹⁰²⁹ ve Mesudî (ö. 346/957)¹⁰³⁰ eserlerinde Sakîfe meselesine değinirler; ancak Hz. Ömer’in orada müdahil olduğuna dair pek fazla bilgi vermezler.

Taberî (ö. IV/X. yy), Hz. Ömer’in, Hz. Ebu Bekir’in hilafetini “bir anda olup biten bir vakıa idi” diyerek inkar ettiğini iddia etmektedir.¹⁰³¹

Şeyh Sadûk (ö. 381/991), *el-Hisâl* isimli çalışmasında Sakîfe olayının nasıl olduğu hususuna çok fazla değinmemektedir. Ancak o da Ebu Cafer kanalıyla naklettiği rivayette Hz. Ömer’in vefatı esnasında, Hz. Ebu Bekir’in biatı için “bir anda olup biten bir şey olduğu”nu dile getirdiği ve bundan ötürü de Allah’a tevbe ettiğini belirtmiştir.¹⁰³²

¹⁰²⁶ Cevherî, *es-Sakîfe ve Fedek*, s. 51.

¹⁰²⁷ Cevherî, *es-Sakîfe ve Fedek*, s. 52.

¹⁰²⁸ Cevherî, *es-Sakîfe ve Fedek*, s. 53. Bu konuya “Hz. Fatma’nın Evinin Yakılması” başlığı altında detaylı bir şekilde değinildiği için burada sözü uzatmayacağız.

¹⁰²⁹ Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Hamdan el-Husaybî, *el-Hidayetü’l-Kübra*, Müessesetu’l-Belağ, Beyrut 1991, s. 139-140.

¹⁰³⁰ Ebu’l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mesudî, *İsbatu’l-Vasıyye li’l-İmam Ali b. Ebi Talib*, Daru’l-Adva, Beyrut 1988, s. 153-155. Pek çok müellif onu Şîî olarak kabul eder. Geniş bilgi için bkz. Casim Avcı, “Mesudî, Ali b. Hüseyn”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 353-354.

¹⁰³¹ Taberî, *el-Müsterşid*, s. 225.

¹⁰³² Şeyh Sadûk, *el-Hisâl*, s. 171.

Şeyh Müfid (ö. 413/1022)'in, *el-Fusûl* adlı eserinde Hz. Ali'nin Hz. Muaviye ile olan yazışmasında Sakîfe olayına kısaca değindiği, ancak Hz. Ömer'in rolü hakkında müsbet veya menfi her hangi bir ifade kullanmadığı görülmektedir.¹⁰³³ Ayrıca müellif *İhtisâs* adlı eserinde Ayyâşî'den naklettiğimiz rivayeti aynen aktarmaktadır.¹⁰³⁴

Şerif Murtazâ (ö. 436/1045), Taberî'den Ebu Mihnef kanalıyla gelen uzunca bir rivayet nakleder. Burada dikkatimizi çeken husus Hz. Ömer profilidir. Gah ne dediğini iyi bilen ve toplumun yapısından anlayan, gah ise öfkesine hakim olamayıp bir anda parlayan biri görünümündedir. Dolayısıyla da bu rivayet bizim için önemlidir. Ancak biz bu rivayeti kelimesi kelimesine çevirmek yerine mana çevirisinin uygun olacağı düşüncesinden yola çıkarak sadece Hz. Ömer ile ilgili olan bölümlerin tam çevirisini yapmaya çalışacağız. İlgili rivayet şöyledir:

Hz. Peygamber vefat edince Ensar, Benî Sâide Gölgeği'nde toplanarak hilâfet için kendilerine Sa'd b. Ubâde'yi seçeceklerini belirtmiş ve hasta olmasına rağmen onu kendileriyle birlikte oraya getirmişlerdi. Sa'd, Ensar'ın geçmişini, fazilet ve üstünlüğünü saydıktan sonra hilâfete geçmelerini ve onu başkalarına bırakmamalarını tavsiye etti. Ensar ise halife olarak onu kabul edeceklerini belirttiler. Ardından da Ensar kendi aralarında konuşarak eğer Kureyşliler hilafet talebiyle gelirlerse “onlardan bir halife, kendilerinden de bir halife” olması şeklinde bir öneride bulunacaklarını söylediler.

Hz. Ömer bu haberi alınca evde bulunan Hz. Ebu Bekir'e bir elçi göndererek gelmesini söyledi. O sırada Hz. Ali, Hz. Peygamber'in teçhiz ve tekfini ile meşguldü.

¹⁰³³ Şeyh Müfid, *el-Fusûl*, s. 287-288.

¹⁰³⁴ Şeyh Müfid, *el-İhtisâs*, s. 184-185.

Hız. Ebu Bekir, müsait olmadığı gerekçesiyle gitmedi. Ancak Hız. Ömer ısrarlarını sürdürünce geldi. Hız. Ömer ona Ensar'ın Benî Saide Sakîfesi'nde bir araya geldiğini hilafeti Sa'd b. Ubade'ye vermek istediklerini, bununla birlikte onlardan birinin "bizden bir halife, onlardan bir halife" dediğini anlattı. Ardından Hız. Ebu Bekir ile Hız. Ömer yolda karşılaştıkları Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı da yanlarına alarak Sakîfe'ye gittiler. Toplantı yerine vardıklarında Ensar'ı bir arada buldular. Hız. Ömer, Hız. Ebu Bekir'e Sakîfe'dekilere söylemek üzere bir şeyler tasarladığını bu nedenle de eğer izin verirse önce kendisinin konuşmak istediğini bildirdi. Hız. Ebu Bekir ise bu konuda kendisine müsaade etmedi. Ardından Hız. Ebu Bekir hamd ve senanın ardından Allah'ın onlara olan lütfundan, Muhacir ve Ensar'ın faziletinden, üstünlüğünden bahsetti, Muhacirlerin emir; Ensar'ın ise vezir olduğunu vurgulayarak sözlerine son verdi. Hubab b. Münzir ayağa kalkarak Ensar'ı, Kureyşlileri kendi hakimiyetleri altına almaları ve hilafeti onlara bırakmamaları hususunda uyardı. Ardından da "Ensar'dan bir emir, Muhacir'den bir emir" teklifinde bulundu. Buna karşılık Hız. Ömer şöyle dedi: "İki kişi aynı anda idareyi ele alamaz.¹⁰³⁵ Vallahi Araplar, Nebi de sizden değilken sizin emirinize (idarecinize) razı olmazlar. Fakat Araplar, nübüvvetin aralarından çıktığı birini emir olarak kabul ederler. Araplardan karşı çıkanlara ileri süreceğimiz açık delilimiz Muhammed'in Kureyş'ten olmasıdır. Biz onun akraba ve aşireti olduğumuzdan Muhammed'in iktidarı ve emirliği hakkında bizimle ancak davası batıl ve yanlış delile dayanan yahut günahlara katlanmaktan kaçınmayan yahut da felaket çukuruna düşen kimseler çekişebilir." Hız. Ömer'in bu sözleri üzerine Hubab b. Münzir tekrar ayağa kalkarak Ensar'a hitaben

¹⁰³⁵ Asıl metinde Türkçe'deki kullanımla "bir ip te iki cambaz olmaz" anlamına gelen bir özdeyiş yer almaktadır.

ellerindeki hilafet hakkına sahip çıkmalarını Hz. Ömer ve diğerlerinin sözlerine kulak asmamalarını, eğer hilafeti kendilerine bırakmazlarsa onları Medine'den çıkarmalarını söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Allah seni kahretsin!” deyince o da aynı şekilde Hz. Ömer'e karşılık verdi. Daha sonra Ebu Ubeyde söz alarak İslam'a ilk yardım edenlerin Ensar olduğunu, ilk karşı çıkanın da Ensar olmaması gerektiğini söyleyince onlardan Beşir b. Numan ayağa kalkarak kazandıkları meziyetin kaynağının Allah'ın ve Rasulü'nün rızası olduğunu, dünyevi menfaatler peşinde koşmanın ise kendilerine yakışmayacağını dile getirip Hz. Peygamber'in Kureyş'ten olması sebebiyle emirlik hususunda onların öncelikli olduğuna vurgu yaptı. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir; Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde'yi göstererek hangisini isterlerse ona biat edeceğini söyledi. Ancak o ikisi, Hz. Ebu Bekir'in faziletlerini sayarak buna en layık kişinin o olduğunu, dolayısıyla da ona biat edilmesi gerektiğini dile getirdiler. Bunun üzerine halk kalkarak Hz. Ebu Bekir'e biat etmeye başladı.¹⁰³⁶ Rivayetin devamında şöyle denmiştir: Halk her taraftan Ebu Bekir'e biat için gelince neredeyse Sa'd b. Ubade'yi çiğneyeceklerdi. Sad'ın arkadaşlarından bazıları ona dikkat edilmesi uyarısında bulununca Hz. Ömer, “Allah onu kahretsin, öldürün onu!” dedi ve sonra da başına dikilerek “Senin uzuvlarını birbirinden ayırıncaya kadar üzerine basmak isterdim.” dedi. Bunun üzerine Kays b. Sad (Sa'd'ın oğlu), Hz. Ömer'in sakalından tuttu. Hz. Ömer ona şöyle dedi: “Vallahi, sakalımdan bir kıl koparsan güldüğünde görünen dişlerinden bir tane ağzında kalmaz (ağzında bir diş bırakmam).” Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'e yumuşak davranmasını söyledi. Ardından

¹⁰³⁶ Murtazâ, *eş-Şâfi*, III, 184-190. Sakife konusu ile ilgili rivayetler hakkında geniş bilgi için bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, s. 171-178.

Sa'd, biat etmeden eve götürüldü. Ona biat etmesi söylenince bunu kabul etmeyerek gelen elçiyi geri gönderdi ve Hz. Ebu Bekir'in vefatına kadar da biat etmedi.¹⁰³⁷

Ebu Mansûr et-Tabersî (ö. 620/1223) *el-İhticâc* isimli eserinde yukarıda Şerif Murtazâ'nın rivayetini hemen hemen aynı şekilde nakletmektedir. Ancak Tabersî'nin rivayetinde dikkatimizi çeken husus Hz. Ömer'in şahsı ve nesebi hakkında kınayıcı ifadelerin çokça yer almasıdır. Bunlardan birinde Hubab b. Münzir'in, Hz. Ömer'in sözlerinin ardından "Bu cahilin sözüne kulak vermeyin!" dediği nakledilir. Bir diğer farklılık ise Hz. Ömer'in Hubab'ın ikinci kez konuşmasının ardından Hubab hakkında "Benim onunla konuşacak boş sözüm yoktur. Benimle onun arasında Hz. Peygamber hayattayken bir konuşma geçmişti. Hz. Peygamber onunla konuşma hatasına düşmekten beni men etmişti. Bu yüzden onunla hiç konuşmamaya yemin ettim." dediği belirtilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in Sad'ın üzerine basılması yönündeki sözü üzerine Sad'ın oğlu Kays'ın, Hz. Ömer'in sakalından tutarak şöyle dediği nakledilir: "Ey savaşlarda korkup kaçan, emniyet ve ileri gelenlerin içerisinde aslan olan Suhâk'ın oğlu! Sen eğer onun (Sad'ın) bir telini hareket ettirirsen ağzında güldüğünde görülen dişlerin hiç biri kalmadan geri dönersin." Bunun ardından Hz. Sad'ın, konuşması esnasında aynen oğlu gibi Hz. Ömer'e "Suhâk'ın oğlu!" diye hitap ettiği de rivayet edilmiştir.¹⁰³⁸ Tabersî'nin rivyeti Şerif Murtaza'nın rivayetine benzemesine rağmen bariz farklılıklar ve hakaretler mevcuttur. Şerif Murtaza'nın rivayetinde "dişleri kırmak"tan söz eden Hz. Ömer iken burada Kays b. Sa'd'dır. Ayrıca bu rivayette Hz. Ömer'in veled-i zina olduğuna göndermede bulunmak amacıyla "Suhâk'ın oğlu" ifadesi ve korkaklığına yapılan vurgular dikkat çekicidir.

¹⁰³⁷ Murtazâ, *eş-Şâfi*, III, 191-192.

¹⁰³⁸ Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 87-89.

İbn Tâvûs (ö. 664/1265) *et-Tarâif* isimli çalışmasında Sünnî müelliflerden olan Humeydî'den naklen Sakîfe olayına değinmiş, Hz. Ebu Bekir'in "eğer halk istiyorsa Ömer ve Ebu Ubeyde'den birini tercih edebilecekleri" sözüne vurgu yapmış ardından Hz. Ömer'in tek başına Hz. Ebu Bekir'i hilafete getirdiğini iddia ederek bunun şaşılacak bir durum olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³⁹ Müellif, bir diğer eseri *Keşfu'l-Mehacce*'de Hz. Ebu Bekir'e ilk biat eden kişinin Hz. Ömer olduğunu da iddia etmiştir.¹⁰⁴⁰

Allame Hillî (ö. 726/1325), Fadl b. Şâzân'ın Hz. Ömer'e isnad ettiği "Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin bir anda oldu-bittiye geldiği" yönündeki sözünü imamet ile ilişkilendirmiştir. O, bu cümlenin Hz. Ebu Bekir'e biatın büyük bir hata olduğu ve Hz. Ebu Bekir için de açık bir yergi anlamı ifade ettiğini belirtir.¹⁰⁴¹ Müellif, *Minhâcu'l-Kerâme*'de, Sünnî kaynaklardan naklettiği ve Hz. Ömer'e ait olduğu söylenen Hz. Ebu Bekir'in hilafeti hakkındaki sözlerini şöyle diyerek eleştirir: "Eğer Ebû Bekir'in imamlığı sahih olsaydı, aynı durumla gelen failin öldürülmesi hak olmazdı. Bu durumda Ömer kınanmayı hak eder. Şayet Ebu Bekir'in imamlığı batıl ise böyle bir durumda ikisi de kınanmayı hak eder."¹⁰⁴²

Beyâdî (ö. 877/1472), Hz. Ali'nin bir hutbesinde şöyle dediğini nakleder: "Ebu Bekir ve Ömer, hile ve zorbalıkla hilafet hususunda benim önüme geçtiler. Onların Sakîfe Günü öne atılmaları; safların sıklaştığı, ölümlerin çoğaldığı zor günlerde neredeydi?"¹⁰⁴³

¹⁰³⁹ İbn Tâvûs, *et-Tarâif*, s. 398-399.

¹⁰⁴⁰ İbn Tâvûs, *Keşfu'l-Mehacce*, s. 76-77.

¹⁰⁴¹ Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, s. 508.

¹⁰⁴² Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 99.

¹⁰⁴³ Beyâdî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, III, 42-43.

Meclisî (ö. 1111/1698), konuyla ilgili daha önceki eserlerden naklettiğimiz rivayetlerin çoğunu *Bihâr* isimli çalışmasında olduğu gibi bir araya getirmiştir.¹⁰⁴⁴

Çağdaş müelliflerden Gıfarî, Ehl-i Sünnet'in halifenin icma ile seçildiğini iddia ettiğini ancak bunun gerçeğe bağdaşmadığını ifade etmektedir. Çünkü ona göre sahabenin ileri gelenleri Hz. Ali ile birlikte Hz. Peygamber'in teçhiz ve tekfini ile meşgulken Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer tarafından aday gösterilip hilafete seçilmiştir.¹⁰⁴⁵ Mustafavî, Hz. Ömer'in yukarıda Fadl b. Şâzân'dan ilk olarak naklettiğimiz sözüne istinaden "Eğer Hz. Ebu Bekir'in hilafeti meşru ise nasıl olur da Hz. Ömer bu şekilde yönetime geleceklere karşı savaşır; eğer meşru değilse niçin Hz. Ebu Bekir'in yanında yer almıştır" diye Hz. Ömer'in tavrını sorgular.¹⁰⁴⁶ Hâcuî'ye göre ise bu söz Allah tarafından Hz. Ebu Bekir ve onunla beraber olanların hem dünyada hem de ukbada rezil olmaları için Hz. Ömer'e söylettirilmiştir.¹⁰⁴⁷ Ticanî de Hz. Ömer'in, Sakîfe'nin kahramanı (!) ve Hz. Ebu Bekir'e biatı kesinleştiren kişi olduğunu yazar.¹⁰⁴⁸ Muhammed Hasan el-Muzaffer de Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin Hz. Ömer'in biat etmesiyle meydana geldiğini iddia eder.¹⁰⁴⁹ Muhammed Bakır es-Sadr ise konuyla ilgili olarak Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir'e biat ile ilgili olarak "bir anda oluveren bir şey idi" diye başlayan ve "her kim böyle bir şey yaparsa onu öldürün" şeklinde biten sözüne atfen "Eğer bu sözü halifenin sözü olması hasebiyle İslam'ın bir düsturu olarak ele alırsak, Hz. Ömer; Hz. Ebu Bekir ve ashabının

¹⁰⁴⁴ Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 324-327.

¹⁰⁴⁵ Abdürresul el-Gıfarî, *el-Kuleynî ve 'l-Kaflî*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, Kum 1416, s. 362.

¹⁰⁴⁶ Mustafavî, s. 255.

¹⁰⁴⁷ Hâcuî'den naklen Arı, *İlk Üç Halife*, s. 183.

¹⁰⁴⁸ Muhammed Ticanî, *Fes'elû Ehle'z-Zikr*, el-Matbaatu Setara, Kum 1427, s. 91.

¹⁰⁴⁹ Muzaffer, *Delalilu's-Sıdk*, IV, 245, 263.

Sakîfe'deki konumunu bir fitne ve bozgunculuk olarak görmektedir. Çünkü öldürme bunlar dışında bir sebeple izah edilemez. Bunlardan da öte Sakîfe, fitnelerin annesidir (esasidir). Zira hilafet, saltanata dönüşmüştür.”¹⁰⁵⁰ Ali Şeriatî ise Sakîfe'deki konumları itibariyle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in yer aldığı tarafı aristokrat sınıf; Hz. Ali ve taraftarlarını ise halk sınıfı, adalet isteyen sınıf ve mahrum sınıf olarak görmektedir.¹⁰⁵¹ Ona göre, bu işin sonunda liyakatsiz halife Hz. Ebu Bekir başa geçmiş¹⁰⁵² ve Sakîfe'de hakikat İslam'ı maslahat İslam'ına feda edilmiştir.¹⁰⁵³

Yukarıdaki Şîî rivayetlerde Sakîfe Meselesi'nde Hz. Ebu Bekir'e biatın Hz. Ömer kaynaklı olduğu açıkça zikredilmiştir. Zaten Şîî müelliflerin çoğunluğu Hz. Ebu Bekir'in hilafete gelmesinde en etkili kişinin Hz. Ömer olduğu görüşünde hemfikirdir. Bununla beraber ona ilk biat eden de odur. Rivayetler incelendiğinde Hz. Ömer için çoğu zaman öfkeli, bazen toplumun yapısını iyi bilen bir insan imajı çizilmiştir. Şîî kaynaklar Hz. Ömer'in, Hz. Ebu Bekir'e yapılan biat şekliyle hareketle söylediği “bir anlık bir vakıa” idi sözünden yola çıkarak Hz. Ebu Bekir'in hilafetini kabul etmediğini özellikle vurgulamışlardır. Ayrıca pek çok Şîî eserde Hz. Ömer hakkında Kays b. Sa'd, Sa'd b. Ubâde veya Hz. Ali'nin “Suhâk'ın oğlu” veya “İblis” ifadelerini kullanmış olması dikkatlerden kaçmamıştır.

Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ömer'in de katkıları ile Hz. Ebu Bekir, Müslümanların halifesi olarak seçilmiştir. Bu olay özelinde ilgili dönemde siyasî konuların dinî bir zeminde tartışıldığına dair her hangi bir husus göze çarpmaz

¹⁰⁵⁰ Muhammed Bakır es-Sadr, *Fedek fi't-Târîh*, byy., 1994, s. 143-144.

¹⁰⁵¹ Ali Şeriatî, *Şîa* (Çev. Hicabi Kırlangıç), Fecr Yayınları, Ankara 2012, 112-117.

¹⁰⁵² Şeriatî, *Şîa*, s. 164.

¹⁰⁵³ Şeriatî, *Şîa*, s. 214.

iken, Şîa tarafından bu mesele Hz. Ali'nin vasiliği anlayışının ihlali şeklinde düşünülmüştür.¹⁰⁵⁴

Hz. Peygamber'in henüz defin işlemi gerçekleştirilmemişken, önceden hazırlıklı oldukları tahmin edilen¹⁰⁵⁵ Ensâr'ın farklı bir faaliyet içinde olduğu açıktır. Onlar, Muhacirlere haber vermeden kendi aralarında bir seçim yaparak halifeyi belirleme çabası içerisine girmişlerdir. Zira onlar Medine'de kurulan devletin belki de kendilerine ait olduğu düşüncesindedirler.¹⁰⁵⁶ Yani, Şîi müelliflerden Süleym b. Kays'ın Selman kanalıyla naklettiği rivayetin aksine Ensar, Hz. Ali'nin yönetime geçmesi için değil; kendi içlerinden bir başkan seçmek amacıyla bir araya gelmiştir.

Bundan haberdar olan Muhacirlerin önemli isimlerinden Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın olaya müdahil olmasıyla işin mecrası değişmiş ve işin sonunda Ensar, raiyyet durumuna gelmiştir.

Şîi kaynaklarda olayın oluş şekliinden anlaşıldığı kadarıyla imamet/hilafetin Hz. Ebu Bekir'e tevdi edilmesinde belirleyici olan Hz. Ömer'dir. Bu nedenle de Şîa daha ziyade Hz. Ebu Bekir'e değil; Hz. Ömer'e suçlamalarda bulunmuş ve ona yüklenmiştir. Zira işin Hz. Ali'ye aktarılmasının önündeki en büyük engel olarak onu görmüşlerdir.

Şîa dışındaki kaynaklarda Sakîfe meselesi genel hatlarıyla şöyle nakledilir: Hz. Peygamber'in vefatının ardından Ensar, Benî Saide Sakîfe'sinde toplanarak Hz. Peygamber tarafından kurulan devletin ondan sonra kim tarafından idare edileceğini görüşmeye başladı. Bunu duyan muhacirlerin önemli isimleri Hz. Ebu Bekir, Hz.

¹⁰⁵⁴ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, s. 58.

¹⁰⁵⁵ Zorlu, s. 83.

¹⁰⁵⁶ Zorlu, s. 80.

Ömer ve Ebu Ubeyde toplantının yapıldığı yere giderek “İmam’ın Kureyş’ten olması” gerektiği, aksi takdirde Arapların onların tebaası olmayı kabul etmeyeceğini dile getirdiler. Ensar’ın birden fazla halife önerisine ise başta Hz. Ömer olmak üzere Sakîfe’ye gelenler tarafından karşı çıkıldı. Bunun üzerine ortamı konuşmasıyla yumuşatan Hz. Ebu Bekir, eğer kabul ederlerse Hz. Ömer veya Ebu Ubeyde’den birine biat edeceğini söyledi. Ancak Hz. Ömer, bu işe Hz. Ebu Bekir’in daha ehil olduğunu, Hz. Peygamber’in namaz kıldırması için öne aldığı bir insanı geri çekmenin uygun olmayacağını ifade ederek Hz. Ebu Bekir’e ilk biat eden kişi oldu.¹⁰⁵⁷

Sünnî kaynaklarda olay böyle anlatılırken Şîî müellifler kafalarında oluşturdukları şablona uygun olarak Hz. Ömer’e çeşitli isim ve hakaretleri rivayetlerde zikrettiklerini gördük. Hatırlanacağı üzere bunlardan birine göre Hz. Peygamber’in Hz. Ebu Bekir’e biat eden ilk kişinin “İblis” olacağını belirttiği, bir diğer rivayette ise Hz. Ömer’in veled-i zina olduğuna işaret olsun diye gerek Sa’d b. Ubade gerekse de oğlu Kays tarafından “Suhâk’ın oğlu” lakabının telaffuz edildiğini müşahade ettik.

Rivayetler incelendiğinde Hz. Ömer’e duyulan nefret Hz. Ali’nin diliyle de bazen ifade edilmek istenmiştir. Az önce değindiğimiz gibi Hz. Ali’nin bir rivayette Hz. Ebu Bekir’e ilk biat eden kişinin “İblis” olduğunu söylediği iddia edilirken bir başka rivayette Sakîfe meselesini Muaviye’ye nakleden Hz. Ali’nin Hz. Ömer hakkında olumsuz anlamda hiçbir ifade kullanmaması dikkatimizden kaçmamıştır.

¹⁰⁵⁷ Belâzurî, *Ensâb*, I, 479 vd.; Taberî, *Târîh*, II, 236 vd.; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 187. Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz. Azimli, *Halîfelik Tarihine Giriş*, s. 68 vd.; Zorlu, s. 79 vd.

Hız. Ömer'in Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ebu Ubeyde'yi yanına alarak Sakîfe'ye gitmesi ve orada bunların gayreti ile Hz. Ebu Bekir'e biat edilmesi, daha sonra Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'i yerine halife olarak bırakması Hz. Ömer'in de vefat ederken, "Ebu Ubeyde olsaydı halife tayin ederdim." demesi, Şîa ve bazı kesimler tarafından bu üçlünün hilafeti aralarında sıra ile bölüşme konusunda anlaşmaları iddialarının ortaya atılmasına ve "Bu olay üçlünün önceden kararlaştırdığı bir olaydır." şeklinde değerlendirmelerine sebep olmuştur.¹⁰⁵⁸

Ancak bu iddianın gerçeği yansıtmadığı kanaatindeyiz. Zira Hz. Ömer vefat etmeden önce "Ebu Ubeyde veya Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim olsaydı onu halife gösterirdim"¹⁰⁵⁹ demesi de bu iddiayı çürüten en önemli delillerdendir. Bunun yanı sıra eğer düşünüldüğü gibi üçlü bir anlaşma olsaydı o dönemde hilafeti isteyen kimseler bunu açıkça onlara karşı ifade ederler.¹⁰⁶⁰ Unutulmamalıdır ki Sakîfe'de hilafet işinin kendilerinde kalmasını isteyen üç grup vardı:

- a. Hz. Peygamber'in kabilesine mensup ve İslamiyet'i ilk kabul eden kimselerin oluşturduğu Muhacirler,
- b. Yeni doğan İslam Dini'ne sığınmak olan ve onu bağrına basanların oluşturduğu Ensar,
- c. Hz. Ali'nin bu görevi hak ettiğini savunan Haşimoğulları.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi* (Çev. Salih Tuğ), İFAV Yayınları, İstanbul 2011, s. 199; Azimli, *Hız. Ebu Bekir*, s. 62 vd.

¹⁰⁵⁹ Belâzurî, X, 421; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 440.

¹⁰⁶⁰ Azimli, *Hız. Ebu Bekir*, s. 63.

¹⁰⁶¹ Hitti, s. 198-199; Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fıkıhî Mezhepler Tarihi* (Çev. Hasan Karakaya, Kerim AYTEKİN, Abdülkadir ŞENER), Hisar Yayınevi, İstanbul, trz., s. 31.

İlk iki maddede yer alan kimseler hiçbir zaman böyle bir komplo ve tertipten söz etmemiş ve hilafet işine de bu gerekçeyle karşı çıkmamışlardır.

Hz. Ömer'in, tek başına Hz. Ebu Bekir'i hilafete getirdiği rivayetinin tarihî gerçeklikle bağdaştığını düşünmüyoruz. Hz. Ebu Bekir'e ilk biat eden kişinin Hz. Ömer olması temel eserlere göre doğrudur.¹⁰⁶² Ancak Hz. Ebu Bekir'e yapılan genel biatı görmezden gelerek böyle bir tezi savunmak ön yargılı olmak demektir. Çünkü Hz. Ebu Bekir'e yapılan biat istişareye dayalı idi. Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde'yi öne alması, bu işe çok da talip olmadığını göstermektedir.

Şîî müelliflerin çok sık bir şekilde eleştirdikleri Hz. Ömer'in, "Ebu Bekir'in seçimi oldu-bittiye gelen bir şeydi" ifadesinin Sünnî kaynaklarda da geçtiğini söyleyebiliriz. Ancak konuyu bağlamından, cümleyi de siyakından koparırsak yanlış anlaşılmalara neden olabilir. Bu yüzden biz de önce Sünnî kaynaklarda geçtiği haliyle rivayetleri, ardından da hadis şarihlerinin konuya bakışını ele alacağız.

İbn Abbas'tan nakledilen rivayet şöyledir: Hz. Ömer, vefatından önceki son haccını ifa ederken adamın biri gelerek kendisine "Ey Müminlerin Emîri, bir adam görsen ki sana: "Keşke Ömer ölmüş olsa da falancaya¹⁰⁶³ biat etsem. Vallahi, Ebu Bekir'in biatı çabucak oldu-bittiye gelen bir şey idi" dese ne dersin?" der. Bunun üzerine Hz. Ömer, Medine'ye dönüşünde minbere çıkarak çeşitli hususlardan bahsettikten sonra şöyle devam eder: "Sizden birinin şöyle dediği bana ulaştı: "Ömer ölünce, falancaya biat edeceğim." Sakın ha! Hiç kimseyi, "Hz. Ebu Bekir'in seçimi

¹⁰⁶² İbn Sa'd, II, 206; Buhârî, Fedailü Ashabi'n-Nebi, 5 (Hadis No: 3668); Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud b. Muhammed, *Şerhu's-Sünne*, el-Mektebü'l-İslamî, I-XV, Dimaşk 1983, X, 79.

¹⁰⁶³ Bazı rivayetlerde Talha b. Ubeydillah olarak geçer. Bezzar, Ahmed b. Amr b. Abdilhalık b. Hallâd, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhar)*, Mektebetü'l-Ulûm, I-XVIII, Medine 2009, I, 409-410.

de oldu bittiye geldi.” gibi sözler aldatmasın. Haberiniz olsun, -evet onun seçimi çabuk olmuştur bu doğru- ancak, Allah şerlerden korumuştur. Sizden hiç kimseye, Hz. Ebu Bekir’e yapıldığı şekilde boyunlar koparcasına baş uzatılmaz. Öyle ise, Müslümanların istişâre ve teyidi tahakkuk etmeksizin kim bir başkasına biat ederse bilsin ki, ne biat edene, ne de edilene itibar edilecektir. Böyle bir biat akdi, edeni de edileni de ölüme maruz bırakacaktır.”¹⁰⁶⁴

Rivayeti ele alan şarihlerden bir kısmı Hz. Ömer’in bu sözünün Hz. Ebu Bekir’e biat etmekten pişmanlık duyduğu anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Bu şarihlere göre Hz. Ömer fitneye fırsat vermemek için hemen biat etmiştir. Hz. Ebu Bekir’e bu olumsuz durumun yayılması ve bu konuma uygun olmayan insanların bunu isteme endişesiyle hemen biat edilmiştir. Normal şartlarda acele yapılan iyi düşünülmeyen işlerde bilahare sorunlar çıkmaktadır. Ancak Allah bu biat sayesinde korkulan şerden korumuştur. Yani, Allah fitnenin şerrinden insanları muhafaza etmiştir.¹⁰⁶⁵

Ayrıca Hz. Ebu Bekir’in hilafete geliş şekli hakkında Hz. Ömer’in söylemiş olduğu söz ile bu işin zannedildiği gibi kolay bir iş olmadığını, insanların Hz. Ebu Bekir’e gösterdiği müsamahayı göstermeyeceğini ifade etmiş olması da muhtemeldir. Bununla beraber o, böyle bir niyeti olana göz dağı vererek bu amaçlarının da

¹⁰⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I 451-452; Buhârî, el-Hudûd, 31; Zehebî, *Siyeru A’lami’n-Nübelâ*, III, 21 vd. Geniş bilgi için bkz. İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Küttüb-i Sitte*, Akçağ Yayınları, XVII, İstanbul, trz., V, 439-440.

¹⁰⁶⁵ İbn Battal, Ebu’l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Mektebetü’r-Rüşd, I-X, Riyad 2003, VIII, 457-459; İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Keşfü’l-Müşkil min Hadisi’s-Sahihayn*, Darü’l-Vatan, I-IV, Riyad, trz., I, 65-66; Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî*, X, 22.

sonuçsuz kalacağı, dahası ağır bir dünyevî akıbet ile karşılaşacağı uyarısında bulunmuştur.

Hiz. Ömer'in, Hiz. Ebu Bekir'in hilafete geliŖi hakkında sarfettiği söz, aslında Ŗîa'nın sık sık dile getirdiği ve Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Ömer ve Hiz. Ebu Ubeyde'nin daha önceden bu iŖi planladıkları iddialarını da çürütmektedir. Çünkü bu olay plansız ve beklenmedik bir anda meydana gelmiŖti. Sakîfe'ye gelen Hiz. Ebu Bekir ve beraberindekiler iŖin böyle biteceğini ummuyorlardı. Önceden planlanmış diyerek kötü niyet aramanın doğru olmadığı kanaatindeyiz.¹⁰⁶⁶

Ŗîa'nın çokça eleŖtirdiđi Hiz. Ömer'in hemen biat etmesi ile ilgili olarak ise, çağdaŖ müelliflerden Sallâbî Ŗöyle demektedir: O, Müslümanların dağınıklığa düşmelerinden, fitne ateŖinin alevlenmesinden endiŖe ettiği için hemen Hiz. Ebu Bekir'e biat etti ve kargaŖayı bertaraf etti. İnsanları bu konuda cesaretlendirdi. Böyle yapmasa Müslümanların başına büyük bir fitne ve musibet gelmesi kuvvetle muhtemeldi.¹⁰⁶⁷

2. Hiz. Fatıma'nın Evinin Yakılması ve Kaburgasının Kırılması

Ŗîi kaynaklara göre, Hiz. Peygamber vefat ettikten sonra Hiz. Ali ve yanındaki bazı kimseler Hiz. Ebu Bekir'e biate yanaŖmaz. Bu da Hiz. Ömer başta olmak üzere bazı kimselerin onların toplandığı yere saldırması, dahası ev halkı içeride iken Hiz. Fatıma'nın evinin yakılması ve onun kaburga kemiğinin kırılması gibi bazı feci neticeler verir.

¹⁰⁶⁶ Murat Sarıcık, *Hiz. Ali İlk Üç Halife İle Kavga mıydı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012, s. 214.

¹⁰⁶⁷ Sallâbî, *Hiz. Ömer*, s. 90.

Şîa tarafından, bu olayın olduğunu isbat etmek amacıyla pek çok eserde rivayetler nakledilmiştir. Meseleyi uzun uzadıya anlatanlar¹⁰⁶⁸ olduğu gibi sadece bir hatırlatma ve özellikle Hz. Ömer'i kınama babında¹⁰⁶⁹ ele alanlar da mevcuttur. Ayrıca Hz. Fatıma'nın hayatını konu alan pek çok çağdaş eserde de bu konu gündeme getirilmiştir.¹⁰⁷⁰ Biz diğer konular gibi bu konuyu da, Şîa'nın temel eserlerine müracaat ederek ele alacağız.

En eski Şîi kaynak olduğu iddia edilen *es-Sakîfe* isimli eserin müellifi Süleym b. Kays (ö. 76/695) Hz. Fatıma'nın evine saldırılması olayında Hz. Ömer'i esas sorumlu makamında gösteren, uzunca bir rivayet aktarmaktadır. Bu rivayete göre Hz. Ömer; Hz. Ebu Bekir'e biat etmedikleri gerekçesiyle Hz. Ali'yi, Hz. Fatıma'yı, çocuklarını ve onların evinde bulunan insanları öldürmeye açık bir şekilde teşebbüs

¹⁰⁶⁸ Süleym b. Kays, s. 385-389; Şeyh Müfid, *el-İhtisâs*, s. 185-186; a.mlf., *el-Emâlî*, s. 49-50; a.mlf., *el-Cemel ve'n-Nusretu li Seyyidi'l-İtreti fi Harbi'l-Basra*, s. 56; Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 100-106; Meclisî, *Mirâtu'l-Ukûl*, V, 319; a.mlf., *Bihâr*, XXVIII, 184, 204-205, 227, 231, 271-272, 283-284; Kummî eş-Şirâzî, *Kitabu'l-Erbain*, s. 150-151.

¹⁰⁶⁹ Ayyâşî, II, 307-308; Husaybî, *el-Hidayetü'l-Kübra*, s. 406-407; İbn Tâvûs, *Keşfu'l-Mehacce*, s. 63; Hillî, *Nehcü'l-Hak*, s. 275; Behrânî, *el-Burhân*, III, 344-345; Süleyman el-Mahûzî el-Behrânî, *Kitabu'l-Erbain*, Matbaatu Emîr, Kum 1417, s. 265-267; Askerî, *Mealimu'l-Medreseteyn*, I, 163-165; Bakır es-Sadr, *Fedek fi't-Târîh*, s. 19-20; Muhammed Mehdi es-Seyyid Hasan el-Mûsevî, *el-Muhsinu's-Sibt Mevludun em Sakatun*, Kum 1430, s. 33-34.

¹⁰⁷⁰ Şeyh Abbas Kummî, *Beytü'l-Ehzan*, Daru Zeynebi'l-Kubra, byy., 1995; Seyyid Ali el-Hüseynî el-Meylanî, *Mazlumiyyetu Zehra*, Kum 1421; Hüseyin Gayb Gulami, *İhraku Beyti Fatıma*, Lecnetu Ashabi'l-Kisa, byy., 2002; Muhammed Rıza el-Hüseynî eş-Şirâzî, *Mazlumiyyetu Zehra*, el-Munazzemetu'l-Alemiyyetu li'l-İrşâdi'l-Cemahiri, Beyrut 2008; Abdu'z-Zehra Mehdi, *el-Hucûmu ala Beyti Fatıma*, byy., trz.; Seyyid Sadrüddin el-Kabanci, *Maktelü'z-Zehra*, Müessesetu İhyau't-Turasi's-Şîi, Necef, trz.; Muhammed Mehdi es-Seyyid Hasan el-Mûsevî, *el-Muhsinu's-Sibt Mevludun em Sakatun*, Kum 1430.

etmiş, insanları da buna teşvik etmiştir. Olay şöyle nakledilir: İnsanlar o iki adamla imtihan edildiklerinde Ali, Haşimoğulları, Ebu Zerr, Mikdad, Selman ve yanlarındaki çok az insan biat etmemişti. Ömer, Ebu Bekir'e dedi ki: "Şuna bak! Bu adam, ev halkı ve şu topluluk dışında herkes sana biat etti. Onlara bir elçi gönder." Hz. Ebu Bekir onlara Ömer'in amcasının oğlu Kunfuz'u¹⁰⁷¹ gönderdi ve onları biata çağırmasını söyledi. Kunfuz gidip söyledi, ancak Hz. Ali şöyle karşılık verdi: "Ne çabuk Allah'ın Rasulünü yalanladınız, sözünüzden caydınız ve dinden döndünüz. Rasulullah benden başkasını halife olarak yerine bırakmadı. Ey Kunfuz sen git, sen elçisin, ona de ki Ali sana şöyle dedi: "Vallahi Rasulullah seni yerine halife olarak bırakmadı, sen Rasulullah'nın halifesinin kim olduğunu biliyorsun." Kunfuz, Hz. Ebu Bekir'e geldi ve ona mesajı ilettili. Hz. Ebu Bekir: "Ali doğru söylüyor, Rasulullah beni halife olarak yerine bırakmadı." Ömer öfkelenli ve yerinden kalktı. Ebu Bekir, oturmasını söyledi. Buna rağmen Hz. Ömer, Kunfuz'a, "Ona git ve Müminlerin Emîri Ebu Bekir'e cevap ver" de, dedi. Kunfuz, Hz. Ali'ye geldi ve mesajı ilettili. Ali dedi ki: "Vallahi yalan söylüyor, ona git ve de ki sen sana ait olmayan bir isim kullanıyorsun ve biliyorsun ki Müminlerin Emîri sen değilsin." Kunfuz döndü ve söyledi. Hz. Ömer öfkeyle ayağı kalktı ve "Ben onun ahmaklığını ve zayıf görüşlülüğünü biliyorum. Onu öldürmedikçe işlerimiz rayına girmez. İzin ver, onun başını sana getireyim." dedi. Hz. Ebu Bekir, oturmasını söyledi. Ardından Kunfuz'a dönerek tekrar Hz. Ali'ye gidip onu biate davet etmesini söyledi. Kunfuz tekrar Hz. Ali'ye gelince o, "Ben onunla uğraşacak değilim, kardeşimin ve dostumun vasiyetini bırakıp Ebu Bekir ve sizin üzerinde birleştiğiniz şeye gelecek adam değilim."

¹⁰⁷¹ Bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in uşağı olarak belirtilmektedir. Bkz. Meclisî, *Mirâtu'l-Ukûl*, V, 318.

Kunfuz, Hz. Ali'nin cevabını Ebu Bekir'e bildirdi. Ömer öfkeyle ayağa kalktı ve Halid b. Velid ile Kunfuz'u çağırdı ve onlara ateş ve odun getirmelerini emretti. Sonra, Ali'nin kapısına vardı. Fatıma kapının arkasında oturuyordu, Rasulullah'ın vefatı dolayısıyla başını bağlamıştı, bedeni de bitkin düşmüştü. Ömer kapıya geldi ve kapıya vurdu, sonra şöyle seslendi: “Ey Ebu Talib'in oğlu! Kapıyı aç!” Fatıma şöyle dedi: “Ey Ömer! Aramızda ne var, niçin bizi kendi halimizle başbaşa bırakmıyor sunuz?” Bunun üzerine Hz. Ömer dedi ki: “Kapıyı aç yoksa sizin üzerinize (siz içerideyken) yakarım.” Hz. Fatıma, “Ey Ömer! Allah'tan korkmuyor musun, evime hücum edip içeri giriyorsun?” dedi ve ordan ayrılmadı. Sonra Ömer ateş istedi ve kapıyı yaktı, ardından da kapıyı itti.” Hz. Fatıma, “Ey Allah'ın Rasulü! Ey Babacığım!” diye bağırdı. Bunun üzerine Hz. Ömer, kınındaki kılıcı çıkardı ve Fatıma'nın yanlarına rastgele vurdu, bunun üzerine Fatıma bağırdı. Daha sonra Ömer kırbaçı kaldırdı ve onu Fatıma'nın koluna vurdu, Fatıma “Ey babacığım” diye bağırdı.

Ali b. Ebi Talib kalktı, Ömer'i yakasından tutup sarstı ve yere attı. Ardından boynuna ve burnuna vurdu ve onu öldürmeye teşebbüs etti. O sırada, Hz. Peygamber'in kendisine taat ve sabrı tavsiye ettiği sözünü hatırladı ve şöyle dedi: *“Ey Suhâk'ın oğlu! Muhammed'i nübüvvetle şereflendirene and olsun ki eğer Allah'ın önceden takdir ettiği kaderi olmasaydı evime giremeyeceğini bilirdin.”*

Hz. Ömer, yardım istemek için adam gönderdi. İnsanlar gelip eve girdiler. Halid b. Velid, Fatıma'ya vurmak için kılıcını kınından sıyırdı. Hz. Ali, kılıcıyla saldırdı, o sırada (çevrede bulunanlar) Hz. Ali'den (yapmaması için) çokça ricada bulundular. O da vazgeçti.

Mikdad, Selman, Ebu Zer, Ammar ve Büreyde el-Eslemî geldiler ve Ali'ye yardım için eve girdiler, neredeyse büyük bir fitne meydana gelecekti. Ali dışarı çıkarıldı. İnsanlar, Ebu Zer, Mikdad, Selman, Ammar, Büreyde el-Eslemi de onu takib etti. Onlar şöyle diyorlardı: “Ne de çabuk Allah'ın Rasulü'ne ihanet ettiniz ve kalplerinizdeki kini dışa vurdunuz!”¹⁰⁷²

Yakubî (ö. 284/897) de konuyla ilgili olarak Hz. Fatıma'nın evine zorla girilmesi üzerine onun ya çıkmaları ya da saçını başını açacağı ile ilgili bir rivayet nakletmektedir.¹⁰⁷³

Ayyaşî (ö. 320/932), eserinde, Hz. Ali'nin insanların günaha girmesini engellemek için Kur'an'ı cemetmeye başladığını ve bu işi bitirmeyinceye kadar da biat etmeyeceğini söylediğini belirtmektedir. Ayrıca Hz. Ali ile Kunfuz mücadeleye girişince Kunfuz'un Hz. Fatıma'ya vurduğu daha sonra oradan ayrılıp Hz. Ali'nin yanına adam toplamasından endişe ederek odun toplattı ve Hz. Ömer'e haber verdi. Hz. Ömer gelince evde Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğu halde evi yakmak istedi. Hz. Ali de bu sebeple biat etti.¹⁰⁷⁴

Cevherî (ö. 323/934) şöyle bir rivayet nakleder: Hz. Ebu Bekir minberde otururken Ali, Zübeyr ve Haşimoğullarından bir kısım insan Fatıma'nın evindeydi. Ömer onlara geldi ve şöyle dedi: “Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, ya biat için evden çıkarsınız ya da evi üzerinize yakarım.” Zübeyr, kılıcını kınından sıyrırmış olarak evden çıktı, Ensar'dan biri ve Ziyad b. Lebid onu sardılar,

¹⁰⁷² Süleym b. Kays, s. 385-389.

¹⁰⁷³ Yakubî, *Târîh*, II, 141.

¹⁰⁷⁴ Ayyâşî, II, 307-308.

ona vurdular ve erken davranıp kılıcını elinden aldılar. Ebu Bekir, minberin üzerinde olduğu halde Zübeyr'in kılıcını taşa vurmaları yönünde talimat veriyordu:¹⁰⁷⁵

Kuleynî (ö. 329/940) ise Hz. Fatıma'nın, Hz. Ömer'in yakasından tutup şöyle dediğini kaydeder: “Eğer günahsız kimselere isabet etmesinden çekinmeseydim, beddua ederdim de hemen kabul olunurdu.”¹⁰⁷⁶

Husaybî (ö. 334/945)'nin *el-Hidâyetü'l-Kübrâ* adlı eserinde Hz. Fatıma'dan naklettiği rivayete göre, Hz. Peygamber'in tekfin işlemi ve ona ait bazı işler tamamlandıktan sonra Hz. Ebu Bekir'e biat edenlerin evi yakmak üzere odun ve ateş getirdikleri aktarılır. Olayın devamını Hz. Fatıma şöyle anlatır: Kapının pervazlarını tuttum ve şöyle dedim: “Allah ve Rasulü aşkına, bizi rahat bırakmanızı ve buradan ayrılmanızı istiyorum.” Bunun üzerine Ömer, Ebu Bekir'in kölesi Kunfuz'dan kırbaç aldı ve pazuma vurdu, kırbaç kolumda bir bilezik gibi oldu. Sonra Ömer, kapıyı tekmeledi, kapı bana çarptı, o sırada hamileydim ve ben yüz üstü yere düştüm, o esnada ateş de yanıyordu. Ömer, beni kulağımdaki küpe etrafa saçılıncaya kadar tokatladı. Ardından doğum sancıları geldi ve günahsız Muhsin'i, öldürülmüş olarak, düşürdüm.¹⁰⁷⁷ Aynı eserin bir başka yerinde ise Hz. Ali evdeyken Hz. Ömer'in gelip Hz. Ebu Bekir'e biat etmesi için onu çağırdığı, çıkmaması durumunda ise kendisini öldürmekle tehdit ettiği nakledildikten sonra olay şöyle devam eder: Fatıma'nın cariyesi Fidda onlara şöyle cevap verdi: Emîrû'l-Müminîn (Hz. Ali) sizinle görüşmek istemiyor, O haklıdır, keşke ona karşı insafılı davransaydınız da Allah ve Rasulü'nden korksaydınız. Bunun üzerine Ömer ona sövdü ve Emîrû'l-Müminîn, Fatıma, Hasan,

¹⁰⁷⁵ Cevherî, *es-Sakife ve Fedek*, s. 53.

¹⁰⁷⁶ Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 460.

¹⁰⁷⁷ Husaybî, *el-Hidâyetü'l-Kübrâ*, s. 179.

Hüseyin, Zeyneb, Rukayye, Ümmü Gülsüm ve Fidda'yı yakmak için ateşe pek çok odun ekledi. Kapıyı ateşe verdiler ve Fatıma dışarı çıkıp onlara şöyle hitap etti: "Yazıklar olsun sana Ey Ömer! Allah'a ve Rasulü'ne karşı bu ne cüret! Sen Allah'ın Rasulü'nün neslini dünyadan kesip yok etmek ve Allah'ın nurunu söndürmek mi istiyorsun? Fakat Allah nurunu tamamlayacaktır." Bunun üzerine Hz. Ömer onu azarlayarak şöyle dedi: *'Çekil ey Fatıma! Veleve ki Muhammed burada olsa, melekler de ona Allah'tan emir, nehiy ve vahiy getirseler de yine de Ali, diğer Müslümanlardan biridir, onlardan farklı değildir. Dilersen Ali'nin Ebu Bekir'e biatı için çıkışını tercih et; dilersen de hepinizi yakayım.'* Hz. Fatıma ona şöyle dedi: Ey şaki (bedbaht)! Geç git! Hâlâ kabirde Rasulullah'ın alını ıslanmamıştır, toprak kefenine dokunmamıştır. Sonra ağlayarak şöyle dedi: "Allahım! Peygamberinin, Rasulünün ve seçtiğinin ortada bulunmamasından dolayı ümmetinin irtidadını ve nazil olan kitabında belirlenen hakkımızı engellemelerini sana şikayet ediyoruz." Ömer ve Halid b. Velid onu küçümseyerek: *"Ey Fatıma! Kadınların ahmaklığını bırak, Allah, daha ne kadar nübüvvet ve risaleti sizde birleştirecek!"* Daha sonra kapı tahtaları ateş aldı. Kunfuz elini kapıyı açmak için içeri soktu. O sırada Ömer, Fatıma'nın koluna Ebu Bekir'in kırbağıyla vurdu ve onun kolunda siyah, bilezik gibi bir iz bıraktı. Hz. Fatıma ondan dolayı inledi ve ağladı. Ömer kapıya tekme vurdu ve kapı Fatıma'nın karnına isabet etti. Fatıma, Muhsin'e altı aylık hamileydi ve onu düşürdü. Ömer, Halid ve Kunfuz içeri girdiler. Ömer, Fatıma'yı, kulağındaki küpesi ortalığa saçılıncaya kadar tokatladı. Fatıma yüksek sesle ağlayıp şöyle bağırdı: Ey babacığım! Senin kızın dövülüyor, karnındaki yavrusu öldürülüyor, kızın tokatlanıyor. Ardından Emîrül-Müminîn, gözleri kızarmış, göz bebekleri büyümüş olarak dışarı çıkarıldı. Örtüsünü Hz. Fatıma'ya örttü, onu bağrına bastı ve şöyle dedi:

“Ey Allah’ın Rasulünün kızı! Beddua etmekten sakın eğer beddua edersen Muhammed’in, Allah’ın Rasulü olduğuna şahitlik edecek kimse, yerde yürüyen hiçbir canlı ve gökte uçan hiç bir kuş kalmaz. Sonra İbn Hattab’a şöyle dedi: “Ölçeklerce yazıklar olsun sana! Bugün, yarın ve daha sonraki günde, ben Zü’l-fikar kılıcımı çekmeden önce çık git! Yoksa ümmetin geri kalmışlarını (onları kastederek) yok ederim.” Bunun üzerine Ömer, Halid, Kunfuz ve Abdurrahman b. Ebî Bekr dışarı çıktılar.¹⁰⁷⁸

Bir başka rivayette ise olaya, daha bir ilgi çekici durum oluşturmak amacıyla, farklı eklemelerde bulunulmuştur. Şeyh Müfid (ö. 413/1022) *el-İhtisâs* adlı çalışmasında Kunfuz’un Hz. Ali’yi biat için çağırmasına karşılık Hz. Ali’nin, Hz. Peygamber’in kendisine kemiklerde ve hurma dallarında yazılı olan Kur’an ayetlerini cem etmesini emrettiğini söyleyerek bu işi yapıncaya kadar gitmeyeceğini söylediğini nakleder. Durum Hz. Ebu Bekir’e ulaştıca Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer yanlarına başkalarını da alarak Hz. Ali’nin evine gelirler. Hz. Fatıma onları görünce kapıyı kapatır, Hz. Ömer ise hurma yaprağından olan kapıya tekme vurarak onu kırar ve Hz. Ali’yi yakasından tutarak dışarı çıkarır. Bunun üzerine Hz. Fatıma, “*Beni dul bırakmak mı istiyorsunuz? Eğer onu bırakmazsanız saçlarımı açar, elbisemi yırtar, babamın kabrine gider ve ona seslenirim.*” der ve daha sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in elinden tutarak Hz. Peygamber’in kabrine doğru gider. Bu esnada Hz. Ali, Hz. Selman’ı göndererek geri dönmesini, aksi takdirde “şehre ve içerisinde yaşayanlara bakılmaksızın şehrin alt üst edileceğini gördüğünü” söyler. Hz. Selman da giderek Hz. Fatıma’yı geri çevirir. Daha sonra Hz. Zübeyr elinde kılıcıyla Hz. Ömer’e saldırır. Halid b. Velid’in attığı bir taş Zübeyr’in kafasına isabet eder ve

¹⁰⁷⁸ Husaybî, *el-Hidâyetü ’l-Kübrâ*, s. 407-408.

kılıcını elinden düşürür. Kılıcı Hz. Ömer alır ve taşa vurup kırar. Daha sonra Hz. Ali biat için Hz. Ebu Bekir'in meclisine Sakîfe'ye götürülür.”¹⁰⁷⁹ Aynı rivayeti Behrânî (ö. 1107/1694) de nakleder.¹⁰⁸⁰ Şeyh Müfid yukarıdaki eserinde Hz. Fatıma'nın evinde başkasının bulunduğu bahsetmezken *el-Emâlî* isimli eserinde evde Hz. Mikdad ve Hz. Zübeyr'in de bulunduğunu kaydeder. Dahası Hz. Ebu Bekir'in, evdekilerin dışarı çıkmadığını görünce “köpeği salın” diye talimat verdiği belirtilir.¹⁰⁸¹ Şeyh Müfid'in *el-Cemel* isimli eserinden nakledilen bir başka rivayete göre ise, Haşimoğulları ve başkalarından bir grup insan Hz. Fatıma'nın evinde Hz. Ebu Bekir'e muhalefet ettiklerini göstermek için toplanırlar. Hz. Ömer, Kunfuz'a onları evden çıkarması, aksi takdirde evi onların üzerine yakmasını emreder. Sonra içlerinde bizzat Hz. Ömer, Muğire b. Şube ve Huzeyfe'nin mevlası Salim'in de olduğu bir toplulukla Hz. Fatıma'nın evine gelirler ve Hz. Fatıma'ya biat etmeleri için evine sığınanları dışarı çıkarmasını ve Müslümanların kabul ettiklerini kabul etmelerini, aksi takdirde onların üzerine evi yakacağını söyler.¹⁰⁸²

Tûsî (ö. 460/1068); Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in biat için Hz. Ali'yi çağırdıkları, Hz. Ali'nin mescitte halka kısa bir konuşma yaptıktan sonra asıl biat edilmesi gereken kişinin kendisi olduğunu söyleyip eve döndüğünü bildirir.¹⁰⁸³

Ebu Mansûr et-Tabersî (ö. 620/1223), Süleym b. Kays'ın; Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in yakasından tutarak yere serdiğini anlatan rivayetini nakleder.¹⁰⁸⁴ Ardından

¹⁰⁷⁹ Şeyh Müfid, *el-İhtisâs*, s. 185-186 (Bu rivayette Hz. Ali ile beraber başka sahabilerin olduğundan bahsedilmemektedir.).

¹⁰⁸⁰ Behrânî, *el-Burhân*, III, 344-345.

¹⁰⁸¹ Şeyh Müfid, *el-Emâlî*, s. 49-50.

¹⁰⁸² Şeyh Müfid, *el-Cemel*, s. 57.

¹⁰⁸³ Tûsî, *el-Emâlî*, s. 568-569 (1175 nolu rivayet).

Hız. Ali'nin ona biat eden kırk kişi için savaşmadığını belirttiikten sonra az önce Hız. Ali'nin Hız. Ömer hakkında kullandığı iddia edilen “Ey Suhâk'ın oğlu” ifadesini Hız. Zübeyr'in de kullandığını aktarır.¹⁰⁸⁵ Bir diğer rivayette ise Hız. Ali evinden çıkarılmak istendiğinde Hız. Fatıma'nın gelenleri beddua ile tehdit ettiği ve o esnada Mescid-i Nebevi'nin duvarlarının havaya kalktığı ve rahatça bir kişinin altına gireceği ve temellerinin rahatça görüleceği kadar yükseldiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Hız. Selman'ın Hız. Fatıma ile konuşup onu geri çevirdiği, duvarın da yerine döndüğü nakledilmiştir.¹⁰⁸⁶

Allame Hillî (ö. 726/1325), *Nehcü'l-Hak* isimli çalışmasında konuyla ilgili rivayetlere girmeden, daha çok Hız. Ömer'in davranışını eleştirme anlamında şöyle demektedir: “Hani Ömer insanların maslahatlarını en iyi bilendi? Allah'ın Rasulü, kendisine uyulması konusunda Yahudilere cizyeyi yeterli görürken, Hristiyan ve Mecusilere dahi zorla kendisine uyulmasını emretmemişken ve de onları yakmayla cezalandırmamışken nasıl böyle bir işe girişilmiştir?”¹⁰⁸⁷ Müellif, *Keşfü'l-Murâd* isimli eserinde ise Hız. Fatıma'nın evini yakmak isteyen kişinin kim olduğu ile ilgili herhangi bir ifade kullanmamaktadır.¹⁰⁸⁸

Deylemî (ö. VIII/XIV. yy) ise Hız. Fatıma'nın vefat ettiğinde birkaç kişi dışında kimsenin onun cenazesine katılmadığını, bunun nedeninin ise onun vasiyeti olduğunu iddia eder. Ardından, bu vasiyeti uzun uzadıya nakleder.¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁴ Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 97-98.

¹⁰⁸⁵ Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 103.

¹⁰⁸⁶ Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, I, 105-106.

¹⁰⁸⁷ Hillî, *Nehcü'l-Hak*, s. 275-276.

¹⁰⁸⁸ Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, I, 402-403.

¹⁰⁸⁹ Deylemî, *İrşâdu'l-Kulûb*, II, 358-360.

Tüsterî (ö. 1019/1610) de Hz. Ömer başta olmak üzere Hz. Ebu Bekir'e yakın isimlerin Hz. Fatıma'nın evini yakma girişiminde bulduklarını iddia etmektedir. Müellife göre, Hz. Ali'nin olanlar karşısında sessiz kalması Hz. Peygamber'in kendisine sabır tavsiyesini gözetmesi ve insanların cahiliye duygularına kapılarak dinden dönmelerine meydan vermek istememesindedir.¹⁰⁹⁰

Meclisî (ö. 1111/1698), Kunfuz ve arkadaşlarının Hz. Fatıma'nın evine zorla girerek Hz. Ali'nin boynuna ip geçirip dışarı çıkardıklarını, Hz. Fatıma'nın araya girmesi üzerine Kunfuz'un Hz. Fatıma'nın koluna kırbaç vurduğu, bundan dolayı kolunda bileziğe benzer bir iz oluştuğunu nakleder. Öte yandan aynı rivayette Hz. Ebu Bekir'in emriyle Kunfuz'un Hz. Fatıma'ya vurup kapıda sıkıştırdığı, bundan dolayı Hz. Fatıma'nın kaburga kemiğinin kırıldığı, dahası karnında adı Muhsin¹⁰⁹¹ olan çocuğunu düşürdüğü belirtilir. Ayrıca bu darbelerin Hz. Fatıma'nın hastalanıp vefat etmesine neden olduğu da vurgulanır.¹⁰⁹²

Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Fatıma ile Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer arasındaki münasebet/mücadele Şîî kaynaklar tarafından sıkça dile getirilir. Bu konudaki rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, her ne kadar hilafette Hz. Ebu Bekir bulunsa da onu Hz. Fatıma, Hz. Ali ve onlara yakın olanlara karşı tahrik eden Hz. Ömer'dir. Zira o, biat ettirilinceye kadar onlara karşı her türlü saldırıyı meşru görmektedir. Bundan yola çıkan Şîî kaynaklar, onun, Hz. Ali ve ailesini diri diri yakma konusunda hiçbir çekincesi olmadığını ileri sürmektedirler. Rivayetler arasında bazı farklılıklar olmakla beraber Hz. Fatıma'yı tokatladığı, kapıya vurduğu

¹⁰⁹⁰ Tüsterî, *İhkâku'l-Hak*, s. 230-231.

¹⁰⁹¹ Bazı rivayetlerde adı "Muhassin" olarak da geçmektedir. Bkz. Muhammed er-Rişherî, *Mevsuatu İmam Ali b. Ebi Talib*, Daru'l-Hadis, I-XII, Kum 1425, I, 116.

¹⁰⁹² Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 283-284; a.mlf., *Mirâtu'l-Ukûl*, V, 318-319.

tekmeye çocuğunu düşürmesine, kaburga kemiğinin kırılmasına neden olduğu iddia edilmektedir. Yukarıdaki nakillerde, Hz. Ömer için sık sık “Suhâk’ın oğlu” ifadesinin kullanılması da dikkat çekmektedir.

Şîî kaynaklarla arasında çok fazla farklılık bulunmakla beraber Sünnî müelliflerden İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef* adlı çalışmasında Hz. Ömer’in, Hz. Ebu Bekir’e biat etmeyenlerin kendisinin evinde toplanması gerekçesiyle Hz. Fatıma’yı, evini yakmakla tehdit ettiğine dair şu rivayet nakledilir: Hz. Peygamber’in ardından Hz. Ebu Bekir’e biat edilince, Hz. Ali ve Hz. Zübeyr, biat etmemiş olarak Hz. Fatıma’nın yanına gidip durumu onunlar istişare ediyorlardı. Bu husus Hz. Ömer’e ulaşınca Hz. Fatıma’nın yanına gelerek kendisini Hz. Peygamber’in kızı olması hasebiyle çok sevdiğini; ancak Hz. Ebu Bekir’e biat etmeyenlerin onun yanında toplanması durumunda evin yakılmasını emredeceğini söyler. Hz. Ömer oradan ayrılınca, Hz. Fatıma evindekilere bu konuda Hz. Ömer’in ciddi olduğunu belirtir ve evde bulunanları dışarı çıkarır. Evdekiler de Hz. Ebu Bekir’e biat edinceye kadar bir daha oraya dönmezler.¹⁰⁹³

Eğer İbn Ebi Şeybe’nin *Musannef*’ini saymazsak ilk döneme ait, muteber ne tarih ne de hadis kaynaklarında konuyla ilgili herhangi bir malumata rastlayabildik. Mamafih konuyla ilgili rivayetlerin İbn Kuteybe’ye nisbet edilen *el-İmame ve’s-Siyase* isimli eserde, keza İbn Abdirabbih’in *el-İkdu’l-Ferid*’inde geçtiği öne sürülebilir. Öncelikle şu hususa işaret etmeliyiz ki, İbn Kuteybe’ye nisbet edilen bu

¹⁰⁹³ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, VII, 432. Müellif ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ali yardım, “İbn Ebî Şeybe”, DİA, İstanbul 1999, XIX, 442-443. Aynı rivayet *Kenzu’l-Ummal* isimli eserde “kapıyı yakarım” şeklinde aktarılmaktadır. Bkz. Muttaki el-Hindî, *Kenzul’l-Ummal*, V, 651-652.

eserin ona ait olduğu ile ilgili çok ciddi eleştiriler ve şüpheler vardır.¹⁰⁹⁴ Bu nedenle bunun Sünnî bir kaynak olduğunu söylemek zordur. İbn Abdirabbih'in eserine gelince bu kitap "muhâdarât"¹⁰⁹⁵ türünden bir çalışmadır. Bu türden eserlere, elde başka çıkar yol olmadığında ve usule de muhalif düşmezse müracaat edilebilir.¹⁰⁹⁶ Dolayısıyla bu iki eseri kaynak olarak gösterip rivayetleri bunlara dayandırmak doğru bir netice doğuracağı konusunda şüpheler barındırmaktadır. Şîfî eserler arasında sık sık zikredilen kaynaklardan biri olan ve bu konuda da uzun bir rivayet aktaran Süleym b. Kays'ın kitabının uydurma olduğu¹⁰⁹⁷ dahası kitaptaki bilgilerin büyük bir kısmı ile amel etmenin caiz olmadığına dile getirildiği¹⁰⁹⁸ daha önce zikredilmişti. Bu eser, Şîa açısından ahbârî geleneğin hakim olduğu, efsaneler, hurafeler, asılsız hikayeler ve aşırılığın iyice yayıldığı dördüncü asırda ortaya

¹⁰⁹⁴ C. Brockelman, "İbn Kuteybe", İA, İstanbul 1950, V/II, 763-764. Geniş bilgi için bkz. M. Bahaüddin Varol, "İbn Kuteybe, Hayatı, Eserleri ve İslam Târîhçiliğindeki Yeri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 246-274.

¹⁰⁹⁵ **Muhadarat:** Terim olarak başkasına ait sözlerden muhataba veya okuyucuya uygun alıntılar halinde aktarmalar yapmayı ve bu nitelikteki sözleri toplayan edebî eser türünü ifade eder. Bu türe muhâdarat adının verilmesinin sebebi, bunun, ileri gelen devlet ricâliyle büyük âlimlerin huzurunda düzenlenen meclislerde karşılıklı soru-cevap şeklinde sohbet ve tartışmalar halinde başlamış olmasıdır. İki âlim arasında gerçekleşen sohbet ve münakaşalar belli bir tarihten itibaren derlenerek kitap haline getirilmiş, bu kitaplar da muhâdarât veya mecâlis adıyla anılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Yazıcı, "Muhadarat", DİA, İstanbul 2005, XXX, 391-392.

¹⁰⁹⁶ Yay. Haz. Azimli, "Corci Zeydan'ın "İslam Medeniyeti Târîhi" Adlı Eserine Karşı Yazılmış Bir Tenkit Yazısı", İstem Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 5, 2005, s. 236. Ayrıca bkz. Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", DİA, İstanbul 1999, XIX, 281-283.

¹⁰⁹⁷ İbn Davud el-Hillî, *er-Ricâl*, s. 460.

¹⁰⁹⁸ Şeyh Müfid, *Tashihu İtikâdati'l-İmamiyye*, s. 149-150.

çıkıştır. Bu kitap, yalancılığı ile şöhret bulan Muhammed b. Ali es-Sayrafi ile glattan sayılan Ahmed b. Hilal el-Abertâi tarafından rivayet edilmiştir. Kuleynî, *el-Kâfi* adlı eserini oluştururken yaklaşık dört yüz kaynaktan istifade etmiştir. Bunlar arasında Süleym'in kitabı da yer almaktadır. Ancak işin ilginç olan tarafı şu ki, Hz. Fatıma'nın evinin yakılması, onun dövülmesi, bebeğini düşürmesi gibi rivayetlere Süleym'in kitabında uzun uzadıya yer verilirken Kuleynî'nin bunlara pek itibar etmemiş olmasıdır.¹⁰⁹⁹ Ayrıca bu eserin, güvenilir ve üzerinde ittifak edilmiş bir nüshasının olmadığı, buna gerekçe olarak da kitabın herkese açık, dileyenin dilediğini yazıp Süleym'e nisbet edebildiği bir metin olması söylenmiştir. İşte bu yüzden İmamiye fırkasına mensup bazı isimler, bu eserin daha geç bir dönemde, tarihi yeniden yazmak ve Süleym'in sözlerini Hz. Ali'nin diline uydurmak üzere hicrî dördüncü asırda kaleme alındığını vurgulamışlardır. Bu eleştirilere rağmen geç dönem Şii müelliflerden bazıları bu kitaba sarılmaya ve onu savunmaya devam etmişlerdir. Bunun da yegane sebebinin, ilk iki halifeye yönelik suçlamaları "ispatlamak", adalet sıfatlarını zedelemek ve imametın nass ve tayin ile olacağını kanıtlamak olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁰⁰

Şii kaynaklarda geçen rivayetlere bakıldığında tarihî süreçte rivayetler gerek duygusal açıdan gerekse de siyasî amaçlarla büyük bir değişime uğratılmıştır. Bir müellifin her hangi bir eserinde söylediği, başka bir eserinde söylediği ile çelişebilmekte; ya da birbiri ardınca gelen müellifler arasında rivayetler açısından oldukça büyük farklılıklar görülebilmektedir.

¹⁰⁹⁹ Ahmed el-Katip, *Nedenleri Tarihte Kalmış Ayrılık: Sünnilik – Şiiilik*, Mana Yayınları, İstanbul 2009, s. 278-279.

¹¹⁰⁰ Katip, *Sünnilik – Şiiilik*, s. 281-283.

Her şeyden önce Hz. Ömer gibi birinin Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'nın evini basması ya da Kureyş'in en zayıf kabilelerinden birine mensup Hz. Ömer'in Kureyş'in en güçlü kabilelerinden olan Haşimoğullarından Hz. Ali'ye karşı böyle bir tavır almasının dönemin konjonktürüne aykırı bir durum ortaya çıkaracağı aşikardır. Ayrıca ev yakma girişimi her ne kadar sonraki zamanlarda irtidat edenlere karşı yapılmışsa da¹¹⁰¹ o dönemde Müslümanlara karşı böyle bir tavrın olduğu ile ilgili bir bilgiye sahih kaynaklarda rastlayabilmiş değiliz.

Şîa tarafından nakledilen rivayetlere bakıldığında bir kısmında Hz. Ali bir kısmında ise Hz. Zübeyr'in Hz. Ömer'e "Suhâk'ın oğlu" diye seslendiklerini görürüz. Bu lakabı Hz. Ömer'e onun (haşa) veled-i zina olduğunu ima etmek için kullandıklarını biliyoruz. Bu nedenle benzeri ifadelerin, onu, tekrardan böyle bir töhmet altında bırakmak ve Şîa'nın düşüncesini büyük sahabilerin diliyle delillendirmek amacıyla söylendiği kanaatini taşıyoruz.

İbn Ebi Şeybe'nin rivayetini sahih kabul edersek öncelikle konuyu Ehl-i Beyt veya Hz. Fatıma düşmanlığı olarak yorumlamanın yanlış olduğu kanaatindeyiz. Hz. Ömer'in, fitne ve kargaşaya sebep olabilecek konularda hassas ve tavizsiz olduğu Hatıb b. Ebi Beltea vb. birçok olayda açıkça görülmüştür.¹¹⁰² Hz. Ömer'in biat konusundaki katı tavrı İslam birliğini muhafaza etmek ve kargaşaya mani olma yönüyle yönetim açısından yerinde bir davranış olarak görülebilir. Unutulmamalıdır ki, Cemel ve Siffin olaylarında da Hz. Ali kendi zamanındaki muhalifler için çare kalmayınca savaş yoluna başvurmuştu.¹¹⁰³

¹¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Azimli, *Hz. Ebu Bekir*, s. 96-98.

¹¹⁰² İbn Hişâm, IV, 29; Belâzurî, *Ensâb*, I, 424.

¹¹⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 568 vd.

Ayrıca bu olaylar esnasında Hz. Fatıma'nın "Muhsin" veya "Muhassin" adındaki çocuğunu düşürdüğü iddiasının gerçeği yansıttığını düşünmüyoruz. Zira İbn Kuteybe ve İbn Dımaşkî, Hz. Ali'nin Muhsin adında bir çocuğunun olduğunu, ancak küçükken hayatını kaybettiğini belirtirler.¹¹⁰⁴

2010 yılında vefat eden Şîî alim Muhammed Hüseyin Fadlullah, Suudi Arabistan'ın Ukaz Gazetesi'ne verdiği röportajda, Şîî-Sünnî ihtilaflarını değerlendirirken konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: *"Ben bu olayı tarih okumalarım ve tahlillerim sırasında irdeledim. Ve gördüğüm kadarıyla bu konuda aktarılan rivayetlerin çoğu zayıf olmakla birlikte güvenilir değiller. Herhangi bir tarihi olayı ele alırken onu meydana getiren arka planı iyi araştırmamız gerekiyor ki olayın doğruluğu ya da yanlışlığı konusunda yargıda bulunabilelim.*

İlk olarak: *Hz. Zehra'ya vurmak ya da şiddet uygulama meselesi, o dönemde pek tutarlı değil. Çünkü Hz. Zehra pek öyle kendisi üzerinden muhalefete baskı yapılabilecek bir konumda değil. Aksine o, Hz. Peygamber'in kızı olması hasebiyle, o dönemde bütün Müslümanların saygı duyduğu birisi.*

İkinci olarak: *Bu olayın olduğu sırada Hz. Ali de evde. İslam kahramanı Hz. Ali'nin karısını ve aynı zamanda bu kişi Hz. Peygamber'in kızı, öldürmeye çalışmalarına sessiz kalması pek doğal olmaz.*

Üçüncü olarak: *Hz. Ali evde yalnız değil. Yanında Haşimoğullarından birçok kişi de vardı.*

Ayrıca biz, Hz. Zehra'nın bu konuda pek konuşmadığını görüyoruz. Bazı rivayetlerde Hz. Zehra'nın, hilafetin Ali'nin hakkı olduğunu anlatmak için Muhacir

¹¹⁰⁴ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 122; Şemsüddin Ebu'l-Berekat Muhammed b. Ahmed b. ed-Dımaşkî, *Cevahiru'l-Metalib fi Menakibi'l-İmam Ali b. Ebî Talib*, I-II, Kum 1416, II, 121.

*ve Ensar'ı gezdiğini okumaktayız. Fakat hem bu sırada hem de mescitteki hutbesi sırasında bu konudan bahsetmediğini görüyoruz. Ama bu konudan bahsetse daha duygusal bir hava oluşturabilirdi. Aynı şekilde Ali'nin de bu konudan bahsetmediğini görüyoruz. Bu mesele sadece Ali'nin değil sahabinin de bir yönden meselesidir. Dillendirilmesi halinde büyük bir infiale neden olabilirdi. Fakat bu mesele dillendirilmedi. Bu mesele hem rivayetler açısından, hem de tarih usulü açısından incelendiğinde pek kabul edilebilir görünmüyor. Ben bu meselenin doğru olduğunu kabul eden birçok kişiye sordum: "Herhangi biri, eşini öldürmek amacıyla ona saldırırsa ne yapardın? Onu korur muydun, korumaz mıydın?" Elbette eşini korur. Şimdi nasıl oluyor da İslam'ın Aslanı Ali eşini korumak için harekete geçmiyor. Bu nedenle bu mesele bana göre kabul görececek bir mesele değildir."*¹¹⁰⁵

3. Fedek Arazileri

Fedek, Medine ile Hayber arasında, Medine'ye yaklaşık 150 km. mesafede Yahudilerin yaşadığı bir yerdi. Burası, Hayber'in Fethi'nden sonra barış yoluyla alınmış ve yarısı Hz. Peygamber'e tahsis edilmiştir.¹¹⁰⁶ Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Fatıma bu araziyi Hz. Ebu Bekir'den istemiş ancak o, "Peygamberler

¹¹⁰⁵ Muhammed Hüseyin Fadlullah'ın, Suudi Arabistan'ın Ukaz Gazetesi'nden Abdülaziz Muhammed Kasım ile yaptığı 05. 03. 2008 tarihli röportajından alıntıdır. Röportajın tam metni için bkz. <http://www.okaz.com.sa/okaz/osf/20080306/Con20080306178138.htm> (Erişim tarihi: 28.01.2014, saat: 12:50) (Çev. Emrah Kekili, <http://www.israhaber.com/seyyid-fadlullah-sii-sunni-ihtilaflarini-degerlendirdi-928-haberi.html>). (Erişim tarihi: 12.01.2014, saat: 19:22).

¹¹⁰⁶ Yâkût, *Mucemu'l-Buldan*, IV, 238; Hüseyin Algül, "Fedek", DİA, İstanbul 1995, XII, 294.

miras bırakmaz” diyerek onu geri çevirmiştir. Neticesinde de Hz. Fatıma ona küsmüş ve vefatına kadar da konuşmamıştır.¹¹⁰⁷

Bu konuda, çalışmamızın esasını Hz. Ömer teşkil ettiği için daha çok onunla ilgili rivayetleri ele alıp onun rolünü ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü Şîî müelliflere göre, her ne kadar bazı rivayetlerde aksi nakledilse de, bu arazilerin Hz. Fatıma’ya verilmesinin önündeki en büyük engel Hz. Ömer’dir.

Süleym b. Kays (ö. 76/695), Fedek arazisinin Hz. Fatıma’ya verilmesine Hz. Ömer’in engel olduğunu şöyle bir rivayetle dile getirmektedir: Fatıma’ya Ebu Bekir’in Fedek’i ele geçirdiği ulaştınca Haşimoğullarından bir grup kadınla beraber Ebu Bekir’e geldi ve şöyle dedi: Ey Ebu Bekir! Allah’ın Rasulü’nün bana sadaka olarak verdiği ve Müslümanların onu elde etmek için at koşturmadığı toprağı benden almak mı istiyorsun? Allah’ın Rasulü şöyle buyurmadı mı: “Kişinin çocukları için bıraktığı kendisinden sonra da korunur.” ... Hz. Ebu Bekir, Hz. Fatıma’nın sözlerinin ardından Fedek’i ona vermek üzere yazı malzemesi istedi. O sırada Hz. Ömer içeri girdi ve şahit getirinceye kadar bir şey yazmamasını tenbihledi. Hz. Fatıma da bu konuda şahitlerinin “Hz. Ali ve Ümmü Eymen” olduklarını söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer’in şöyle dedi: “Ümmü Eymen, Arapça’yı fasih şekilde konuşamayan bir acemdir, onun şahitliği kabul edilmez. Ali’ye gelince, onun içi ateşle dolacaktır.” Bu olay nedeniyle Hz. Fatıma hastalandı. Durumu ağırlaşınca Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ondan özür dilemek üzere Hz. Ali’den müsaade istediler. Hz. Ali, içeri girip Hz. Fatıma’ya: “Ey özgür kadın! Falan ve falan kapıdalar, gelip sana selam vermek istiyorlar, ne diyorsun?” Hz. Fatıma da, “Ev senindir, özgür kadın da senin eşindir, istediğini yap.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Fatıma’ya başını örtmesini söyledi.

¹¹⁰⁷ Taberî, *Tarih*, II, 236; Azimli, *Hz. Ebu Bekir*, s. 77.

O da başını örtüp duvara döndü.¹¹⁰⁸ Meclisî (ö. 1111/1698) de aynı rivayeti nakletmektedir.¹¹⁰⁹

Cevherî (ö. 323/934)'nin naklettiğine göre Hz. Ali ve Ümmü Eymen, Fedek arazisinin Hz. Fâtıma'ya hibe edildiğine dair şahitlikte bulununca Hz. Ömer ve Hz. Abdurrahman b. Avf da Hz. Peygamber'in Fedek gelirlerini Müslümanlar arasında taksim ettiğine dair şهادette bulundular. Hz. Ebû Bekir, şahitlerin tamamını tasdik etti ve bu şahitlerin ifadelerini telif ederek Hz. Peygamber'in, ailesinin rızkını aldıktan sonra Fedek gelirlerinin geri kalanını Allah yolunda taksim ettiğini söyledi.¹¹¹⁰

Kummî (ö. 329/940)'nin belirttiğine göre Hz. Ali ve Ümmü Eymen'in "yakın akrabaya hakkını ver"¹¹¹¹ ayeti mucibince, Hz. Peygamber'in, Fedek'i Hz. Fatıma'ya verdiği dair şahitlik etmeleri üzerine Hz. Ebu Bekir bir yazı yazarak Fedek'i Hz. Fatıma'ya verdi. O sırada Hz. Ömer içeri girdi ve yazının ne olduğunu sordu. Hz. Ebu Bekir de ona, Hz. Fatıma'nın iddiasını ve şahitlerinin olduğunu bu nedenle de Fedek arazisini ona verdiği dair yazı yazdığını söyledi. Hz. Ömer yazıyı Hz. Fatıma'dan aldı, parçaladı ve 'Bu, Müslümanların fey'idir.' dedi. Ardından da Evs b. el-Hadsan, Hz. Aişe ve Hz. Hafsa Hz. Peygamber'in, "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız." dediği konusunda şahitlik ettiklerini söyledi. Bunun üzerine Hz. Fatıma ağlayarak oradan ayrıldı. Hz. Ali de Hz. Ebu Bekir ile tartışmaya başladı. Hz.

¹¹⁰⁸ Süleym b. Kays, s. 390-391.

¹¹⁰⁹ Meclisî, *Bihâr*, XXVIII, 302-303.

¹¹¹⁰ Cevherî, *es-Sakife ve Fedek*, s. 105; İsmail Altun, "Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şiî Yaklaşımların Analizi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012), s. 7.

¹¹¹¹ İsrâ, 17/26.

Ömer ayağa kalkarak, “Bizimle konuşmaya son ver. Çünkü senin sunacağın kanıtlara karşı koyabilecek güçte değiliz.” dedikten sonra eğer adil şahitler getirirse Fedek arazisinin onların olacağı; değilse ne Hz. Ali ne de Hz. Fatıma’nın hiçbir hakkının olmayacağını söyledi.¹¹¹²

Husaybî (ö. 334/945)’nin belirttiğine göre Hz. Fatıma, Fedek arazisinin kendisine ait olduğu konusunda Ensar ve Muhacir’e şikayette bulununca Hz. Ömer, delil getirmesini söyler. Bunun üzerine Hz. Fatıma, Hz. Peygamber’in kendisine Fedek ile ilgili olarak yazdığı sahifeyi verir. Hz. Ömer de sahifeye tükürerek onu yırtar, bu duruma üzülen Hz. Fatıma, Hz. Peygamber’in mezarına koşarak ondan yardım ister.¹¹¹³

Şeyh Sadûk (ö. 381/991), *İlelü’ş-Şerai* isimli çalışmasında Fedek konusunda Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in Hz. Ali’ye karşı delil getirmekten aciz olduklarını, bu nedenle de onu öldürmek istediklerini şu rivayetle nakleder: Hz. Ebu Bekir Fedek arazilerini alıp Hz. Fatıma’nın vekillerini oradan çıkarınca Hz. Ali mescide gidip Hz. Ebu Bekir ile bu konuyu konuştu. Ancak Hz. Ebu Bekir ona cevap veremeyince Hz. Ömer araya girerek, “Fedek Müslümanların fey’idir. Seninle bir husumet söz konusu değildir.” dedi. Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir’e “Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”¹¹¹⁴ ayetini hatırlatıp eğer iki şahit Hz. Fatıma hakkında kötü iş yaptığını söylerse ne yapacağını sordu. O da diğer müslüman kadınlara uyguladığı haddi ona da uygulayacağını söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali, böyle davranmakla Allah’ın şahitliğini bir kenara itip başkasının şahitliğini

¹¹¹² Kummî, *Tefsir*, s. 514-517.

¹¹¹³ Husaybî, *el-Hidâyetü’l-Kübrâ*, s. 406.

¹¹¹⁴ Ahzab, 33/33.

kabul ettiği için kafirlerden olacağını iddia etti. Daha sonra Hz. Ebu Bekir eve gitti ve Hz. Ömer'e bir elçi gönderip şöyle dedi: "Yazıklar olsun sana Ey Ömer! Ali'yi görmedin mi bize ne yaptı? Vallahi, eğer o bir makamda otursa bizim işimiz bozulur ve o sağ olduğu sürece de hiçbir şeyden zevk almayız." (diyerek öldürülmesini ima etti.) Bunun üzerine Hz. Ömer dedi ki: "Ancak bu işi Halid b. Velid yapar." Hz. Ebu Bekir'in eşi Esmâ bt. Umeys durumu Hz. Fatıma ve Hz. Ali'ye haber verdi. Hz. Ömer, Hz. Ali selam verince onu öldürmesini söyler. Hz. Ömer, son anda bu işten vazgeçti ve Hz. Halid'e yapmamasını emretti. Bunun üzerine Hz. Ali, yapmaması gereken şeyin ne olduğunu sordu. Hz. Halid de ona açıklar. Bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Halid'i elbisesinden tutup duvara çarpar ve daha sonra da Hz. Ömer'e şöyle der: "Ey Suhâk'ın oğlu! Eğer Allah'ın yazmış olduğu kader ve Hz. Peygamber'e ahdim olmasaydı kimin ordu olarak daha zayıf ve sayıca da daha az olduğunu görürdün."¹¹¹⁵ Ebu Mansûr et-Tabersî (ö. 620/1223); Kummî ve Şeyh Sadûk'tan naklettiğimiz rivayetleri birleştirerek tek rivayet halinde aktarmıştır.¹¹¹⁶

Taberî (ö. IV/X. yy) de, Hz. Peygamber'e "yakın akrabaya hakkını ver"¹¹¹⁷ ayeti inince Hz. Fatıma'yı çağırdı ve Fedek arazilerini ona verdi."¹¹¹⁸

Şeyh Müfîd (ö. 413/1022)'in *el-İhtisâs* isimli eserinde ise Hz. Ebu Bekir'in şahit istemesi üzerine Hz. Fatıma'nın eve dönüp Hz. Ali'ye durumu anlattığı, bunun üzerine onun da Hz. Fatıma'ya onlara şöyle demesini tenbihlediği belirtilir: "Siz Hz. Peygamber'in miras bırakmayacağını iddia ediyorsunuz ama Hz. Süleyman, Hz. Davud'a, Hz. Yahya da Hz. Zekeriya'ya varis oluyor da ben nasıl babama varis

¹¹¹⁵ Şeyh Sadûk, *İlelu 'ş-Şerayi'*, I, 191-192.

¹¹¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc*, s. 110-118.

¹¹¹⁷ İsrâ, 17/26.

¹¹¹⁸ Taberî, *el-Müsterşid*, s. 501-502.

olamıyorum?” Bunun üzerine Hz. Ömer’in Hz. Fatıma’ya “sen öğretmen misin” diye çıkıştığı daha sonra Hz. Ebu Bekir’in ise Hz. Ömer ve Hz. Aişe’nin, Hz. Peygamber’den peygamberlerin miras bırakmayacağını işittiğini belirtmesi üzerine Hz. Fatıma’nın bu söz hakkında, “ikisinin şahitlik ettiği şey İslam’da ilk yalan şahitliktir.” dediği bildirilir. Hz. Fatıma’nın Fedek hakkındaki iddiası üzerine Hz. Ebu Bekir şahit ister. Ümmü Eymen gelince konuyla ilgili Hz. Fatıma ve kendisini övücü sözler söyledikten sonra Hz. Peygamber’den duyduğunu söyleyecekken Hz. Ömer’in, “bırak bu hikayeleri, ne hakkında şahitlik ediyorsunuz (onu söyleyin)” dediği belirtilir. Ümmü Eymen de, Cebrail tarafından Fedek’in sınırlarının belirlendiği, Hz. Peygamber’in burayı sadaka olarak Hz. Fatıma’ya verdiği ve kendisi ile Hz. Ali’nin de buna şahit olduğunu vurgular. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle der: “(Ümmü Eymen için) sen kadınsın ve tek başına şahitliğin geçerli değildir, Ali ise işi kendi tarafına çeker.” Bunun üzerine Hz. Fatıma kızgın bir şekilde ve beddua ederek oradan çıkar.¹¹¹⁹

Tûsî (ö. 460/1068) *Tehzib* isimli eserinde Allah’ın Hz. Peygamber’e Fedek arazisini savaşmadan nasip ettiğini ve Hz. Fatıma’ya verilmesini Cebrail’in tavsiye ettiğini belirtir. Hz. Ebu Bekir döneminde buranın ondan alındığını, ancak Emîrû’l-Müminîn, Hasan, Hüseyin ve Ümmü Eymen bu konuda şahitlik edince bir daha Fedek’e dokunulmamak üzere Hz. Ebu Bekir’in yazı yazdığını anlatır. Ancak o esnada Hz. Ömer, Hz. Fatıma ile karşılaşınca elindekinin ne olduğunu sorar. Hz. Fatıma da İbn Ebi Kuhafe’ye ait bir yazı olduğunu söyleyince Hz. Ömer bakmak ister; ama Hz. Fatıma vermek istemez. Bunun üzerine Hz. Ömer yazıyı elinden çeker, metne tükürür, siler, yazıyı yırtar ve ardından şöyle dedi: “Bu babanın ne bir at

¹¹¹⁹ Şeyh Müfid, *el-İhtisâs*, s. 183-184;

ne de bir deve sürmediği yerdir.”¹¹²⁰ Behrânî (ö. 1107/1694) de bu rivayeti nakletmekte; ancak Hz. Ömer’in söylediği belirtilen sözün sonuna şu ifadeyi eklemektedir: “Aksi varsa ipi boyunlarımıza geçirin.”¹¹²¹ Meclisî (ö. 1111/1698) de Tûsî’nin rivayetini aktarmaktadır.¹¹²²

Ravendî (ö. 573/1177) *el-Haraic ve'l-Ceraih* isimli eserinde, konuyla ilgili bazı rivayetlerde Fedek arazilerinin fethinin Hz. Cebrail’in olağanüstü müdahalesiyle olduğu, bu olayın sonunda ise Hz. Peygamber’in Ukaz panayırında satılan bir deri getirdiği ve Fedek arazilerini Hz. Fatıma’ya hibe ettiğine dair yazı yazdığı ve Hz. Ali ile Ümmü Eymen’i de buna şahit kıldığı belirtilmektedir.¹¹²³ Müellif, *Fıkhü'l-Kur'an* isimli eserinde ise Tûsî (ö. 460/1068)’nin *et-Tehzib* isimli çalışmasındaki rivayeti aynı şekilde nakletmektedir.¹¹²⁴

Görüldüğü üzere Şîa, Fedek arazilerinin Hz. Fatıma’ya verilmemesinde en büyük etken olarak Hz. Ömer’i görmektedir. Zira Hz. Ebu Bekir ilk başta bu arazileri vermeye yanaşmamakta, ancak Hz. Fatıma’nın şahit getirmesi sonrasında bu kararından vazgeçerek araziye vermeye niyetlenmişken, bu kez de Hz. Ömer onu engellemektedir.¹¹²⁵ Ayrıca rivayetlerde, Hz. Ömer’in sadece bu işe mani olmakla

¹¹²⁰ Tûsî, *Tehzîbu'l-Ahkâm*, IV, 150 (Babu'z-Ziyadât).

¹¹²¹ Behrânî, *el-Burhân*, IV, 551.

¹¹²² Meclisî, *Bihâr*, XXIX, 120-121.

¹¹²³ Ravendî, *el-Haraic ve'l-Ceraih*, I, 112-113.

¹¹²⁴ Kutbuddin er-Ravendî, *Fıkhü'l-Kur'an*, I-II, Kum 1405, I, 248

¹¹²⁵ Bu durum, hicretin 210 yılında Me'mun (Abdullah b. Harun Reşid)'un hilafeti döneminde Hz. Fatıma'nın soyundan gelenlere verilene kadar devam etmiştir. (Bkz. Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1988, s. 42.)

kalmayıp Hz. Ebu Bekir'in yazı metnini herkesin gözü önünde tükürüp parçalayacak kadar kaba olduğunun ifade edilmiş olması da dikkat çekmektedir.

Ancak biz, kısa bir şekilde olayın Sünnî kaynaklarda nasıl geçtiğine ve Hz. Ömer'in bu meseledeki rolüne bakmadan değerlendirme yapmamızın yanlış olacağı kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hz. Fatıma, Hz. Ebu Bekir'e gelerek kendilerine miras olarak bırakılan Fedek arazilerini ister. Ancak Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in "biz miras bırakmayız, bizim bıraktıklarımız sadakadır."¹¹²⁶ dediğini nakleder ve Hz. Fatıma'nın bu talebini geri çevirir. Bunun üzerine (bir kısım rivayetlere göre) Hz. Fatıma vefat edinceye kadar Hz. Ebu Bekir ile konuşmaz.¹¹²⁷

Başka bir rivayete göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in Fedek arazilerini yolcu ve misafirlere tahsis ettiğini belirtmiştir.¹¹²⁸ Bir diğerine göre Emeviler'in Fedek arazilerini kendilerine has kıldıklarını, ancak Ömer b. Abdilaziz'in ise bu durumu eski haline dönüştürdüğü belirtilmiştir.¹¹²⁹ Bununla birlikte o, Ümmeyyeoğullarını toplayarak şöyle demiştir: Fedek, Hz. Peygamber'e aitti. O buranın gelirlerini ihtiyaçları için sarfeder, yer, Haşimoğullarının fakirlerine verir, onların kızları ve dullarını bu gelirlerle evlendirirdi. Fatıma, ona gelip bu araziye kendisine vermesini isteyince Hz. Peygamber kabul etmedi.¹¹³⁰

¹¹²⁶ Abdürrezzak, *Musannef*, V, 471; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 188; Buhârî, *Farzû'l-Humus*, 1 (Hadis No: 3092); Müslim, *el-Cihad ve's-Siyer*, 16; Ömer b. Şebbe b. Ubeyde en-Nemîrî, *Târîhu'l-Medîne*, I-II, Cidde 1399, I, 197; Taberî, *Târîh*, II, 236.

¹¹²⁷ Buhârî, *Farzû'l-Humus*, 1 (Hadis No: 3092); İbn Şebbe, I, 197.

¹¹²⁸ İbn Şebbe, I, 175; Belâzurî, *Fütûh*, s. 39.

¹¹²⁹ Belâzurî, *Fütûh*, s. 40.

¹¹³⁰ Belâzurî, *Fütûh*, s. 41.

Yine Ömer b. Abdilaziz'in, halife olunca okuduğu hutbede Hz. Fatıma'nın bu arazileri Hz. Peygamber'den istediği ancak Hz. Peygamber'in "senin bunu istemen, benim de sana burayı vermem uygun değil" diyerek kibar bir şekilde geri çevirdiği bununla beraber Hz. Peygamber'den sonra dört halifenin de bu arazileri Hz. Peygamber gibi yolcu ve misafirler için kullandığını belirttiği ifade edilmektedir.¹¹³¹

Yukarıda Şî müelliflerin, Ümmü Eymen ve Hz. Ali'nin şahitliklerini Hz. Ömer'in kabul etmediği rivayetlerine karşılık Sünnî kaynaklarda Hz. Ebu Bekir'in kabul etmediği zira Hz. Ali'nin, Hz. Fatıma'nın eşi olduğu gerekçesini ileri sürdüğü, bunun yanında Hz. Ebu Bekir'in bu şahitliği kabul etmemesinin bir diğer nedeninin müdayene ayetinde¹¹³² belirtildiği üzere bir erkek-iki kadın veya iki erkek şartının yerine gelmemiş olması ifade edilmiştir.¹¹³³

Bir başka rivayette Hz. Peygamber'in Hz. Aişe dışındaki bazı eşlerinin Hz. Osman'ı aracı kılarak Hz. Ebu Bekir'den Fedek'i istedikleri ancak olayı duyan Hz. Aişe'nin peygamberlerin miras bırakmayacağını, bu arazilerin misafirler için olduğu, bunun yanında Hz. Peygamber'den sonra gelen kimselerin tasarrufuna bırakıldığı bir dizi hatırlatmada bulunması üzerine Hz. Peygamber'in eşlerinin bu taleplerinden vazgeçtiği belirtilir.¹¹³⁴

Şî kaynaklarda Hz. Peygamber'in Fedek arazilerinin Hz. Fatıma'ya ait olduğu ile ilgili sahife verdiği şeklindeki rivayetlerin yer almasının, bu hususun da nass ile tayin edildiği; ancak ilk iki halifenin hilafette olduğu gibi bu konuda da Hz. Peygamber'e muhalefet ettikleri dolayısıyla da hem maddî hem de manevî/idarî

¹¹³¹ Belâzurî, *Fütûh*, s. 41.

¹¹³² Borçlanma ayeti için bkz. Bakara, 2/282.

¹¹³³ Belâzurî, *Fütûh*, s. 40.

¹¹³⁴ Belâzurî, *Fütûh*, s. 39-40.

konularda gasp eden oldukları¹¹³⁵ ifade edilmek istenmiş gibidir. Bu rivayete benzer bir aktarımın Sünnî kaynaklarda da olduğunu söylemek mümkündür. Rivayete göre Hz. Fatıma, Fedek arazilerini isteyince Hz. Ebu Bekir bunu uygun bir üslupla reddetmiş, ancak Hz. Fatıma ona, “Allah’ın semadan indirdiği şeyleri bizden uzaklaştırmayı amaçladın ve onu da yaptın”¹¹³⁶ diyerek sert bir dille karşı çıkmıştır.

Bu konuyla ilgili rivayetleri çoğaltmak mümkündür. Ancak biz bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

Yukarıdaki rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Şîî kaynaklar bu olayı naklederken belki de daha fazla duygusal bir ortam oluşturmak adına Hz. Ömer’in Hz. Fatıma’ya kötü davrandığı, Hz. Peygamber’in miras bıraktığına dair sahifeyi, bazı rivayetlerde ise Hz. Ebu Bekir’in yazdığı talimatnameyi yırttığı belirtilmiştir. Bunun yanında Hz. Ömer’in çok kaba olduğunu ve Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir’e saygısının olmadığını ispat etmek adına sahifeye veya talimat mektubuna tükürerek onu yırttığı da dile getirilmiştir.

Oysa ki tarihî kaynaklar irdelendiğinde Hz. Ömer’in, Şîî müelliflerin belirttiği şekilde bir müdahalesi bu olaya olmamıştır. Zira o, ne Hz. Peygamber’in ne de Hz. Ebu Bekir’in yazdığı bir metne tükürecek kadar saygısız bir idi, ne de Hz. Peygamber’in kızını bu denli üzecek bir karaktere sahip idi. Beytü’l-Mal hususunda Hz. Peygamber’in eşlerine fazlaca vermesi¹¹³⁷ bu düşüncemizi desteklemektedir. Şîa kaynaklarının Hz. Ömer ile ilgili olarak ortaya attıkları iddialar pek çok olayda

¹¹³⁵ Zorlu, s. 158.

¹¹³⁶ İbn Şebbe, I, 211.

¹¹³⁷ İbn Zenceveyh, Ebu Ahmed Humejd b. Muhalled b. Kuteybe, *el-Emvâl*, Merkezü’l-Melik Faysal, I-III, Suudi Arabistan 1986, II, 505; Ekrem b. Ziya el-Ömerî, *Asru’l-Hilafeti’r-Râşide*, Mektebetü’l-Ubeykan, byy., trz., s. 233.

olduğu gibi onu karalama¹¹³⁸ ve kötü bir ahlaka sahip olduğu izlenimini verme amacı taşımaktadır. Ayrıca Sünnî kaynaklar incelendiğinde hiçbirinin Hz. Fatıma'nın Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer için beddua ettiği veya Hz. Peygamber'in kabrine koğuğu yönünde bir rivayeti naklettiği vaki değildir.

Eğer Şîa'nın iddia ettiği gibi Hz. Fatıma ve Ehl-i Beyt, Fedek arazilerinden mahrum ve bundan dolayı da mağdur olmuşsa niçin Hz. Ali hilafete geldiği vakit bu meseleyi iddia edildiği gibi düzeltmemiştir? Hatta bu mesele Memun dönemine kadar böyle devam etmiş, onun döneminde siyaset konusu haline getirilip Ehl-i Beyt'e verilmiştir.¹¹³⁹

4. Kur'an'ın Toplanması

Kur'an, Hz. Peygamber'e 23 yılda indirilmiştir. 610 yılında Hira'da başlayan nüzul süreci 632 yılında son bulmuştur. Hz. Peygamber'e peyderpey indirilen ayetler ve sureler¹¹⁴⁰ vahiy katipleri tarafından yazı malzemeleri olarak kullanılan develerin kürek ve kaburga kemikleri, deri parçaları, hurma dalları, tahta ve yaprak taşlar üzerine yazılmıştır.¹¹⁴¹ Ancak Hz. Peygamber döneminde inen vahiy mushaf haline getirilmemiştir.¹¹⁴²

Hz. Ebu Bekir döneminde ortaya çıkan ridde olayları, özellikle de pek çok Kur'an hafızının şehit düştüğu Yemame Savaşı Hz. Ömer'in, Kur'an'ın toplanması

¹¹³⁸ Arı, *İlk Üç Halife*, s. 227.

¹¹³⁹ Azimli, *Ebu Bekir*, s. 79.

¹¹⁴⁰ Celalüddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2011, s. 102-103.

¹¹⁴¹ Buharî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 4; Abdülhamit Birışık, "Kur'an", DİA, Ankara 2002, XXVI, 385.

¹¹⁴² es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 138.

yönünde Hz. Ebu Bekir'e teklifte bulunmasına neden olmuştur. Ancak başta Hz. Ebu Bekir ve Kur'an'ı toplayacak komisyonun başına getirilecek isim olan Zeyd b. Sabit "Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi yapamayacakları"¹¹⁴³ gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. Hz. Ömer ise, onları bu hususta ikna edinceye kadar ısrar etmiş ve onlar da bunu kabul etmişlerdir.¹¹⁴⁴ Yapılan duyuruyla yanlarında yazılı Kur'an nüshaları ve parçaları bulunanların, bu metinlerin Kur'an ayetleri olduğuna dair iki şahitle birlikte heyete başvurmaları istenmiştir. Neticesinde de Kur'an yazılı malzeme ve ezber yardımıyla eksiksiz olarak toplanmış ve Hz. Ebu Bekir'e teslim edilmiş, ölümünün ardından Hz. Ömer'e intikal etmiş, ondan sonra da müminlerin annesi Hz. Hafsa'ya emanet edilmiştir.¹¹⁴⁵ Hz. Ebu Bekir'in talimatıyla cem edilen Kur'an, Hz. Ali de dahil tüm sahabilerin onayını almıştır.¹¹⁴⁶

Sünnî kaynaklarda Kur'an'ın toplanması süreci böyle aktarılırken aynı olay Şîi kaynaklar tarafından farklı şekilde yansıtılmıştır. Zira, imamet konusunun Şîa tarafından yoğun bir şekilde dillendirilmesi ve bir inanç esası seviyesine yükseltilmesi neticesinde, bu kadar önemli olmasına karşın Ehl-i Beyt'in imamet hakkının Kur'an-ı Kerim'de yer almayışının hikmeti sorgulanmaya başlamıştır. İmamiye'nin içinden çıkan bir grup Kur'an-ı Kerim'in başta Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Zeyd b. Sabit olmak üzere sahabiler tarafından tahrif edildiğini ve imamet/hilafetin Ehl-i Beyt'e ait olduğunu açıkça zikreden ayetlerin silindiğini

¹¹⁴³ Buharî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 3.

¹¹⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 10-12.

¹¹⁴⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 138-140; Hitti, s. 175-176; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 69-70; Birişik, "Kur'an", DİA, XXVI, 385.

¹¹⁴⁶ Birişik, "Kur'an", DİA, XXVI, 386.

iddia etmiştir. Ancak bu iddialarını ispat için zayıf ve ihtilafli rivayetlerle yetinmişlerdir.¹¹⁴⁷

Kuleynî'nin hocalarından Kummî (ö. III/IX. yy), tefsirinin mukaddimesinde Kur'an'da tahrif edilmiş ve değiştirilmiş pek çok ayetin bulunduğunu iddia etmiştir.¹¹⁴⁸ Müellife göre Hz. Peygamber, hasta yatağında iken Hz. Ali'ye yatağının arkasında sahifeler ve kağıtlar içinde bulunan Kur'an'ı almasını, cem etmesini ve Yahudilerin kendi kitaplarını zayi etmeleri gibi içindekilerini kaybetmemelerini söyler. Hz. Ali de bunları alarak sarı bir elbiseye yerleştirip evine götürür ve Kur'an'ı toplamadan rida giymeyeceğine dair kendi kendine söz verir.¹¹⁴⁹ Ebu Cafer'e isnad edilen bir rivayette ise bu ümmet içerisinde Hz. Peygamber'in vasisinden (Hz. Ali) başkasının Kur'an'ı cem etmediği ifade edilir.¹¹⁵⁰ Kuleynî (ö. 329/940)'nin *el-Kâfi* adlı eserinde ise son rivayete Kur'an'ı Hz. Ali ve imamlardan başkasının toplamadığı, böyle bir iddiada bulunanın yalancı olduğu ifadeleri eklenmiştir.¹¹⁵¹ Yine Kuleynî, Kur'an'da tahrif iddialarını ispat için "Beyyine Suresi'nde Kureyş'ten yetmiş kişinin babaları ile birlikte adlarının yazılı olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁵² Cafer-i Sadık'a isnad edilen bir diğer rivayette ise Cebrail'in Hz. Peygamber'e indirdiği Kur'an'ın 17.000 ayet olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵³ Kuleynî, bir başka rivayette Hz.

¹¹⁴⁷ Katip, *Sünnelik – Şîlik*, s. 66.

¹¹⁴⁸ Kummî, *Tefsîr*, s. 17-18.

¹¹⁴⁹ Kummî, *Tefsîr*, s. 775.

¹¹⁵⁰ Kummî, *Tefsîr*, s. 775.

¹¹⁵¹ Kuleynî, *el-Kâfi*, I, 135-136.

¹¹⁵² Kuleynî, *el-Kâfi*, II, 349.

¹¹⁵³ Kuleynî, *el-Kâfi*, II, 350.

Peygamber'in Hz. Ali'ye bizzat yazdırdığı yetmiş arşın uzunluğunda bir sahifeden bahsetmiştir.¹¹⁵⁴

Konumuz, Kur'an'ın tahrifi iddiasını tüm yönleriyle ele almak olmadığından Şîa'nın Kur'an'ın cem'i hususunda Hz. Ömer'in rolüne bakışını rivayetlerden yola çıkarak tespit etmeye çalışacağız.

En erken dönem Şîi müelliflerden kabul edilen Süleym b. Kays (ö. 76/695), Hz. Ebu Bekir'in değil de; Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Kur'an'ın cem edildiğini iddia etmiştir. Yine aynı rivayette Hz. Ömer'in Hz. Ali'den yanında bulunan mushafı getirmesini istediği ancak Hz. Ali'nin bunu reddettiği, buna rağmen mushafın cem edildiği bildirilmiştir.¹¹⁵⁵ Bir başka rivayette ise Kırtas olayı ile bağlantı kurularak Hz. Ömer'in engellemesinin ardından herkesin Hz. Peygamber tarafından dışarı çıkarıldığı, daha sonra ise Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye bir sahife getirmesini söyleyerek ona ayet ve sureleri yazdırdığı ifade edilmiştir.¹¹⁵⁶ Bir diğer rivayette ise Talha b. Ubeydillah ile Hz. Ali arasında geçen bir diyalog söz konusudur. Buna göre Hz. Talha Hz. Ali'ye Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın yazdırdığı Kur'an hakkında sorar. Hz. Ali de yazılanın Kur'an olduğunu, onun alınması durumunda ateşten korunulacağını ve cennete girileceğini söyler. Ayrıca Kur'an'da onların hilafetinin delili ve onlara itaatın farziyetinin yer aldığını ilave eder. Ayrıca Hz. Talha'nın, Hz. Ali'deki mushafın kendisinden sonra kime bırakılacağını sorması üzerine Hz. Hasan,

¹¹⁵⁴ Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 141-142.

¹¹⁵⁵ Süleym b. Kays, s. 210.

¹¹⁵⁶ Süleym b. Kays, s. 211.

Hız. Hüseýin ve ardından Hız. Hüseýin'in soyundan gelenlere intikal edeceđini söyler.¹¹⁵⁷

İbn Kavleveyh el-Kummî (ö. 368/979)'nin naklettiğine göre Hız. Peygamber vefat edince Hız. Ali, Kur'an-ı cem' etti. Sonra da bunu alıp mescide getirdi. Orada bulunanlara bunu arz etmek istedi; ancak bu ümmetin Firavunu (Hız. Ebu Bekir) ve Nemrud'u (Hız. Ömer), "Senin Kur'an'ına muhtaç değiliz" dediler ve onu kabul etmediler.¹¹⁵⁸ Bunun üzerine Hız. Ali, "Habibim Muhammed (Hız. Peygamber) de bana sizin söyleyeceğiniz bu sözü önceden bildirmişti. Sadece aleyhinize delil olsun istedim." der ve oradan ayrılır. Meclisî (ö. 1111/1698) ve Nûrî et-Tabersî (ö. 1320/1903) de aynı rivayeti naklederler.¹¹⁵⁹ Benzer bir rivayet Kuleynî'nin *el-Kâfi* adlı eserinde geçmekte; ancak Hız. Ömer'den bahsedilmemektedir.¹¹⁶⁰

Ebû Mansûr et-Tabersî (ö. 620/1223)'nin Ebu Zer'e dayandırdığı rivayete göre ise, Hız. Peygamber vefat edince Hız. Ali, Kur'an'ı cem eder ve Ensar ile Muhacirlere sunmak üzere getirir. Hız. Ebu Bekir ilk sayfayı açınca sahabeyi kınayan ayetlerle karşılaşır. Hız. Ömer ayağa kalkarak "Ey Ali! Onu geri götür, ona ihtiyacımız yoktur" der. Hız. Ali elindeki mushafı alıp geri götürür. Sonra Zeyd b. Sabit çağırılır ve Hız. Ömer ona şöyle der: "Ali bize muhacir ve ensarı kınayan bir Kur'an getirdi, buna karşılık biz de (alternatif) bir Kur'an telif etmeyi ve içinde ensar ve muhaciri kınayan ayetleri çıkarmayı düşünuyoruz." Zeyd teklifi kabul eder, ancak şunu ilave eder: "Ben, Kur'an'ı sizin istediğiniz gibi derlerim, peki ya Ali kendi mushafını ortaya

¹¹⁵⁷ Süleym b. Kays, s. 212.

¹¹⁵⁸ İbn Kavleveyh el-Kummî, *Kâmilu'z-Ziyarât*, s. 327.

¹¹⁵⁹ Meclisî, *Bihâr*, LII, 170; Nûrî et-Tabersî, *Faslu'l-Hitab fî İsbâti Tahrîfi Kitabi Rabbi'l-Erbab* (yazma), s. 8.

¹¹⁶⁰ Kuleynî, *el-Kâfi*, II, 350.

çıkarsa bunca emeğiniz boşa gitmez mi?” Hz. Ömer çözümün ne olduğunu sorar, Zeyd de çözümü onların daha iyi bildiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer, “Onu öldürüp ondan kurtulmaktan başka çare yok” der ve Halid b. Velid vasıtasıyla Hz. Ali’yi öldürmeyi planlar; fakat Halid bu işin üstesinden gelemmez.¹¹⁶¹

Ebû Mansûr et-Tabersî’nin naklettiği bir diğer rivayette ise Hz. Ömer halife olunca içindekileri tahrif etmek üzere Hz. Ali’den elindeki Kur’an nüshasını ister. Ancak Hz. Ali buna karşı çıkararak Hz. Ebu Bekir döneminde cem esnasında Kur’an’ı getirmesinin sebebinin “kıyamet günü, biz ondan haberdar değildik”¹¹⁶² demelerini engellemek olduğu söyler ve şunu ilave eder: “Benim yanımdaki Kur’an’a temiz olanlardan ve vasilerimden başkası dokunamaz.” Bunun üzerine Hz. Ömer, onun izharı için belirli bir vakit olup olmadığını sorar. Hz. Ali de: “Evlatlarımdan kalkacak olan (Mehdi) onu izhar edip insanları ona teşvik ettiği zaman” diye cevap verir.¹¹⁶³ Ebû Mansûr et-Tabersî’nin naklettiği rivayetleri Feyz el-Kâşânî (ö. 1091/1681) ve Meclisî (ö. 1111/1698) de zikretmektedir.¹¹⁶⁴

Son dönemin önemli Şîh müelliflerinden Nûrî et-Tabersî (ö. 1320/1903) ise *Faslu’l-Hitâb fî İsbâti Tahrîfi Kitâbi Rabbi’l-Erbâb* adlı eserinde yukarıda naklettiğimiz bazı rivayetlerle yetinmemiş ve Kur’an’ın tahrif edilmediğini ifade eden Şîa’ya mensub müelliflerin delillerini de çürütmeye çalışmıştır.¹¹⁶⁵

¹¹⁶¹ Tabersî, *el-İhticâc*, I, 189-190. Ayrıca bkz. Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şîa Polemikleri*, Ankara Okulu, Ankara 2009, s. 211.

¹¹⁶² Bu ifade ile Araf, 7/172. ayete atıf vardır.

¹¹⁶³ Tabersî, *el-İhticâc*, I, 190-191.

¹¹⁶⁴ Kâşânî, *Tefsîru’s-Sâfi*, I, 35; Meclisî, *Bihâr*, XXXI, 205-206; LXXXIX, 42-43.

¹¹⁶⁵ Tayyar Altıkulaç, “Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 2012, Sayı: 21, s. 16.

Çağdaş müelliflerden Kûrânî de Kur'an'ın toplanması konusunda Hz. Ömer'in sorumlu, dahası tek yetkili olduğunu iddia eder. Ona göre aslında ortada Kur'an'ın cemi konusunda bir problem yoktur. Ancak devlet, bunu problem haline getirmiştir. Devletten de kasıt Hz. Ömer'dir. Kur'an'ın toplanmasında Hz. Ömer'in yetkili olması ise şöyledir: Hz. Ömer, kendisinin de içinde bulunduğu üç kişilik bir komisyon kurmuştur. Komisyonun diğer üyelerinden olan Hz. Ebu Bekir ona muhalefet etmeyen birisidir, Zeyd b. Sabit ise onun hizmetçisidir. Dolayısıyla Hz. Ömer, tek başına komisyondur. Ayrıca bu mesele siyasîdir. Hz. Ömer kendi görüşlerini Kur'an'a dahil edebilmek için ortaya atmıştır.¹¹⁶⁶

Kûrânî, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın ya şu dört kişiden (Abdullah b. Mesud, Salim, Muaz ve Übeyy b. Ka'b) ya da Ehl-i Beyt'ten alınmasına dair emrinin olduğunu ancak Hz. Ömer'in buna muhalif davranarak ve de o kimselere eziyet ederek sadece kendi içtihadı ile hareket edip esas nüsha olacak bir Kur'an'ı engellediğini iddia eder.¹¹⁶⁷

Görüldüğü üzere Şîa'nın temel eserlerinde yer almayan bu rivayet ve değerlendirmeler, onlar için dinin esaslarından sayılan imamet meselesini Kur'an ayetleri çerçevesinde ispat etmeye yöneliktir. Bu nedenle Hz. Ali'nin imametini Kur'an'da bulamadıkları için Kur'an'ın tahrif edildiğini, değiştirildiğini, bir çok ayetin ondan çıkarıldığını ve bir çok hükmün ondan çıkarıldığını savunmuşlardır.¹¹⁶⁸ Bu bağlamda da bir sorumlu bulma arayışlarına giren bazı Şîî müellifler Hz. Ömer'i

¹¹⁶⁶ Kûrânî, *Elf Sual ve İşkal*, I, 243-245.

¹¹⁶⁷ Kûrânî, *Elf Sual ve İşkal*, I, 249-251.

¹¹⁶⁸ Mehmet Atalan, "Şîî Kaynaklarda Ali b. Ebî Talib ve Fatıma Mushafi", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 2005, Cilt: VIII, Sayı: 23, s. 107.

ön planda tutmaya çalışmışlardır. Hz. Ömer'i ön planda tutmakla kalmayıp onu kötü isim ve hasletlerle vasfette yolunu tercih etmişlerdir.

Yukarıdaki rivayetlerde görülen önemli bir husus da rivayetlerin nakledildiği eserlerin ahbarî geleneğe mensub kimseler tarafından yazılmış olmasıdır. Zaten usûlî gelenekten gelen müellifler hem Kur'an'ın tahrif edilmesi olayını hem de Hz. Ömer ile ilgili bu rivayetleri pek tutarlı görmemişlerdir.

Şîa, sadece bu olayda Hz. Ömer'in rolü konusunda değil; Kur'an'ın tahrifi hususunda da görüş birliği içinde değildir. Özellikle Ahbarî bir geleneğe sahip olmasına rağmen Şeyh Sadûk (ö. 381/991) ile birlikte tahrif iddiaları açık bir şekilde reddedilmiş, Usûlî geleneğe mensup müellifler tarafından da bu tavır devam ettirilmiştir.¹¹⁶⁹ Konuyla ilgili birkaç örnek vermemiz yerinde olacaktır.

Şeyh Sadûk tahrif iddialarına karşı çıkmış ve Şîa'nın, Kur'an'ın mevcut halinden fazla olduğunu söylediğini ileri sürenin de yalancı olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁷⁰ Şerif Murtaza (ö. 436/1045), Tûsî (ö. 460/1068) ve Eminüddin et-Tabersî (ö. 548/1153) de Kur'an'da eksiklik veya fazlalık bulunduğunu ifade etmenin yanlış olduğunu ve böyle bir durumun Kur'an'da bulunmadığına dair icma olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca onlar, Kur'an'da tahrif veya tağyir bulunduğuna dair rivayetlerin âhâd veya zayıf olduklarına dikkat çekmişler ve bunlara itibar edilmeyeceğine vurgu yapmışlardır.¹¹⁷¹ Hatta Tabersî, Kur'an'ın, bugünkü halinin

¹¹⁶⁹ Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şîa Polemikleri*, s. 185.

¹¹⁷⁰ Şeyh Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî, *Şî-İmamiye'nin İnanç Esasları* (Çev. Ethem Ruhi Fırlalı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 99.

¹¹⁷¹ Ebu Cafer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-X, Beyrut, trz., I, 3-4; Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, I, 16-17; Seyyid Murtaza er-Rızavî,

Hız. Peygamber zamanındaki telif ile aynı olduğunu söylemiştir.¹¹⁷² Kâşifu'l-Ğitâ, Tabâtabâî ve Cevâd Muğniye gibi pek çok isim de Kur'an'da tahrif olduğu görüşüne karşı çıkmışlardır.¹¹⁷³

Netice olarak çeşitli dönemlerde Hız. Ali ve Ehl-i Beyt bağlamında, Kur'an'ın toplanması ile ilgili tahrif iddiaları gündeme gelmiş olmasa da Şîa'nın önemli isimlerinin tepkisi karşısında bu iddialara uzun bir süre değinilmemiş, 19. asırdan sonra Nûrî et-Tabersî tarafından yazılan *Faslu'l-Hitâb* adlı çalışmayla bu konu tekrar gündeme getirilmiştir. Ancak yukarıdaki rivayetlerde Hız. Ömer'in bu konuda temel suçlu gösterilmesine karşı şu sorular cevap beklemektedir:

1. Kur'an cem edilip tahrif edilirken niçin Hız. Ali buna müsaade etti?
2. Eğer takıyye gereği böyle davrandıysa niçin kendi hilafetinde gereken şekilde elindeki mushafı ortaya çıkarmadı?¹¹⁷⁴
3. Niçin cem esnasında tahrif yapıldığı iddiaları Şîa'nın önemli isimleri tarafından rağbet görmedi?

el-Burhân alâ Ademi Tahrîfi'l-Kur'an, Darü'l-Emîre, Beyrut 2005, s. 241-242. Geniş bilgi için bkz. Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şîa Polemikleri*, s. 186; Altıkulaç, "Hız. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları", İÜİFD, Sayı: 21, s. 15-16.

¹¹⁷² Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, I, 17.

¹¹⁷³ Rızavî, *el-Burhân*, s. 239 vd.

¹¹⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Altıkulaç, "Hız. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları", İÜİFD, Sayı: 21, s. 18-19.

SONUÇ

Çalışmamız için bu konunun seçilmesiyle, Şîî müelliflerin kaleme aldıkları eserlerde şekillenen Hz. Ömer tasavvurunun ortaya konması amaçlanmıştır. Bununla birlikte konunun arka planını tespit ederek tarihsel süreçte kronolojik olarak rivayetlerde nelerin değiştiğini, nakillerde her hangi bir oynamanın olup olmadığını ortaya koyabilmek için başlangıçtan günümüze kadar İmamiye Şîası kaynakları incelenmiştir.

Her ne kadar çalışmamızda, Süleym b. Kays'ın *Sakîfe*'sini saymazsak, Şîî kaynaklar daha ziyade hicri üçüncü asırdan itibaren ele alınmış olsa da Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir'e duyulan nefreti sadece bu döneme has kılmak ya da bu dönem ile başladığını iddia etmek yanlış olur. Zira Şîa'nın ortaya çıkışında bahsettiğimiz Zeyd b. Ali'nin henüz hicri 122 yılında kendisine karşı çıkan ve ilk iki halife hakkında düşüncelerini soran, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e karşı müsbet bir fikir beslediğini öğrenince de onu yalnız bırakan insanların mevcut olduğu kesindir. Bu tarihî gerçeklik göz önünde bulundurulduğunda, görülecektir ki hicri ilk asrın ardından Şîa'nın uğradığı ağır siyasal baskı Şîî topluluk arasında bir grubun aşırı ve keskin görüşlere sarılmasına neden olmuştur. Bu topluluk zamanla, yayılma eğilimi göstererek imametın nass ile tayin meselesini esas almıştır. Bu düşüncenin ilk olumsuz yansıması da ilk üç halifeye, özellikle de Hz. Ömer'e karşı olmuştur. Zira o, hilafeti gasp etmiş, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman'ı bu işe getirmiştir.

Çalışmamızda Şîa kaynaklarında yer alan Hz. Ömer algısı ve tasavvurunun dönemlere göre değişiklik arzettiği tespit edilmiştir. Özellikle Sünnî toplumla etkileşimin yoğun olduğu hicri ilk sekiz asırda eleştiriler ağır olmuş ve hemen hemen

her kaynakta dile getirilmiştir. Ancak özellikle sekizinci asrın ikinci yarısından itibaren özellikle de Safevîlerin iktidarda olduğu, Şîa'nın muhalefet konumunda olmadığı zamanlarda doğal olarak eleştirinin dozu düşmüş, hatta Hz. Ömer'in fikhî bazı uygulamaları dışında pek fazla gündeme gelmediği görülmüştür. Safevî iktidarının Sünnî geleneğe sahip Osmanlılarla mücadelesi esnasında zayıflaması nedeniyle, Şîi idarenin de teşvikiyle bu ekole saldırmak amacıyla yıkıcı efsane kültürü kullanılmış, özellikle hicrî on birinci asırdan itibaren tekrar Hz. Ömer ve diğer sahabilere yönelik eleştiriler eserlerde yer edinmiş hatta ifadeler ağır hakaretlere vardırılmıştır. Bu dönemde Hz. Ömer'e yönelik rivayetler karalama amaçlı kaleme alınmış, ona karşı antipatik bir yaklaşım sergilenmiştir. Ayrıca bu süreçte tarihî bilgiler yerine kurgu ön plana çıkmış, tarihî rivayetler tahrif edilmiş ve böylece kurgusal hadiseler zemin hazırlanmıştır. Yine bu dönemde genel olarak aşağılayıcı ve karalayıcı bir üslup hakimdir. Ayrıca bu dönemin müellifleri, Hz. Ömer hakkında malumatı eserlerine alırken seçici davranmış veya rivayetlerde oynamalarda bulunmuş, bununla da ondan iyi bir işin sadır olamayacağı imajı verilmiştir.

Çağdaş dönemde yazılan eserlerde ise olumlu ve olumsuz her iki tasavvuru da bulabilmek mümkündür. Örneğin Hz. Ömer'in hakareti hak etmediği, Hz. Ali'nin damadı olduğu ve onun hilafetinin de geçerli olduğu müsbet bakış çerçevesinde ifade edilmiştir. Ancak biz, olumlu olan bu görüşler ortaya konmuşsa da Şîa'nın Hz. Ömer başta olmak üzere ilk üç halifeye ve icraatlarına karşı tam bir kabul içinde olduklarını düşünmemekteyiz. Bizi bu düşünceye sevk eden neden ise şudur: Bilindiği üzere Şîa'da velayet esastır. Her ne kadar hilafet ilk üç halifenin hakkı olsa da velayet Hz. Ali'nin hakkıdır. Ayrıca çağdaş bazı eserlerde müşahade ettiğimiz bu olumlu bakış

açısının, Sünnî ekol ile diyalogun geliştirilmesi adına dile getirilmiş olduğu ve bu nedenle de dikkatli davranıldığı kanaatini taşıyoruz.

Şîî eserler içerisinde oluşturulan Hz. Ömer hakkındaki olumsuz tasavvur dönemin şartlarına göre kurgusal bir dizi öğelerle daha menfi hale getirilmiştir. Bu çerçevede o, etrafındaki insanları kabalığı ve sertliği ile pasifize etmiş, böylece kendisine karşı koymalarına müsaade etmemiştir. Bu tasavvura ilaveten Hz. Ömer hakkında “şeytan”, “kafir”, “Nemrut”, “Firavun” ve “veled-i zina” gibi en ağır lakap ve hakaretler dile getirilmiş ve maalesef kaynaklarda yer almıştır.

Çalışmamızda, Hz. Ömer hakkında oluşturulan olumsuz tasavvura neden olan dört ana gelişme tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, Hz. Ömer algısının köklerini, yani olguları tespit ederken ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. O da Kırtas Olayı’dır. Zira burada Hz. Ömer en önemli figürdür ve Hz. Peygamber’in, Şîa’nın iddia ettiği şekliyle, Hz. Ali’yi yerine bırakması ve onu hilafet için tayin etmesini engellemiştir. Bu olay, onlar için Hz. Ömer’in en büyük suçlarından biridir. İkincisi, Sakîfe Olayı’nda Hz. Ebu Bekir’i halife seçmesidir. Zira o, bu işi daha önceden ayarlamış ve ona ilk biat eden kişi olmuştur. Oysa, eğer Hz. Ömer böyle bir tavır içine girmemiş olsa hem ensar hem de muhacirlerin çoğunluğu Hz. Ali’yi seçeceklerdi. Ancak Hz. Ömer, daha önce Ğadîr Hum, Menzile Hadisi vb. nasslarla tayin edilen Hz. Ali’nin hakkını gasp etmiştir. Üçüncüsü, İran bölgesinin Hz. Ömer’in emriyle fethedilmiş olmasıdır. Her ne kadar Şîa kaynakları bu hususu açık bir şekilde dile getirmese de tarihsel rivayetler bizim bu düşüncemizi desteklemektedir. Sasanî İmparatorluğu, o güne kadar tabiri caizse kayda değer bile bulmadığı Araplar tarafından kuşatılınca Yezdicerd’in onlara karşı söylemiş olduğu cümleler onları aşağılar nitelikte olmuştur. Dönemin dünyasının, Bizans ile beraber en büyük ve en önemli ordusunun

karşısında vahşi, aç ve mütecaviz Arap birliklerinin duruyor olması ve onlar tarafından da fethedilmiş olması onlar açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Bu düşünce hiçbir zaman tam olarak o toplumun içerisinde çıkarılamamış ve her fırsatta bu, Araplara karşı bir antipati duyulmasına neden olmuştur. Dördüncüsü ise, Hz. Ömer'in, yaptığı icraatlarla ve Sünnî toplumda ona karşı beslenen sevgiyle öne çıkmış olmasıdır. Şîa, Hz. Ali'ye karşı onu rakip olarak görmektedir. Her ne kadar Hz. Ebu Bekir, ilk halife ve ilk gasıp olsa da hem hilafet süresinin kısalığı hem de gerçekleştirdiği icraat ve fetihlerin Hz. Ömer'in dönemiyle kıyaslanmayacak derecede az olması eleştiri oklarının Hz. Ömer'e çevrilmesine neden olmuştur.

Şîi kaynaklardaki rivayetler dikkatle incelendiğinde genellikle işe meşruiyet kazandırmak adına özellikle imamların kullanıldığı da dikkatimizden kaçmamıştır. Eleştiri ve hakaretler onların diliyle ifade edilmiş, böylece de Hz. Ali ve İmam Bakır başta olmak üzere imamlardan nakledilmiş olumlu, hatta Hz. Ömer'i övücü ifadeler görmezden gelinmiştir.

Müslüman kültüründe tarih bilincinin olmayışı ya da eksik oluşu, özellikle de Şîa'da tarihin geriye doğru işletilmesi sayesinde mitolojik ve ideolojik kurguların gerçek tarihin yerini alması gibi bir sonuç da doğurmuştur. Zira Şîa açısından Şeyh Müfid'e kadar olan dönem ihbarî geleneğin hakim olduğu, efsaneler, asılsız hikayeler ve aşırılığın yaygın olduğu dönemdir. Bunun temel sebepleri, hicri 260 yılında son İmam Hasan el-Askerî'nin ardından imamların olmayışından istifade edilerek imamlar adına rivayetlerde bulunan yalancı ravilerin ortaya çıkmış olması, bununla beraber bunların tetkikini yapacak rical ilminin de gelişmemiş olmasıdır.

Sağlam olmayan tarihî rivayetlerin, kaynaklarda çokça yer almasında özellikle ilk dönem Sünnî müelliflerin hadis ve onunla bağlantılı ilimlere verdiği değeri ve

eğilimi tarihî rivayetlere de göstermemesinden de kaynaklanmıştır. Bu da tarih kitaplarında aslı astarı olmayan rivayetlerin yer almasında etkili olmuştur.

Sünnî kaynaklar, Hz. Ömer'in çeşitli konularda verdiği hükümleri onun muvafakatı veya ileri görüşlülüğü olarak algılarken Şîî kaynaklarda aynı düşünceyi görmek mümkün değildir. Zira onlara göre Hz. Ömer, özellikle hukuka dair vermiş olduğu hükümlerle Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e muhalefet etmiş, bununla birlikte ayet ve hadis metinlerini görmezden gelerek ictihatta bulunmuştur.

Şîî müelliflerden bir kısmı Sünnî kaynaklarda geçen mübhem, şerhe ihtiyaç duyan, zayıf veya uydurma rivayetleri Ehl-i Sünnet'in Hz. Ömer tasavvuruna karşı kullanmış ve konu hakkındaki nakilleri bağlamından kopararak kendi mezhep inançlarına uygun halde yorumlamışlardır.

Çalışmamızda Şîî tefsir kaynaklarında nakledilen Hz. Ömer tasavvurunun aynı mezhebe ait tarih veya mezhepler tarihi kaynaklarından daha sert ve ağır ifadeler içerdiği dikkatlerden kaçmamıştır. Bize göre bunun sebebi, Kur'an'ın; Şîî veya Sünnî olsun tüm Müslümanların en temel meşruiyet kaynağı olmasıdır. Zira yapılan eleştirilerde Kur'an'daki bazı ifadelerin temel alınmasının karşı tarafın görüşünü çürütme noktasında en önemli dayanak olarak görülmesi, muhalif görüşün susturulması için yeterli olacaktır.

Son olarak, tezimizin çeşitli bölümlerinde sadece Hz. Ömer değil; diğer önde gelen sahabe ve Hz. Peygamber'in eşlerinin de Şîî müellifler tarafından ağır eleştirilere maruz bırakıldıklarını gördük. Bunların daha iyi irdelenebilmesi için Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Hz. Muaviye, Hz. Aişe vb. şahıslar hakkında akademik çevrede müstakil çalışmaların yapılıp ilim sahasına kazandırılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

KUR'AN-I KERİM

ABDÜLBAKİ, M. Fuad, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Mısır 1945.

ABDÜLHAMİD, İrfan, *Dirasat fi'l-Firak ve'l-Akaidi'l-İslamiyye* (Çev. Mustafa Saim Yeprem), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.

ACAR, Yusuf, “Münafıkların Cenaze Namazlarına İlişkin Rivayetlerin Tahlili”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 2013, s. 377-388.

AĞARI, Murat, “Ya'kûbî”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 287-288.

AHMED B. HANBEL (ö. 241/855), *Müsned*, Müessesetu'r-Risale, I-L, Beyrut 1999.

AKKAD, Abbas Mahmud, *Abkariyyetu Ömer*, Menşuratu'l-Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut trz.

el-ALÂÎ, Ebu Ömer Sadık, *İ'lâmu'l-Halef bimen Kale bi Tahrifi'l-Kur'ani min A'lami's-Selef*, byy., 1422.

ALGAR, Hamid, “Feyz-i Kâşânî”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 520-522.

ALGÜL, Hüseyin, “Fedek”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 294-295.

ÂL-İ İSA, Abdüsselam b. Muhsin, *Dirâsetü'n-Nakdiyye fi'l-Merviyyati'l-Varide fi Şahsiyyeti Ömer b. Hattab*, İmadetu'l-Bahsi'l-İlmî, Medine 2002.

ÂL-İ TÂVÛS, Ahmed, *Aynu'l-İbre*, Daru'ş-Şihab, Kum, trz.

ALİ, Cevad, *el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam*, I-X, byy., 1993.

ALTIKULAÇ, Tayyar, “Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2012, Sayı: 21, s. 5-26.

ALTUN, İsmail, “Hz. Ebû Bekir ile Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şîî Yaklaşımların Analizi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012).

el-AMİLÎ, Ali el-Kûrânî, *Elf Sual ve İşkal*, Daru'l-Hüda, I-III, byy., 2008.

_____, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Daru'l-Murtazâ, I-III, Beyrut 2009.

el-AMİLÎ, Cafer Murtazâ, *es-Sahîh min Sîre*, Daru'l-Hadî, I-XI, Beyrut 1995.

el-AMİLÎ, Hüseyin b. Abdüssamed, *Vusûlu'l-Ahyâr ila Usûli'l-Ahbâr*, Matbaatu'l-Hiyam, Kum, trz.

el-AMİLÎ, Muhammed b. el-Hasan el-Hurr (ö. 1104/1692), *Vesailu's-Şîa*, Müessesetu Âli'l-Beyt, I-XXX, Kum 1414.

el-AMİLÎ, Mustafa Kasîr, *Kitabu Ali*, Darü's-Sekaleyn, Beyrut 1995.

ARI, Mehmet Salih, *İmamiye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.

_____, “Üsâme b. Zeyd”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 361-363.

el-ASFERÎ (el-USFURÎ) (ö. 240/854), Halife b. Hayyat, *Târîh*, Darü'l-Fıkr, Beyrut 1993.

el-ASKERÎ, Murtaza, *Ehadîsu Ümmi'l-Mü'minîn Aişe*, I-II, Matbaatu Sadr, Kum 1994.

_____, *Mealimu'l-Medreseteyn*, Mektebetu Medbulî, I-III, Kahire 1993.

AŞIK, Nevzat, *Sahabi ve Hadis Rivayeti*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2010.

ATALAN, Mehmet, “Şîî Kaynaklarda Ali b. Ebî Talib ve Fatıma Mushafı”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 2005, Cilt: VIII, Sayı: 23, s. 93-110.

AVCI, Casim, “Mesudi, Ali b. Hüseyin”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 353-355.

AYCAN, İrfan, **SÖYLEMEZ**, Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.

AYDIN, Mehmet Akif, “İmamet”, *DİA*, Ankara 2000, XXII, 203-207.

el-AYNÎ, Bedrüddin Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umdetu'l-Karî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XXV, Beyrut 2001.

el-AYYÂŞÎ, Muhammed b. Mesud (ö. 320/932), *Tefsîru'l-Ayyâşî*, el-Mektebetu'l-İlmiyyetu'l-İslamiyye, Tahran, trz.

AZİMLİ, Mehmet, “Corci Zeydan’ın ‘İslam Medeniyeti Târîhi’ Adlı Eserine Karşı Yazılmış Bir Tenkit Yazısı”, *İstem Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, 2005.

_____, *Halifelik Târîhine Giriş*, Öykü Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1: Hz. Ebu Bekir*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

_____, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2: Hz. Ömer*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.

_____, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

el-BÂBÂNÎ, İsmail b. Muhammed Emin, *Hediyyetü'l-Arifîn Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifîn*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-II, Beyrut 1951.

el-BAĞDADÎ, Abdülkahir b. Muhammed (ö. 429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2009.

_____, *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*, byy., trz.

BAKAN, Tevhid, “Hz. Peygamber’in Abdullah b. Übeyy’in Cenaze Namazını Kılması”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 39, Erzurum 2013, s. 211-240.

el-BASRÎ, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. et-Tayyib (ö. 436/1043), *el-Mutemed fi Usuli'l-Fıkh*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut 1403.

el-BEĞAVÎ, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz (ö. 317/929), *Mucemu's-Sahabe*, Mektebetu Dari'l-Beyan, I-V, Kuveyt 2000.

el-BEHRÂNÎ, Abdullah (ö. 1130/1717), *el-Avalim*, *el-İmamu'l-Hüseyn*, Medresetu'l-İmam Mehdi, Kum 1407.

el-BEHRÂNÎ, Haşim el-Hüseynî (ö. 1107/1694), *el-Burhân fi Tefsiri'l-Kur'an* (yazma), I-IV, byy., 1795.

_____, *el-Burhân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Müessesetu'l-A'lemî, I-VIII, Beyrut 2006.

_____, *Hilyetu'l-Ebrar*, I-II, byy., 1411.

_____, *Medinetü'l-Meaciz*, Müessesetu'l-Mearifi'l-İslamiyye, I-VIII, Kum 1413.

el-BEHRÂNÎ, Süleyman el-Mahûzî (ö. 1121/1708), *Kitabu'l-Erbain*, Matbaatu Emîr, Kum 1417.

el-BEHRÂNÎ, Yusuf (ö. 1186/1772), *el-Keşkül*, Müessesetu'l-Vefa/Daru'n-Numan, I-III, Beyrut 1985.

el-BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud (ö. 279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, Daru'l-Fikr, I-XIII, Beyrut, 1996.

_____, *Fütûhu'l-Buldân*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1988.

el-BELHÎ, Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl (ö. 340/952), *Kitabu'l-Bed' ve't-Târîh*, Daru Sadır, Beyrut 2010.

BERKÎ, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Halid (ö. 274-280/887-893), *el-Mehâsin*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Kum 1371.

_____, *Kitabu'r-Ricâl*, İntişarat-ı Danişgâh-i Tahran, Tahran 1383.

el-BERMEKÎ, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Hallikan (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Daru Sadır, I-VII, Beyrut 1994.

el-BEYÂDÎ, Zeynüddin Ali b. Muhammed (ö. 877/1472), *es-Sıratu'l-Müstakîm ila Müstehikki't-Takdim*, el-Mektebetu'l-Mutazaviyye, I-III, byy., trz.

el-BEYATÎ, Sabbah Ali , *es-Sahve*, byy., trz.

el-BEYDÂVÎ, Nasırüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut 2011.

el-BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458/1065), *Delailü'n-Nübüvve ve Marifetu Ahvali Sahibi'ş-Şeria*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VII, Beyrut 1405.

_____, *el-İ'tikad ve'l-Hidaye ila Sebili'r-Reşad*, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1401.

el-BEZZAR, Ahmed b. Amr b. Abdilhalık b. Hallâd (ö. 292/905), *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhar)*, Mektebetü'l-Ulûm, I-XVIII, Medine 2009.

BİRİŞİK, Abdülhamit, "Kur'an", DİA, Ankara 2002, XXVI, 383-388.

BOZAN, Metin, *İmamiye Şîasının İmamet Tasavvuru*, Avrasya Yayınları, Ankara 2007.

_____, "Şîî Literatürde Hz. Ali", Uluslararası Hz. Ali Sempozyumu, İzmir, 2009, Yayınlanmamış Makale (e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: V, Nisan 2011).

BROCKELMAN, C., "İbn Kuteybe", İA, İstanbul 1950, V/II, 762-763.

el-BUHÂRÎ, Ebû Muhammed İsmail (ö. 256/869), *el-Camiu's-Sahîhu'l-Müsnedü'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah ve Sünenihî ve Eyyâmihî*, Daru İbn Kesîr, I-VI, Beyrut 1987.

_____, *Edebü'l-Müfred*, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1989.

CAFERİYAN, Resul, *Masum İmamların Fikri ve Siyasi Hayatı*, İstanbul 1994.

CÂHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr (ö. 255/869), *Kitabu'l-Osmaniyye*, Daru'l-Cîl, Beyrut 1991.

CAMİÎ, Muhammed Mescid-i, *Ehl-i Sünnet'te ve Şîa'da Siyasî Düşüncenin Temelleri* (Çev. Ejder Okumuş), İnsan Yayınları, İstanbul 2012.

CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınları, XVII, İstanbul, trz.

CARR, Edward Hallet, *Tarih Nedir* (Çev. Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yayınlar, İstanbul 1993.

CELÎ, Ahmed Muhammed Ahmed, *Dirase ani'l-Firak fi Târîhi'l-Müslimin*, “*el-Havaric ve's-Şîa*”, Şeriketu't-Tibaati'l-Arabiyyeti's-Suudiye, Riyad 1986.

CERRAHOĞLU, İsmail, “Kelbî, Muhammed b. es-Saib”, DİA, Ankara 2002, XXV, 205-206.

_____, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

el-CESSAS, Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Razî (ö. 370/980), *Ahkâmü'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut 1994.

el-CEVHERÎ, Ebu Bekir Ahmed b. Abdülaziz (ö. 323/934), *es-Sakîfe ve Fedek*, Beyrut 1993.

el-CEZÂİRÎ, Abdülbaki Karanetü'l-, *el-Vehmî ve'l-Hakikî fi Sîreti Ömer b. Hattab*, Matbaatu Şeriat, Kum 1428.

el-CEZÂİRÎ, Nimetullah (ö. 1112 /1699), *el-Envaru'n-Numaniyye*, Daru'l-Kari'/Daru'l-Kufe, I- IV, Beyrut 2008.

_____, *en-Nûru'l-Mübîn Kasasu'l-Enbiya ve'l-Mürselîn*, byy., trz.

COLLINGWOOD, R. G., *Tarih Tasarımı* (Çev. Kurtuluş Dinçer), Ara Yayıncılık, İstanbul 1990.

CÜNDÎ, Abdülhalim, *el-İmam Caferü's-Sadık*, Darü'l-Mearif, Kahire, trz.

el-CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed eş-Şerif (ö. 816/1413), *Kitabu't-Ta'rîfât*, Daru'n-Nefais, Beyrut 2007.

ed-DÂREKUTNÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî*, Müessesetü'r-Risale, I-V, Beyrut 2004.

ed-DEHLEVÎ, Ebu Abdilazîz Ahmed b. Abdirrahîm (ö. 1230/1815), *Muhtasaru't-Tuhfeti'l-İsnâ Aşeriyya* (Arapça'ya Çev. Muhammed b. Muhyiddîn b. Ömer el-Eslemî, Thk. Mahmud Şükri el-Alusi), İhlas Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

DEMİR, Mahmut, *Fezâilu's-Sahâbe Rivayetleri Bağlamında Şî-Sünnî İhtilafının Sünnî Hadis Rivayetine Yansımaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

ed-DEŞTÎ, Abdullah, *en-Nefîs fi Beyani Reziyyeti'l-Hamîs*, I, II, Kuveyt 2002.

ed-DEYLEMÎ, Hasan b. Ebi'l-Hasan Muhammed (ö. VIII/XIV. yy), *İrşâdu'l-Kulûb*, Daru'l-Üsve, I-II, Tahran 1424.

ed-DİMAŞKÎ, İbrahim b. Muhammed b. Muhammed Kemalüddîn b. Ahmed (ö. 1120/1707), *el-Beyan ve't-Tarif fi Esbabî Vurûdi'l-Hadisi's-Şerif*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-II, Beyrut, trz.

ed-DİYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed el-Hasan (ö. 990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvali Enfesi'n-Nefs*, Dar-ı Sadır, I-II, Beyrut, trz.

DÖNDÜREN, Hamdi, “Avl”, DİA, İstanbul 1991, IV, 117-118.

DUMLU, Ömer, Kur'an'da Necva Kavramı Üzerine, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, Sayı: 12, s. 1-15.

EBU DAVUD Süleyman b. el-Eşas es-Sicistanî (ö. 275/888), *es-Sünen*, el-Mektebetü'l-Asriyye, I-IV, Beyrut, trz.

EBU MÜNZİR, Hişâm b. Muhammed b. es-Saib el-Kelbî (ö. 204/819 [?]), *Cemheretü'n-Neseb*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 2004.

EBU ZEHRA, Muhammed, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi* (Çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Abdülkadir Şener), Hisar Yayınevi, İstanbul, trz.

EFENDİOĞLU, Mehmet, “Sahabe”, DİA, İstanbul 2008, XXXV, 491-500.

EMİN, Ahmed, *Duha'l-İslam*, Mektebetü'n-Nahdatu'l-Mısriyye, Kahire 1964.

_____, *Fecru'l-İslam*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1969.

el-EMİNÎ, Abdülhüseyin Ahmed , *el-Ğadîr fi'l-Kitabi ve's-Sünneti ve'l-Edeb*, Müessesetu Dairetü'l-Mearif, I-X, Kum 2008.

el-ENSARÎ, Abdulkuddûs, *Âsâru'l-Medineti'l-Münevvere*, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1973.

el-ERBİLÎ, Ali b. İsa (ö. 693/1294), *Keşfü'l-Ğumme fi Marifeti'l-Eimme*, Daru'l-Adva, I-III, Beyrut 1985.

el-ERDEBİLÎ, Muhakkik Ahmed (ö. 993/1572), *Mecmeu'l-Faide*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, I-XIV, Kum 1404.

el-ERDEBÎLÎ, Muhammed b. Ali (ö. 1098/1686), *Camiu'r-Ruvât ve İzahatü'l-İştibâhâti ani't-Turuki ve'l-İsnad*, Mektebetu Ayetillah el-Mar'aşî, I-II, Kum 1403.

ERUL, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

_____, "Hadis Yorumunun Sınırları" Konulu Tebliğ, *Gerede Hadis Meclisi VI*, 28-29 Temmuz 2007, Bolu-Gerede.

el-ESTERÂBÂDÎ, Mir Damad Muhammed Bakır el-Hüseynî (ö. 1040/1630), *er-Revaşihu's-Semaviyye*, Daru'l-Hadis, Kum 1422.

el-EŞARÎ, Ebu'l-Hasan (ö. 234/936), *Makalâtu'l-İslamiyyîn ve'htilafu'l-Musallîn*, Daru Frans Shteiz, Wesbaden (Almanya) 1980.

EŞKENANÎ, Şebir Murad, *Adaletu's-Sahabe fi'l-Mizan*, byy., trz.

FADL B. ŞÂZÂN el-Ezdî en-Nisaburî (ö. 260/873), *el-Îzâh fi'r-Reddi Ala Sairi'l-Firak*, Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 2009.

el-FADIL EL-HİNDÎ, Muhammed b. el-Hasan el-İsfehanî (ö. 1137/1725), *Keşfü'l-Lisâm an Kavâidi'l-Ahkâm*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslamî, I-XI, Kum 1418.

el-FÂRİSÎ, Ebû Yûsuf Yakûb b. Süfyân b. Civân, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, Müessesetü'r-Risâle, I-III, Beyrut 1981.

FAYDA, Mustafa, "Bedir Gazvesi", DİA, İstanbul 1992, V, 325-327.

_____, "Ebu Bekir", DİA, İstanbul 1994, X, 101-108.

_____, "İbn Sa'd", DİA, İstanbul 1999, XX, 294-297.

_____, "Ömer", DİA, İstanbul 2007, XXXIV, 44-51.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *İmamiye Şiası*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2008.

el-FİRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Daru'l-Marife, Beyrut 2011.

FURAT B. İBRAHİM el-Kûfi, Ebu'l-Kasım (ö. III/IX. yy), *Tefsiru Furat el-Kûfi*, Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, I-II, Beyrut 2011.

el-GAZZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Mustasfa fi İlmi'l-Usûl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413.

GIFARÎ, Abdürresul, *el-Kuleynî ve'l-Kafî*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, Kum 1416.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Sosyal Açıdan İslam Târîhi –Hz. Muhammed ve İslam'ın İlk Devri-*, Alev Yayınları, İstanbul 1975.

_____, *Târîh Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîlik*, Derin Yayınları, İstanbul 2011.

GULAMÎ, Hüseyin Gayb, *İhraku Beyti Fatıma*, Lecnetu Ashabi'l-Kisa, byy., 2002.

GÜNER, Ahmet, “Büveyhîler Devrinde Bağdat'ta Kerbela/Aşura, Ğadîr Hum ve Benzeri Şî Uygulamaları”, Uluslararası Kerbela Sempozyumu, I-III, Sivas 2010.

HABİBOV, Aslan, *İlk Dönem Şî Tefsir Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.

HAKİM b. Muhammed b. Abdillan en-Nisaburî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-V, Beyrut 1990.

el-HALEBÎ, Nuruddin Ali b. Burhaniddin İbrahim b. Ahmed (ö. 1044/1635), *İnsanu'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (es-Sîretu'l-Halebiyye)*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut 1427.

el-HALLAL, Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun (ö. 311/923), *es-Sünne*, Darü'r-Râye, I-VII, Riyad 1989.

HAMİDULLAH, Muhammed, “Hayber”, DİA, İstanbul 1998, XVII, 20-22.

_____, “Hudeybiye Antlaşması”, DİA, İstanbul 1998, XVIII, 297-299.

_____, *Hz. Peygamber'in Savaşları* (Çev. Nazire Erinç Yurter), Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

el-HAREZMÎ, el-Muvaffak b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî (ö. 568/1172), *el-Menakıb*, Kum, trz.

HASAN, Hasan İbrahim, *Târîhu'l-İslâmî's-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sakâfî ve'l-İctimâî*, I-IV, Dâru'l-Cîyl/Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, Beyrut/Kahire 1996.

el-HASENÎ, Ali Fadlullah, *Sîretu'r-Rasul ve Hulefaihi*, ed-Daru'l-İslamiyye, Lübnan 1993.

el-HAŞİMÎ, Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr (ö. 245/859), *el-Muhabber*, Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, trz.

el-HATÎB, Muhibbuddin, *el-Hutûtu'l-Arîda*, Müessesetu Mekke, Mekke, trz.

HAYDAR, Esed, *el-İmamu's-Sadık ve'l-Mezahibu'l-Erbaa*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-IV, Lübnan 2004.

el-HEYSEMÎ, Ebu'l-Hasan Nûru'd-Dîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman (ö. 807/1404), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Mektebetü'l-Kudsî, I-X, Kahire 1994.

el-HİLLÎ, el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar (ö. 726/1325), *İzahu'l-İştibah*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, Kum 1411.

_____, *Keşfü'l-Murâd fi Şerhi Tecridi'l-İtikad*, Menşuratu Şekura, Kum 1373.

_____, *Minhacu'l-Kerame fi Marifeti'l-İmame*, İntişaratu Tasua, Meşhed, trz.

_____, *Nehcü'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, Daru'l-Hicret, Kum 1421.

el-HİLLÎ, er-Raziyü'd-Din Ali b. Yusuf (ö. 705/1305), *el-Udedu'l-Kaviyye*, Mektebetu Ayetillah el-Maraşî, Kum 1408.

el-HİLLÎ, Hasan b. Süleyman (ö. VIII/XIV. yy), *el-Muhtadar*, el-Matbaatu'l-Haydariyye, Necef 1951.

el-HİLLÎ, Takiyüddin el-Hasan b. Ali b. Davud (ö. 707/1307), *Kitabu'r-Ricâl*, İntişarat-ı Danişgah-i Tahran, Tahran 1383.

el-HİMYERÎ, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Cafer (ö. III/IX. yy), *Kurbu'l-İsnâd*, Müessesetu Âli'l-Beyt, Kum 1413.

el-HİNDÎ, Nasr Hüseyin, *İfhamu'l-A'da ve'l-Husum bi Tekzibi ma'fteravhu ala Seyyidetina Ümmi Külsûm*, Tahran, trz.

HİTTİ, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi* (Çev. Salih Tuğ), İFAV Yayınları, İstanbul 2011.

HODGSON, Marshall G. S., *İslam'ın Serüveni*, İz Yayıncılık, I-III, (Çev. Komisyon), İstanbul 1993.

<http://www.israhaber.com/seyyid-fadlullah-sii-sunni-ihtilafarini-degerlendirdi-928-haberi.html>. (Erişim tarihi: 12.01.2014, saat: 19:22).

<http://www.okaz.com.sa/okaz/osf/20080306/Con20080306178138.htm> (Erişim tarihi: 28.01.2014, saat: 12:50)

el-HUEYNÎ, Ebu'l-Hüseyin, *Faslu'l-Hitab fi Târîhi Katli Ömer b. Hattab*, Londra 2006.

el-HÛÎ, Mir Habibullah b. Seyyid Muhammed, *Minhacu'l-Beraa Şerhu Nehci'l-Belağa*, I-XXI, byy., trz.

el-HUSAYBÎ, Ebu Abdillâh el-Hüseyin b. Hamdan (ö. 334/945), *el-Hidayetü'l-Kübra*, Müessesetu'l-Belağ, Beyrut 1991.

HÜSEYİN, Taha, *el-Fitnetü'l-Kübra*, “Ali ve Benûhu”, Daru'l-Mearif, Kahire 2009.

_____, *el-Fitnetü'l-Kübra*, “Osman”, Daru'l-Mearif, Kahire 2009.

el-HÜSEYNÎ, Ebu Muhammed, *Evcezu'l-Hitab fî Beyani Mevkifi's-Şiati mine'l-Ashab*, byy., 1993.

İBN ABDİLBERR, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071), *el-İstîâb fî Marifeti'l-Ashab*, Daru'l-Marife, Beyrut 2012.

İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetillâh (ö. 571/1176), *Tarîhu Dimaşk*, Darü'l-Fikr, I-LXXX, Beyrut 1985.

İBN BATTAL, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik (ö. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, I-X, Riyad 2003.

İBN EBÎ HATİM ER-RAZÎ, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-IX, Beyrut 1952.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebu Bekr Abdullâh b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musannef fî'l-Ehadîsi ve'l-Âsâr*, Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyad 1409.

İBN EBÎ'L-HADÎD, Ebu Hamid İzzüddin Abdülhamid b. Hibetullâh el-Medâinî (ö. 656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belağa*, Daru'l-Cîl, I-XXII, Beyrut 1996.

İBN HACER EL-ASKALANÎ, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (ö. 852/1448), *Fethu'l-Barî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Marife, I-XIII, Beyrut 1379.

_____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabi*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1415.

_____, *Tehzibu't-Tehzib*, Matbaatu Daireti'l-Mearifi'n-Nizamiyye, I-XII, Hindistan 1326.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1405), *Divanu'l-Mübtede ve'l-Haber fi Târîhi'l-Arab ve'l-Berber*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988.

İBN HAZM EL-ENDELÛSÎ, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said (ö. 456/1064), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.

_____, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, Mektebetu'l-Hanci, I-V, Kahire 1348.

İBN HİBBAN, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban et-Temimî el-Büstî (ö. 354/965), *Meşahiru Ulemai'l-Emsar*, Müessesetu'l-Kütübi's-SaKâfîyye, Beyrut 1987.

_____, *el-Mecruhîn mine'l-Muhaddisîne ve'd-Duafai ve'l-Metrûkîn*, Daru'l-Va'y, I-III, Haleb 1396.

_____, *Sahîhu İbn Hibban*, Müessesetu'r-Risale, I-XVIII, Beyrut 1993.

İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Abdülmelik (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Fikr, I-IV, Beyrut 2002.

İBN İSHAK, Muhammed b. İshak b. Yesar (ö. 151/768), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

İBN KAVLEVEYH EL-KUMMÎ, Cafer b. Muhammed (ö. 368/979), *Kamilu'z-Ziyarât*, Daru'l-Murtazâviyye, Neced 1356.

İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd (ö. 751/1350), *Zâdu'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 2010.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Daru'l-Fikr, I-X, Beyrut 1998.

_____, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Marife, I-IV, Beyrut 1976.

_____, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru Taybe, I-VIII, byy., 1999.

İBN KUTEYBE ED-DÎNEVERÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *el-İmame ve's-Siyase*, Matbaatu'n-Nil, Mısır 1904. (Bu eser, İbn Kuteybe'ye nisbet edilmektedir.)

_____, *el-Mearif*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

_____, *Te'vilü Muhtelefi'l-Hadis*, el-Mektebü'l-İslamî, byy., 1999.

İBN MACE EL-KAZVİNÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid (ö. 275/888), *es-Sünen*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, I-II, byy., trz.

İBN MANZÛR, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Daru'l-Mearif, I-VI, Kahire, trz.

İBN MASUM, Ali (ö. 1120/1708), *ed-Derecâtu'r-Rafîa*, Kum 1397.

İBN MUHAMMED, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Şerhu's-Sünne*, el-Mektebü'l-İslamî, I-XV, Dimaşk 1983.

İBN MUNKIZ, Üsame, *Lübâbu'l-Âdâb*, Mektebetu's-Sünne, Kahire 1987.

İBN NECM EL-HALEBÎ, Ebu's-Salah Taki (ö. 447/1056), *Takrîbu'l-Mearif*, byy., 1417.

İBN SA'D, Muhammed (ö. 230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübra*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 2012.

İBN SEYYİDÎ'N-NAS, Muhammed b. Abdullah b. Yahya (ö. 734/1334), *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve's-Şemâili ve's-Siyer*, Müessesetu İzzi'd-Din, I-II, Beyrut 1986.

İBN ŞEHRÂŞÛB, Muhammed b. Şehrâşûb el-Mazenderanî (ö. 588/1192), *Menakibu Âl-i Ebî Talib*, Müessesetü'l-Allame, I-III, Kum 1379.

İBN TÂVÛS Ebu'l-Kasım Radiyuddin Ali b. Musa b. Cafer el-Hillî (ö. 664/1265), *et-Tarâif fi Marifeti Mezahibi't-Tavaif*, Matbaatu'l-Hiyam, Kum 1399.

_____, *el-Yakîn*, Müessesetu Dari'l-Kitab, Kum 1413.

_____, *Keşfu'l-Mehacce li Semereti'l-Mehecce*, el-Matbaatu'l-Haydariyye, Necef 1950.

_____, *et-Tahsîn*, Müessesetu Dari'l-Kitab, Kum 1413.

İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselam (ö. 728/1327), *Minhacu's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakzi Kelami'ş-Şîati'l-Kaderiyye*, Camiatu'l-İmam Muhammed b. Suudi'l-İslamiyye, I-IX, Riyad 1986.

İBN ZENCEVEYH, Ebu Ahmed Humeyd b. Muhalled b. Kuteybe (ö. 251/865), *el-Emvâl*, Merkezü'l-Melik Faysal, I-III, Suudi Arabistan 1986.

İBNU'L-MULAKKİN, Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer b. Ali b. Ahmed (ö. 804/1401), *Muhtasaru İstidraki'l-Hafiz ez-Zehabî ala Müstedreki Ebi Abdillah el-Hakim*, Daru'l-Asime, I-VIII, Riyad 1411.

İBNU'S-SALÂH, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ulûmu'l-Hadîs*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1986.

İBNÜ'D-DİMAŞKÎ, Şemsüddin Ebu'l-Berekat Muhammed b. Ahmed (ö. 871/1466), *Cevâhiru'l-Metâlib fi Menâkibi'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, I-II, Kum 1416.

İBNÜ'L-BATRİK EL-HİLLÎ, Yahya b. Hasan (ö. 600/1203), *Umdetu Uyûni Sihahi'l-Ahbâr fi Menâkibi İmâmi'l-Ebrâr*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, Kum 1407.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XIX, Beyrut 1992.

_____, *Keşfü'l-Müşkil min Hadisi's-Sahihayn*, Darü'l-Vatan, I-IV, Riyad, trz.

_____, *Zadü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-IV, Beyrut 1422.

_____, *ed-Duafa ve'l-Metrûkân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut 1406.

_____, *el-Mevdûât*, el-Mektebetü's-Selefiyye, I-III, Medine 1966.

_____, *Menakıbu Emiri'l-Mü'minîn Ömer b. Hattab*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 2007.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim (ö. 630/1232), *el-Kamil fi't-Târîh*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-X, Beyrut 1997.

_____, *Üsdü'l-Ğabe fi Marifeti's-Sahabi*, Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, I-VIII, Beyrut 1996.

İBNÜ'L-HATÎB, Muhammed Abdüllatif, *Avdahu't-Tefâsîr*, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Kahire 1964.

İBNÜ'L-MURTAZÂ, Ahmed b. Yahya (ö. 840/1437), *Kitabu Tabakâti'l-Mu'tezile*, Beyrut 1987.

İBNÜ'N-NEDÎM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İshak (ö. 385/995 [?]), *el-Fihrist*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

el-İHSAÎ, İbn Ebî Cumhûr (ö. 901/1496), *Avâli'l Leâli*, İntişarat-ı Seyyidi's-Şüheda, I-IV, Kum 1405.

İLHAN, Avni, "Müfid, Şeyh", DİA, İstanbul 2006, XXXI, 502-503.

ÎMÂNÎ, Mehdî Fakîh, *el-Îmâm Ali fî Ârâi'l-Hulefâ*, Müessesetu'l-Meârifî'l-İslâmiyye, Kum 1420.

el-İSFAHÂNÎ, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed (ö. 430/1038), *Ma'rifetü's-Sahabe*, Daru'l-Vatan, I-VII, Riyad 1998.

el-İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimaşk 2009.

el-İSFERÂYİNÎ, Ebu'l-Muzaffer Şahfûr b. Tahir b. Muhammed el-İsfahanî (ö. 471/1078), *et-Tebisîr fî'd-Dîn ve Temyizi'l-Fırkati'n-Naciye ani'l-Fıraki'l-Halikîn*, Daru İbn Hazm, Beyrut 2008.

KABANCI, Sadrüddin, *Maktelü'z-Zehra*, Müessesetu İhyau't-Turasi's-Şîi, Necef, trz.

KÂDÎ İYÂZ, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *eş-Şifâ bi Ta'rifî Hukûki'l-Mustafa*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut 2009.

el-KAFÂRÎ, Nasır b. Abdillâh b. Ali, *Usûlu Mezhebi's-Şîati'l-İmamiyye*, Daru'r-Rızâ, I-III, Cîze 1998.

KARAMAN, Fikret, "Râfızî", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006.

KARAMAN, Hayrettin, "Rasulullah'ın Davranışlarının Bağlayıcılığı", *Asr-ı Saadet'te İslam*, (Editör: Vecdi Akyüz), Ensar Neşriyat, I-IV, İstanbul 2007.

KARASAR, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayınları, Ankara 2012.

KASIM, Esad Vahid, *Hakîkatu's-Şîati'l-İsnâ Aşeriyye*, Müessesetu'l-Mearifî'l-İslamiyye, Kum 1421.

el-KASTALLANÎ, Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (ö. 923/1517), *İrşâdu's-Sarî li Şerhi Sahîhi'l-Buharî*, el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emiriye, I-X, Mısır 1323.

el-KÂŞÂNÎ, Feyz (ö. 1091/1681), *Tefsîru's-Sâfi*, Müessesetu'l-A'lamî, I-III, Beyrut 2008.

KAŞİFU'L-ĞİTA, Muhammed el-Hüseyn Âli, *Aslu's-Şîa ve Usûluha*, Daru'l-Adva, Beyrut 1990.

KÂŞİF, Seyyide İsmail, *İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları* (Çev. Heyet), İzmir 1997.

el-KATİP, Ahmed, *Nedenleri Tarihte Kalmış Ayrılık: Sünnîlik – Şîilik*, Mana Yayınları, İstanbul 2009.

el-KEFA'MÎ, Takiyuddin Muhammed b. Ali el-Amilî (ö. 905/1500), *el-Misbâh*, Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuat, Beyrut 1983.

el-KEREKÎ, Ali b. Abdi'l-Âl, *Nefehatu'l-Lahût fi La'ni'l-Cibtî ve't-Tağut*, Mektebetu Ninova'l-Hadise, Tahran, trz.

KESKİN, Halife, *Şîa İnanç Esasları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

el-KEŞŞÎ, Muhammed b. Ömer (ö. IV/X. yüzyıl ortaları), *Ricâlu'l-Keşşî*, Müessesetü'n-Neşr fi Camiati Meşhed, Meşhed 1348.

KOÇYİĞİT, Talat, “Abdullah b. Übey b. Selûl”, DİA, İstanbul 1988, 139-140.

KOHLBERG, Etan, “Şîî Hadis” (Çev. M. Ali Büyükkara), Ekev Akademi Dergisi, C. 2, S. 2, 2000.

KOMİSYON, *İslam Mezhepleri Târîhi*, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2010.

KOMİSYON, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* (Editör: Hasan Onat, Sönmez Kutlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

KOMİSYON, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, I-II, Ankara 1998.

KOMİSYON, *Türkiye Diyanet Vakfı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

KORKMAZ, Sıddık, *Şîa'nın Oluşumu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

el-KÛFÎ, Ebu'l-Kasım Ali b. Ahmed (ö. 352/963), *el-İstiğase fi Bidai's-Selase*, Menşuratu Esmar, Paris 2009.

el-KULEYNÎ, Muhammed b. Yakub (ö. 329/940), *Usûlu'l-Kâfi*, Menşuratu'l-Fecr, I-VIII, Beyrut 1428.

el-KUMMÎ, Abbas (ö. 1359/1940), *Beytü'l-Ehzan*, Daru Zeynebi'l-Kubra, byy., 1995.

_____, *el-Künâ ve'l-Elkâb*, I-III, byy., trz.

el-KUMMÎ, Ali b. İbrahim (ö. III/IX. yy), *Tefsîru'l-Kummî*, Müessesetu'l-A'lemî, Beyrut 2007.

el-KUMMÎ, Ali b. Muhammed el-Hazzaz (ö. IV/X. yy), *Kifâyetu'l-Eser*, Dar-ı Beydar, Kum 1401.

el-KUMMÎ, Ebu'l-Fadl Sedidü'd-Din Şâzân b. Cebrail (ö. 660/1261), *el-Fedail*, el-Matbaatu'l-Haydariyye, Necef 1962.

_____, *er-Ravda fi Fedaili Emîri'l-Müminîn*, byy., 1423.

KUZGUN, Şaban, "Haman", DİA, İstanbul 1997, XV, 436-437.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Sakîfetü Beni Saide", DİA, İstanbul 2009, XXXVI, 11-12.

el-MAĞRİBÎ, Ebu Hanife en-Numan b. Muhammed et-Temîmî (ö. 363/973), *Deâimu'l-İslâm ve Zikru'l-Helâl ve'l-Haram*, Darü'l-Mearif, I-II, Kahire 1963.

_____, *Şerhu'l Ahbâr fi Fazâili'l-Eimmeti'l-Ethâr*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslami, I-III, Kum, trz.

MAHMUDOV, Elşad, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.

el-MALATÎ, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman (ö. 377/987), *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehli'l-Ehvai ve'l-Bidai*, Mektebetu'l-Medbuli, Kahire 1413.

MALİK B. ENES b. Malik el-Medenî (ö. 179/795), *el-Muvatta*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1985.

el-MÂMEKÂNÎ, Abdullah b. Muhammed Hasan, *Tenkihu'l-Mekal fi İlmi'r-Ricâl*, I-V, (yazma).

el-MATURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö. 333/944), *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut 2005.

el-MAVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *A'lamu'n-Nübüvve*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1987.

el-MAZENDERÂNÎ, Muhammed Salih, *Şerhu Usuli'l-Kâfi*, I-XII, byy., 2000.

el-MECLİSÎ, Muhammed Bakır (ö. 1111/1698), *Mir'atu'l-Ukul fi Şerhi Ahbari Âl-i'r-Resul*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, I-XXVI, Tahran 1411.

_____, *Bihâru'l-Envari'l-Camia li Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athar*, Messesetü'l-Vefa, I-CX, Beyrut 1983.

el-MEDENÎ, Ali Han (ö. 1120 /1707), *ed-Deracatu'r-Rafîa fi Tabakati's-Şîa*, Kum 1397.

MEHDÎ, Abdu'z-Zehra, *Kitabu'l-Hucum ala Beyti Fatma*, byy., trz.

el-MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 346/957), *İsbatu'l-Vasıyye li'l-İmam Ali b. Ebi Talib*, Daru'l-Adva, Beyrut 1988.

_____, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, el-Mektebetü'l-Asriyye, I-IV, Beyrut 2005.

el-MEYLANÎ, Seyyid Ali el-Hüseynî, *Mazlumiyyetu Zehra*, Kum 1421.

el-MİNKARÎ, Nasr b. Müzahim (ö. 212/827), *Vak'atu Sıffîn*, Daru'l-Ciyl, Beyrut 1990.

el-MİZZÎ, Ebu'l-Haccac Yusuf b. Abdirrahman b. Yusuf (ö. 742/1341), *Tehzibu'l-Kemal fi Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetu'r-Risale, I-XXXV, Beyrut 1980.

MUĞNİYYE, Muhammed Cevad, *eş-Şîa fi'l-Mîzan*, Daru's-Şurûk, Kahire trz.

MUHAKKİK HİLLÎ, Necmüddin Ebu'l-Kasım Cafer b. Hasan (ö. 676/1277), *Şeraiu'l-İslam* (Thk. Seyyid Sadık eş-Şirazî), I-IV, Kum 1409.

MUKATİL B. ATİYYE, Şiblu'd-Devle (ö. 505/1111), *Mutemeru Ulemai Bağdad*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran 1377.

el-MÛSEVÎ, Hamid Hüseyin, *Şevariku'n-Nusûs fi Tekzîbi Fedaili'l-Lusûs*, byy., 1306.

el-MÛSEVÎ, Muhammed Mehdi es-Seyyid Hasan, *el-Muhsinu's-Sıbt Mevludun em Sakatun*, Kum 1430.

el-MÛSEVÎ, Musa, *Şîa ve Şîilik Mücadelesi* (Çev. Kemal Hoca), Sebil Yayınevi, İstanbul 1995.

el-MÛSEVÎ, Seyyid Abdürresul, *eş-Şîa fi't-Târîh*, Mektebetu Medbulî, Kahire 2002.

el-MÜSEVÎ, Şerefüddin, *el-İctihâd fî Mukabili'n-Nass*, Matbaatu Seyyidi'ş-Şüheda, Kum 1404.

_____, *Ebu Hureyre*, et-Tab'atu'l-Haydariyye, Necef 1956.

el-MUSTAFAVÎ, Hasan, *el-Hakâik fî Târîhi'l-İslam ve'l-Fiten ve'l-Ehdas*, Kum 1410.

el-MUZAFFER, Muhammed Hasan (ö. 1375/1955), *Delailu's-Sıdk li Nehci'l-Hak*, Müessesetu Âl-i Beyt, I-VI, Kum 1430.

el-MÜDERRİSÎ, Hüseyin, - **es-SABBAH**, Yahya, *Li Mâza Ehlü'l-Beyti ve Leyse Ğayrahum*, byy., trz.

el-MÜFİD, Ebu Abdillah Muhammed b. Muhammed b. en-Numan el-Ukberî (ö. 413/1022), *el-Cemel ve'n-Nusretu li Seyyidi'l-İtreti fî Harbi'l-Basra*, Kum 1983.

_____, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, Daru'l-Müfid, Beyrut 1993.

_____, *el-Emâlî*, el-Matbaatu'l-İslamiyye, Kum 1403.

_____, *el-İfsâh fî'l-İmame*, Daru'l-Müfid, Beyrut 1993.

_____, *el-İhtisâs*, Kum 1993.

_____, *el-İrşâd fî Marifeti Hucecillahi ala'l-İbad*, Daru'l-Müfid, Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 1993.

_____, *Evailu'l-Makalât*, Daru'l-Müfid, Beyrut 1993.

_____, *Tashîhu İtikâdati'l-İmamiyye*, Kum 1413.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî (ö. 261/874), *el-Camiu's-Sahîh* (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), İstanbul 1981.

el-MÜTTAKÎ EL-HİNDÎ, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kādîhân (ö. 975/1567), *Kenzu'l-Ummal fî Süneni'l-Akvali ve'l-Efal*, Müessesetu'r-Risale, I-XVIII, Beyrut 1985.

NAİM, Ahmed, *Tecrîd-i Sarih Tercemesi*, Ankara 1976.

en-NECAŞÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbas (ö. 450/1058), *Fihristu Esmâi Musannefi'ş-Şîa (Ricâlu'n-Necaşî)*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, Kum 1416.

en-NECEFÎ, Şerefüddin el-Hüseynî el-Esterâbâdî (ö. X/XVI. yy), *Tevlû'l-Ayâti'z-Zahire fî Fedâili'l-İtreti't-Tahire*, Medresetü'l-İmami'l-Mehdî, I-II, Kum 1407.

en-NEMİRÎ, Ömer b. Şebbe b. Ubeyde (ö. 262/875), *Târîhu'l-Medîne*, I-II, Cidde 1399.

en-NESÂÎ, Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *ed-Duafâ ve'l-Metrûkûn*, Daru'l-Va'y, Haleb 1396.

_____, *es-Sünen*, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, I-IX, Halep 1986.

_____, *es-Sünenü'l-Kübra*, Müessesetu'r-Risale, I-XII, Beyrut 2001.

en-NEVBAHTÎ, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa (ö. 300/912), *Firaku'ş-Şîa*, byy., trz.

en-NEVEVÎ, Ebu Zekerîyya Yahya b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277), *el-Minhac Şerhu Sahîhi Müslim el-Haccac*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-XVIII, Beyrut, 1392.

NUMANÎ, Mevlana Şibli, *Son Peygamber Hz. Muhammed* (Çev. Yusuf Karaca), İz Yayıncılık, İstanbul 2005.

ONAT, Hasan, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", *Kur'an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 13-68.

_____, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

_____, “Şîliğin Doğuşu Meselesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXVI, Ankara 1997.

ÖMER, Yusuf Arif Hac, *Mizan Beyne's-Sünne ve's-Şîa*, Alemü'l-Kütübi'l-Hadis, İrbid 2004.

ÖMERÎ, Ekrem b. Ziya, *Asru'l-Hilafeti'r-Râşide*, Mektebetü'l-Ubeykan, byy., trz.

ÖZ, Mustafa, “Bihârü'l-Envar”, DİA, İstanbul 1992, VI, 139-141.

_____, “Ehl-i Beyt”, DİA, İstanbul 1994, X, 498-501.

_____, “Hillî, İbnü'l-Mutahhar”, DİA, İstanbul 1998, XVIII, 37-39.

_____, “İbn Babeveyh, Sadûk”, DİA, İstanbul 1999, XIX, 345-348.

_____, “İbn Şehrâşûb”, DİA, İstanbul 1999, XX, 376.

_____, “İbn Tâvûs”, DİA, İstanbul 1999, XX, 388-389.

_____, “Meclisî, Muhammed Bakır”, DİA, Ankara 2003, XXVIII, 253-255.

_____, “Rafizîler”, DİA, İstanbul 2007, XXXIV, 396-397.

_____, “Şerif el-Murtazâ”, DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, 586-588.

_____, “Tabersî”, DİA, İstanbul 2010, XXXIX, 324-325.

_____, “Usûliyye”, DİA, İstanbul 2012, XLII, 214-215.

_____, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

ÖZ, Mustafa, **KAHRAMAN**, Abdullah, “Tûsî, Ebu Cafer”, DİA, İstanbul 2012, XLI, 433-435.

ÖZ, Şaban, “Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi”, Hikmet Yurdu Dergisi, Yıl, 2; Sayı, 3.

_____, “Şîanın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler”, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, I/2 (Güz 2008).

_____, “Şîî İnançların Zuhur ve Şekillenmesinde Tarihî Hadiselerin Rolü”, Diyanet İlmî Dergi, Cilt: 44, Sayı: 3, 2008, s. 73-86.

_____, “Tarih Felsefesi Bağlamında Şîî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007), Sayı: 3, s. 121-141.

_____, “Şîa'nın Takıyye İnanç Çerçevesinde Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15 (2010), s. 29-74.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “el-Kâmil”, DİA, İstanbul 2001, XXIV, 281-282.

ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit, “İbn Ebi'l-Hadîd”, DİA, İstanbul 1999, XIX, 463-466.

ÖZDEMİR, Mehmet, **SARIÇAM**, İbrahim, **ERŞAHİN**, Seyfettin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, Nobel Yayınları, Ankara 2011.

ÖZLEM, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Ara Yayıncılık, İstanbul 1992.

ÖZTÜRK, Mustafa, *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şîa Polemikleri*, Ankara Okulu, Ankara 2009.

er-RAVENDÎ, Kutbuddin (ö. 573/1177), *el-Haraic ve'l-Ceraih*, Müessesetu'l-İmami'l-Mehdî, I-III, Kum 1409.

_____, *Fıkhu'l-Kur'an*, I-II, Kum 1405.

_____, *Kasasu'l-Enbiya*, Mecmau'l-Buhusi'l-İslamiyye, Meşhed 1409.

er-RAZÎ, Ebu Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer (ö. 606/1210), *et-Tefsiru'l-Kebir Mefatihu'l-Ğayb*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-XXXII, Beyrut 1420.

er-RIZAVÎ, Seyyid Murtaza, *el-Burhân alâ Ademi Tahrîfi'l-Kur'ân*, Darü'l-Emîre, Beyrut 2005.

er-RİŞHERÎ, Muhammed, *Mevsuatu İmam Ali b. Ebi Talib*, Daru'l-Hadis, I-XII, Kum 1425.

es-SADR, Muhammed Bakır, *Fedek fi't-Târîh*, byy., 1994.

SADÛK, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî (ö. 381/991), *el-Hisâl*, Cemaatu'l-Medreseyn, Kum 1403.

_____, *İlelu'ş-Şerayi'*, el-Mektebetu'l-Haydariyye, I-II, Necef 1966.

_____, *Meani'l-Ahbar*, Kum 1361.

_____, *Men La Yahduruhu'l-Fakîh*, Menşuratu Cemaati'l-Müderrişîn, I-IV, Kum 1404.

_____, *Şîi-İmamiye'nin İnanç Esasları* (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

es-SAFFAR, Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh (ö. 290/902), *Besairu'd-Derecat*, Şeriketu'l-Alemi li'l-Matbuat, Beyrut 2010.

es-SAFÛRÎ, Abdurrahman b. Abdisselam (ö. 894/1489), *Nüzhetu'l-Mecâlis ve Müntehabu'n-Nefâis*, el-Matbaatu'l-Kastaliyye, I-II, Mısır 1283.

es-SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *Hız. Ömer* (Çev. Mehmet Akbaş), Ravza Yayınları, İstanbul 2008.

es-SAN'ANÎ, Ebu Bekr Abdürrezzak b. Hemmam (ö. 211/826-27), *el-Musannef*, el-Mektebü'l-İslamî, I-XI, Beyrut 1403.

SARICIK, Murat, *Hız. Ali İlk Üç Halife İle Kavgalı mıydı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012.

SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

_____, *Hz. Ömer*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

es-SARSARÎ, Ebü'r-Rebi Necmüddin Süleyman b. Abdilkavi b. Abdilkerim et-Tufi (ö. 716/1316), *el-İntisaratu'l-İslamiyye fi Keşfi Şubehi'n-Nasraniyye*, Mektebetu'l-Ubeykan, I-II, Riyad 1419.

es-SEDÂBÂDÎ, Abdullah b. Abdillâh, *el-Mukni' fi'l-İmâme*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslamî, Kum 1414.

es-SEHAVÎ, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *Fethu'l-Muğis bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis*, Mektebetü's-Sünne, I-IV, Mısır 2003.

SOFUOĞLU, Cemal, “Gadir-i Hum Meselesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1983, C. XXVI.

_____, *Şîa'nın Hadis Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1977.

_____, “Şîa'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), 1981, C. XXIV.

STROTHMANN, R., “Şîa”, İA, İstanbul 1970, XI, s. 503-513.

es-SUBHÎ, Ahmed Mahmud, *Nazariyyetü'l-İmame lede's-Şîati'l-İsna Aşeriyye*, Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1991.

SÛFÎ, Abdülkadir b. Muhammed Ata, *Mevkifu's-Şîati'l-İsna Aşeriyye mine's-Sahabi*, Advau's-Selef, I-III, Riyad, 2006.

es-SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaluddin (ö. 911/1505), *Târîhu'l-Hulefa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

_____, *Tedribu'r-Ravî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Mektebetu'l-Kevser, I-II, Beyrut 1415.

_____, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2011.

_____, *ed-Dürerü'l-Müntesire fi Ehadisi'l-Müştehire*, İmadetü'ş-Şuûni'l-Mektebât, Riyad 1979.

_____, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Daru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut 1993.

es-SÜBHÂNÎ, Cafer, *Adaletu's-Sahabe beyne'l-Atifeti ve'l-Burhan*, Müessesetü'l-İmam es-Sadık, Kum 1424.

_____, *Buhus fi'l-Milel ve'n-Nihal*, Lecnetü'l-İdareti'l-Havzeti'l-İlmiyye, I-VIII, Kum 1413.

es-SÜHEYLÎ, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed (ö. 581/1185), *Ravdu'l-Unuf*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, I-VII, byy., 1990.

SÜLEYM B. KAYS el-Hilâlî el-Kûfî (ö. 76/695), *Kitabu Süleym b. Kays*, Daru'l-Hadî, Kum 1420.

eş-ŞAHRÛDÎ, Ali Nemazî, *Müstedreku Sefineti'l-Bihâr*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, I-X, Kum 1419.

ŞAİRÎ, Tacu'd-Din, *Camiu'l-Ahbar*, Daru'r-Radiy, Kum 1405.

ŞAKİR, Ahmed Muhammed, *el-Baisu'l-Hasîs Şerhu İhtisari Ulumi'l-Hadis*, Mektebetu'l-Mearif, I-II, Riyad 1996.

eş-ŞAMÎ, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî (ö. 942/1536), *Subulu'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbad*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XII, Beyrut 1993.

eş-ŞANKİTÎ, Muhammed Amr b. Abdillatif b. Muhammed, *Ehâdîs ve Merviyyât fi'l-Mîzân*, Mülteka Ehli'l-Hadis, Mekke 1426.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2013.

eş-ŞEK'A, Mustafa Muhammed, "İbn Abdürabbih", DİA, İstanbul 1999, XIX, 281-283.

ŞERİATÎ, Ali, *Ali*, Fecr Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Muhammed Kimdir* (Çev. Ali Seyidoğlu), Fecr Yayınları, Ankara 1998.

_____, *Ali Şîası Safevî Şîası*, Ekin Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Şîa* (Çev. Hicabi Kırlangıç), Fecr Yayınları, Ankara 2012.

ŞERİF el-MURTAZÂ, Ali b. el-Hüseyn el-Mûsevî (ö. 436/1045), *er-Resâil*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, I-IV, Kum 1405.

_____, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, Müessesetu's-Sadık, I-IV, Tahran 1987.

ŞERİF RADİYY, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin (ö. 406/1015), *Nehcü'l-Belağa*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 2008.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadir*, Daru İbn Kesîr, I-V, Dimaşk 1414.

eş-ŞEYBÎ, Mustafa Kamil, *es-Sılatu Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu*, Daru'l-Endelüs, Beyrut 1982.

eş-ŞEYH, Abdüssettar, *Ömer b. Hattab*, Daru'l-Kalem, Dimaşk 2012.

eş-ŞİRÂZÎ, Muhammed Tahir el-Kummî (ö. 1098/1686), *Kitâbu'l-Erbâin fi İmâmeti Eimmeti't-Tahirîn*, Matbaatü'l-Emîr, Kum 1418.

eş-ŞİRÂZÎ, Muhammed Rıza el-Hüseyini, *Mazlumiyyetu Zehra*, el-Munazzemetu'l-Alemiyyetu li'l-İrşâdi'l-Cemahiri, Beyrut 2008.

ŞUHUD, Ali b. Nayif, *Şubuhatu'r-Rafida havle's-Sahabi ve Redduha*, byy., trz.

et-TABÂTABÂÎ, Allame Muhammed Hüseyin , *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, (Çev. Kadir Akaras, Abbas Kazımî) Kevser Yayınevi, byy, trz.

_____, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'an*, Müessesetü'l-A'lemî, I-XXI, Beyrut 1997.

et-TABERÎ, İmadüddin Muhammed b. Ebi'l-Kasım (ö. VI/XII. yy), *Beşaratu'l-Mustafa li Şîati'l-Murtazâ*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, Kum trz.

et-TABERÎ, Muhammed b. Cerir b. Rüstem (ö. IV/X. yy), *Delailu'l-İmame*, Müessesetü'l-Bi'se, Kum 1413.

_____, *el-Müsterşid fi İmamei Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebi Talib*, Müessesetu's-Sekafetü'l-İslamiyye, Tahran 1415.

et-TABERÎ, Muhammed b. Cerir b. Yezid (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân fi Tevili Âyi'l-Kur'an (Tefsîru't-Taberî)*, Müessesetu'r-Risale, I-XXIV, Beyrut 2000.

_____, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VI, Beyrut 1407.

et-TABERSÎ, Ebu Ali Eminüddin el-Fadl b. el-Hasan (ö. 548/1153), *İlamu'l-Vera bi A'lami'l-Hüda*, Müessesetu Âl-i'l-Beyt, I-II, Kum 1417.

_____, *Mecmau'l-Beyan fi Tefsîri'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut 1997.

et-TABERSÎ, Ebu Mansur Ahmed b. Ali b. Ebî Talib (ö. 620/1223), *el-İhticâc*, Zevi'l-Kurba, I-II, Kum 1431.

et-TABERSÎ, Mirza Hüseyin en-Nûrî (ö. 1320/1903), *Faşlu'l-Hitab fi İsbâti Tahrîfi Kitabi Rabbi'l-Erbab* (yazma), byy., 1298.

_____, *Müstedreku'l-Vesail ve Müstanbetu'l-Mesâil*, Müessesetu'l-Âli'l-Beyt, I-XVIII, Beyrut 1988.

_____, *en-Necmu's-Sakib fi Ahvali'l-İmami'l-Hücceti'l-Gaib*, byy., trz.

et-TAHRÂNÎ, Muhammed Hüseyin el-Hüseyinî, *Marifetü'l-İmam*, I-XV, byy., trz.

et-TARÎHÎ, Fahrüddin (ö. 1085/1674), *Mecmau'l-Bahreyn*, I-IV, byy., trz.

et-TİCÂNÎ, Muhammed, *eş-Şîa Hum Ehlü's-Sünne*, Müessesetu'l-Fecr, Londra trz.

_____, *Fes'elû Ehle'z-Zikr*, el-Matbaatu Setara, Kum 1427.

et-TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (ö. 279/892), *es-Sünen*, Mektebetu Mustafa el-Babî el-Halebî, I-V, Mısır 1975.

et-TÛSÎ, Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Ali (ö. 460/1068), *el-İktisadu'l-Hadî ila Tariki'r-Reşad*, Matbaatu'l-Hiyam, Kum 1400.

_____, *el-Emâlî*, Daru's-Sakafe, Kum 1414.

_____, *el-Fihrist*, Müessesetu Neşri'l-Fekahe, Kum 1417.

_____, *el-Hilâf fi'l-Ahkâm*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslamî, I-VI, Kum 1411.

_____, *el-İstibsâr fi ma'htulife mine'l-Ahbâr*, Daru'l-Adva, I-IV, Beyrut 1992.

_____, *İhtiyaru Marifeti'r-Ricâl (Ricâlu'l-Keşşî)*, Müessesetu Âl-i'l-Beyt, I-II, Kum 1404.

_____, *Tehzîbu 'l-Ahkâm fî Şerhi 'l-Muknia*, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, I-X, Tahran 1390.

_____, *et-Tibyân fî Tefsîri 'l-Kur'ân*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, I-X, Beyrut, trz.

et-TÜSTERÎ, Muhammed Taki, *Behcu's-Sibağa Şerhu Nehci 'l-Belağa*, I-XI, byy., trz.

et-TÜSTERÎ, Nurullah (ö. 1019/1610), *İhkâku 'l-Hak*, byy., trz.

_____, *Savarimu 'l-Muhrika fî Nakdi Savaiki 'l-Muhrika*, Daru Meş'ar, Tahran 1385.

UYAR, Mazlum, *Ahbarilik*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.

ÜNALAN, Abdullah, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya Göre Hadis*, Elips Yayınları, Ankara 2006.

ÜZÜM, İlyas, “Şîa” (Doktrin), DİA, İstanbul 2010, XXXIX, 116-120.

_____, “Kütüb-i Erbaa”, DİA, Ankara 2003, XXVII, 4-6.

el-VAKIDÎ, Muhammed b. Ömer (ö. 207/816), *Kitabu 'l-Meğâzî*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 2006.

VAROL, M. Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, Şamil Yayıncılık, İstanbul, trz.

_____, “İbn Kuteybe, Hayatı, Eserleri ve İslam Târîhçiliğindeki Yeri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 5, Konya 1999.

VECDÎ, Muhammed Ferid, *Dairetu 'l-Mearifi 'l-Karni 'l-İşrûn*, Darü'l-Fikr, I-X, Beyrut 1971.

VELÎ, Abdülazîz Muhammed Nur, *Eseru't-Teşeyyu' ala'r-Rivayâti't-Tarihiyye fî 'l-Karni 'l-Evveli 'l-Hicrî*, Daru'l-Hudayrî, Medine 1996.

WELLHAUSEN, Julius, *Ahzâbu'l-Muarâdatu's-Siyasiye'd-Diniyye fî Sadri'l-İslam, el-Havaric ve's-Şîa*, (Arapça'ya Çev. Abdurrahman Bedevî), Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire 1958.

WENSINCK, A. J., *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevî*, Mektebetu Beril, I-VII, Leiden 1936.

YAKUB, Ahmed Hüseyin, *Eyne Sünnetu'r-Rasul*, ed-Daru'l-İslamiyye, Beyrut 2001.

el-YAKUBÎ, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer (ö. 284/897), *Târîhu'l-Yakubî*, Daru Sadır, I-II, Beyrut 2010.

YÂKÛT, Şihabüddin Ebu Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, Daru Sadır, I-V, Beyrut 1977.

YARDIM, Ali, “İbn Ebî Şeybe”, DİA, İstanbul 1999, XIX, 442-443.

YAZICI, Hüseyin, “Muhadarat”, DİA, İstanbul 2005, XXX, 391-392.

YILMAZ, Orhan, *Hz. Ali'yi Öne Çıkaran Rivayetlerin Değeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi), Ankara 2003.

YİĞİT, İsmail, “Osman”, DİA, İstanbul 2007, XXXIII, 438-443.

YURDAGÜR, Metin, “Ahbariyye”, DİA, İstanbul 1988, I, 490-491.

YUSUF B. İLYAN b. Musa (ö. 1932), *Mu'cemu'l-Matbuati'l-Arabiyyeti ve'l-Muarrabeti*, Matbaatu Sarkis, I-II, Mısır 1928.

ZAHİR, İhsan İlahi, *eş-Şîa ve's-Sünne*, İdaretü Tercümâni's-Sünne, Lahor 1976.

_____, *eş-Şîa ve't-Teşeyyu' (Firak ve Tarîh)*, İdaretü Tercümâni's-Sünne, Pakistan, 1995.

ez-ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, I-XL, Kuveyt 1984.

ez-ZEHEBÎ, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Daru'l-Marife, I-IV, Beyrut 1963.

_____, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, Müessesetu'r-Risale, I-XXV, Beyrut 1985.

_____, *Târîhu'l-İslam ve Vefeyâtu'l-Meşahîr ve'l-A'lâm*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-LII, Beyrut 1993.

ez-ZİRİKLÎ, Hayruddin Mahmud b. Muhammed (ö. 1976), *el-A'lam*, Daru'l-İlm li'l-Melayîn, I-VIII, Beyrut 2002.

ZORLU, Cem, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, Yediveren Yayınları, Konya 2002.

ez-ZÜBEYRÎ, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab (ö. 236/851), *Nesebu Kureyş*, Daru'l-Mearif, Kahire, trz.

AKDOĞAN, Mehmet Nur, İmamiye Şîası Kaynaklarına Göre Hilafetine Kadar Hz. Ömer, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR, Ankara Üniversitesi, VII+324 s.

ÖZET

Çalışmamızda, İmamiye Şîası kaynaklarında Hz. Ömer'in hilafetine kadar olan yaşantısının nasıl ele alındığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Her bir başlık işlenirken Şî müelliflerin vefatı esas alınarak kronolojik bir bakış açısı ortaya konmuş, bununla da tarihî süreçte Hz. Ömer algısındaki değişiklikler vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız; giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. "Giriş" kısmında, araştırmanın yöntemi, kaynakları, Şîa'nın dinî-siyasî bir mezhep olarak ortaya çıkışı, Şîa'nın sahabe, aşere-i mübeşşere, Hz. Ömer dışındaki üç halife ve Ehl-i Beyt algısı genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Hz. Ömer'in soyu ve İslamiyet'i kabulünden önceki hayatı hakkında Şî müelliflerin bakışı ortaya konmuştur. Bu bölümde işlediğimiz konular Şîa tarafından, Hz. Ömer'in İslamiyet'ten sonraki hayatına etki eden ve olumsuz neticeleri olan hususlar olarak görülmüştür. Şî müellifler, Hz. Ömer'in soyuna pek çok sahâbenin ağzından sık sık atıfta bulunarak onun veled-i zina olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Ancak bunu yaparken ya zayıf ya da tamamen kurgulanmış rivayetlerden yola çıkmışlardır. Ayrıca aynı bölümde Sünnî kaynaklarda "Fârûk" ve Emîrü'l-Müminîn" lakapları ile ünlenen Hz. Ömer'e Şî müellifler tarafından verilen ve tamamına yakını hakaret içeren isim ve lakaplar konusu işlenmiştir.

İkinci bölümde, Hz. Ömer'in ihtidasından Hz. Ebu Bekir'in hilafetine kadar olan yaşamı ele alınmıştır. Bu bölüm üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlık Hz. Ömer'in İslamiyet'i kabulüne ayrılmıştır. İkinci başlık altında ise Hz. Ömer'in bazı gazvelerdeki tavrına değinilmiştir. Şû kaynaklar bu türden nakillere önem vermişlerdir. Çünkü onlara göre Hz. Ömer bu savaşlarda cesaret gösterip sebat edememiştir. Üçüncü başlık kapsamında ise Hz. Ömer'in, Hz. Ebu Bekir'in hilafetine kadar muhtelif olaylardaki tavrı incelenmiştir. Bu olayların çoğu ise Şû kaynaklar tarafından hilafet/imamet çerçevesinde ele alınan hususlardır. Bunların en önemlileri arasında Ğadîr Hum, Kırtas Olayı ve Hz. Peygamber'in Vefatı zikredilebilir.

Üçüncü bölümde ise, Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir dönemindeki rolü ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Hz. Ömer'in, Sakîfe Olayı'nda Hz. Ebu Bekir'in imamete/hilafete geçmesindeki etkisi ve onun ilk halifeye biat ile Fedek arazileri meselelerinde Hz. Peygamber'in kızı ve ailesiyle münasebetleri işlenmiştir. Ayrıca bazı Şû müelliflerin imametle ilişkilendirmeye çalıştığı Kur'an'ın cem'i meselesinde Hz. Ömer'in nasıl bir tavır takındığı resmedilmiştir. Öte yandan Şîa'ya göre her ne kadar bu dönemde hilafette Hz. Ebu Bekir varsa da perde arkasındaki yönetici ve yönlendirici Hz. Ömer'dir. Bu bağlamda ona yöneltelen eleştiriler vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Ömer, Şîa, İmamiye, Hilafet

AKDOĞAN, Mehmet Nur, “According to Resources of Imamiya Sect, Hz. Umar Before His Caliphate” Doctorate’s Thesis, Advisor: Professor Doctor Mehmet Özdemir, Ankara University, VII+324 p.

ABSTRACT

In this thesis, we tried to prove that how Resources of Imamiya have approached Hz. Umar’s life until his caliphate. In every title, we chose chronological perspective in accordance with date of death of Shiite authors. With this method, we tried to show changes of the perception of Hz. Umar in Imamiya shiite.

Our thesis consist of introduction, three main parts and conclusion part. In the introduction, we generally dealt with method of study, it’s resources, appearance of Shia as a religious-political sect, perceptions of Shia about the companions of the Prophet, Ashara-i mubashshara, three caliphs except Umar and Ahl Al-bayt.

In the first chapter, view of Shiite authors have been analyzed lineage of Hz. Umar ve his life before converting Islam. We handled in this section that Shiite scholars has considered that Hz. Umar’s life before Islam has influenced his life after converting Islam and this negatively affected his life. Shiite authors tried to prove that Hz. Umar is child of prostitute as transmitting the narratives from many sahabas about his lineage. However, they used weak or fabricated totally narratives for proving their claims. Apart from this in this chapter, we dealt with the names and nick names which is given by the Shiites that all of them is bad names and nicknames which in sunni sources he has the name as a “Righteous” and “Amir al-Mo'menin”.

In the second chapter, we have dealt with life of Hz. Umar from converting Islam to the caliphate of Abu Bakr. This chapter consist of three main titles. In the first title, Hz. Umar's convert was investigated. In the second title, it has been mentioned attitude of Hz. Umar's in some battles. Shiite resources have paid attention to such narratives. According to them, Hz. Umar was not brave at these battles In the third title, we have analyzed attitude of Hz. Umar at the various events till the death of Hz. Abu Bakr. The Shiite resources have approached mosf of these events in accordance with caliphate / Imamet. Ghadir Khumm, The Kirtas (Stationery) Event, The death of Hz. Prophet Muhammed and The Saqifa event may be cited among the most importante ones.

In the third chapter, we tried to prove the role of Hz. Umar in the time of Abu bakr as a caliphate. In this context; the role of Umar in Saqifa event and his allegiance to Abu Bakr as a first sahaba, and in Fadak land problems and In connection with this, the relation of Hz. Umar and the daughter of prophet Fatma and his husband and children. In addition to this, the role of Hz. Umar in the collection of the Qoran that some shite autors tried to a relatioan to the Īmamat. Whereas, according to the shiite, in this term although Abu Bakr is the caliphate before the curtains the real caliphate was the Umar behind the curtains. In this context the critiques whic was directed to Umar was tried to emphasize.

Key Words: Umar, Shi'a, Imamiya sect, Caliphate.